

ใบรับรองวิทยานิพนธ์
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (พัฒนาสังคม)

ปริญญา

พัฒนาสังคม

โครงการสหวิทยาการระดับบัณฑิตศึกษา

สาขา

ภาควิชา

เรื่อง บทบาททุนทางสังคมในการพัฒนาชุมชนบ้านปลาข้าว ตำบลปลาข้าว อำเภอเมือง
จังหวัดอำนาจเจริญ

The Roles of Social Capital in Community Development at Ban Plakaow,
Plakaow Sub-District, Mueang District, Amnat Charoen Province

นามผู้วิจัย นางสาวณัฐชา ผิวเงิน

ได้พิจารณาเห็นชอบโดย

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(อาจารย์ชัยโรจน์ มโนพิโมกษ์, Ph.D.)

ประธานสาขาวิชา

(รองศาสตราจารย์สิริกร กาญจนสุนทร, วท.ม.)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์รับรองแล้ว

(รองศาสตราจารย์กัญญา ชีระกุล, D.Agr.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่ เดือน พ.ศ.

สิงสีทงี่ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

วิทยานิพนธ์

เรื่อง

บทบาททุนทางสังคมในการพัฒนาชุมชนบ้านปลาค้าว ตำบลปลาค้าว อำเภอเมือง

จังหวัดอำนาจเจริญ

The Roles of Social Capital in Community Development at
Ban Plakaow Community, Plakaow Sub-District, Mueang District, Amnat Charoen Province

โดย

นางสาวณัฐชา ผิวเงิน

เสนอ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เพื่อความสมบูรณ์แห่งปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (พัฒนาสังคม)

พ.ศ. 2554

ณัฐชา ผิวเงิน 2554: บทบาททุนทางสังคมในการพัฒนาชุมชนบ้านปลาค้าว ตำบลปลาค้าว
อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ วิทยุศาสตรมหาบัณฑิต (พัฒนสังคม)
สาขาพัฒนสังคม โครงการสหวิทยาการระดับบัณฑิตศึกษา อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก:
อาจารย์วีโรจน์ มโนพิโมกษ์, Ph.D. 237 หน้า

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทของทุนทางสังคมในการพัฒนาชุมชนบ้านปลาค้าว ตำบลปลาค้าว อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ การเลือกประชากรกลุ่มตัวอย่างใช้วิธีการคัดเลือกแบบเจาะจงร่วมกับการใช้ Snow Ball Sampling Technique เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม และการสนทนากลุ่มย่อย

ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนบ้านปลาค้าวเป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีพัฒนาการแบ่งเป็น 3 ช่วงที่สำคัญ ได้แก่ ช่วงที่ 1 เป็นยุคการก่อรูปชุมชน ซึ่งเป็นสังคมเกษตรกรรมมีการผลิตเพื่อการยังชีพ คนในชุมชนมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่เรียบง่ายผูกพันอยู่กับธรรมชาติ มีระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติและระบบอาวุโส มีความเอื้ออาทรช่วยเหลือเกื้อกูลกันเป็นอย่างดี ช่วงที่ 2 เป็นช่วงการเปลี่ยนแปลงชุมชน โดยมีการเข้ามาของระบบทุนนิยม คนในชุมชนเปลี่ยนแบบแผนการผลิตเป็นการผลิตเพื่อการค้า เงินเป็นปัจจัยหลักในการดำเนินชีวิต การพึ่งพาตนเองของคนในชุมชนลดน้อยลง คนมีค่านิยมในการบริโภคที่มุ่งเน้นความสะดวกสบาย ความร่ำรวยและการมีหน้ามีตาทางสังคม ทำให้เกิดปัญหาต่างๆตามมามากมายทั้งปัญหานี้สิน ความยากจน ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ช่วงที่ 3 ชุมชนมีการปรับตัวหลังจากได้รับผลกระทบจากปัญหาต่างๆ ที่เกิดจากการพัฒนาและการครอบงำของระบบทุนนิยม คนในชุมชนมีการรื้อฟื้นทุนทางสังคมมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต ทำให้เกิดความร่วมมือร่วมใจและการเรียนรู้ในการบริหารจัดการและแก้ปัญหาของชุมชนร่วมกัน

บทบาททุนทางสังคมในการพัฒนาชุมชน พบว่าทุนทางสังคมที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาชุมชน ได้แก่ ทุนทางสังคมในรูปแบบของทรัพยากรมนุษย์ (สมาชิกในชุมชนและผู้นำชุมชน) กลุ่ม/องค์กรในชุมชน ทุนทางภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น และระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ซึ่งอยู่บนพื้นฐานของความเอื้ออาทรช่วยเหลือเกื้อกูลกัน นำมาซึ่งความรักใคร่สามัคคีของคนในชุมชน สร้างบรรทัดฐานในการปฏิบัติตนของคนในชุมชน การเรียนรู้ร่วมกัน ทำให้เกิดความร่วมมือร่วมใจในการบริหารจัดการชุมชนร่วมกัน เพิ่มศักยภาพในการทำงานต่างๆ ซึ่งส่งเสริมและพัฒนาระบบภูมิคุ้มกันทางสังคมทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง เกิดการสร้างสุขภาวะที่ดี คนในชุมชนตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรของท้องถิ่น เกิดเป็นพลังในการขับเคลื่อนชุมชนทำให้ชุมชนสามารถปรับตัว แก้ปัญหาของชุมชนและพัฒนาชุมชนทั้งในด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจและด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติของชุมชน คนในชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้จนนำไปสู่การดำรงของชุมชนอย่างยั่งยืน

Natchachaya Phewngern 2011: The Roles of Social Capital in Community Development at Ban Plakhaow Community, Plakhaow Sub-District, Mueang District, Amnat Charoen Province. Master of Arts (Social Development), Major Field: Social Development, Interdisciplinary Graduate Program. Thesis Advisor: Mr. Wirot Manopimok, Ph.D. 237 pages.

This qualitative research was to study role of social capital in community development. Selected samples using a specific selection technique with snow ball sampling technique. The data was collected by in-depth interview, participatory and non-participatory observation, and focus group discussion.

The results showed that Ban Plakhaw community was an old district. The development of community could be divided into 3 phases; formation phase, transformation phase, and adjustment phase. In formation phase, the community was subsistence agriculture. The community way of life was very simple and the social structure was based on kinship and seniority system. Later, in the transformation phase, the community production system changed to commercial agriculture. The way of life is dependent on money and the community self-reliance is very low. Many problems were arising in this period such as debt, poverty and natural resource degradation. Finally, in the adaptation phase, affecting from various problems and domination of capitalism, the community has been revitalized a lot of important social capital.

There were 3 different kinds of social capital that had important roles in community development; social capital as human resource, social capital as local wisdom and culture, and the social relation in community. This social capital embedded in community which based on community harmony, consideration, help, and norm had facilitated community cooperation, increased capability in co-working and enlarged community empowerment. The benefits of social capital resulted in the adjustment of community to solve their social, cultural, economic, and environmental problems. The community could rely on self-reliance, and finally lead to sustainable community.

Student's signature

Thesis Advisor's signature

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยความกรุณา และความช่วยเหลือเป็นอย่างดียิ่งจาก อาจารย์ ดร.วิโรจน์ มโนพิโมกษ์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ และรศ.ดร.อาภรณ์พันธ์ จันทร์สว่าง ผู้ทรงคุณวุฒิจากภายนอก ที่กรุณาให้คำปรึกษา แนะนำข้อคิดเห็น และข้อเสนอแนะต่าง ๆ ซึ่งเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง รวมทั้งช่วยตรวจสอบแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ และสนับสนุนให้กำลังใจผู้วิจัย จนกระทั่งวิทยานิพนธ์สำเร็จลุล่วงด้วยดี ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูง

ขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์สาขาพัฒนาสังคมทุกท่านที่อบรมสั่งสอนตลอดระยะเวลาที่ศึกษา พร้อมกันนี้ขอขอบพระคุณ ผู้นำชุมชน กลุ่มองค์กรต่างๆ ในชุมชนบ้านปลาข้าวและสมาชิก ในหมู่บ้านปลาข้าว ตำบลปล้าข้าว อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญทุกท่านที่ให้ความร่วมมือ ช่วยเหลือผู้วิจัยตลอดการดำเนินการวิจัย

สุดท้ายนี้ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ บิดามารดา ญาติมิตรและคนใกล้ชิด ทุกคนที่ให้ความรัก ความห่วงใย และเป็นกำลังใจให้ผู้วิจัยตลอดมา ขอขอบคุณ คุณต้น นิลมาติ ที่เป็นกำลังใจ ห่วงใย ช่วยเหลือและสนับสนุนผู้วิจัยในทุกๆ เรื่อง ขอขอบคุณ พี่ๆ เพื่อนๆ และน้องๆ สาขาพัฒนา สังคมรุ่นที่ 48 ทุกท่านและเพื่อนสนิทมิตรสหาย ที่ให้ความช่วยเหลือ ให้กำลังใจมาโดยตลอด

ณัฐชา ผิวเงิน

เมษายน 2554

สารบัญ

หน้า

สารบัญตาราง	(3)
สารบัญภาพ	(4)
บทที่ 1 บทนำ	1
ความสำคัญของปัญหา	1
คำถามการวิจัย	3
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	3
ขอบเขตการวิจัย	4
ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย	5
นิยามศัพท์เชิงปฏิบัติการ	5
บทที่ 2 การตรวจเอกสาร	7
แนวคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคม	7
แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน	32
แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม	51
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	56
กรอบแนวคิดในการวิจัย	64
บทที่ 3 วิธีการวิจัย	66
การเลือกพื้นที่	66
ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง	67
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	68
การเก็บรวบรวมข้อมูล	68
การตรวจสอบข้อมูล	70
การวิเคราะห์ข้อมูล	71

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

บทที่ 4 ผลการวิจัยและข้อวิจารณ์	72
ผลการวิจัย	72
ข้อวิจารณ์	188
บทที่ 5 สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	193
สรุปผลการวิจัย	193
ข้อเสนอแนะ	205
เอกสารและสิ่งอ้างอิง	200
ภาคผนวก	217
ภาคผนวก ก แนวคำถามผู้นำ	218
ภาคผนวก ข แนวคำถามสัมภาษณ์ผู้นำกลุ่มกิจกรรม/องค์กร	223
ภาคผนวก ค แนวคำถามผู้อาวุโสและชาวบ้าน	226
ภาคผนวก ง แนวคำถามสัมภาษณ์ครู/ตัวแทนหน่วยงานในชุมชน	231
ภาคผนวก จ แนวคำถามสัมภาษณ์นายกองค์การบริหารส่วนบ้านปลาข้าว	234
ประวัติการศึกษาและการทำงาน	237

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	จำนวนและร้อยละครัวเรือนและประชากรของชุมชนบ้านปลาข้าว จำแนกตามหมู่บ้าน	76
2	ข้อมูลการใช้ประโยชน์จากที่ดินจำแนกตามหมู่บ้าน	76
3	ข้อมูลรายได้รายปีจากการประกอบอาชีพของชุมชนบ้านปลาข้าว จำแนกตามหมู่บ้าน	77
4	ข้อมูลกลุ่มที่มีในชุมชนบ้านปลาข้าว จำแนกตามหมู่บ้าน	78

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	กรอบความคิดกระบวนการทุนทางสังคม	30
2	แนวคิดกระแสวัฒนธรรมชุมชน	44
3	กรอบแนวคิดในการวิจัย	65
4	แผนที่จังหวัดอำนาจเจริญ	74
5	แผนที่ชุมชนบ้านปลาข้าว	75
6	โบราณวัตถุภายในวัดฉิมพลี	80
7	โบราณวัตถุภายในศรีโพธิ์ชัย	80
8	สภาพทั่วไปของชุมชนบ้านปลาข้าว	82
9	เครื่องใช้ เครื่องจักสานโบราณ	100
10	การทำงานของ อสม. ชุมชนบ้านปลาข้าว	114
11	ร้านค้าในชุมชนบ้านปลาข้าว	122
12	การบวชนาคภาคฤดูร้อน ปี 2553	139
13	ภาพความร่วมมือของคนในชุมชนในการจัดงานบวชนาคภาคฤดูร้อนปี 2553	139

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่		หน้า
14	การฝึกซ้อมกลองยาวของคนในชุมชน ที่วัดศรีโพธิ์ชัย	140
15	การนำปราชญ์ชุมชนด้านหมอลำเข้าไปสอนนักเรียนในโรงเรียนของชุมชนบ้านปลาข้าว	142
16	ความร่วมมือของชาวบ้านในการทำกิจกรรมต่างๆของชุมชน	143
17	ศูนย์เศรษฐกิจแบบพอเพียงและการผลิตแบบผสมผสานของคนในชุมชนบ้านปลาข้าว	146
18	การแสดงของคณะกลองยาวบ้านปลาข้าว	148
19	การแสดงของคณะกลองยาวบ้านปลาข้าว	149
20	กลุ่มโฮมสเตย์บ้านปลาข้าว	151
21	บ้านพักโฮมสเตย์บ้านปลาข้าว(เขื่อนโบราณ)	152
22	หมอลำบ้านปลาข้าว	153
23	การทำแจกันไม้ไผ่	155
24	แจกันไม้ไผ่และดอกไม้ประดิษฐ์	156
25	กระบวนการทุนทางสังคมยุคการก่อรูปชุมชน(ก่อนปี พ.ศ.2504)	163

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่		หน้า
26	กระบวนการทุนทางสังคมยุคเปลี่ยนแปลงชุมชน (ปี พ.ศ. 2504 – 2539)	165
27	กระบวนการทุนทางสังคมยุคการเรียนรู้ปรับตัวของชุมชนจากวิกฤตเศรษฐกิจและระบบทุนนิยม (ปี พ.ศ. 2540 – ปัจจุบัน)	167

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

การพัฒนาประเทศไทยที่ผ่านมานั้นเป็นการพัฒนาตามแนวคิดการพัฒนาระแสหลัก ภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม โดยมุ่งเน้นให้เกิดความเจริญทางด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญ มีการแสวงหาความมั่งคั่ง การแสวงหากำไรสูงสุดจากการผลิตและแสวงหาความพอใจสูงสุดจากการบริโภค การนำทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์และความได้เปรียบด้านแรงงานราคาถูกมาใช้สนับสนุนการพัฒนาและขยายฐานการผลิต ซึ่งนำไปสู่การผลิตเพื่อส่งออกและอุตสาหกรรมที่ใช้ทุนและเทคโนโลยีที่สูงขึ้น ทำให้ระบบเศรษฐกิจมีการขยายตัวในอัตราสูงแต่เป็นการเติบโตที่ต้องพึ่งพาทุน เทคโนโลยีและตลาดต่างประเทศ ตลอดระยะเวลาที่ประเทศไทยได้นำหลักการพัฒนาดังกล่าวมาใช้ ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและมีผลกระทบต่อประเทศไทยเป็นอย่างมาก โดยเกิดความไม่สมดุลของโครงสร้างการพัฒนาประเทศ นำไปสู่ความเหลื่อมล้ำทางด้านเศรษฐกิจและสังคม โดยเฉพาะในเรื่องการกระจายรายได้ ปัญหาความยากจนเพิ่มสูงขึ้น คนจนขาดศักยภาพในการดำรงชีวิต ภาวะการว่างงานเพิ่มขึ้น และมาตรฐานความเป็นอยู่ของคนไทยมีแนวโน้มลดลง นอกจากนี้ความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมอันเกิดจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างสิ้นเปลืองโดยไม่คำนึงถึงผลกระทบ นำไปสู่ความขัดแย้งในสังคมมากขึ้น

แนวคิดทุนทางสังคมเริ่มเข้ามามีบทบาทโดดเด่นในการพัฒนาของประเทศไทยภายหลังจากที่รัฐบาลได้ประกาศว่าการพัฒนาตามแนวคิดการพัฒนาระแสหลัก ภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมโดยมุ่งเน้นพัฒนาเศรษฐกิจเป็นหลักนั้นไม่สามารถนำพาประเทศสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนได้ แนวคิดการทุนทางสังคมจึงถือเป็นทางเลือกใหม่ในการพัฒนาที่นอกเหนือจากการใช้ทุนตามความหมายเดิม และเป็นที่ยอมรับขององค์กรพัฒนาระหว่างประเทศต่างๆ เช่น ธนาคารโลก องค์กรความร่วมมือเพื่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจ เป็นการพัฒนาทางเลือกและอาจกลายเป็นรากฐานสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม(สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2551ข)

ในบริบทสังคมไทย ทูทางสังคมถือเป็นทุนสำคัญที่เสริมสร้างวิถีชีวิตที่ดีงามของคนในสังคมและสนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมและการปกครองของประเทศมาช้านาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อการเสริมสร้างประสิทธิภาพการบริการและกระบวนการผลิตในภาคเศรษฐกิจ การบรรเทาความรุนแรงและแก้ปัญหาในยามที่เกิดวิกฤติทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งเป็นสถานการณ์ที่ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติและทุนทางเศรษฐกิจมีข้อจำกัด การแก้ปัญหาและฟื้นฟูให้คนไทยและสังคมไทยกลับมาดำรงสถานะเดิมได้จำเป็นต้องอาศัยทุนทางสังคมช่วยสนับสนุน ทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนไทย จึงถือเป็นทุนประเภทหนึ่งที่แตกต่างจากทุนประเภทอื่นๆ เป็นทุนที่เกิดจากความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีลักษณะของความร่วมมือร่วมใจของคน ส่งผลให้เกิดความเอื้ออาทรระหว่างกันของคนในสังคม การพึ่งพาอาศัยกัน การกระจายทรัพยากรไปยังบุคคลอื่นๆ อันเป็นสาเหตุให้ชุมชนพึ่งตนเองได้หรือสามารถดำรงความเป็นชุมชนอยู่ได้ ถ้าประเทศไทยสามารถนำทุนทางสังคมที่มีอยู่มาอนุรักษ์ ฟื้นฟู พัฒนาและต่อยอดใช้ประโยชน์ได้อย่างเหมาะสมแล้วจะพัฒนาคนในชาติให้มีความสุข ประเทศชาติมีความสมดุลและเกิดความยั่งยืน

ชุมชนบ้านปลาค้าว เป็นชุมชนเก่าแก่ที่ตั้งอยู่ที่ตำบลปลาค้าว อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ ซึ่งก่อตั้งมาประมาณ 200 ปี ประชากรส่วนใหญ่มีเชื้อสายภูไท แบ่งการปกครองออกเป็น 4 หมู่ เป็นชุมชนที่มีปราชญ์ชุมชนในหลายแขนง มีฝีมือที่ยอดเยียมหลายอย่าง เช่น งานแกะสลักตุ๊กตาไม้ขี้หนู การทอผ้าฝ้าย ผ้าไหม รวมไปถึงการแสดงดนตรี กลองยาว ร้องสรภัญญะ กล่อมลูก ผญา สอย เป่าแคน ดัดพิน เล่นเครื่องดนตรีสมัยใหม่ได้ทุกชนิด มีวัฒนธรรมที่สืบทอดคือ หมอลำ ซึ่งเคยสร้างรายได้ให้ชาวบ้านนอกเหนือจากการทำนาและนำรายได้เข้าหมู่บ้านปีละหลายล้านบาท แต่แต่ละปีจะมีบุญประเพณีที่สำคัญ คือ บุญบั้งไฟ บุญมหาชาติ และงานลอยกระทง มีสถานที่เคารพนับถืออีกคือ คอนเจ้าปู่ ซึ่งเป็นที่พึ่งทางใจและยึดโยงจิตใจของคนในชุมชนให้กลมเกลียวและมีความผูกพันต่อชุมชน (ศูนย์สารสนเทศเพื่อการพัฒนาชุมชน, 2552) ในอดีตชุมชนบ้านปลาค้าวมีลักษณะเป็นสังคมเกษตรกรรมมีการผลิตเพื่อการยังชีพ คนในชุมชนมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย ผูกพันอยู่กับธรรมชาติ มีระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติและระบบอาวุโส ทำให้คนในชุมชนเอื้ออาทรช่วยเหลือเกื้อกูลกันเป็นอย่างดี จนกระทั่งเมื่อมีการพัฒนาชุมชนตามแนวทางที่รัฐบาลกำหนด ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างด้านต่างๆ ของชุมชน นำมาซึ่งการเข้ามาของระบบทุนนิยมทำให้วิถีชีวิตและแบบแผนการผลิตของคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป เงินกลายเป็นปัจจัยหลักในการดำเนินชีวิต การพึ่งพาตนเองของคนในชุมชนลดน้อยลง ทำให้เกิดปัญหาต่างๆ ตามมาทั้งปัญหานี้สิน ความยากจน ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ภายหลังชุมชนมีการปรับตัวหลังจากได้รับผลกระทบจากปัญหาต่างๆ ที่เป็นผลพวงจากการพัฒนา

และการครอบงำของระบบทุนนิยม ทำให้มีการรื้อพื้นฐานทรัพยากรทางสังคมวัฒนธรรม ลักษณะความสัมพันธ์ที่มีอยู่ในชุมชนมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต มีการพลิกฟื้นทุนทางสังคมที่มีอยู่มาพัฒนาต่อยอด เกิดการรวมกลุ่มเพื่อบริหารจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น เช่น การจัดตั้งเป็นหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์วัฒนธรรมในรูปแบบหมู่บ้านโฮมสเตย์ การรวมกลุ่มจัดตั้งคณะกลองยาว กลุ่มเกษตรอินทรีย์ ฯลฯ รวมทั้งการแสวงองค์ความรู้ใหม่ๆ เข้ามาในชุมชนเพื่อเพิ่มโอกาสในการประกอบอาชีพจนทำให้เกิดความร่วมมือร่วมใจ การเรียนรู้ร่วมกันในการบริหารจัดการชุมชน จนนำไปสู่การแก้ปัญหาของชุมชนทำให้ชุมชนสามารถพัฒนาและดำรงความเป็นอัตลักษณ์ชุมชนอยู่ได้ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคม

อนึ่ง บริบททางสังคมของชุมชนบ้านปลาค้าวดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นถึงองค์ประกอบของทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนบ้านปลาค้าว และการนำทุนทางสังคมที่มีอยู่มาใช้เป็นพลังในการบริหารจัดการ แก้ไขปัญหาและการพัฒนาชุมชนเพื่อให้ชุมชนสามารถดำรงอัตลักษณ์ของชุมชนได้อย่างยั่งยืนท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ของสังคม ดังนั้นผู้ศึกษาจึงสนใจศึกษาบทบาททุนทางสังคมในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ของชุมชนและการขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชนเพื่อการดำรงอยู่อย่างยั่งยืน โดยการศึกษาครั้งนี้จะเป็นประโยชน์ในการส่งเสริมให้พื้นที่อื่นๆ ได้ตระหนักถึงการให้ความสำคัญของการใช้ทุนทางสังคมอันเป็นปัจจัยสำคัญที่สามารถนำมาเป็นเครื่องมือในการจัดการปัญหา และเป็นพลังในการขับเคลื่อนพัฒนาชุมชน และทำให้สามารถดำรงความเป็นชุมชนไว้ได้ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง

คำถามการวิจัย

ทุนทางสังคมในชุมชนบ้านปลาค้าวมีบทบาทในการจัดการปัญหาและขับเคลื่อนให้เกิดการพัฒนาชุมชนอย่างไร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาพัฒนาการของชุมชนบ้านปลาค้าว ตำบลปลาค้าว อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ

2. เพื่อศึกษาทุนทางสังคมในชุมชนบ้านปลาข้าว ตำบลปลาข้าว อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ

3. เพื่อศึกษาบทบาทของทุนทางสังคมในการพัฒนาชุมชนบ้านปลาข้าว ตำบลปลาข้าว อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ

ขอบเขตการวิจัย

ขอบเขตพื้นที่/ชุมชน

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพในขอบเขตของพื้นที่ชุมชนบ้านปลาข้าว ตำบลปลาข้าว อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ ครอบคลุมพื้นที่ 4 หมู่ ได้แก่ หมู่ 1 หมู่ 2 หมู่ 3 และ หมู่ 10 ซึ่งเป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีการรวมตัวเป็นกลุ่ม ของคนในชุมชนซึ่งได้ทำกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ให้กับครอบครัวและชุมชน ทั้งทางด้านอาชีพ วัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรม อีกทั้งคนในชุมชนมีความรักใคร่สามัคคี มีความผูกพันกับชุมชนของตนโดยมีระยะเวลาการศึกษาตั้งแต่เดือนเมษายน พ.ศ. 2552 ถึงเดือนมีนาคม พ.ศ. 2553 รวมระยะเวลา 12 เดือน โดยใช้วิธีการสังเกต การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก และ การสนทนากลุ่ม

ขอบเขตเชิงเนื้อหา

การศึกษาในครั้งนี้มุ่งศึกษาถึงการพัฒนาและการดำรงอยู่ของชุมชนด้วยทุนทางสังคม ซึ่งขอบเขตของการศึกษาด้านเนื้อหามีดังนี้

1. ศึกษาข้อมูลพื้นฐานและพัฒนาการของชุมชนบ้านปลาข้าว อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ ครอบคลุมถึงเรื่องประวัติความเป็นมาของชุมชน ลักษณะทางกายภาพ ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี ความเชื่อดั้งเดิม สภาพแวดล้อม สภาพเศรษฐกิจ ฯลฯ เพื่อเชื่อมโยงระหว่างสภาพแวดล้อมหรือบริบทของชุมชนกับกระบวนการทุนทางสังคมในชุมชน สะท้อนให้เห็นพัฒนาการทุนทางสังคมในชุมชนว่าทุนทางสังคมเดิมเป็นอย่างไร และทุนทางสังคมใหม่เกิดขึ้นอย่างไร มีการนำเอาทุนทางสังคมมาใช้เป็นเครื่องมือและเป็นพลังในการจัดการปัญหาและพัฒนาชุมชนอย่างไร

2. การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของทุนทางสังคมของชุมชนบ้านปลาข้าว อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ ในฐานะเป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหาของชุมชน จนนำไปสู่การพัฒนาชุมชน ในด้านต่างๆ ได้อย่างยั่งยืนและสามารถดำรงความเป็นอัตลักษณ์ชุมชน โดยศึกษาตามแนวคิดทุนทางสังคมที่แสดงออกมาในด้านต่างๆ ว่าทุนทางสังคมมีบทบาทความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนทั้งทางด้านสังคมและวัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง และทรัพยากร ธรรมชาติของชุมชนอย่างไร

ประโยชน์ที่ได้รับจากการศึกษา

ผลการศึกษาสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนบ้านปลาข้าว รวมถึงบทบาทของทุนทางสังคมที่มีต่อการพัฒนา ซึ่งอาจเป็นประโยชน์แก่ชุมชนบ้านปลาข้าว และชุมชนอื่น รวมถึงหน่วยงานต่างๆ ในการเป็นแนวทางบริหารจัดการและพัฒนาชุมชน โดยการตระหนักถึงการให้ความสำคัญของการใช้ทุนทางสังคมอันเป็นปัจจัยสำคัญที่สามารถนำมาเป็นเครื่องมือในการจัดการปัญหา และเป็นพลังในการขับเคลื่อนและพัฒนาชุมชน ทำให้สามารถดำรงความเป็นชุมชนไว้ได้ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง

นิยามศัพท์เชิงปฏิบัติการ

ทุนทางสังคม หมายถึง สิ่งดีงามต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชน ได้แก่ ทรัพยากรบุคคล องค์การ สถาบัน ภูมิปัญญาและวัฒนธรรม ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ระบบคุณค่าต่างๆ ภายในชุมชนที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างกัน โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเอื้ออาทร ความไว้วางใจซึ่งกันและกัน การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน อันเกิดจากการสั่งสมมาจากอดีต การต่อยอด รวมถึงสิ่งที่เกิดขึ้นใหม่ก่อให้เกิดรวมตัวและการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการสร้างประโยชน์ต่อส่วนรวม

ชุมชน หมายถึง ถิ่นฐานที่อยู่ของกลุ่มคน ถิ่นฐานนี้มีพื้นที่อ้างอิงได้ และกลุ่มคน นี้มีการอยู่อาศัยร่วมกัน มีการทำกิจกรรม เรียนรู้ ติดต่อสื่อสาร ร่วมมือและพึ่งพาอาศัยกัน มีวัฒนธรรมและภูมิปัญญาประจำถิ่น มีจิตวิญญาณและ ความผูกพันอยู่กับ พื้นที่แห่งนั้น อยู่ภายใต้การปกครองเดียวกัน

การพัฒนาชุมชน หมายถึง กระบวนการปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงชุมชนอย่างมีระบบ โดยสมาชิกในชุมชนได้ใช้ทุนทางสังคมหรือองค์ประกอบอื่นในชุมชนผสมผสานกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งจากภายใน และภายนอกชุมชน มีการปรับตัวให้สอดคล้องกับความจำเป็น และการเปลี่ยนแปลงต่อสถานการณ์ในการดำรงชีพ เพื่อลดผลกระทบทางลบที่จะเกิดขึ้นในชุมชน และปรับปรุงสภาพต่างๆ ของชุมชน รวมทั้งมาตรฐานความเป็นอยู่ของคนในชุมชนให้ดีขึ้น นำมาซึ่งความเจริญ ด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมือง ตามแนวทางที่ชุมชนต้องการโดยมีความคิดริเริ่มในการพึ่งพาตนเอง และความร่วมมือกันของชุมชน

บทบาททุนทางสังคมในการพัฒนาชุมชน หมายถึง ลักษณะหน้าที่ ประโยชน์ของทุนทางสังคมที่ส่งผลให้เกิดการปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงชุมชนให้สอดคล้องกับความจำเป็นและการเปลี่ยนแปลงต่อสถานการณ์ในการดำรงชีพ เพื่อลดผลกระทบทางลบที่จะเกิดขึ้นในชุมชน และปรับปรุงสภาพต่างๆ ของชุมชน รวมทั้งมาตรฐานความเป็นอยู่ของคนในชุมชนให้ดีขึ้น นำมาซึ่งความเจริญด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมือง จนนำไปสู่การดำรงอยู่ของชุมชนอย่างยั่งยืน

การดำรงอยู่ของชุมชน หมายถึง การที่ชุมชนสามารถปรับตัว ดำเนินวิถีชีวิตได้อย่างสอดคล้องกับระบบนิเวศหรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติสิ่งแวดล้อมและทางสังคมวัฒนธรรมของตน และสามารถดำรงอัตลักษณ์ของชุมชนไว้ได้ท่ามกลางผลกระทบและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

บทที่ 2

การตรวจเอกสาร

การศึกษาบทบาททุนทางสังคมในการพัฒนาชุมชนบ้านปลาข้าว ตำบลปลาข้าว จังหวัดอำนาจเจริญ ผู้วิจัยนำแนวคิด ทฤษฎีและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาเป็นแนวทาง ในการศึกษาครั้งนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคม
2. แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน
3. แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
5. กรอบแนวคิดในการวิจัย

แนวคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคม

แนวคิดทุนทางสังคมได้เข้ามาแพร่หลายในสังคมไทย และเป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวาง เมื่อคราวเกิดวิกฤตเศรษฐกิจ พ.ศ.2540 แต่โดยความเป็นจริงแล้วทุนทางสังคมไม่ได้เป็นสิ่งใหม่สำหรับสังคมไทย หากแต่เมื่อพิจารณาโครงสร้างของสังคมไทยในแง่มุมต่างๆ จะสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะความสัมพันธ์บางประการของประชาชนในสังคมไทย ซึ่งเป็นเรื่องที่ใกล้เคียงกับความหมายของคำว่าทุนทางสังคม อาทิ ระบบความสัมพันธ์ ระบบคุณค่าการช่วยเหลือเกื้อกูล องค์ความรู้ ภูมิปัญญา วัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิม เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านั้นล้วนมีความเกี่ยวข้องกับหลักการและวิถีชีวิตของคนในสังคมและถือเป็นปรากฏการณ์ของทุนทางสังคมที่มีอยู่ในสังคมไทยมาเป็นระยะเวลายาวนาน

นักวิชาการและนักพัฒนาหลายคนต่างยอมรับว่าวิกฤตเศรษฐกิจทำให้แรงงานภาคอุตสาหกรรมและบริการตกงานจำนวนมาก แต่เมืองไทยก็ไม่ถึงกับเกิดกลียุค ทั้งนี้เนื่องจากแรงงานเหล่านี้ได้กลับสู่ชนบท อาศัยครอบครัวและเครือญาติในการดำรงชีวิตหรือแม้แต่เริ่มกิจการของตนเองขึ้นใหม่ ครอบครัวและเครือญาติเปรียบเสมือนหมอนกระแทกให้แก่ความผันผวนทางเศรษฐกิจ นี่คือทุนทางสังคมที่มีอยู่อย่างมากมายในสังคมไทย (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2541: 6)

นอกจากนี้ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2551ก) ยังเห็นความสำคัญของแนวคิดทุนทางสังคมโดยในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 ได้กำหนดเป็นวาระแห่งชาติเรื่องหนึ่งในสี่เรื่อง คือ การพัฒนาขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศ การแก้ปัญหาความยากจน ทุนทางสังคม และการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งมีความเชื่อมโยงสนับสนุนซึ่งกันและกัน และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 10 ก็ยังคงเน้นการสร้างภูมิคุ้มกันให้ระบบเศรษฐกิจและสังคมไทย โดยมุ่งนำทุนที่มีอยู่ในสังคมไทยมาใช้ให้เกิดประโยชน์ และเสริมสร้างให้เข้มแข็ง เพื่อพัฒนาสมรรถนะของประเทศและยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชน และกำหนดเป็นยุทธศาสตร์ในการพัฒนาทุนทางสังคมของประเทศต่อไป

ความหมายของทุนทางสังคม

นักวิชาการ นักคิด และนักพัฒนาของไทยและต่างประเทศ ได้นิยามความหมายของทุนทางสังคมแตกต่างกันตามบริบทของผู้ให้ความหมายและประสบการณ์ในการทำงาน อาทิ

Putnam (1993) ได้นิยามทุนทางสังคมว่า เป็นลักษณะเด่นขององค์กรทางสังคม เช่น ความไว้วางใจ (Trust) บรรทัดฐาน (Norms) และเครือข่าย (Networks) ซึ่งสามารถปรับปรุงประสิทธิภาพของสังคม โดยการส่งเสริม เกื้อหนุน การร่วมมือในการดำเนินงานซึ่งกันและกัน อีกทั้งยังชี้ให้เห็นถึงกระบวนการเกิดของทุนทางสังคมนั้น เริ่มจากประชาชนในสังคมมีระบบคิด และค่านิยมที่ดีร่วมกัน

วรวิทย์ โรมรัตน์พันธ์ (2548ก) กล่าวว่า ทุนทางสังคมเป็นเรื่องที่มีอยู่แล้วโดยธรรมชาติ ในแต่ละสังคม เป็นเรื่องของระบบคิดของคนในสังคม ที่จะส่งผลถึงวิถีปฏิบัติในหมู่ประชาชนที่จะสร้างประโยชน์ร่วมกันในด้านต่าง ๆ ทุนทางสังคมจึงมีประสิทธิภาพในการดำเนินงานด้านเศรษฐกิจ เช่น การลดต้นทุน หรือสร้างความเข้มแข็งให้แก่มุมชนได้ นอกจากนี้วรวิทย์ ยังมองทุนทางสังคมในมิติของระบบและกระบวนการทางสังคม โดยมองทุนทางสังคมที่เป็นเรื่องของระบบคิดและอยู่ในรูปของค่านิยม วัฒนธรรมของประชาชน ความไว้วางใจ ความสำนึกร่วมกันในความ เป็นเจ้าของ และความเป็นชุมชนเดียวกัน มีความเคารพต่อกัน มีความไว้วางใจกัน มีจารีต และมี ค่านิยมต่างตอบแทนซึ่งกันและกัน จะมีผลต่อความสัมพันธภาพของคนที่ ซึ่งจะส่งผลต่อการจัดระเบียบ เศรษฐกิจ สังคม ความเป็นชุมชน และเกิดผลดีต่อการดำเนินกิจกรรม

ทุนทางสังคมในความหมายของวรวิฑูรย์ จึงหมายถึง ทุนประเภทหนึ่งที่มาจากการร่วมมือร่วมใจของคน ทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างคน หรือสถาบันขึ้น โดยความสัมพันธ์ดังกล่าวตั้งอยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจกัน ความเอื้ออาทรต่อกัน ความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ทุนทางสังคมจึงเป็นเสมือนสมบัติสาธารณะที่สมาชิกทุกคนในชุมชนสามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์ได้ตลอดเวลา และที่สำคัญทุนทางสังคมเป็นสิ่งที่ยิ่งใช้จะมีเพิ่มมากขึ้น

อมรา พงศาพิชญ์ (2543: 26) ได้ให้ความหมายของทุนทางสังคม ในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน คือ ความสัมพันธ์ทางสังคมในแนวราบและแนวตั้ง ระหว่างบุคคล สถาบันและ/หรือองค์กร ทั้งในรูปปัจเจก กลุ่มและเครือข่าย รวมทั้งค่านิยม บรรทัดฐาน ที่สังคมยึดถือ ซึ่งมีผลต่อวิถีชีวิต และวิธีการผลิตในระดับครอบครัว ชุมชนและประชาสังคม

ในขณะที่ ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม (2542) กล่าวถึงทุนทางสังคมว่าเป็นนามธรรม หมายถึง ความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่น ความสามัคคีรวมพลัง การมีองค์กร มีหน่วยที่จะจัดการ จัดระบบต่าง ๆ ในชุมชน มีศิลปวัฒนธรรม มีจิตรวมใจ มีศีลธรรม มีความสมัครสมานสามัคคี รักใคร่กลมเกลียวกัน ซึ่งเป็นพื้นฐานให้ท้องถิ่นและชุมชนมีการพัฒนาที่เข้มแข็ง ที่จริงจัง ที่ยั่งยืน ทุนทางสังคมต่างจากทุนทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นรูปธรรม เป็นตัวเงิน วัตถุ แต่ทุนทางสังคมเป็นเรื่องของจิตใจ จิตวิญญาณ เป็นความรู้ความสามารถ เป็นพลังงานของสังคม ซึ่งทุนทางสังคมเป็นทั้งพลังขับเคลื่อนเพื่อให้ก้าวไปข้างหน้า และเป็นฐานยึดโยงในยามที่ชุมชนและสังคมอาจจะอ่อนไหว ดังนั้นทุนทางสังคมจึงเป็นปัจจัยสำคัญ มีคุณค่ามากต่อกลุ่ม ต่อองค์กร ต่อชุมชน ประชาคมและสังคม

ประเวศ วะสี (2542) ให้ความหมายทุนทางสังคมว่า คือ การที่คนมารวมกัน เอาความคิดมารวมกัน เอาความรู้มารวมกัน เรียกว่าเกิดทุนทางสังคม ซึ่งนำไปสู่พลังทางสังคมที่จะแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ทุกอย่าง

เสรี พงศ์พิศ (2551) ได้ให้ความหมายของทุนทางสังคมไว้ 2 ส่วน คือส่วนแรก คุณค่าและระบบคุณค่าทางสังคม หมายถึง กฎเกณฑ์ทางสังคม จารีตประเพณี วิถีปฏิบัติในชุมชน ระบบการจัดการชีวิตและทรัพยากรธรรมชาติ ความเป็นพี่น้อง ความไว้วางใจกัน ความรัก ความซื่อสัตย์ การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน คุณค่าที่ร้อยรัดผู้คนเข้าด้วยกัน ให้อยู่เป็นครอบครัว ชุมชนที่พึ่งพากัน พึ่งพาอาศัยกันเป็นพรหมวิหารสี่ (เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา) ที่ทำให้มีความสัมพันธ์อันดีต่อกันอยู่เป็นพี่เป็นน้องเป็นกลุ่มเป็นก้อน ไม่อยู่แบบตัวใครตัวมัน ส่วนที่สอง สถาบันทางสังคม หมายถึง

สถาบันครอบครัว สถาบันชุมชน สถาบันหมู่บ้านสถาบันศาสนา สถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งในปัจจุบันสถาบันทางสังคมมีมากมาย ซึ่งรวมถึงชมรม สมาคม ขบวนการ เครือข่าย ที่รวมเอาผู้คนเข้ามาร่วมกันด้วยวัตถุประสงค์บางประการและดำเนินกิจกรรมบางอย่างร่วมกัน (สะท้อนทุนทางสังคมอย่างเด่นชัด โดยเฉพาะสมาคมชาวจีน)

World Bank (1999) ระบุถึงสถาบัน ระบบความสัมพันธ์ และบรรทัดฐานที่ช่วยหล่อหลอมการมีปฏิสัมพันธ์กันในสังคม ทั้งในเชิงคุณภาพและปริมาณ ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงสังคมเข้าด้วยกัน รวมทั้งได้กล่าวถึงทุนทางสังคมและนำแนวคิดทุนทางสังคมไปใช้ในรูปของทุนแบบหนึ่งที่จำเป็นต่อการพัฒนาโดยพยายามที่จะตอบคำถามว่า อะไรเป็นทุนทางสังคมและจะอย่างไรเพื่อที่จะเกิดการพัฒนายั่งยืนที่สุดต่อประเทศหรือชุมชน ซึ่งเป็นแนวคิดที่ก่อให้เกิดการสร้างสรรค์ที่เป็นประโยชน์ หมายถึง การเพิ่มขึ้นของความยึดเหนี่ยวกันในสังคม สามารถนำไปพัฒนาเศรษฐกิจและการพัฒนายั่งยืนได้

Coleman (1988 อ้างใน วรวิทย์ โรมรัตน์พันธ์, 2548ข) ได้นิยามทุนทางสังคมโดยใช้เกณฑ์หน้าที่ว่า เป็นความหลากหลายของหน่วยทางสังคม ซึ่งมีองค์ประกอบรวม 2 ประการคือ มิติด้านโครงสร้างสังคมและมิติด้านการเอื้อหรือหนุนเสริมให้เกิดการกระทำโดยผู้กระทำทั้งจากตัวบุคคลและจากองค์กร รวมทั้งอธิบายถึงรูปแบบของทุนทางสังคมว่า ทุนทางสังคมเหมือนกับทุนในรูปแบบอื่นๆ สามารถสร้างผลิตภาพ และสร้างโอกาสในการทำงานให้บรรลุเป้าหมาย ทั้งนี้ ทุนทางสังคมเหมือนกับทุนกายภาพและทุนมนุษย์ แต่อาจจะไม่สามารถทดแทนกันได้อย่างสมบูรณ์และอาจใช้ได้กับงานบางอย่าง และทุนทางสังคมไม่เหมือนกับทุนกายภาพและทุนมนุษย์คือ ทุนทางสังคมจะอยู่ในรูปแบบโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้กระทำด้วยตนเองเป็นความสัมพันธ์ที่มีผลมาจากความตั้งใจบนพื้นฐานของความคาดหวังในสิ่งที่ต้องใช้ร่วมกัน (Common) เป็นชุดของการมีค่านิยมร่วมกัน (Set of Shared) และการมีสำนึกของความไว้วางใจ (Sense of Trust) ระหว่างกัน โดยทุนทางสังคมจับต้องไม่ได้ และไม่ใช่อุณหภูมิส่วนบุคคล เช่น การศึกษา ทักษะ เป็นต้น

Bourdieu (1993) เป็นบุคคลแรกที่วิเคราะห์ทุนทางสังคมอย่างเป็นระบบ โดยได้พัฒนาแนวคิดทุนทางสังคมตั้งแต่ทศวรรษ 1970 และ 1980 โดยเชื่อมโยงกับแนวคิดเรื่องชนชั้น โดยแบ่งทุนออกเป็น 3 ประเภท คือ ทุนเศรษฐกิจ ได้แก่ เงิน ทรัพย์สิน หมายถึง ทุนที่สร้างผลผลิตทุนวัฒนธรรม เช่น สินค้าทางวัฒนธรรม รวมถึงความรู้ทางศิลปะ และประกาศนียบัตรการศึกษา และทุนทางสังคม นิยามทุนทางสังคมในทัศนะของ Bourdieu มีสาระสำคัญคือ

1. ทูทางสังคมเป็นแหล่งรวมความสัมพันธ์ของสมาชิกกลุ่มและเครือข่ายทางสังคม สมาคมอาสาสมัครต่างๆ ความเป็นสมาชิกกลุ่ม การมีส่วนร่วมในการพัฒนาเครือข่ายทางสังคม และความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดจากสมาชิกของกลุ่มเป็นทุนทางสังคม เพราะเป็นแหล่งรวมของการคบค้าสมาคมของสมาชิก ดังนั้น ทุนทางสังคมในทัศนะของ Bourdieu จึงเป็น Collective Phenomenon ความเป็นสมาชิกกลุ่มสามารถสร้างทุนทางสังคมที่ส่งผลต่อทุนประเภทอื่นๆ หลายด้าน และการจัดรูปแบบองค์กรระบบราชการเป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพในการเปลี่ยนทุนทางสังคมเชิงปริมาณ (จำนวนสมาชิกในองค์กร) ให้เป็นเชิงคุณภาพ (ประสิทธิภาพขององค์กร) การสร้างองค์กรลักษณะนี้ก่อให้เกิดสมานฉันท์ (Solidarity) ขึ้นระหว่างบุคคลในองค์กร ซึ่งก่อให้เกิดความเป็นสถาบัน (Institutionalize) การสร้างสมาคมอาสาสมัครต่างๆ จึงเป็นทั้งกลยุทธ์ระดับปัจเจก และส่วนรวมในการลงทุนเพื่อให้เกิดเครือข่ายความสัมพันธ์ที่ยั่งยืน ซึ่งก็คือการสะสมทุนทางสังคมนั่นเอง ทั้งนี้ทุนทางสังคมสามารถส่งต่อไปยังบุคคลอื่น โดยเฉพาะผู้นำในสมาคมนั้นๆ และการพัฒนาเครือข่ายทางสังคมขึ้นอยู่กับความรู้สึกทางอัตวิสัยของปัจเจกบุคคล ซึ่งประกอบด้วย การยอมรับ (Recognition) ความนับถือ (Respect) ความเป็นชุมชน (Communitality) และส่วนที่เป็นวัตถุวิสัย (Objectivism) คือการได้รับการันตีจากองค์กร

2. ทุนทางสังคมมีคุณลักษณะที่เป็นทุนทางสัญลักษณ์ (Symbolic Capital) ทุนทางสังคมอยู่บนพื้นฐานของการรับรู้และการตระหนัก (Cognition and Recognition) จึงมีคุณลักษณะทางสัญลักษณ์ (Symbolic Characteristic) Bourdieu ได้นำแนวคิดทุนทางสัญลักษณ์ และทุนที่ถูกต้องทางกฎหมาย (Legitimate Capital) มาศึกษาคู่กัน และเสนอแนวคิดที่ทุนทางสัญลักษณ์เป็นตัวกำหนดรูปแบบและการใช้ทุนประเภทต่างๆ ให้ได้รับการยอมรับและถูกตามกฎหมาย โดยทุนทางสังคมจะแปรตามสถานภาพทางสังคม (Social Position) ของบุคคลนั้น ทุนทางสัญลักษณ์จะกลายเป็นอำนาจที่ได้รับการสถาปนา และถูกต้องตามกฎหมาย อยู่บนเงื่อนไขสองประการ คือ

2.1 วาทกรรมการแสดงออก (Performative Discourse) กล่าวคือ อำนาจเชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Power) เกิดจากการเป็นเจ้าของทุนทางสัญลักษณ์ซึ่งทำให้ได้รับการยอมรับตามมา จนกลายเป็นอำนาจที่ได้รับการสถาปนาขึ้นจากกลุ่ม (Power of Constitution) และมีอำนาจในการเป็นตัวแทน ส่วนระยะยาว จะได้รับการยอมรับในลักษณะของสถาบัน

2.2 ประสิทธิภาพเชิงสัญลักษณ์ กล่าวคือ ทุนทางสัญลักษณ์จะมีพลังเพียงพอจะอธิบายความเป็นจริงที่ดำรงอยู่ได้มากน้อยเพียงไรนั้นขึ้นอยู่กับ “การมองจากบุคคลอื่น” (Eyes of the

Other) โดย Bourdieu เรียกว่า ประสิทธิภาพของทุนทางสัญลักษณ์ แตกต่างจากทุนทางเศรษฐกิจ และทุนทางวัฒนธรรมซึ่ง มีพื้นที่ดำรงให้เห็นอยู่จริง เช่น เงิน หุ้น การสอบประกาศนียบัตร

3. ทุนทางสังคมจะแปรเปลี่ยนเป็นทุนเศรษฐกิจในที่สุด Bourdieu เห็นว่าทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางสังคม และทุนทางสัญลักษณ์ในที่สุดจะถูกแปรเปลี่ยนเป็นทุนทางเศรษฐกิจหมด ตัวอย่างเช่น ค่าใช้จ่ายในการเล่าเรียน (ทุนทางเศรษฐกิจ) จะนำไปสู่การได้รับการยอมรับทางวิชาชีพ (เป็นทุนทางวัฒนธรรมและทุนทางสัญลักษณ์) และจะถูกแปรเปลี่ยนเป็นทุนทางเศรษฐกิจ โดยการมีงานทำตามความต้องการของตลาดในที่สุด

Portes (1998) ได้อธิบายไว้ในวารสารสังคมศาสตร์ของอเมริกาว่าขึ้นอยู่กับมุมมองของนักสังคมศาสตร์แต่ละท่านที่นำแนวคิดทุนทางสังคมไปใช้ โดยมีการนำไปใช้ในแง่มุมใหญ่ 2 ประการ ดังนี้

1. การให้ความหมายในแง่กลุ่มพลังทางการเมือง การให้คำนิยามนี้จะมุ่งไปที่ความสัมพันธ์เชิงสมาชิกของเครือข่ายทางสังคม หรือ โครงสร้างทางสังคม เป็นการรวมกันของแต่ละปัจเจกชนเพื่อก่อให้เกิดพลัง อันนำไปสู่การแก้ไขปัญหาของกลุ่มสมาชิก
2. การให้ความหมายในแง่เชิงวัฒนธรรม หรือ เชิงจิตวิญญาณ โดยนักคิดกลุ่มนี้จะเน้นความหมาย “ทุนทางสังคม” ในแง่ที่สังคมยังมีสิ่งที่เป็นเงื่อนไขบางอย่างที่สร้างความเข้มแข็งหรือฟื้นฟูตัวเองได้ เช่น จิตใจโอบอ้อมอารี ความมีน้ำใจ การช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนในชุมชนและสังคม มีจิตสำนึกสาธารณะ มีกลุ่มกิจกรรมสาธารณะหรืออื่นๆ ดังนั้นการให้ความหมาย “ทุนทางสังคม” จึงมักมีความหมายในแง่ของการเสริมสร้างความเข้มแข็งและการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชน

โดยสรุปอาจกล่าวได้ว่า “ทุนทางสังคม” คือ คุณลักษณะที่สังคมให้คุณค่าว่าควรนำมาปฏิบัติ ยกย่อง เป็นผลรวมของระบบคุณค่า สิ่งดีงามต่างๆ ที่มีอยู่ในสังคม ซึ่งมีลักษณะของการเชื่อมโยงสัมพันธ์กันในระดับต่างๆ ตั้งแต่ระดับบุคคล ระดับชุมชนมาจนถึงระดับชาติที่มีสถาบันต่างๆ ในสังคมเป็นตัวยึดโยงความสัมพันธ์อันดีระหว่างกัน โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเอื้ออาทร ความไว้วางใจซึ่งกันและกัน การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ก่อให้เกิดรวมตัวและการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการสร้างประโยชน์ต่อส่วนรวม มีการส่งเสริม เกื้อหนุน การร่วมมือในการดำเนินงานซึ่งกันและกันการช่วยเหลือกันอย่างเป็นองค์รวมด้วยองค์ความรู้ ภูมิปัญญาที่มีอยู่จนนำไปสู่การ

ปรับปรุงประสิทธิภาพของสังคม ในการบริหารจัดการเพื่อสร้างภูมิคุ้มกันให้ประเทศมีเอกราช
อธิปไตยในกระแสโลกาภิวัตน์

รูปแบบทุนทางสังคม

อนек นาคะบุตร (2545) ได้ศึกษาถึงทุนทางสังคมในประเทศไทยและได้สรุปไว้ว่าทุนทาง
สังคมมี 5 รูปแบบ ได้แก่

1. ทุนในรูปแบบของจิตวิญญาณ ระบบคุณค่า สำนักท้องถิ่น ความภาคภูมิใจที่มีต่อถิ่น
ฐานบ้านเกิด รวมเรียกว่า Spirit Capital สิ่งนี้ในสังคมไทยมีมาตลอดในความรู้สึกของคนที่รัก
บ้านรักเมือง และพร้อมที่จะลุกขึ้นมาเสียสละ ช่วยกันทำบ้านเมืองที่เขารัก เขาผูกพัน เป็นทั้งถิ่น
เกิด เป็นทั้งถิ่นที่อยู่ของบรรพบุรุษ และเป็นทั้งความหวังของลูกหลานที่จะดูแลสืบต่อ Spirit
เหล่านี้ เป็นสิ่งที่สังคมไทยมีปรากฏอยู่อย่างชัดเจน ทั้งที่เป็นเรื่องคุณค่า พิธีกรรม ความภาคภูมิใจ
ที่อยู่ในจิตใจของแต่ละเมือง

2. ทุนทางภูมิปัญญา กล่าวคือ ในช่วงวิกฤติเศรษฐกิจ แม้ว่าประเทศจะสูญเสียเงินทอง
และมีหนี้สินเพิ่มขึ้น ประชาชนตกงาน แต่เราก็จะพบว่าสิ่งที่มีอยู่ในท้องถิ่นต่างๆที่สามารถนำเอา
กลับมาใช้ใหม่ และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงชี้ทิศทางที่จะกลับมาใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น
ซึ่งได้ปรับตัวเป็นมรดกตกทอดมากับแผ่นดินโดยหันกลับมาหา “ระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียง” ทั้ง
ในด้านการใช้ชีวิต การประกอบอาชีพ การจัดการทรัพยากร การจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคน
กับคน คนกับธรรมชาติ ชุมชนกับชุมชนอื่นข้างเคียง

3. ทรัพยากรมนุษย์/ทรัพยากรบุคคล เป็นทุนที่มีอยู่ในตัวมนุษย์ ความรักเพื่อน ความรัก
ศักดิ์ศรีของคนไทย เราพบว่าผู้นำทางความคิด ทั้งในชนบทและเมืองที่เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ
ผู้นำอาวุโส ผู้นำทางการเกษตร ผู้นำสตรี ชาวชน เหล่านี้เป็นสินทรัพย์ที่ไม่มีวันหมดสิ้น ซึ่งเป็น
บุคคลที่มีความสามารถระดับหนึ่ง และมีความพร้อมที่จะปรับตัวเข้าสู่ความร่วมมือระหว่างองค์กร
เครือข่ายกับเครือข่าย เช่น มีอาสาสมัครเข้ามาทำงานช่วยเหลือ แบ่งปันขยายเครือข่าย ขยาย
บทเรียน ทรัพยากรบุคคลเหล่านี้มีอยู่มากมายหลากหลาย และเป็นผู้นำทั้ง 3 รุ่น ได้แก่ ผู้นำอาวุโส
ผู้นำรุ่นกลางที่มีการศึกษา เคยผ่านการทำงานในภาคเมืองและกลับบ้าน และผู้นำรุ่นใหม่ ที่ผ่าน
ระบบโรงงาน ผ่านความทันสมัยในภาคเมือง คน 3 รุ่น กำลังทำงานร่วมกันอยู่ในสังคมฐานล่าง

ยิ่งกว่านั้น เรามีทรัพยากรบุคคลที่อยู่ในภาคประชาสังคม ซึ่งหมายถึง ชนชั้นกลางที่ได้รับ การศึกษาสมัยใหม่ อยู่ภาคราชการ ภาคธุรกิจ ภาคองค์กรพัฒนาเอกชน ภาคสื่อมวลชน คน เหล่านี้เป็นรอยเชื่อมต่อความสลับซับซ้อนของเมืองหลวงและของโลกกับท้องถิ่น คนเหล่านี้เป็นผู้ เชื่อมวัฒนธรรมทั้งสองเข้าด้วยกัน

4. ทูตทางทรัพยากรธรรมชาติ เป็นสิ่งที่ท้องถิ่นไทยและภาคประชาสังคมนำกลับมาใช้ เต็มที่ และสามารถพึ่งตัวอยู่ได้ในสถานการณ์ที่ปั่นป่วน แม้จะมีความเสื่อมโทรมและวิกฤติใน ตัวเองอยู่ไม่น้อย ดังจะพบว่ามีสภาพป่าและพื้นที่เสื่อมโทรมมากขึ้น ความอุดมสมบูรณ์ของป่าลด น้อยลง ภาวะแห้งแล้ง และน้ำท่วมปรากฏอยู่ทุกจังหวัด อย่างไรก็ดี ขณะนี้ทรัพยากรจำนวนหนึ่ง ได้ถูกนำกลับมาเป็นปัจจัยสำคัญในการฟื้นฟู การอนุรักษ์ และยังใช้ประโยชน์ทาง ทรัพยากรธรรมชาติให้เป็นทุนทางสังคมในการสร้างฐานอาชีพ ฐานเศรษฐกิจ ฐานการมีชีวิตรอยู่ รอดของชุมชน โดยเฉพาะในชุมชนชนบทในช่วงหลักวิกฤติเศรษฐกิจพอสมควร

5. ทุนในรูปแบบของการจัดการกองทุนสาธารณะของชุมชนที่เรียกว่า Social Fund ไม่ ว่าจะเป็นกองทุนฌาปนกิจ ธนาคารข้าว กลุ่มออมทรัพย์ ธนาคารควาย กลุ่มธุรกิจชุมชนต่างๆ เป็นต้น การจัดการทุนทางเศรษฐกิจที่เป็นทั้งปัจจัยการผลิตและปัจจัยการดำรงชีวิตนี้มีอยู่ทุกชุมชน

สินาค ตีรวัฒนไชย(2549) ได้แบ่งทุนทางสังคมออกเป็นสองรูปแบบ คือ ทุนทางสังคม ภายใน และ ทุนทางสังคมภายนอก ดังนี้

1. ทุนทางสังคมภายใน มีลักษณะที่มองเห็นและประเมินได้ยาก เพราะมันอยู่ในจิตใจของ เรา ทุนทางสังคมแบบนี้จะเกี่ยวพันกับเรื่องของความรู้สึกนึกคิด จิตใจ ความเชื่อ ทศนคติ เช่น ความ เชื่อถือไว้วางใจกัน คุณค่าร่วมกัน ความเกื้อกูลกัน

2. ทุนทางสังคมภายนอก มีลักษณะที่มองเห็นและประเมินได้ง่ายกว่า เข้าใจได้ง่ายกว่า ประเภทแรก ด้วยทุนทางสังคมประเภทนี้เกี่ยวกับบทบาท พฤติกรรม การกระทำหรือ ความสัมพันธ์ที่เราสร้างขึ้น ไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบของเครือข่าย สายสัมพันธ์อุปถัมภ์ หรือจะเป็น เครือข่าย องค์กร ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ องค์กรปกครองท้องถิ่น ชมรม เป็นต้น รวมถึงสถาบันในรูปของกฎของการเล่นเกม เช่น กฎ ระเบียบ ข้อบังคับ กฎหมาย รัฐธรรมนูญ

องค์ประกอบของทุนทางสังคม

วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์ (2548ก) ได้สรุปลักษณะที่สำคัญๆ ของทุนทางสังคม ไว้ 3 ลักษณะ คือ

1. การมองในเชิงโครงสร้างและหน้าที่ นำเสนอโดย Bain and Hicks (1998, อ้างใน วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์, 2548ก) โดยทุนทางสังคมสามารถแบ่งได้เป็น 2 ระดับ คือ ระดับมหภาค (Macro) และระดับจุลภาค (Micro)

1.1 ในระดับมหภาค ทุนทางสังคมจะครอบคลุมบริบทขององค์กรหรือสถาบันต่าง ๆ ซึ่งจะเป็นความสัมพันธ์ที่อยู่ภายใต้โครงสร้างแบบเป็นทางการ อาทิ รูปแบบของการปกครอง แนวทางปฏิบัติเกี่ยวกับกฎหมาย ระบบความคิด ความเชื่อที่สอดคล้องกับกฎหมาย ระดับของการกระจายอำนาจ และระดับการมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย

1.2 ในระดับจุลภาค ทุนทางสังคมถือเป็นศักยภาพของการรวมตัวขององค์กรใน แนวนอน รวมทั้งเครือข่ายในการพัฒนา ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ อันได้แก่ เรื่องเกี่ยวกับ สาระหรือวิธีคิด ความเข้าใจ และการเรียนรู้ในเรื่องต่าง ๆ ของประชาชน (Cognitive) และเรื่องของ โครงสร้าง (Structural) โดยจะเห็นได้ว่า ทุนทางสังคมที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับสาระหรือวิธีการคิด (Cognitive) นั้น เป็นสิ่งที่จับต้องยาก เพราะจะอยู่ในรูปของการให้คุณค่า (Values) ความเชื่อ (Beliefs) ทศนคติ (Attitudes) พฤติกรรม (Behavior) และบรรทัดฐานทางสังคม (Social Norms) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องที่เกี่ยวกับการให้คุณค่า ซึ่งจะประกอบด้วยเรื่องของความไว้วางใจ (Trust) ความสามัคคี (Solidarity) และการต่างตอบแทน (Reciprocity) คุณค่าเหล่านี้ถือเป็นค่านิยมร่วม ระหว่างสมาชิกในชุมชน และถือเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ชุมชนสามารถทำงานร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้ส่วนรวมมีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น

วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์ (2548ก) ยังได้แสดงความเห็นว่า ในการศึกษาทำความเข้าใจเกี่ยวกับ ทุนทางสังคม หากประยุกต์ระบบคิดและวิธีปฏิบัติในระดับจุลภาคไปใช้ในระดับบุคคล ครอบครัว กลุ่ม องค์กร และชุมชน รวมทั้งเครือข่าย ในขณะเดียวกัน ก็ประยุกต์เอาความสัมพันธ์แบบเป็นทางการขององค์กรและสถาบันต่างๆ ในระดับมหภาคให้เป็นเสมือนสภาพแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อ บุคคล ครอบครัว กลุ่ม องค์กรชุมชน หรือเครือข่าย ก็จะทำให้การศึกษาทุนทางสังคมมีความชัดเจน และเป็นระดับมากขึ้น

2. การมองในเชิงบูรณาการหรือผลลัพธ์ จากผลการศึกษาทุนทางสังคมของไทย ที่ดำเนินการโดยสำนักงานกองทุนเพื่อสังคม มีการนำเสนอภาพรวมของทุนทางสังคมในเชิงบูรณาการหรือเชิงผลลัพธ์ โดยกล่าวถึงลักษณะรวมของทุนทางสังคมในแง่มุมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ซึ่งประกอบด้วยองค์ประกอบต่างๆ ดังต่อไปนี้

2.1 ศาสนธรรม หรือหลักธรรมในศาสนา เป็นเครื่องชี้แนะบุคคลให้มีความรัก ความห่วงใย ความเอื้ออาทรต่อกัน และใช้หลักการทางศาสนานั้นๆ มาสร้างความเป็นปึกแผ่นของสังคม เช่น ในพระพุทธศาสนาที่มุ่งสอนให้คนละเว้นความชั่ว ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น การทำความดี ด้วยการให้ทาน เสียสละ รักษาศีล และมีจิตใจที่สงบ มีความเมตตาต่อสรรพสิ่ง ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นทุนที่สร้างความเป็นปึกแผ่นให้กับสังคมได้สำนึกในท้องถิ่น

2.2 การที่บุคคลในชุมชนมีจิตสำนึกต่อชุมชนและท้องถิ่นของตน ประารถนาที่จะเห็นการพัฒนาชุมชนที่ตนเองอาศัยอยู่เป็นไปอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบ จึงมีความตั้งใจและร่วมแรงร่วมใจในการทำงานร่วมกัน โดยยึดส่วนรวมเป็นใหญ่

2.3 ภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ การใช้ความรู้และภูมิปัญญาที่มีอยู่เดิมของชุมชน และประยุกต์ขึ้นมาใหม่ในการสร้างและการจัดการเกี่ยวกับการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม

2.4 ทรัพยากรบุคคลและเครือข่ายบุคคล ได้แก่ การนำบุคคลที่เป็นผู้นำ ประชาชนท้องถิ่น พระสงฆ์ ผู้ทรงคุณวุฒิ ที่มีความรู้ความเข้าใจในปรากฏการณ์และศาสตร์ต่าง ๆ มาให้ความรู้ และถ่ายทอดความรู้แก่ชุมชนเป็นการสร้างทุนทางสังคมในระดับบุคคล

2.5 ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง ทรัพยากรในท้องถิ่นทั้งดิน น้ำ ป่า ภูเขา ที่สามารถนำมาใช้สอยให้เกิดประโยชน์สูงสุด พร้อมมีกระบวนการจัดการทรัพยากรชุมชนอย่างเหมาะสม

2.6 วิถีชีวิตทางวัฒนธรรม เอกลักษณ์ อัตลักษณ์ของชุมชน ที่จะนำเสนอในรูปแบบที่สร้างความภูมิใจให้กับชุมชนและเป็นวิถีชีวิตที่สามารถดำรงอยู่ได้อย่างแท้จริง

2.7 ความเอื้ออาทร นับว่าเป็นความสำคัญอย่างยิ่ง ที่คนในสังคมจะต้องมีความเอื้ออาทรต่อกัน ไว้วางใจซึ่งกันและกัน ซึ่งความเอื้ออาทรนี้ เป็นพลังที่สำคัญยิ่งของทุนทางสังคม

นอกจากนี้สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2551ข) ยังได้สรุปองค์ประกอบที่มีบทบาทและลักษณะการยึดโยงให้เกิดเป็นทุนทางสังคม ดังนี้

1. คน มีบทบาทหลักในการพัฒนาประเทศ ที่ต้องได้รับการพัฒนาในทุกมิติทั้งด้านสุขภาพที่มุ่งให้คนมีร่างกายแข็งแรงสามารถดูแลตนเองได้ ด้านจิตใจให้เป็นคนที่มีจิตใจดี มีน้ำใจ เอื้ออาทร เคารพกฎเกณฑ์ของสังคม มีวินัย ซื่อสัตย์ มีความเสียสละ มีจิตสำนึกสาธารณะ มีความรักชาติ ฯลฯ และด้านสติปัญญาเพื่อให้มีศักยภาพและความพร้อมที่จะปรับตัวให้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง มีความรู้ และทักษะในการประกอบอาชีพที่สนับสนุนการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศ เมื่อมารวมตัวร่วมคิดร่วมทำในกิจกรรมต่างๆ นำความรู้ที่ตนเองมีอยู่ มาแลกเปลี่ยน ก็จะก่อให้เกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิตและก่อให้เกิดประโยชน์ได้กว้างขวางยิ่งขึ้น

2. สถาบัน มีบทบาทในการสนับสนุนและผลักดันให้เกิดพลังร่วมของคนในชุมชนและสังคม ทำให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข โดยมีสถาบันหลัก อาทิ สถาบันครอบครัวเป็นสถาบันพื้นฐานในสังคมที่หล่อหลอมคนตั้งแต่แรกเกิด เป็นแหล่งบ่มเพาะปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม ค่านิยมที่ดีงาม รวมทั้งจิตสำนึก รู้จักผิดชอบชั่วดี รู้จักทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม สถาบันศาสนาเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในสังคมกล่อมเกลาจิตใจให้ตั้งมั่นอยู่ในคุณงามความดี สถาบันศาสนาที่เข้มแข็งจะสร้างศรัทธาให้แก่คนในสังคมและเสริมสร้างการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข สถาบันการศึกษาเป็นแหล่งสร้างความรู้ทางวิชาการ ควบคู่กับคุณธรรม จริยธรรมให้แก่คนในสังคม โดยเฉพาะเด็กและเยาวชน สถาบันภาคธุรกิจเอกชนซึ่งมีความพร้อมทางด้านการบริหารจัดการ บุคลากร ทรัพยากรและเครือข่าย เมื่อประกอบกับการใช้หลักบรรษัทภิบาลในการดำเนินธุรกิจหรือมีการดำเนินธุรกิจที่มีกิจกรรมที่สร้างสรรค์สังคมแล้วก็จะเป็ทุนทางสังคมในการพัฒนาประเทศ ได้อย่างมหาศาล สถาบันสื่อเป็นสถาบันที่สามารถชี้นำและมีอิทธิพลสูงต่อพฤติกรรม ค่านิยมของคนในสังคมในวงกว้าง

3. วัฒนธรรม เป็นวิถีชีวิตที่สืบทอดกันมายาวนานและเป็นที่ยอมรับในสังคมนั้นๆ ซึ่งมีความหลากหลายในแต่ละพื้นที่ เป็นในรูปของความเชื่อ ความศรัทธา จารีตประเพณีที่ดีงาม ค่านิยม ความเป็นไทยนอกจากนี้ยังมีวัฒนธรรมที่เป็นในรูปของแหล่งประวัติศาสตร์ โบราณสถาน ฯลฯ

วัฒนธรรมเป็นตัวยึดโยงคนในสังคมให้ตระหนักถึงรากเหง้าของตนเอง เกิดความหวงแหนภูมิใจที่จะรักษา อนุรักษ์ และพัฒนาต่อยอดเพื่อประโยชน์ต่อตนเอง ครอบครัว ชุมชนและประเทศ

4. องค์ความรู้ ประกอบด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นและความรู้ที่เกิดขึ้นใหม่โดยภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นศาสตร์และศิลป์ของการดำเนินชีวิตของชาวบ้านที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ เป็นฐานคิดและหลักเกณฑ์การกำหนดคุณค่าและจริยธรรมที่มีการสั่งสมสืบทอดกันมายาวนานจากคนรุ่นหนึ่งสู่อีกคนหนึ่ง จากอดีตถึงปัจจุบัน ทำให้เกิดความหลากหลายของความรู้ที่นำมาใช้ประโยชน์ได้ และสร้างสมดุลในการอยู่ร่วมกันของคนและธรรมชาติได้อย่างเกื้อกูลกัน ความรู้ที่เกิดขึ้นใหม่ก็นำมาใช้ในทางปฏิบัติได้มีความหลากหลายปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับสถานการณ์ทางเศรษฐกิจและสังคมเพื่อตอบสนองเป้าหมายหรือความต้องการของชุมชนได้ เช่น ความต้องการของตลาด และการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาปรับใช้อย่างเหมาะสม เป็นต้น

การประเมินสถานภาพทุนทางสังคม

Macarthur (2000) ได้อธิบายวิธีการวัดทุนทางสังคมว่า มี 2 วิธีได้แก่ 1) ทางตรงคือการสังเกตจากสังคมและรวบรวมจากการสำรวจ เพราะทุนทางสังคมมีหลายรูปแบบ อาทิ ระดับความไว้วางใจ บรรทัดฐานและการคว่ำบาตร ความร่วมมือในหมู่ประชาชน เช่น ร้อยละของการตอบในชุมชนที่เห็นด้วยว่า “คนส่วนมากไว้วางใจได้” และ 2) ระดับความร่วมมือของสมาชิกในหมู่ประชาชน

Putnam (2000 อ้างใน วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์, 2548) ได้พัฒนาแนวคิดทุนทางสังคม โดยจัดทำเป็นดัชนีวัดทุนทางสังคมขึ้นมา 5 องค์ประกอบ 14 ตัวชี้วัด คือ

1. ด้านวิถีชีวิตขององค์กรในชุมชน ได้แก่ ร้อยละของประชาชนในชุมชนที่เป็นคณะกรรมการต่างๆ ในชุมชนในรอบปี ร้อยละของชุมชนที่เป็นเจ้าหน้าทีในชมรมหรือองค์กรในรอบปี จำนวนองค์กรทั้งหมดต่อประชากร 1,000 คน จำนวนเฉลี่ยของการประชุมองค์กรต่างๆ ในรอบปี และจำนวนเฉลี่ยของสมาชิกองค์กร

2. ด้านกิจกรรมทางสังคม ได้แก่ อัตราผู้มาใช้สิทธิเลือกตั้งประธานาธิบดีร้อยละของสมาชิกองค์กรที่เข้าร่วมประชุมในกิจกรรมของโรงเรียนและเทศบาลในรอบปี

3. ด้านอาสาสมัครชุมชน ได้แก่ จำนวนขององค์กรไม่แสวงหากำไรต่อประชากร 1,000 คน จำนวนเฉลี่ยของเวลาขององค์กรที่ปฏิบัติงานในโครงการของชุมชนในรอบปี และจำนวนเฉลี่ยของเวลาที่อาสาสมัครทำงานในรอบปี

4. ด้านความสามารถทางสังคมที่ไม่เป็นทางการ ได้แก่ ร้อยละของประชาชนที่ใช้เวลาบ่อยครั้งในการเยี่ยมเพื่อนบ้านและจำนวนเฉลี่ยของเวลาที่ใช้เพื่อการบันเทิงในบ้าน

5. ด้านความไว้วางใจ ได้แก่ ร้อยละของประชาชนที่คิดว่าผู้อื่นสามารถไว้วางใจได้ และ ร้อยละของประชาชนที่คิดว่าผู้อื่นมีความซื่อสัตย์

Nan Lin (2001) ได้เสนอแนวทางในการวัดทุนทางสังคม โดยใช้ตัวแปรหลัก 3 ตัว คือ ทรัพยากรที่ดำรงอยู่ในโครงสร้างสังคม การเข้าถึงทรัพยากร และการใช้ทรัพยากร โดยทรัพยากรที่ดำรงอยู่ในโครงสร้างสังคม มี 2 ลักษณะคือ

1. ทรัพยากรเครือข่าย ประกอบด้วย *หนึ่ง* การที่บุคคลหรือกลุ่มมีขอบเขตความสัมพันธ์กับบุคคลใดหรือกลุ่มใดบ้าง *สอง* ทรัพยากรที่เป็นไปได้มากที่สุดในเครือข่ายความสัมพันธ์ ซึ่งหมายถึงองค์กรที่มีแนวโน้มหนุนช่วยองค์กรชาวบ้านมากที่สุด *สาม* ความหลากหลายของทรัพยากรของกลุ่มที่มีความสัมพันธ์ด้วย เช่น การที่กลุ่มชาวบ้านมีความสัมพันธ์กับองค์กรอื่นที่มีทรัพยากรแตกต่างกัน และ *สี่* องค์ประกอบของทรัพยากร หมายถึง ทรัพยากรที่มีอยู่ทั่วไปหรือทรัพยากรเฉพาะกลุ่ม

2. สถานภาพขององค์กรที่ติดต่อ เป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าซึ่งอยู่ภายใต้การครอบครองของกลุ่มที่ติดต่อด้วย เช่น ความมั่งคั่ง อำนาจ และสถานภาพทางสังคม เพื่อช่วยให้เกิดกิจกรรมเฉพาะกลุ่มหรือบุคคลประสงค์ให้เกิด

World Bank (2004) ได้จัดแบ่งมิติทุนทางสังคมออกเป็น 6 มิติ 11 องค์ประกอบ 50 ดัชนีชี้วัด ประกอบด้วย มิติด้านกลุ่มและเครือข่าย มิติด้านความไว้วางใจและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มิติด้านกิจกรรมและความร่วมมือ มิติด้านข่าวสารและการสื่อสาร มิติด้านความสามัคคี การอยู่ร่วมกันในสังคมความขัดแย้ง และความรุนแรง และมิติด้านอำนาจหน้าที่และกิจกรรมทางการเมือง

ลินาด ตีรธรรมไชย(2549) ได้กำหนดวิธีการวัดทุนทางสังคมออกเป็น 2 แบบ ดังนี้

1. วัดไปที่ต้นกำเนิดของทุนทางสังคม ซึ่งก็คือจำนวนและคุณภาพของการมีปฏิสัมพันธ์หรือทำกิจกรรมร่วมกันในหลายๆรูปแบบ เช่น การวัดกิจกรรมร่วมกันในหมู่บ้าน อายุของชุมชน จำนวนผู้เข้าร่วมการทำกิจกรรม ความหลากหลายทางลักษณะของผู้คนในเครือข่ายความสัมพันธ์ เป็นต้น แต่ปัญหามีอยู่ว่า จำนวนและคุณภาพของกิจกรรมร่วมกันที่มากกว่าอาจมิได้หมายถึงการมีทุนทางสังคมที่มากกว่าก็ได้ โดยเฉพาะการทำให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่ต้องการ
2. วัดไปที่ตัวทุนทางสังคมโดยตรงเลยว่ามีอยู่มากน้อยแค่ไหน เช่น ระดับของความเชื่อถือไว้วางใจกัน ปริมาณและคุณภาพของกลุ่ม/องค์กร เครือข่ายและสถาบันต่างๆที่ปัจเจกชนหรือชุมชนมี แต่ก็อีกเช่นกัน การสร้างตัวชี้วัดหรือแม้แต่การชี้แจงจำกัดว่าอะไรคือความเชื่อถือไว้วางใจ เครือข่าย สถาบัน เป็นเรื่องไม่ง่ายเลย ยังไม่ต้องนับว่า วิธีการวัดทุนทางสังคมที่ใช้นั้นมีความเที่ยงตรงและชัดเจนมากน้อยเพียงไร

กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (2548) ได้ศึกษาและกำหนดดัชนีทุนทางสังคม ซึ่งประกอบด้วย 5 มิติ 40 ดัชนี ได้แก่ มิติกลุ่มและเครือข่าย 12 ดัชนี มิติความไว้วางใจ และความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน 7 ดัชนี มิติด้านกิจกรรมร่วมและความร่วมมือ 4 ดัชนี มิติด้านความสมานฉันท์ การอยู่ร่วมกันใน และความขัดแย้งและความรุนแรง 10 ดัชนี และมิติด้านอำนาจหน้าที่และกิจกรรมทางการเมือง 7 ดัชนี

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2551ข) ได้ศึกษาและยึดแนวคิดการประเมินสถานภาพทุนทางสังคมตามแนวคิดของธนาคารโลก และได้แบ่งกรอบตัวชี้วัดทุนทางสังคมที่สำคัญประกอบด้วย ตัวชี้วัดในเชิง Input/Output และตัวชี้วัดในเชิงสนับสนุนให้เกิดทุนทางสังคม

โดยตัวชี้วัดที่แสดงทุนทางสังคมในเชิง Input และ/หรือ Output ซึ่งเป็นพื้นฐานของการวัดทุนทางสังคม ได้แก่

1. กลุ่มและเครือข่าย ที่แสดงมิติของทุนทางสังคมในเชิงโครงสร้างและนำมาใช้เสมอในฐานะ Input Indicator ที่ก่อให้เกิดทุนทางสังคม

2. ความไว้วางใจ มักใช้แสดงทุนทางสังคมในเชิงแนวคิด และอาจเป็นได้ทั้ง Input หรือ Output Indicator หรือเป็นตัวชี้วัดทุนทางสังคมโดยตรง การคาดคะเนพฤติกรรมของคนหรือ ประสพการณ์จากความไว้วางใจ/การขอความช่วยเหลือ จะสะท้อนทุนทางสังคมในเชิงแนวคิด

3. กิจกรรมร่วมและความร่วมมือ เป็นการแสดงออกของทุนทางสังคมในเชิง Output Indicator ที่เมื่อมีการรวมกลุ่มและมีความไว้วางใจเกิดขึ้น ก็จะมีผลลัพธ์ออกมาให้เห็น และสามารถ สังเกตหรือจับต้องได้

ตัวชี้วัดที่สนับสนุนให้เกิดทุนทางสังคม ได้แก่

1. การสื่อสารและ/หรือข่าวสาร เป็นเงื่อนไข/ปัจจัยที่ก่อให้เกิดทุนทางสังคม
2. การมีพวกหรือถูกทิ้งให้อยู่อย่างโดดเดี่ยว เป็นผลที่เกิดจากการมี/ไม่มีทุนทางสังคม
3. การมีอำนาจในการตัดสินใจ ทั้งในเชิงการเมือง ครอบครัว หรือที่เกี่ยวกับชีวิตตนเอง

จากแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมที่มีอยู่อย่างหลากหลายมิติ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนา การเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2551ข) ได้แปลงแนวคิดจาก “นามธรรม” ไปสู่ “รูปธรรม” ที่ สามารถจับต้องได้หรือวัดออกมาได้ โดยได้แบ่งตัวชี้วัดออกเป็น 2 ระดับ คือ

ระดับ Micro

เป็นการประเมินผลทุนทางสังคมที่เป็นทุนมนุษย์ ซึ่งคนมีบทบาทหลักในการพัฒนา องค์กร/ประเทศให้เจริญก้าวหน้า โดยทุนมนุษย์ที่เป็นทุนทางสังคมนั้นจะต้องเป็นคนที่มีความไว้ว ามเชื่อถือ มีน้ำใจและเอื้ออาทร และมีความเชื่อในระบบคุณค่าและหลักศีลธรรมที่ดี เช่น คุณธรรม วินัย ความซื่อสัตย์ และจิตสำนึกสาธารณะ เป็นต้น โดยแบ่งตัวชี้วัดออกเป็น 6 มิติ ได้แก่

1. มิติด้านกลุ่มและเครือข่าย ทุนทางสังคมมักจะขึ้นอยู่กับกรรวมกลุ่มของคนในสังคม เนื่องจากกลุ่มและเครือข่ายจะช่วยให้เกิดการแบ่งปันข้อมูล ซึ่งทำให้มีการลดพฤติกรรมฉวยโอกาส และเสริมสร้างกิจกรรมร่วม โดยข้อมูลที่จะใช้วัด ประกอบด้วย ความหนาแน่นของสมาชิก ความ

แตกต่างของสมาชิกความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างภายในกลุ่ม และความสัมพันธ์ภายนอกกลุ่ม เช่น การมีกลุ่มออมทรัพย์/กลุ่มอาชีพ/กองทุนหมู่บ้านในหมู่บ้าน การเป็นสมาชิกกลุ่มสหกรณ์/กองทุนหมู่บ้าน กลุ่มที่มีอยู่ในหมู่บ้านมีการทำงาน/ติดต่อกับเครือข่ายนอกหมู่บ้าน/ชุมชน เป็นต้น

2. มิติด้านความไว้วางใจและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เนื่องจากความไว้วางใจซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของทุนทางสังคม เป็นนามธรรมที่วัดได้ยาก และสามารถมีความหมายที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละบุคคล การวัดจึงเน้นไปที่ความไว้วางใจทั่วไปและความไว้วางใจเฉพาะเจาะจง โดยข้อมูลที่จะใช้วัด ประกอบด้วย ความไว้วางใจในเพื่อนบ้าน ผู้อุปถัมภ์ คนแปลกหน้า และมุมมองของความไว้วางใจที่เปลี่ยนไปตามกาลเวลา เช่น คนในชุมชน/คนไทยส่วนใหญ่ไว้วางใจได้ ความไว้วางใจที่ท่านมีต่อตำรวจ/ทหาร/กำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน/ อบต./อบจ. ความคิดเห็นต่อความช่วยเหลือของคนส่วนใหญ่ในชุมชน การให้ความร่วมมือโดยสละเงิน/เวลา/แรงงาน/วัสดุอุปกรณ์

3. มิติด้านกิจกรรมร่วมและความร่วมมือ ในระบบสังคมประชาธิปไตย กิจกรรมร่วมในชุมชนหรือระหว่างประชาชนจะเกิดขึ้นไม่ได้ หากไม่มีทุนทางสังคมปรากฏอยู่ในชุมชนนั้นๆ การวัดทุนทางสังคมจึงเป็นเครื่องชี้ให้เห็นถึงสภาพแวดล้อมของสังคมการเมืองในสังคมนั้นๆ เช่น การลงแขกเกี่ยวข้าวเป็นตัวอย่างของกิจกรรมร่วมหรือความร่วมมือ โดยข้อมูลที่จะใช้วัด ประกอบด้วย ขอบเขตของกิจกรรมร่วมชนิดของกิจกรรมที่กระทำ และการประเมินผลความตั้งใจและการมีส่วนร่วมในกิจกรรมร่วม เช่น จำนวนครั้งของการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนในรอบปีที่ผ่านมา ความคิดเห็นต่อการร่วมแรงร่วมใจกันแก้ไขปัญหาของคนในชุมชน เป็นต้น

4. มิติด้านข่าวสารและการสื่อสาร การเข้าถึงข่าวสารและการสื่อสารเป็นเครื่องมือในการช่วยคนในชุมชนให้สามารถแก้ไขปัญหาของตนเองได้ ทั้งในด้านเศรษฐกิจและสังคม โดยใช้ข้อมูลข่าวสารช่วยในการตัดสินใจหรือการส่งเสียงในเรื่องต่างๆ ที่มีผลกระทบต่อตนเอง โดยข้อมูลที่จะใช้วัด ประกอบด้วยจำนวนแหล่งที่มาของข่าวสาร และสื่อที่ใช้ในการสื่อสาร เพื่อแยกแยะความแตกต่างหรือความสัมพันธ์ระหว่างแหล่งข่าวที่มาจากกลุ่มและเครือข่ายที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น ความถี่ในการรับข่าวสารจากเสียงตามสายในหมู่บ้าน/ชุมชน ความถี่ในการรับข่าวสารจากวิทยุ/หนังสือพิมพ์ ความไว้วางใจต่อข้อมูลจากสื่อของรัฐ/เอกชน/สื่อมนุษย์ เป็นต้น

5. มิติด้านการรวมกลุ่มทางสังคมและการผนวกเข้าร่วม ชุมชนหรือสังคมประกอบขึ้นมาจากรูปแบบความสัมพันธ์ของคนที่มีลักษณะแตกต่างกัน และมักนำไปสู่ความขัดแย้งได้โดยง่าย การรวมกลุ่มทุนทางสังคมอาจเกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นตลอดเวลา เช่น การพบปะผู้คนในที่สาธารณะการเข้าร่วมกิจกรรมกีฬา อย่างไรก็ตาม ความแตกต่างหรือการแบ่งแยกที่มีอยู่อาจทำให้เกิดความไม่ไว้วางใจฉะนั้น ทุนทางสังคมจึงมีส่วนในการก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ทางสังคม เพื่อลดความขัดแย้งจากความแตกต่างหรือการแบ่งแยก หรือสร้างวิธีการ/โครงสร้างที่จะเอื้ออำนวยให้มีการลดข้อขัดแย้งและความรุนแรงลงได้โดยข้อมูลที่จะใช้วัด ประกอบด้วย สาเหตุของความแตกต่างและกลไกในการแก้ไขปัญหา เช่น ความแตกต่างของสมาชิกกลุ่มในฐานะทางการเงิน/ความร่ำรวยก่อให้เกิดปัญหา ปัญหาที่เกิดจากความแตกต่างของสมาชิกกลุ่มนำไปสู่ความรุนแรงในหมู่บ้าน/ชุมชน ความรู้สึกของท่านที่มีต่อผู้คนในหมู่บ้าน/ชุมชน เป็นต้น

6. มิติด้านการมีอำนาจและกิจกรรมทางการเมือง การมีอำนาจ หมายถึง การได้มาซึ่งทรัพย์สินและความสามารถของคนในการมีส่วนร่วมต่อรอง ควบคุมหรือมีอิทธิพลต่อสถาบันที่ส่งผลต่อคุณภาพชีวิตของคน โดยข้อมูลที่จะใช้วัด ประกอบด้วย ความรู้สึกเกี่ยวกับความสุข ความมีประสิทธิภาพ ความสามารถของคนหรือหัวหน้าครัวเรือนในกิจกรรม หรือผลลัพธ์ทางการเมืองที่เกี่ยวข้องกัน เช่น ทักษะคิดต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น สาเหตุที่ไปลงคะแนนเลือกตั้ง เป็นต้น

ระดับ Macro

เป็นกรอบตัวชี้วัดที่จะทำการประเมินผลของทุนทางสังคมที่เป็นปัจจัยแวดล้อมมนุษย์ที่จะหล่อหลอมให้เป็นคนที่มีคุณภาพ ซึ่งเป็นข้อมูลระดับภาพกว้าง ประกอบด้วย สถานภาพของสถาบันทางสังคม วัฒนธรรม และองค์ความรู้/ภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งจะมีผลต่อการพัฒนาคุณภาพทรัพยากรมนุษย์ทั้งด้านความรู้ ทักษะ ค่านิยม ตลอดจนคุณธรรม จริยธรรมต่างๆ เพื่อให้เป็นทุนทางสังคมที่ดีต่อไป

หลักการสำคัญและกรอบแนวคิดในการเสริมสร้างทุนทางสังคม

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2551ฯ) ได้ประเมินสถานภาพของทุนทางสังคมและแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงในอนาคตที่มีผลต่อการเพิ่มขึ้นหรือ

ลดลงของทุนทางสังคมของประเทศ สามารถสรุปเป็นหลักการและกรอบแนวคิดในการเสริมสร้างทุนทางสังคมในแต่ละระดับตั้งแต่ปัจเจกในระดับครัวเรือน จนถึงระดับชาติ ดังนี้

1. ความเชื่อมโยง ทุนทางสังคมจะเป็นปัจจัยหลักในการพัฒนาขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศ การแก้ปัญหาความยากจน การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การพัฒนาสังคมโดยรวมและการบริหารจัดการที่ดี
2. ความหลากหลายและยืดหยุ่น มีการพัฒนาและใช้ประโยชน์ทุนทางสังคมให้เป็นไปตามสภาพโครงสร้างเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ฐานทรัพยากรที่มีอยู่ในแต่ละพื้นที่และสถานการณ์การเปลี่ยนแปลง
3. การพัฒนาอย่างสมดุลและครบวงจร ทั้งการกระตุ้นให้เกิดกระบวนการรวมตัว ร่วมคิด ร่วมทำ เสริมสร้างความเข้มแข็ง รักษา พื้นฟูและต่อยอดทุนทางสังคมที่มีอยู่ด้วยวิธีการต่างๆ สร้างและพัฒนาทุนทางสังคมใหม่ๆ ขึ้นอย่างต่อเนื่อง และเสริมสร้างภูมิคุ้มกันมิให้มีการทำลายทุนทางสังคม รวมทั้งสร้างความสมดุลในการใช้และพัฒนาให้เพิ่มพูนทั้งมูลค่าและคุณค่าของทุนทางสังคม
4. การสร้างการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนอย่างจริงจัง โดยการสร้างจิตสำนึกร่วมและคุณค่าร่วมบนพื้นฐานความรับผิดชอบต่องานในการพัฒนาทุนทางสังคมให้เกิดขึ้นในทุกภาคี ทุกระดับทั่วประเทศ มีการกำหนดบทบาทภารกิจของแต่ละภาคีให้ชัดเจน และเน้นการเสริมสร้างความสัมพันธ์ที่ดี เป็นเครือข่ายอย่างต่อเนื่องระหว่างภาคีการพัฒนา

กรอบแนวคิดในการเสริมสร้างทุนทางสังคม

แนวทางหลักในการเพิ่มทุนทางสังคมที่ต้องพิจารณาบทบาทของทุกภาค ดังนี้

ครอบครัว ครอบครัวมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาองค์ประกอบของทุนทางสังคมให้เข้มแข็งและเพิ่มพูนให้มากขึ้น โดย

1. การพัฒนาศักยภาพสมาชิกในครอบครัวอย่างเป็นองค์รวม ครอบครัวเป็นหน่วยแรกในสังคมที่ทำหน้าที่พัฒนาสมาชิกให้มีความพร้อมทั้งทางร่างกายและจิตใจและสติปัญญา ก่อนเข้าสู่วัยเรียน เป็นการอบรมสั่งสอนให้เด็กรู้จักการปฏิบัติตามกฎระเบียบของสังคมมีวินัย ซื่อสัตย์

ๆ รักษาวัฒนธรรมที่ดีงาม เช่น การเคารพผู้อาวุโส การกตัญญูต่อบุพการี และสร้างสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อการพัฒนาการของเด็กตามวัยในด้านการเติบโตของร่างกาย สติปัญญา และอารมณ์ หากในครอบครัวมีผู้สูงอายุอยู่ด้วยจะหล่อหลอมให้เด็กมีความมั่นคงทางอารมณ์ เพราะผู้สูงอายุจะสอดแทรกเรื่องคุณธรรมและจริยธรรมที่จะขัดเกลาพฤติกรรมเชิงลบให้ลดลง เช่น เกิดความเมตตา สุภาพ อ่อนโยน รู้จักให้อภัย นอกจากนี้ ครอบครัวยังเป็นแหล่งความรู้ด้านภูมิปัญญาที่คนรุ่นหนึ่งสามารถถ่ายทอดความรู้ที่มีอยู่ในตนเองไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งที่เป็นลูกหลานเพื่อสืบทอดและรักษาความรู้นั้นให้คงอยู่ต่อไป

2. การมีส่วนร่วมในการทะนุบำรุงศาสนาให้ยั่งยืน ครอบครัวที่อบอุ่นและมีสมาชิกต่างวัยอาศัยร่วมกันมีแนวโน้มที่จะทำให้เด็กสนใจใฝ่รู้เรื่องหลักคำสอนและศีลธรรมผู้อาวุโสมักใช้โอกาสและวาระสำคัญทางศาสนาเป็นช่องทางชักจูง สร้างความเข้าใจให้กับเด็กได้เข้าถึงศาสนา ก่อให้เกิดการปฏิบัติตามหลักคำสอน เช่น การสวดมนต์ การถือศีล เป็นต้น สร้างพื้นฐานทางจิตใจที่ดีงาม เป็นการสืบสานให้ศาสนาดำรงอยู่อย่างต่อเนื่อง

ชุมชน ชุมชนที่มุ่งทำประโยชน์ให้กับบรรดาสมาชิก เกิดความเอื้ออาทร มีการเชื่อมโยงการเรียนรู้ระหว่างคนในชุมชน เพิ่มพูนทุนทางสังคมให้มีคุณภาพและนำไปสู่พลังร่วมสามารถจัดการกับปัญหาต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี โดยชุมชนสามารถเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาทุนทางสังคมได้ ดังนี้

1. การสร้างความมั่นคงในชีวิตให้กับคนในชุมชน โดยเฉพาะผู้ด้อยโอกาสหรือผู้ที่ประสบปัญหาต่างๆ การอยู่ร่วมในชุมชนเดียวกันจะรู้ถึงปัญหาและข้อเท็จจริงสามารถเข้าถึงคนที่ต้องการความช่วยเหลืออย่างแท้จริง การเข้ามามีบทบาทในการดูแล และจัดระบบการดูแลคนในชุมชน เช่น การดูแลผู้สูงอายุ การส่งเสริมการออม จะช่วยให้คนในชุมชนสามารถดูแลตนเองในระยะยาว

2. สร้างชุมชนให้เป็นแหล่งเรียนรู้ การใช้ทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนเช่น ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้รู้หรือผู้สูงอายุในการถ่ายทอดความรู้ ภูมิปัญญา ให้กับคนในชุมชน โดยเฉพาะเด็กและเยาวชน รักษาองค์ความรู้ที่มีอยู่ในชุมชนไม่ให้สูญหายและสร้างสัมพันธระหว่างคนในชุมชนและระหว่างคนต่างวัยให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

3. การมีส่วนร่วมในการตรวจสอบความโปร่งใสในการดำเนินงานของสถาบันในชุมชน การกระจายอำนาจลงสู่ท้องถิ่น ทั้งในแง่ทรัพยากรและการบริหารจัดการมีผลกระทบต่อการพัฒนา ชุมชนจึงต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการตรวจสอบสถาบันต่างๆในท้องถิ่นมากขึ้นเพื่อเสริมสร้างให้สถาบันต่างๆในชุมชนดำเนินการอย่างมีประสิทธิภาพ

ระดับประเทศ มีบทบาทหลักในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ในทุกมิติทั้งในระดับชาติและนานาชาติโดย

1. การพัฒนาคนให้มีศักยภาพพร้อมเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศ เป็นการมุ่งเสริมสร้างสุขภาวะ เลิกพฤติกรรมสุ่มเสี่ยงและส่งเสริมการดูแลสุขภาพ สร้างนิสัยรักการอ่าน ใฝ่รู้ สนใจศึกษาค้นคว้าความรู้ต่างๆ มีจิตสำนึกสาธารณะ ชาดินิยม เสียสละเพื่อส่วนรวม ส่งเสริมให้คนดีมีบทบาทเพิ่มขึ้นในการพัฒนาประเทศ ทำให้การเพิ่มผลิตภาพโดยรวมสูงขึ้นส่งผลให้การพัฒนาเศรษฐกิจสามารถแข่งขันได้อย่างต่อเนื่อง

2. สร้างความเข้มแข็งให้สถาบันทางสังคมเป็นทุนทางสังคมสามารถดำเนินกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม เสริมสร้างการอยู่ร่วมกันอย่างสมานฉันท์ในสังคมส่งเสริมการรวมกลุ่มเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

3. การอนุรักษ์ ฟื้นฟูวัฒนธรรมและการรักษาองค์ความรู้ให้คงอยู่เป็นการรักษาเอกลักษณ์ไทยให้อยู่คู่ประเทศ สร้างภูมิคุ้มกันทางสังคมให้เยาวชน พัฒนาและร่วมเรียนรู้ทางวัฒนธรรม ส่งเสริมการอยู่ร่วมกันของคนต่างวัย เกิดการถ่ายทอดความรู้ พัฒนาและต่อยอดรักษาภูมิปัญญาไทย นำไปสู่การรักษาความเป็นไทย และการใช้ประโยชน์ในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ ตลอดจนการพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศโดยใช้วัฒนธรรมและทุนทางสังคมเป็นเครื่องมือสำคัญ

กลไกทำงานของทุนทางสังคม (นิรนาม, 2541)

ทุนทางสังคม (Social Capital) ได้ถูกนักเศรษฐศาสตร์เรียกว่า “Civic Matters” กลไกการทำงานของทุนทางสังคม ที่นำไปสู่ความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจและการเมืองประกอบด้วย 3 ขั้นตอน คือ

1. การเกิดขึ้นของเครือข่ายที่มีบรรทัดฐานที่แข็งแกร่งในสัญญาประชาคม ที่ใช้เป็นหลักในการช่วยเหลือกัน จะเกิดสภาพของ Favor Bang คือ หัวใจในหลักการของการแบ่งปัน ช่วยเหลือและเอื้ออาทรต่อกันของสมาชิกในสังคมนั้น ๆ โดยหลักการนี้สามารถนำมาใช้กับทางเศรษฐกิจได้ ซึ่งความไว้วางใจ (Trust) จะเป็นตัวอำนวยให้กลไกนี้ดำเนินไปโดยสะดวก กลายเป็นส่วนหนึ่งของรูปแบบการดำรงชีวิตทางสังคม (Social Life)

2. เครือข่ายของสัญญาประชาคม จะนำไปสู่ความร่วมมือ (Coordination) การสื่อสารและการกระจายข้อมูลข่าวสารสู่ผู้อื่นที่เน้นความไว้วางใจกัน ที่จะมีกลไกต่างๆ ในสังคมที่ซับซ้อนในการพิสูจน์ความไว้วางใจดังกล่าว ซึ่งเป็นการง่ายที่จะเกิดความร่วมมือกันด้วยกระบวนการที่เคยเกิดมาแล้ว (Repeat Play) และจะถูกฝังเป็นส่วนหนึ่งของปฏิสัมพันธ์ทางสังคมนั้น

3. รูปแบบความร่วมมือต่าง ๆ จะเปรียบเสมือนรูปแบบทางวัฒนธรรมที่สำเร็จรูป (Culture Template) ที่ผ่านการเรียนรู้ที่ผิดถูก ที่แพร่กระจายให้พลเมืองสำหรับความร่วมมือในอนาคต ในลักษณะเครือข่าย ซึ่งก็คือกลายมาเป็นรูปแบบทางประเพณี (Tradition)

ทุนทางสังคมประกอบด้วย ความไว้วางใจ บรรทัดฐาน และเครือข่าย โดยความร่วมมือจะประสบความสำเร็จก็ต่อเมื่อได้มีการเชื่อมต่อถึงกันและไว้วางใจซึ่งกันและกัน หรือที่เรียกว่าทรัพยากรทางศีลธรรม (Moral Resource) ซึ่งทรัพยากรประเภทนี้มีลักษณะที่พิเศษ ยิ่งใช้ก็ยิ่งเพิ่ม ไม่ได้ลดลงอย่างทรัพยากรแบบอื่น ทุนทางสังคมยังมีลักษณะที่เป็นสินค้าสาธารณะ (Public Good) เหมือนกับการมีอากาศบริสุทธิ์ หรือการมีถนนที่ปลอดภัย ซึ่งอาจมีองค์กรนิติบุคคลเป็นตัวแทนในการจัดการได้ นั่นหมายถึง ทุนทางสังคมมีลักษณะเป็นผลพลอยได้ที่เกิดจากกิจกรรมทางสังคม ที่ทุนทางสังคมประกอบด้วย ข้อผูกมัด (Ties) บรรทัดฐาน และความไว้วางใจที่สามารถแลกเปลี่ยนระหว่างกัน เช่น การที่สมาชิกของชมรมร้องเพลงเข้ามามีกิจกรรมรวมมือกัน ก็เป็นเพราะเขาชอบร้องเพลง ไม่ใช่เพราะเขาต้องการร่วมมือเพื่อสร้างเครือข่ายทางสังคมที่แข็งแรง

กรอบความคิดและกระบวนการทุนทางสังคม

วรวิทย์ โธมัส (2548) : 82-83) กล่าวว่า ทุนทางสังคมซึ่งประกอบด้วย ระบบคิดและวิธีปฏิบัติ สามารถนำมาพิจารณาในมิติที่เป็นกระบวนการได้ดังนี้

1. เพื่อเป็นการจัดระบบความคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคมให้เป็นหมวดหมู่ที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น จากที่เคยหลากหลาย ทั้งที่เป็นรูปธรรม และเป็นนามธรรม หรือจากเดิมที่บางครั้งพูดถึงทุนทางสังคมในฐานะที่เป็นเหตุ หรือบางครั้งก็พูดถึงทุนทางสังคมในฐานะที่เป็นผล การพิจารณาทุนทางสังคมในมิติที่เป็นกระบวนการ จะทำให้การอธิบายสามารถครอบคลุมความหมายของทุนทางสังคมได้ ทั้งในส่วนที่เป็นเหตุและส่วนที่เป็นผล รวมทั้งในส่วนที่เป็นกระบวนการ

2. เพื่อเป็นจุดเริ่มต้นในการบูรณาการ ความหมาย และแนวความคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคม ที่ยังอยู่อย่างกระจัดกระจาย ให้มีจุดร่วมกันในการอธิบาย เพราะทั้งความหมายและแนวความคิดมีมิติที่ต่างกัน อาทิ การมองในมิติของทรัพยากรหรือทรัพยากรธรรมชาติ การมองในมิติของวัฒนธรรม ภูมิปัญญา ความรู้ การมองในมิติที่เป็นพลังในการขับเคลื่อนสังคม การมองในมิติของค่านิยม จริตประเพณี การต่างตอนแทน การเกื้อกูล ความเอื้ออาทร ความไว้วางใจ ความสามัคคี และการมีส่วนร่วม ฯลฯ ดังนั้น การบูรณาการให้ความหมาย และแนวความคิดที่อยู่ในมิติต่างๆ เข้ามาอยู่ในระบบเดียวกัน เพื่อให้สามารถอธิบายให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างสิ่งต่างๆ เหล่านี้ ก็จะช่วยให้ภาพของทุนทางสังคม และความเข้าใจในทุนทางสังคมเป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้น

3. การจัดระบบความคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคมให้เป็นหมวดหมู่ อยู่ในรูปของกระบวนการบูรณาการความหมาย และแนวความคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคมให้เป็นระบบเดียวกัน จะช่วยให้การอธิบายถึงเหตุผลว่า ทุนทางสังคมคืออะไร เกิดขึ้นได้อย่างไร หรือจะสร้างให้เกิดขึ้นได้อย่างไร ด้วยวิธีการใด ภายใต้เงื่อนไขอะไร และผลที่เกิดจากการมีทุนทางสังคมได้ส่งผลกระทบหรือสร้างพลังให้แก่สังคม หรือชุมชนได้อย่างไร สิ่งเหล่านี้จำเป็นที่จะเป็นประโยชน์ต่อวงวิชาการและการพัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับทุนทางสังคมให้มากยิ่งขึ้น

กรอบแนวคิดดังกล่าว จะเป็นกรอบความคิดในการศึกษาและวิพากษ์ทุนทางสังคมที่สามารถมองในมิติที่หลากหลาย ทั้งนี้ เพื่อความชัดเจนในการพัฒนาและการประยุกต์ใช้ทุนทางสังคม ที่มีแนวโน้มที่จะได้รับการประยุกต์ใช้มากขึ้น วรวิทย์ ได้นำกรอบความคิดทุนทางสังคมมาใช้ในการศึกษากระบวนการทุนทางสังคม โดยได้แบ่งกรอบแนวคิดการศึกษาทุนทางสังคมในลักษณะกระบวนการ ออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่

1. ส่วนที่เป็นกระบวนการทุนทางสังคม ประกอบด้วย 3 ส่วน อันได้แก่

ส่วนที่เป็นระบบคิด จะเป็นส่วนที่มีความเป็นนามธรรมสูง ระบบคิดดังกล่าว จะมีทั้งส่วนที่มีมาแต่ดั้งเดิม อันได้แก่ ความเชื่อ ค่านิยม สถาบัน หรือชุมชนได้สืบทอดมาจากบรรพชนในอดีต นอกจากนั้น ระบบคิดอีกส่วนหนึ่งอาจจะมาจากสิ่งที่ได้เรียนรู้ในปัจจุบัน ซึ่งก็รวมทั้งความเชื่อ ศรัทธา ค่านิยม หรือธรรมเนียมปฏิบัติแบบใหม่สำหรับสาระหลักที่อยู่ในระบบคิดดังกล่าวได้แก่ ระบบคิดที่เกิดจากค่านิยมที่มีการเอื้ออาทรต่อกัน มีการต่างตอบแทนกัน มีความไว้วางใจระหว่างกัน และมีความสามัคคีกัน ฯลฯ เป็นต้น

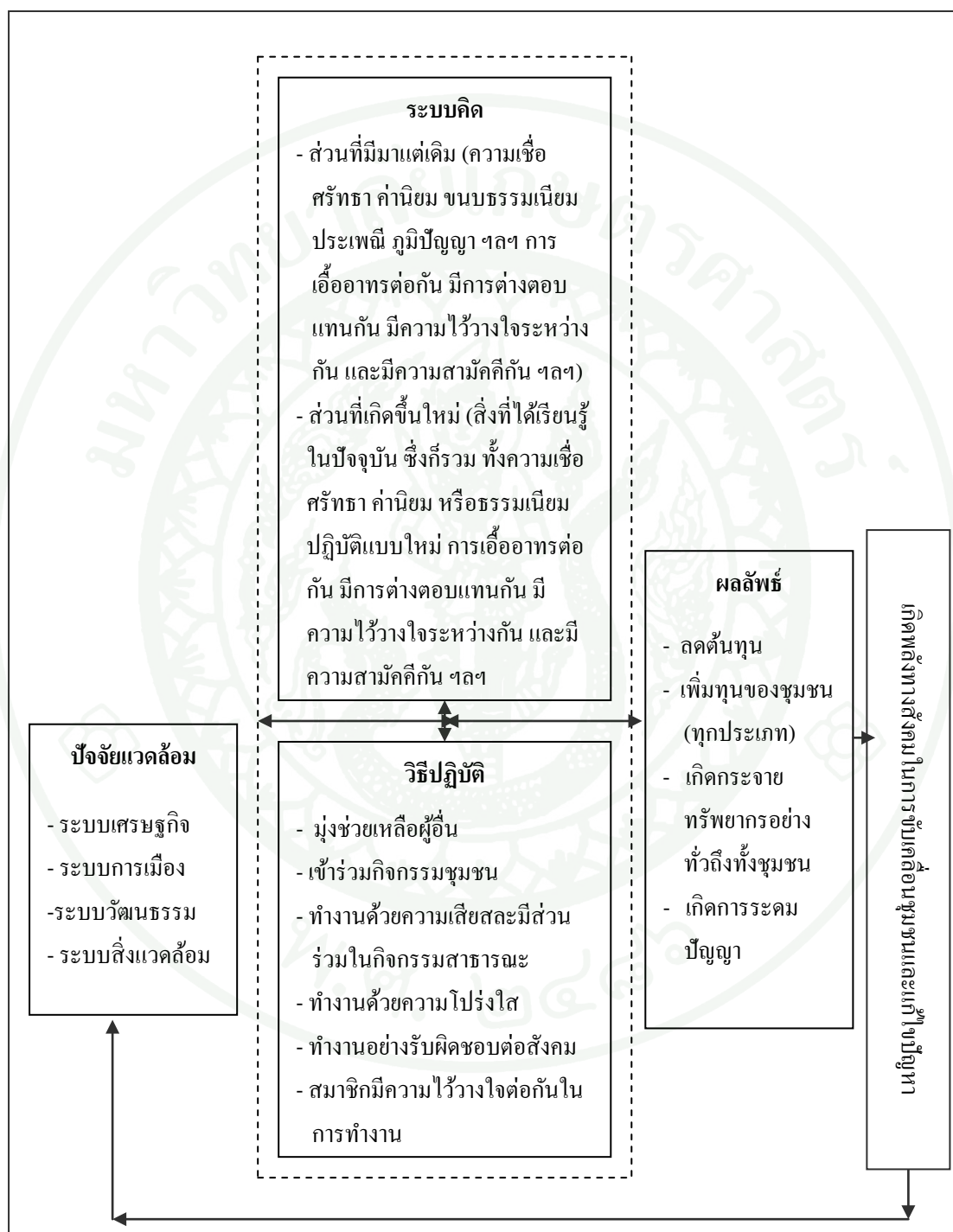
ส่วนที่เป็นวิธีปฏิบัติ จะเป็นส่วนที่มีความสัมพันธ์กับส่วนที่เป็นระบบคิด นั้นหมายความว่า เมื่อปัจเจก กลุ่ม องค์กร สถาบัน หรือชุมชนมีระบบคิดเกี่ยวกับค่านิยมในการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ระบบคิดดังกล่าวก็จะส่งผลให้สมาชิกมีการปฏิบัติต่อกันด้วยความเอื้ออาทร และมีความร่วมมือกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เป็นต้น

ส่วนที่เป็นผลลัพธ์ จะเป็นส่วนที่เกิดจากผลของการที่สมาชิกมีระบบคิดและวิธีการปฏิบัติอย่างไร ซึ่งผลลัพธ์ดังกล่าวอาจจะอยู่ในรูปของทรัพยากรที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม หรือเป็นทุนในรูปแบบต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม อาทิ ทุนที่เป็นตัวเงิน (ทุนในรูปของกองทุนหมู่บ้าน) ทุนมนุษย์ (แรงงานที่มีการลงแขกเอาแรงช่วยเหลือกัน) ทุนทรัพยากรธรรมชาติ (มีป่าไม้ที่เป็นป่าของชุมชน) ทุนภูมิปัญญา (มีความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาของชุมชน) โดยที่ทรัพยากรหรือทุนต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นของชุมชนหรือเป็นของสาธารณะที่สมาชิกในชุมชนสามารถเข้าถึงและมาใช้ประโยชน์ได้

2. ส่วนที่เป็นปัจจัยแวดล้อมของกระบวนการ ได้แก่ ปัจจัยภายนอกต่าง ๆ ที่เป็นทั้งรูปธรรม (เงินทุนจากภายนอก เครื่องมือที่ได้รับความช่วยเหลือจากภายนอก บุคลากร หรือนักวิชาการจากภายนอก) และนามธรรม (ความช่วยเหลือทางวิชาการจากภายนอก ข้อมูลข่าวสาร ความรู้ต่าง ๆ จากภายนอก) รวมทั้งผลที่เกิดจากระบบเศรษฐกิจ สังคม การเมืองการปกครอง วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และเทคโนโลยีจากภายนอกที่มีผลกระทบต่อระบบคิด และวิธีปฏิบัติภายในกลุ่ม องค์กร สถาบัน และชุมชน

การวิเคราะห์กระบวนการทุนทางสังคมจะวิเคราะห์ในหลายระดับ อาทิ ระดับปัจเจก ระดับครัวเรือน ระดับกลุ่ม องค์กร สถาบัน ชุมชน และเครือข่าย โดยจะพิจารณาว่า การกระจายทรัพยากรหรือทุนประเภทต่าง ๆ ในแต่ละระดับเป็นไปในลักษณะใด มีการกระจายอย่างทั่วถึงหรือไม่ รวมทั้ง

การวิเคราะห์เชื่อมโยงหาความเกี่ยวพันระหว่างระดับต่าง ๆ ด้วยว่า มีความเกี่ยวพันหรือมีอิทธิพลต่อกันมากน้อยเพียงใด ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 กรอบความคิดกระบวนการทุนทางสังคม

ที่มา: วรุณี โรมรัตนพันธ์ (2548ก)

ประโยชน์ของทุนทางสังคม

Putnam (1993 อ้างใน วรุฒิ โรมรัตนพันธ์ 2548) กล่าวถึงประโยชน์ของทุนทางสังคมในรูปเครือข่ายที่เกิดจากความเห็นพ้องต้องกันของประชาชนว่า มีอยู่หลายประการ อาทิ

1. ทำให้เพิ่มศักยภาพในการทำงาน และช่วยลดต้นทุนในการทำงานได้มากกว่าที่จะปลีกตัวไปทำแบบปัจเจกชน
2. ทำให้เกิดจิตประเพณีที่เกี่ยวกับการพึ่งพาอาศัยกัน หรือการต่างตอบแทนซึ่งทำให้องค์กรชุมชนแข็งแกร่งและมีพลังมากขึ้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับกระบวนการรักษาชื่อเสียง การยอมรับจารีตประเพณีของชุมชนนั้น ๆ ด้วยว่ามีมากน้อยเพียงใด
3. เกิดความไว้วางใจระหว่างกันของคนในเครือข่าย ทำให้การติดต่อและระบบข้อมูลข่าวสารมีความสะดวกรวดเร็ว
4. มีการนำความสำเร็จร่วมกันในอดีต มาใช้ให้เป็นประโยชน์เพื่อสร้างความร่วมมือในอนาคต

นอกจากนี้ Putnam ยังมองว่า การทำงานร่วมกันในชุมชนเป็นสิ่งที่ทำได้ง่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากสิ่งที่เอื้อให้เกิดทุนทางสังคมยังคงมีอยู่ในชุมชน (Stock of Social Capital) อาจจะกล่าวได้ว่า ในอีกแง่มุมหนึ่งนั้น ทางสังคมจะทำให้ชุมชนมีพลังเพียงพอที่จะทำในเรื่องต่าง ๆ ได้มากยิ่งขึ้น โดย Putnam ได้อธิบายว่าทุนทางสังคมมีความสำคัญอย่างน้อยอีก ๒ ประการ คือ

1. ทุนทางสังคมทำให้คนสามารถแก้ปัญหาได้ง่ายขึ้น ผู้คนอาจจะดีขึ้นถ้าพวกเขามีความร่วมมือกันและการแบ่งปันกัน
2. ทุนทางสังคมช่วยลดต้นทุนกลไกการทำงานในชุมชน ทำให้ชุมชนอยู่กันอย่างสันติและมีความสงบมากขึ้น ทั้งนี้ เมื่อคนในชุมชนมีความรู้สึกไว้วางใจกัน ก็จะทำให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ที่มี การทำเป็นกิจวัตรประจำวันของประชาชน ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนทางสังคมที่ประชาชนไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใด ๆ

แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน

แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน ได้เกิดขึ้นเมื่อไม่นานมานี้เอง โดยการพัฒนาชุมชนนั้น เราอาจถือได้ว่าเป็นการพัฒนาเมืองและพัฒนาชนบทได้เช่นกัน เพราะคำว่า “ชุมชน” (Community) นั้น อาจจะอยู่ในชนบท หรือในเมืองก็ได้ แม้ว่าการพัฒนาชุมชนส่วนใหญ่ของประเทศโลกที่สาม มักจะกระทำกันในชนบทมากกว่าในเมืองก็ตาม แต่ก็มิได้หมายความว่า การพัฒนาชุมชนในเมืองจะกระทำมิได้ความจริงแล้ว ชุมชนเมืองใหญ่ๆ หลายแห่งก็ต้องพัฒนาเหมือนกัน อาทิ บริเวณแหล่งเสื่อมโทรมต่างๆ รวมทั้งบริเวณที่มีประชาชนตั้งอยู่หนาแน่น และที่ซึ่งยังไม่ได้ใช้ประโยชน์เต็มที่อื่นๆ (สนธิ สมักรการ, 2542: 132)

ความหมายของชุมชน

ในการศึกษาเรื่องการพัฒนาชุมชน (Community Development) สิ่งหนึ่งที่ต้องทำความเข้าใจก่อนการศึกษา คือเรื่องของความหมายของชุมชน เพื่อให้เข้าใจกรอบแนวคิดเชิงความหมายของชุมชนว่ากว้างแคบอย่างไรหรือมีผู้นิยามความหมายของชุมชนเป็นอย่างไร ทั้งนี้เพื่อกำหนดกรอบความคิดของผู้ศึกษาที่มีต่อชุมชนให้กระจ่างชัดเจน

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2536: 64) ได้ให้ข้อสังเกตเกี่ยวกับชุมชนว่า คำว่า “ชุมชน” เป็นคำใหม่ในภาษาไทย เพราะไม่เคยปรากฏในพจนานุกรม ฉบับ พ.ศ. 2593 และสันนิษฐานว่าน่าจะเริ่มมีการใช้หลังจากนั้นเล็กน้อย โดยการแปลมาจากภาษาอังกฤษว่า “Community” ในระยะที่วิชาการทางด้านสังคมศาสตร์ตะวันตกได้เริ่มแพร่เข้ามาสู่ประเทศไทยเพื่อศึกษาชนบทและต่อมารัฐก็ได้ใช้คำนี้ หลังจากที่ได้ตื่นตัวในการพัฒนาหมู่บ้าน จนมีการตั้งหน่วยงานขึ้นใหม่คือ กรมการพัฒนาชุมชน ในปี พ.ศ. 2505 ด้วยเหตุนี้ในระยะแรกชุมชนจึงมีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า บ้านหรือหมู่บ้านในภาษาไทยที่มีมาก่อนหน้านั้น ในฐานะเป็นหน่วยการปกครองที่มีขอบเขตแน่นอนภายใต้การควบคุมของรัฐ

เจลิยว บุรีภักดี และคณะ (2545ก: 44-45) ได้ให้ความหมายของ คำว่า “ชุมชน” (community) หมายถึง กลุ่มคนหรือบริเวณที่กลุ่มคนนั้นๆ อยู่รวมกันไว้ด้วยกัน ที่แต่ละคนมีความแตกต่างกัน หรือความหลากหลายในชุมชนนั้น เช่น ทรัพยากรธรรมชาติ ศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี และภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้น

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2526: 6-8) ได้ให้ความหมายของ “ชุมชน” ว่า หมายถึง องค์การทางสังคมอย่างหนึ่ง ที่มีอาณาเขตครอบคลุมท้องถิ่นหนึ่งที่ปวงสมาชิกสามารถบรรลุถึงความต้องการพื้นฐานส่วนใหญ่ และสามารถแก้ไขปัญหาล้วนใหญ่ในชุมชนของตนเองได้ โดยสรุปแล้วชุมชนในทัศนะของสัญญา สัญญาวิวัฒน์ จะต้องประกอบด้วย 1) ประชากรจำนวนหนึ่ง 2) สถาบันทางสังคม 3) องค์การทางสังคมชนิดที่มีขนาดย่อมกว่าชุมชน เช่น ครอบครัว กลุ่มสหกรณ์ สโมสร เป็นต้น และ 4) อาณาเขตทางภูมิศาสตร์

Olsen (1978 อ้างใน เฉลียว บุรีภักดี และคณะ, 2545: 50) ได้ให้ความหมายว่า “ชุมชน” หมายถึง องค์การทางสังคมประเภทหนึ่งที่ประกอบด้วยพื้นที่บริเวณหนึ่ง ที่บรรดาสมาชิกตอบสนองความต้องการ พื้นฐานของคนส่วนใหญ่ในชุมชนของตนเองได้

ประเวศ วะสี (2541: 35-36) ให้ความหมายของ “ชุมชน” ว่า การที่คนจำนวนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีความพยายามในการทำอะไรร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ และรวมถึงมีการติดต่อสื่อสาร (communicate) ร่วมกัน อาจพิจารณาโดยการเป็นคุณลักษณะของชุมชนได้ ดังนี้

1. มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน
2. มีความเอื้ออาทรต่อกัน
3. มีการกระทำร่วมกัน
4. มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ

ความหมายเกี่ยวกับชุมชนส่วนใหญ่จะเน้นไปที่ลักษณะที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ ขอบเขตเชิงพื้นที่เป็นที่ตั้งของชุมชนที่ชัดเจน มีกลุ่มคนที่มาอาศัยอยู่ร่วมกัน มีการปฏิสัมพันธ์ (Interaction) กลายเป็นความผูกพันและสร้างกิจกรรมเพื่อประโยชน์ในการดำรงชีวิตร่วมกันขึ้น การเป็นชุมชนนั้น ไม่ได้อยู่ที่ลักษณะทางกายภาพเพียงอย่างเดียว (อยู่ในอาณาบริเวณเดียวกัน) หรือขึ้นอยู่กับคนเท่านั้น แต่ยังอาจหมายถึง อุดมการณ์ อำนาจ และความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีทั้งความกลมกลืน (Harmonious) เป็นหนึ่งเดียว (Unity) มีความขัดแย้ง เคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลง และผลิตใหม่ได้ โดยนัยนี้ความเป็นชุมชน จึงมิได้หลายลักษณะและหลายระดับ ตั้งแต่ชุมชนในระดับ ครอบครัว ชุมชนระดับหมู่บ้าน ชุมชนระดับเครือข่าย ชุมชนวิชาการ ชุมชนกลางอากาศ หรือ ชุมชนโลก เป็นต้น (ณัฐพงศ์ จิตรนิรัตน์, 2544: 5)

ดังนั้น อาจจะทำให้ความหมายของ “ชุมชน” ได้ว่า หมายถึง “กลุ่มทางสังคมที่อยู่อาศัยร่วมกัน ในอาณาบริเวณเดียวกัน เช่น ครอบครัว ละแวกบ้าน หมู่บ้าน ตำบล หรือเรียกเป็นอย่างอื่น มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน มีการติดต่อสื่อสารและเรียนรู้ร่วมกัน มีความผูกพันและเอื้ออาทรต่อกัน ภายใต้บรรทัดฐานและวัฒนธรรมเดียวกัน ร่วมมือและพึ่งพาอาศัยกัน เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายร่วมกัน” (เจดีย์ บุรีภักดี และคณะ, 2545ก: 52)

เปลี่ยนแปลงทางด้านคุณภาพและปริมาณ เช่น การคมนาคมของประเทศไทยเมื่อเริ่มแรกได้มีการใช้รถเทียมมา แล้วปรับปรุงให้ดีขึ้นโดยใช้เครื่องจักรไอน้ำมาทำรถไฟ และค่อย ๆ ปรับปรุงให้ดียิ่งขึ้น เรื่อยยิ่งขึ้น การเปลี่ยนแปลงจากรถม้ามาเป็นรถไฟหรือเป็นรถยนต์ หรือเครื่องบิน จนเป็นจรวดก็ดี นับได้ว่าเป็นการพัฒนา

วิทยากร เชียงกูล(2527) กล่าวว่า iva การพัฒนาที่แท้จริงควรหมายถึงการทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนมีความสุข ความสะดวกสบาย ความอยู่ดีกิน ดี ความเจริญทางศิลปวัฒนธรรม และจิตใจและความสงบสันติ ซึ่งนอกจากจะขึ้นอยู่กับ การได้รับปัจจัยทางวัตถุเพื่อสนองความต้องการของร่างกายแล้ว ประชาชนยังต้องการพัฒนาทางดานการศึกษาสิ่งแวดล้อมที่ดี การพักผ่อนหย่อนใจ และการพัฒนาทางวัฒนธรรมและจิตใจด้านต่าง ๆ ด้วย ความต้องการทั้งหมดนี้บางครั้งเราเรียกกันว่าเป็นการพัฒนา "คุณภาพ" เพื่อให้ให้เห็นว่าการพัฒนาไม่ได้ขึ้นอยู่กับ การเพิ่มปริมาณสินค้า หรือการเพิ่มรายได้เท่านั้น หากอยู่ที่การเพิ่มความพอใจความสุขของประชาชนมากกว่า

Kindleberger (1965) กล่าวถึงการพัฒนาทางเศรษฐกิจว่าเป็นการขยายตัวทางเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงทางเทคนิค การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างระบบเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงระบบการเมือง การเปลี่ยนแปลงระบบสังคม การเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษา และการ เปลี่ยนแปลงระบบการบริหารให้สอดคล้องกับความต้องการของประเทศ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ใช้คำนิยามของแต่ละสังคมเป็นตัวกำหนดแนวทางการพัฒนาว่าจะ เป็นไปในทิศทางใด ตัวอย่างเช่นคนไทยบางส่วนมีความเชื่อหรือมีค่านิยมว่าเทคโนโลยี เป็นสิ่งที่แสดงถึง ความเจริญหรือแสดงว่าประเทศไทยเป็นประเทศพัฒนา ดังนั้น จึงพยายามที่จะนำเทคโนโลยีใหม่ๆ เข้ามาใช้ภายในประเทศ เป็นต้น

Hoogvelt (1977) เชื่อว่า การพัฒนาเป็นกระบวนการหนึ่งของการเปลี่ยนแปลง และการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจภายใต้การแบ่งโลกออกเป็นโลกที่พัฒนาและไม่พัฒนาซึ่ง Hoogvelt อธิบายว่าการพัฒนามีอยู่ 3 ฐานะ ได้แก่

1) การพัฒนาในฐานะที่เป็นกระบวนการ ในความหมายนี้หมายถึงกระบวนการวิวัฒนาการของความเจริญเติบโตและการเปลี่ยนแปลงของสังคมมนุษย์รวมทั้งขององค์กรทางวัฒนธรรมด้วยการพัฒนาในฐานะนี้เกี่ยวกับทฤษฎีวิวัฒนาการทั้งแนวเก่า แนวใหม่ความแตกต่างทางสังคม การผสมผสานและการปรับตัวด้วยการทำให้ดีขึ้น ตลอดจนขั้นตอนของวิวัฒนาการทางสังคม

2) การพัฒนาในฐานะที่เป็นการปฏิสัมพันธ์ ในฐานะนี้เป็นการมองการพัฒนาว่าเป็นกระบวนการการเปลี่ยนแปลงและความเจริญเติบโตของสังคมด้วยการติดต่อสัมพันธ์กับสังคมต่างๆ สูงเวิ้ลท์ ได้อธิบายถึงการพัฒนาของสังคมที่ค่อยพัฒนาด้วยการติดต่อสัมพันธ์ทางการค้า ระบบพาณิชย์ ระบบอาณานิคม อาณานิคมยุคใหม่ การแปลงสภาพโครงสร้างของสังคมดั้งเดิมด้วยการเป็นสมัยใหม่ภายใต้ลัทธิอาณานิคม การแพร่กระจายทัศนคติ ค่านิยม สถาบันต่าง ๆ ภายใต้ลัทธิอาณานิคม และการขาดตอนของกระบวนการวิวัฒนาการ

3) การพัฒนาในฐานะที่เป็นการปฏิบัติการ การพัฒนาในฐานะนี้ถือว่า การพัฒนา จะต้องมีการวางแผนอย่างรอบคอบและตรวจสอบกระบวนการแห่งความเจริญเติบโตและการเปลี่ยนแปลง โดยมีเป้าหมายให้เลือกสำหรับการพัฒนาหลาย ๆ เป้าหมาย รวมทั้งรูปแบบของการพัฒนา เป็นต้น

ความหมายของการพัฒนาชุมชน

องค์การสหประชาชาติ (United nation) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาชุมชน ไว้ในหนังสือ Social Progress Through Community Development ว่า หมายถึง กรรมวิธีที่มุ่งจะสร้างความเจริญในด้านเศรษฐกิจและสังคมให้แก่ชุมชนเป็นส่วนรวม โดยชุมชนนั้นจะต้องเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแข็งขัน และถ้าเป็นไปได้ ความคิดริเริ่มนั้นควรเป็นของประชาชนเอง (พัฒน์ สุจันงค์, 2524)

นอกจากนี้ องค์การสหประชาชาติ (United Nation) ยังได้ให้ความหมายของ “การพัฒนาชุมชน” เพิ่มเติมว่า หมายถึง กระบวนการซึ่งดำเนินไปด้วยการร่วมกำลังของราษฎรและเจ้าหน้าที่ของรัฐบาล เพื่อปรับปรุงสภาพเศรษฐกิจสังคม และวัฒนธรรมของชุมชนให้เจริญยิ่งขึ้น และเพื่อผสมผสานชุมชนเหล่านั้นเข้าเป็นส่วนหนึ่งของประเทศชาติ โดยราษฎรอุทิศตัวให้กับประเทศและเข้าร่วมการพัฒนาประเทศอย่างเต็มที่ (บุญมา พงษ์โหมด, 2525)

เจลีเยว บุรีภักดี และคณะ (2545ก: 45) ได้ให้ความหมายว่า การพัฒนาชุมชน คือ การทำให้คนซึ่งอยู่ในพื้นที่บริเวณที่มีความแตกต่างกันทั้งทางด้านเชื้อชาติ ศาสนา ความเป็นอยู่ การศึกษา ศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ค่านิยม ความเชื่อ และอื่นๆ สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างราบรื่น มีความสุข รู้รักสามัคคี และร่วมมือกันทำงานได้

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2526: 10) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาชุมชนว่า คือ การเปลี่ยนแปลง ส่วนประกอบของชุมชนจากสภาพที่เป็นอยู่ (สภาพที่ไม่พึงปรารถนาไม่ดงาม) ไปสู่เป้าหมายที่กำหนดไว้ (สภาพที่พึงปรารถนา ที่ดีงาม หรือเจริญ) กล่าวคือ เป็นการตั้งใจ เพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในชุมชน เพื่อการเปลี่ยนแปลงสภาพของส่วนประกอบต่างๆ ในชุมชน จากสภาพที่ไม่พึงปรารถนา ไปสู่สภาพที่พึงปรารถนาอันเป็นเป้าหมายที่ชุมชนตั้งไว้ กล่าวโดยสรุปการพัฒนาชุมชน ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงชุมชนโดยมีการวางแผน

Garvin and Tropman (1992 อ้างใน รัตนพล รตนพโล, 2547) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาชุมชนในมุมมองของนักสังคมสงเคราะห์ว่าหมายถึง กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับคนในชุมชนทั้งหมด เป็นความสำนึกร่วมกันในปัญหาของคนในชุมชน และกิจกรรมได้นำไปสู่การปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันของคนในชุมชนบนพื้นฐานของสำนึกร่วมดังกล่าว โดยนักสังคมสงเคราะห์จะเริ่มงานด้วยการสนทนาพูดคุยกับบุคคลในชุมชนที่สังเกตเห็นแล้วว่าจะมีศักยภาพในการเผยแพร่สำนึกร่วมในการแก้ปัญหาไปสู่คนอื่น ๆ ในชุมชนและการร่วมประเมินสภาพปัญหากับคนในชุมชนจะนำไปสู่การแก้ปัญหาในที่สุด

โดยสรุปแล้ว “การพัฒนาชุมชน” หมายถึง การเปลี่ยนแปลง การสร้างสรรค์ปรับปรุงอย่างมีกระบวนการ และเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างมีโครงสร้างและแบบ หรือมีการกำหนดทิศทางเป้าหมายที่แน่นอน ที่อาจเป็นได้ทั้งการกระทำของภาครัฐและภาคเอกชนหรือเป็นความร่วมมือระหว่างภาครัฐกับเอกชน ทั้งนี้เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตด้านต่างๆ เช่น เศรษฐกิจ การศึกษาเรียนรู้ สุขภาพ อนามัย การมีส่วนร่วม เป็นต้น ของคนภายในชุมชนให้ดีขึ้น ในขณะที่เดียวกันยังอาจหมายถึงการเรียนรู้และการสร้างไว้ซึ่งทุนทางสังคม ที่ชุมชนมีมาแต่ดั้งเดิม คือ ภูมิปัญญา ระบบนิเวศ ความเชื่อ ค่านิยม วัฒนธรรมประเพณี ขนบธรรมเนียม ชาติพันธุ์ ศาสนา และภาษา อีกด้วย

กระบวนการทัศน์การพัฒนาชุมชน

แนวคิด แนวทางปฏิบัติ หลักการ หรือกระบวนการทัศน์ของพัฒนาชุมชนนั้น มีนักวิชาการหรือนักพัฒนาชุมชนทั่วโลกได้กล่าวถึงกันอย่างแพร่หลาย ทั้งที่สะท้อนออกมาในรูปของความรู้ การศึกษาวิจัย และในส่วนของประสบการณ์ของนักพัฒนาชุมชน จากอดีตถึงปัจจุบันมีแนวคิดมากมาย แนวคิดและหลักการบางอย่างประสบผลสำเร็จบางอย่างล้มเหลว ไม่ว่าจะประสบผลสำเร็จหรือล้มเหลว ดังนี้

การพัฒนาชุมชนตามแนวคิดของทฤษฎีภาวะทันสมัย

ทฤษฎีภาวะทันสมัย (Modernization Theory) แนวความคิดสำคัญของทฤษฎีการสร้างความเป็นทันสมัยกล่าวว่า สังคมที่ล้าหลังทุกสังคมสามารถพัฒนาและเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นทันสมัยได้ โดยจำเป็นต้องมีปัจจัยภายนอกทำหน้าที่เป็นแรงกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลง โดยพยายามมุ่งเสริมให้สังคมที่ล้าหลังมีลักษณะทันสมัยมากขึ้น

ทฤษฎีภาวะทันสมัยแบ่งสังคมออกเป็นสองรูปแบบ กล่าวคือ สังคมประเพณีที่ด้อยพัฒนากับสังคมทันสมัยที่พัฒนาแล้ว ดังนั้นการพัฒนาจึงเป็นกระบวนการสร้างความทันสมัย เป็นการเปลี่ยนแปลงในลักษณะทางเดียว และเปลี่ยนอย่างค่อยเป็นค่อยไป เพื่อให้ระบบต่างๆ ในสังคมมีโอกาสได้ปรับตัวไปพร้อมกับการรักษาสมดุลภาพ และความมั่นคงของสังคมซึ่งรูปจำลองของการพัฒนา ก็คือรูปแบบของสังคมเมืองที่ทันสมัย และพุ่งประเด็นไปที่เป้าหมายแรกของการพัฒนานั้น คือ ความเจริญทางเศรษฐกิจโดยใช้ดัชนีชี้วัดที่สำคัญของการพัฒนา นั่นก็คือ รายได้ประชาชาตินั่นเอง สังคมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาแต่ เฉพาะการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น เท่านั้นจึงจะเรียกว่าการพัฒนา ซึ่งต้องเกิดมาจากการวางแผน และการกำหนดทิศทางการเปลี่ยนที่พึงประสงค์ และต้องสอดคล้องกับค่านิยมของสังคมด้วย การพัฒนาเศรษฐกิจจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัย กระบวนการสร้างความทันสมัย โดยมุ่งสร้างการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นสองระดับ คือระดับสังคมและระดับบุคคล (ศุทธิพันธ์ ไซธิรัตน์ศักดิ์,ม.ป.ป.)

จุดมุ่งหมายของการพัฒนาตามแนวคิดของทฤษฎีภาวะทันสมัย คือ การสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจโดยใช้ยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมเป็นหลัก ซึ่งต้องอาศัยการพัฒนาชุมชนเมืองและการสร้างความก้าวหน้าของระบบตลาดมาสนับสนุน ตามแนวคิดของ Adam Smith เกี่ยวกับทฤษฎีการแพร่กระจาย ทำให้ความทันสมัยทางเศรษฐกิจและสังคมเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและทั่วถึงกัน

พัชรินทร์ สิริสุนทร(2547:92) ได้ลักษณะที่สำคัญของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นทันสมัยประกอบด้วย

1. การเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิตและเทคโนโลยีในการดำรงชีวิตจากแบบเรียบง่ายในสังคมจารีต ไปสู่การดำรงชีวิตที่อาศัยความรู้และเทคโนโลยีระดับสูง มีความเป็นวิทยาศาสตร์มากขึ้น
2. เปลี่ยนแปลงระบบการผลิตจากเกษตรกรรมแบบยังชีพ หรือการทำกรเกษตรในที่ดินแปลงเล็กเพื่อบริโภคในครัวเรือน เป็นการผลิตขนาดใหญ่เพื่อขาย มีการจ้างแรงงานภายนอก ครอบครัวหรือชุมชนแทนการใช้แรงงานในครอบครัว
3. มีระบบอุตสาหกรรมในโรงงานและการใช้เครื่องจักรกลเพิ่มมากขึ้น
4. วิถีชีวิตของคนเปลี่ยนแปลงจากความสัมพันธ์แบบไม่เป็นทางการเป็นแบบเป็นทางการ
5. เกิดเมืองเพิ่มขึ้นและมีการขยายตัวของสังคมเมือง
6. มีการสร้างโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ถนน สาธารณูปโภค โรงเรียน โรงพยาบาล
7. เกิดชนชั้นกลางและผู้ประกอบการ (Entrepreneur) เพิ่มขึ้น
8. มีการเปลี่ยนแปลงระบบความเชื่อของคนจากอำนาจเหนือธรรมชาติ ครอบครัวและชุมชนนิยม เป็นความคิดเชิงเหตุผล ปัจเจกชนนิยมและวัตถุนิยม
9. โครงสร้างของครอบครัวเปลี่ยนแปลงจากครอบครัวขยายเป็นครอบครัวเดี่ยว
10. สถาบันทางสังคมต่างๆมีความสลับซับซ้อนเพิ่มมากขึ้น
11. การจัดระเบียบทางสังคมใช้กฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับที่เป็นลายลักษณ์อักษรมากขึ้น แทนที่บรรทัดฐานและวิถีประเพณีที่ใช้อยู่ในสังคมจารีต

การพัฒนาไปสู่ความทันสมัยนั้น อาจกล่าวได้ว่ามีทั้งข้อดีและข้อเสีย ประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลายที่ได้รับอิทธิพลจากการแผ่ขยายอำนาจของประเทศตะวันตก เกิดการเปลี่ยนแปลงจาก

สังคมเกษตรกรรมไปสู่สังคมอุตสาหกรรม มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานอย่างรวดเร็ว เช่น ถนน สาธารณูปโภคต่างๆ โรงพยาบาล และ โรงเรียน การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วนี้ไม่สอดคล้องกับขนบธรรมเนียม วัฒนธรรม และลักษณะทางกายภาพของท้องถิ่น ปัญหาที่ตามมาคือ ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างฟุ่มเฟือยและไม่เห็นคุณค่า การเกิดมลภาวะ ปัญหาทางเศรษฐกิจและปัญหาสังคมต่างๆอีกมากมาย (สุทิพย์พร โชติรัตน์ ศักดิ์,ม.ป.ป.)

การพัฒนาชุมชนบนมิติวัฒนธรรมชุมชนและภูมิปัญญาท้องถิ่น

การศึกษาการพัฒนาชุมชนตามแนววัฒนธรรมชุมชน มีแนวคิดและปรัชญาเบื้องต้น คือ วัฒนธรรมเป็นเอกลักษณ์ของบุคคลและชุมชน หากคนเราไม่รู้จักตนเอง/ไม่เคารพตนเองก็ไม่อาจพัฒนาได้และวัฒนธรรมเป็นพลังสำหรับการพัฒนา ซึ่งแนวคิดได้รับการก่อตัวขึ้นในหมู่ของ นักพัฒนาเอกชนในสังคมไทยบางกลุ่ม โดยมองว่าชนบทหรือชุมชนมีวัฒนธรรมที่ดี มีศักยภาพในการที่จะพัฒนา และ/หรือที่จะต้านกระแสทุนนิยมได้ แนวคิดนี้มองเห็นปรากฏการณ์ที่เป็นผลของระบบทุนนิยมที่เน้นวัตถุทำให้คนเห็นแก่ตัวและต้องพึ่งพาทุนจากภายนอก จึงหันมาเน้น คุณธรรมชาวบ้านที่ให้ความสำคัญกับจิตใจ การพึ่งพาตนเองและการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เป็นหลักธรรมในการพัฒนา เช่น การใช้ระบบเกษตรแบบผสมผสาน การเกษตรขนาดเล็ก เป็นต้น (ปาริชาติ วัลย์เสถียร และคณะ, 2543: 60-61)

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2544) กล่าวถึงการพัฒนาชุมชนบนมิติวัฒนธรรมไว้ว่า เป็นการพัฒนามีมิติระบบคิดที่เป็นองค์รวม มีการมองอย่างเชื่อมโยงเข้ากับบริบทและเงื่อนไขต่างๆ ของชุมชน โดยไม่แยกส่วนต่างๆ ออกจากกันอย่างเด็ดขาดสิ้นเชิง มีการมองวัฒนธรรมเพื่อเป็นพลังในการสร้างสรรค์ โดยการคำนึงถึงระบบคุณค่า ซึ่งก็คือ ศีลธรรมของส่วนรวม และจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์ที่สร้างสรรค์และระบบภูมิปัญญา กล่าวคือสิ่งซึ่งครอบคลุมความคิดหรือวิถีคิด ของชุมชน สังคม โดยเฉพาะการจัดการกับระบบความสัมพันธ์ทางสังคมและความสัมพันธ์ระหว่างสังคม ชุมชนกับธรรมชาติแวดล้อม และต่อมาคือ ระบบอุดมการณ์อำนาจ และศักดิ์ศรี สิทธิ ของความเป็นมนุษย์ที่ยึดวิถีคิดหรือระบบคิดแบบองค์รวม ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ตามด้วยระบบที่เรียกว่า “กระบวนการทางวัฒนธรรม” ที่หมายถึง การเคลื่อนไหว รับรู้ เรียนรู้ สร้างสรรค์ ผลิตสิ่งใหม่และปรับตัวของชุมชนท้องถิ่นภายใต้ระบบและสิ่งแวดล้อมทางสังคมชุมชนที่มีความแตกต่าง

และหลากหลาย ซึ่งจะสามารถสรุปมิติต่างความคิดทางวัฒนธรรมกับการพัฒนา หรือมิติต่างวัฒนธรรม มีพลังสร้างสรรค์ต่อการพัฒนาใน 3 ด้าน ดังนี้

1. ด้านเป้าหมายของการพัฒนา มิติต่างวัฒนธรรมจะช่วยกำหนดเป้าหมายของการพัฒนาให้ชัดเจนตามความหมายของวัฒนธรรม ซึ่งสามารถจำแนกออกได้เป็น 3 เป้าหมายที่เชื่อมโยงกัน คือ การเคารพในคุณค่า และศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ การเสริมสร้างความเป็นธรรมในสังคม และความยั่งยืนของธรรมชาติแวดล้อม

2. ด้านทิศทางของการพัฒนา มิติต่างวัฒนธรรมจะช่วยให้มองเห็นทิศทางการพัฒนาที่หลากหลายแนวทางมากขึ้นแทนที่จะจำกัดอยู่เพียงแนวทางเดียว เพราะระบบคิดทางวัฒนธรรมจะให้ความสำคัญกับการคิดอย่างมีบริบทซึ่งแตกต่างกันไปในแต่ละกรณี และยังช่วยในการศึกษาปัญหาของการพัฒนาอีกด้วยทำให้เกิดทางเลือกในการพัฒนาและการแลกเปลี่ยนแนวทางในการพัฒนาระหว่างชุมชนแทนการครอบงำทิศทางการพัฒนา

3. ด้านกระบวนการพัฒนา มิติต่างวัฒนธรรมจะช่วยให้มองเห็นความสำคัญของศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นในการพัฒนาตนเอง เพราะสามารถเข้าใจว่ากระบวนการทางวัฒนธรรมต่างๆ นั้นเริ่มต้นได้ในชุมชนเอง ไม่ว่าจะเป็นกระบวนการเรียนรู้ การสร้างสรรค์ การผลิตใหม่และการปรับตัว ซึ่งจะผลักดันให้การพัฒนาสอดคล้องกับบริบททางสังคม และธรรมชาติแวดล้อมชุมชนให้มากที่สุด ตลอดจนการแลกเปลี่ยนและความร่วมมือกับสังคมภายนอกในระดับต่างๆ

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2537) ได้ชี้ให้เห็นว่า แนวทางการพัฒนาแบบทุนนิยมได้ทำลายชุมชนในประเทศแถบละตินอเมริกาเป็นจำนวนมาก แต่ชุมชนไทยกลับดำรงอยู่ได้โดยไม่แตกสลายสาเหตุที่เป็นเช่นนี้มี 3 ประการคือ

1. ชุมชนไทยมีแรงเกาะเกี่ยวภายในชุมชนเหนียวแน่น ภายในชุมชนมีความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ มีการช่วยเหลือกันในระดับหมู่บ้านที่ชัดเจนในกิจกรรมการผลิตต่างๆ อาทิ การทำนา การเกี่ยวข้าว นวดข้าว จับปลา ล่าสัตว์ หัตถกรรมและค้าขาย เป็นต้นนอกจากนี้ยังมีการช่วยเหลือและพึ่งพากันในด้านสังคม เช่น การแต่งงาน งานศพ และการทำบุญตามประเพณีต่างๆ รวมทั้งการมีวัฒนธรรมและความเชื่อร่วมกัน ซึ่งการร่วมมือและพึ่งพาซึ่งกันและกันในด้านเหล่านี้จะเป็นสิ่งที่ประสานความสัมพันธ์ของชาวบ้านให้เหนียวแน่น และส่งผลให้ชุมชนมีแรงเกาะเกี่ยวกันสูง

2. การคงอยู่ของฐานทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์เป็นเวลายาวนาน สืบเนื่องจากจำนวนประชากรต่อพื้นที่มีสัดส่วนที่ต่ำ ทำให้ประชาชนสามารถทำมาหากินจากธรรมชาติได้และสามารถแบ่งปันกันในระดับเพียงพอ ในชนบทบางพื้นที่นั้นมีป่าชุมชนซึ่งเปรียบเสมือนตลาดสำหรับชาวบ้าน แต่เป็นตลาดที่ไม่จำเป็นต้องใช้เงินซื้อ ใครมีความต้องการเพียงเดินเข้าไปในป่าและสามารถหาอาหารกลับมารับประทานยังชีพได้ โดยไม่ต้องออกขาย

3. ลักษณะรัฐศักดินาและระบบทุนแตกต่างจากส่วนอื่นของโลก โดยในประเทศไทยนั้นรัฐและระบบทุนไม่ปรารถนาเข้าไปแทรกแซงอย่างเต็มที่ในหมู่บ้าน โดยรัฐเข้าไปเพียงเพื่อเอาทรัพยากรเท่านั้น แต่ไม่ได้เข้าไปจัดการผลิตในหมู่บ้านดังเช่นระบบศักดินาในประเทศยุโรป ขณะที่ระบบทุนก็เข้าไปในหมู่บ้านด้วยลักษณะที่คล้ายกับรัฐในอดีต คือเข้าไปเพื่อโยกย้ายผลผลิตส่วนเกินของหมู่บ้าน โดยไม่ไปเพิ่มประสิทธิภาพของพลังการผลิต ด้วยเหตุนี้จึงทำให้หมู่บ้านไทยมีลักษณะพิเศษแตกต่างจากหมู่บ้านในละตินอเมริกา

โดยฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2537) ได้นำเสนอ แนวคิดการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน โดยมีเป้าหมายเพื่อให้ชาวบ้านพึ่งตนเอง และมีกระบวนการพัฒนา 6 ประเด็นดังนี้

1. การพัฒนาจะต้องดำเนินการเป็นกลุ่ม(Collective) ซึ่งการรวมกลุ่มเป็นกิจกรรมที่ชาวบ้านได้ดำเนินการมาอย่างยาวนาน ดังนั้นชาวบ้านมีประสบการณ์ของการรวมกลุ่มเป็นอย่างดี การรวมกลุ่มนี้อาจเป็นการรวมกลุ่มเพื่อทำกิจกรรมด้านการผลิต ด้านสังคมและวัฒนธรรม

2. การสร้างจิตสำนึกช่วยเหลือซึ่งกันและกัน(Mutual Aid) การรวมกลุ่มต้องเป็นไปอย่างสมัครใจไม่มีการบังคับ ในประวัติศาสตร์มีหลักฐานชัดเจนว่าชาวบ้านมีจิตสำนึกเช่นนี้ดำรงอยู่จึงควรมีการรื้อฟื้นจิตสำนึกนี้ โดยให้ชาวบ้านร่วมกันศึกษาประวัติศาสตร์รากเหง้าของตนเอง ซึ่งจะช่วยให้จิตสำนึกของชาวบ้านมีความกระฉ่งชัดยิ่งขึ้น ในการสร้างจิตสำนึกนั้นควรกระทำอย่างเป็นขบวนการโดยรวมเอาชาวบ้านทุกกลุ่ม ทุกฐานะเข้ามามีส่วนร่วมในการรื้อฟื้นและสร้างเอกลักษณ์ของชุมชนขึ้นมา ซึ่งจะทำให้ชาวบ้านเกิดความภาคภูมิใจและมีพลังในการผลักดันการพัฒนา

3. การต่อยอดจิตสำนึกที่สร้างขึ้นมาให้ดำรงอยู่และขยายออกไปทั่วทั้งหมู่บ้าน โดยเฉพาะในคนรุ่นหนุ่มรุ่นสาวซึ่งไม่ทราบประวัติและรากเหง้าที่แท้จริงของตนเอง และหากบุคคลเหล่านี้

ทราบและสำนึกแล้ว พวกเขาก็จะเกิดความผูกพันอยู่กับหมู่บ้าน รักหมู่บ้านและเป็นพลังสำคัญในการพัฒนาหมู่บ้านต่อไป

4. การรวมตัวในรูปสหพันธ์ หรือในลักษณะเครือข่าย เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันระหว่างหมู่บ้าน และเป็นการเพิ่มศักยภาพในการดำเนินงานของแต่ละองค์กรให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น

5. การประสานวัฒนธรรม โดยมีการร่วมกันประสานทางวัฒนธรรมระหว่างชนชั้นกลางในเมือง และชาวบ้าน วัฒนธรรมที่ดีของชาวบ้าน เช่น การแบ่งปันช่วยเหลือซึ่งกันและกัน สมถะ หรือ อหิงสา ถือว่าเป็นรากฐานของสังคมไทย ซึ่งมีคติน้อยลงในสังคมเมืองขณะที่วัฒนธรรมที่ดีของชนชั้นกลาง เช่น การแสวงหาติดตามข้อมูลข่าวสาร หากมีการแลกเปลี่ยนและปรับใช้ซึ่งกันและกันก็จะเป็นการเสริมพลังในการพัฒนาต่อไป

6. การสร้างความสัมพันธ์ที่เหมาะสมระหว่างชุมชนกับสิ่งแวดล้อม โดยชุมชนอาศัยวัฒนธรรมและภูมิปัญญาดั้งเดิมในการอนุรักษ์และอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะทำให้ชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีอย่างต่อเนื่อง

อนุชาติ พวงสำลี และ ורתัย อาจอ่ำ (2541) ได้สรุปไว้ว่า การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน คือ การทำงานโดยใช้วัฒนธรรมของชาวบ้าน ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ดั้งเดิมสืบทอดกันมาเป็นเวลานานเป็นหลัก วัฒนธรรมดังกล่าวมีพลังสำหรับการเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนาวัฒนธรรมที่ปรากฏ ได้แก่ การแบ่งปัน การลงแขกแรงงาน การไม่เอาัดเอาเปรียบ การเอาใจเขามาใส่ใจเรา และบรรทัดฐานของคนดีที่ได้จากความขยัน ประหยัด มีคุณธรรม ซื่อตรง โดยชาวบ้านจะต้องเกิดจิตสำนึกในวัฒนธรรมของตน ซึ่งชาวบ้านจะเป็นผู้เลือกแนวทางจากภายนอกที่ใกล้เคียงกับวัฒนธรรมชุมชน แล้วร่วมมือกันทำงานแก้ปัญหาที่มีอยู่ ดังนั้นการพัฒนา คือ การแสวงหาแนวทางที่สอดคล้องใกล้เคียง หรือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับประชาชนมากที่สุด โดยการพัฒนาต้องพิจารณาการปรับตัวของชุมชนสำหรับอนาคตด้วยจึงจะมีพลังมากพอ สำหรับการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจระบบทุนนิยม จะทำให้วัฒนธรรมชุมชนต้องปรับเปลี่ยน ปรับปรุงวัฒนธรรมเดิม แต่ยังคงกระทำในลักษณะการผลิตซ้ำหรือผลิตใหม่(Reproduction) สภาพการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น คือการขาดแคลนทรัพยากร โดยเฉพาะที่ดิน วัฒนธรรมชุมชนต้องพร้อมที่จะปรับตัวรับการเปลี่ยนแปลงนี้ พร้อมทั้งจะติดต่อกับโลกภายนอกเพื่อรักษาผลประโยชน์ของตน และทำให้ประโยชน์ของตนสอดคล้องกับของกลุ่มอื่นหรือชนชั้นอื่นของสังคมโดยเฉพาะชนชั้นกลาง วัฒนธรรมของทั้งสองกลุ่มควรเป็นวัฒนธรรม

ที่เอื้อแก่กันมากกว่าเอารัดเอาเปรียบหรือครอบงำกัน ที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การขยายแนวคิดการพัฒนาไปสู่ การสร้างองค์กรประชาชนเพื่อการพัฒนา หรือการจัดระบบชุมชน การที่ประชาชนจะเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาได้จำเป็นจะต้องมีการจัดระบบให้ชุมชนมีความเป็นองค์กรและดำเนินการได้ในรูปคณะบุคคล องค์กรประชาชนจะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อชาวบ้านศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนเองในแง่เศรษฐกิจ สังคม การเมืองและวัฒนธรรม ตลอดจนพิจารณาการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นและปัจจัยเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงทั้งจากภายในชุมชนเองและภายนอกชุมชน ในที่สุดชาวบ้านจะก่อรูปขึ้นเป็นองค์กรประชาชนที่มีวัฒนธรรมและอุดมการณ์ในทิศทางเดียวกัน ร่วมกันพัฒนาศักยภาพขององค์กรให้บรรลุการพึ่งตนเองในการพัฒนาในที่สุด

ภาพที่ 2 แนวคิดกระแสวัฒนธรรมชุมชน

ที่มา: อนุชาติ พวงสำลี และ อรทัย อาจอ้า (2541)

จากรากฐานแนวคิดของวัฒนธรรมชุมชนที่ได้กล่าวมาข้างต้น นักพัฒนาสังคมในยุคต่อมาได้หันมาสนใจและสร้างแนวคิดการพัฒนาโดยใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านขึ้นมา นายแพทย์ประเวศ วะสี (2533) ได้ชี้ให้เห็นว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นวัฒนธรรมพื้นฐานของสังคมไทยการพัฒนาสังคมควรจะต้องอยู่บนพื้นฐานดังกล่าวเพื่อจะทำให้เกิดความมั่นคง ไม่โยกคลอนง่ายเป่าประสงค์ของการพัฒนาสังคมที่ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ การทำให้สังคมไทยพึ่งตนเองได้โดยมีรากฐานที่แน่นอนและสร้างพลังให้กับชาติ สำหรับลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นนี้นายแพทย์ประเวศ วะสี ได้ชี้ให้เห็นถึงลักษณะที่สำคัญ 3 ประการคือ 1) มีลักษณะเฉพาะในแต่ละท้องถิ่น เพราะเกิดมาจาก

ประสบการณ์และบทเรียนของผู้คนในท้องถิ่นต่างๆ 2) มีความเชื่อมโยงหรือบูรณาการสูง ทั้งทางกาย ใจ สังคม และสิ่งแวดล้อม อาทิ ความคิดเรื่องพระแม่ธรณี รุกขเทวดา ซึ่งเป็นตัวอย่างการนำเอาธรรมชาติเชื่อมโยงกับจิตใจของมนุษย์ ทำให้มนุษย์เคารพธรรมชาติ และไม่ทำลายธรรมชาติ และ 3) มีความเคารพผู้อาวุโส เพราะผู้อาวุโสเป็นผู้รู้มีประสบการณ์ และผ่านชีวิตมากกว่า

ภูมิปัญญาท้องถิ่นสามารถจำแนกออกเป็นหลายลักษณะ เช่น ภูมิปัญญาด้านการเกษตร ผสมผสานหรือวนเกษตร ซึ่งเน้นการปลูกพืชหลากหลายชนิดผสมผสานกัน ภูมิปัญญาด้านการแพทย์ การใช้สมุนไพร หรือการนวดต่างๆ ภูมิปัญญาด้านสังคม เช่น การจัดประเพณีพิธีกรรมต่างๆ ภูมิปัญญาด้านอาหาร ซึ่งมีหลากหลายตามภูมิภาค และภูมิปัญญาด้านหัตถกรรม เป็นต้น

กระบวนการในการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น เสรี พงศ์พิศ (2536) ได้นำเสนอไว้ว่ามี 4 ลักษณะ ดังนี้

1. การอนุรักษ์ เป็นการเก็บรวบรวมโบราณวัตถุ สิ่งของเครื่องใช้ เรื่องราวคำบอกเล่า คำสอน นิทาน ตำนาน การละเล่น ประเพณี ศิลปหัตถกรรมต่างๆ โดยหน่วยงานราชการหรือเอกชน ในท้องถิ่นอาจสนับสนุนการดำเนินการในลักษณะนี้ รวมทั้งการยกย่อง เชิดชูเกียรติ ให้การยอมรับ ปราชญ์ชาวบ้าน และวิถีพื้นบ้าน การอนุรักษ์จะทำให้ชาวบ้านเกิดความภูมิใจในมรดกทางวัฒนธรรมของตนเอง
2. การฟื้นฟู วัฒนธรรมและภูมิปัญญา ควรมีการฟื้นฟู เช่น การลงแขกการผูกเสี่ยวทางภาคอีสาน หรือพันธุไม้พื้นบ้าน การฟื้นฟูนั้นหากมีการปรับปรุงลักษณะบางประการของภูมิปัญญา เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมในปัจจุบัน ก็จะทำให้ภูมิปัญญานั้นได้รับการยอมรับและขยายตัวออกไป รูปแบบการฟื้นฟูอาจทำได้ในหลายรูปแบบ ทั้งการแสวงหาผู้รู้ การจัดอบรม หรือการจัดกิจกรรมขึ้นมา
3. การประยุกต์ ภูมิปัญญาบางอย่างอาจประยุกต์โดยการผสมผสานระหว่างสิ่งเก่ากับสิ่งใหม่กลายเป็นเทคโนโลยีขึ้นมา เช่น การทอผ้า การออกแบบลายผ้า หรือการรักษาโรคโดยที่ไม่ทำลายคุณค่าดั้งเดิม เช่น การผสมระหว่างแผนสมัยใหม่กับแพทย์แผนโบราณ โดยแพทย์สมัยใหม่อาจรักษาสภาพร่างกายเชิงกายภาพ ขณะที่แพทย์แผนโบราณอาจมีพิธีกรรมที่ส่งผลต่อกำลังใจของผู้ป่วยให้เข้มแข็งขึ้น เป็นต้น

4. การสร้างใหม่ภูมิปัญญาท้องถิ่นอาจสร้างใหม่โดยนำของเดิมมาสังเคราะห์เช่น กรณีเครื่องดนตรีโปงลาง เพิ่งมีการคิดประดิษฐ์ขึ้นมาเมื่อประมาณสามสิบกว่าปีที่ผ่านมามีการสร้างใหม่ที่สำคัญประการหนึ่งซึ่งเกิดได้โดยการดำเนินงานของหน่วยงานรัฐ คือ การรับรองสถานภาพนิติบุคคลทางกฎหมายขององค์กรชาวบ้าน ซึ่งจะทำให้ชาวบ้านมีอำนาจในการตัดสินใจ การบริหารจัดการด้วยตนเอง และสามารถดำเนินการพัฒนาด้วยตนเอง

ในการพัฒนาแบบองค์รวม เพื่อให้สามารถเป็นพลังในการชี้นำแนวทางการพัฒนาในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และทางด้านการเมืองนั้น อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2544: 200-207) กล่าวว่า สังคมต้องตระหนักเสียก่อนว่า ทุกสังคมมีฐาน หรือต้นทุนทางสังคมอยู่ก่อนแล้ว ทุกสังคมในรูปแบบที่หลากหลาย เช่น ศิลธรรม ศิลปะ และภูมิปัญญาเป็นต้น การสูญเสียต้นทุนทางวัฒนธรรมเหล่านั้นไป ก็จะทำให้สังคมนั้นล้มละลายทางด้านศีลธรรมและด้านอื่นๆ ตามมาด้วย ดังนั้น ประเด็นในการแสวงหาทางเลือกในการพัฒนามิติดำเนินการ จึงไม่เพียงแต่เป็นการทำให้โลกทันสมัยเท่านั้น หากแต่อยู่ที่กระบวนการต่างๆ 4 ประการ คือ

1. การเสริมสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรม (Cultural Space) คือ การเปิดโอกาสให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถพัฒนาพื้นที่ทางวัฒนธรรมของตนเองได้อย่างต่อเนื่องหรือที่เรียกว่าการเสริมสร้างต้นทุนทางวัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็นภูมิปัญญา ความรู้ อุดมการณ์ ศิลธรรม และคุณค่าทางทรัพยากรอื่นๆ โดยการสร้างสำนึกร่วมในการเป็นเจ้าของ และให้พร้อมที่จะร่วมกิจกรรมเพื่อสร้างสรรค์สังคมท้องถิ่นตัวเอง เพราะหากพัฒนาหรือเสริมสร้างต้นทุนทางวัฒนธรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพแล้ว ก็จะเป็นพลังของ ชุมชนท้องถิ่นในการแสวงหาทางเลือกในการพัฒนาได้ในอนาคต

2. การเสริมสร้างประชาสังคม (Civil Society) คือ การดึงมวลชน หรือการผลักดันให้ประชาชนในชุมชนท้องถิ่นได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา เพื่อให้ทุกคนมีส่วนรับผิดชอบ ตรวจสอบ และได้รับประโยชน์อย่างเสมอภาคและเท่าเทียมกัน ซึ่งจะช่วยให้การพัฒนาในด้านอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นในด้านเศรษฐกิจ และด้านการเมืองให้ก้าวหน้าไปพร้อมๆ กัน เพราะทุกคนจะรู้สึกได้ว่าได้รับความเป็นธรรมเสมอเหมือนกันชุมชนท้องถิ่นก็จะสามารถปกป้องสิทธิพื้นฐานของตนได้ และโดยที่ไม่ถูกเอารัดเอาเปรียบ

3. การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่องค์กรชุมชน คือ ความต่อเนื่องจากการเสริมสร้างประชาสังคม การที่ประชาสังคมจะเข้มแข็งได้นั้นขึ้นอยู่กับเงื่อนไขที่สำคัญ คือองค์กรชุมชนต้องมี

ความเข้มแข็ง เพื่อจะได้ทำหน้าที่ในการตรวจสอบ และปกป้องสิทธิของชุมชนท้องถิ่น ได้อย่างเต็มที่ ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนจะมีส่วนช่วยเสริมให้ท้องถิ่นมีศักยภาพมากขึ้นในการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงและการแสวงหาทางเลือกในการพัฒนา ตลอดจนยังจะเป็นกำลังพื้นฐานในระบบประชาธิปไตยแบบประชาธิปไตยในระดับรากหญ้าต่อไป

4. การเคารพสิทธิในความแตกต่างหลากหลายทางพหุสังคม (Plural Society) คือ การเคารพสิทธิ หรือความแตกต่างหลากหลาย หรือที่เรียกว่า พหุสังคม คือสิ่งที่ผู้คนในสังคมมีแตกต่างกันนั่นเอง ไม่ว่าจะเป็น ความแตกต่างด้านชาติพันธุ์ วิถีชีวิต ภาษา ความเชื่อ ระบบการผลิต ฐานะทางเศรษฐกิจ โดยการเคารพสิทธิของความคงอยู่และมีอยู่ในความเป็นมนุษย์เท่าเทียมกัน (สิทธิมนุษยชน) ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะเป็นเงื่อนไขที่สำคัญของการพัฒนาในสังคมที่มีลักษณะเป็น “พหุสังคม” โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมไทยที่มีความแตกต่างหลากหลาย เพราะสังคมยังมีความแตกต่างหลากหลายมากเท่าใด ยิ่งต้องเน้นในระบบคุณค่าของความเป็นคน โดยการเคารพสิทธิกันและกัน

รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ (2538) ได้สรุปสาระสำคัญเกี่ยวกับยุทธศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นพัฒนา หรือการพัฒนาด้วยวัฒนธรรมชุมชนไว้ 6 ประการ โดยมีสาระสำคัญดังนี้

1. เน้นการพึ่งตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพึ่งตนเองบนพื้นฐานของพุทธปัญญา โดยมีสาระสำคัญคือ การปรับกระบวนการทัศน์การดำรงชีวิตจาก “การอยู่ดี กินดี” ไปสู่ “การอยู่พอดีกินพอดี”

2. การเปลี่ยนแบบแผนการผลิต จากการผลิตเชิงพาณิชย์ มาเป็นการผลิตเพื่อยังชีพ เมื่อเหลือส่วนเกินจึงนำไปขาย ดังจะเห็นได้จากการเกษตรทางเลือกต่างๆ ที่เกิดขึ้น อาทิ เช่น วนเกษตร เกษตรผสมผสาน เกษตรทางเลือก เป็นต้น

3. การพัฒนาบนพื้นฐานของวัฒนธรรมของวัฒนธรรมชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง วัฒนธรรมที่ดีงามของสังคมไทย และการอยู่แบบชุมชน

4. การให้ความสำคัญแก่ภูมิปัญญาชาวบ้าน กล่าวคือ ให้ชาวบ้านได้ใช้ความคิดของตนเอง ได้รับรู้ปัญหา และหาทางออกด้วยความคิดของตนเอง

5. การสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรชุมชน เพื่อให้ชาวบ้านมีพลังอำนาจต่อรองกับภาคการเมือง และภาคธุรกิจได้

6. สิทธิชุมชน ในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการคืนกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรท้องถิ่นแก่ชุมชน ซึ่งจะเอื้ออำนวยต่อชุมชนในการที่จะใช้วัฒนธรรมท้องถิ่นจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน

กล่าวโดยสรุป การพัฒนาตามแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนและภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ให้ความสำคัญกับความเป็นชุมชนหมู่บ้าน โดยการศึกษาวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ของชุมชน การค้นหาวัฒนธรรมดั้งเดิมที่ดีงาม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ การช่วยเหลือเกื้อกูลกันในสังคม การมีวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อของตนเอง การมีอิสระไม่ถูกครอบงำจากอำนาจรัฐในการบริหารจัดการชุมชน ซึ่งถ้าหากมีการรื้อฟื้นและค้นหาฟื้นฟูสิ่งที่ดีงามและมีคุณค่าดั้งเดิมเหล่านี้ได้ จะทำให้วัฒนธรรมชุมชนเข้มแข็งและมีการรวมกลุ่มเพื่อแก้ปัญหาและต่อต้านภัยคุกคามจากภายนอกได้เป็นอย่างดี ซึ่งนับว่าเป็นแนวคิดการพัฒนาสังคมที่สำคัญประการหนึ่ง ที่ควรค่าแก่การพิจารณา เพราะเป็นแนวคิดที่หากมีการนำไปปฏิบัติจริงและเกิดประสิทธิผลแล้ว ก็จะทำให้ประชาชนเกิดความภูมิใจ มีจิตสำนึกในการพัฒนา นำไปสู่การพึ่งตนเอง และเป็นแหล่งในการสะสมและพัฒนาทุนทางสังคมต่อไป

การพัฒนาชุมชนแบบพึ่งตนเอง

การพัฒนาชุมชนแบบพึ่งตนเองมีฐานคิดและเป้าหมาย คือ การมุ่งพัฒนาศักยภาพของชุมชนให้ชุมชนเกิดทักษะในการเรียนรู้ และสามารถพัฒนา พึ่งพาตนเองได้ในระยะยาว โดยสามารถพึ่งตนเองได้ในชุมชนท้องถิ่นในด้านต่างๆ ซึ่งจะอิงอาศัยสภาวะแวดล้อมในท้องถิ่น หรือในชุมชนนั้นๆ เป็นประการสำคัญในการพึ่งตนเองเพราะตระหนักชัดแล้วว่า การพัฒนาที่ขึ้นหรือรอรับความช่วยเหลือจากภายนอกนั้น เป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนและไม่ตั้งอยู่บนฐานที่เป็นจริงของความต้องการของชุมชน ชุมชนขาดทักษะ และประสบการณ์การดำเนินงาน ขาดทักษะการเรียนรู้ ขาดพลังสร้างสรรค์ เพราะที่แล้วมารัฐ หรือนักวางแผนการพัฒนาจากภายนอกมักจะเป็นผู้หยิบยื่นให้แทบทั้งสิ้น เมื่อนักพัฒนาเหล่านั้นยก้าวออกจากชุมชน ปรากฏว่าชุมชนยังประสบปัญหามากยิ่งขึ้น จากศักยภาพของชุมชนเองที่ไม่เพียงพอต่อการรับช่วงงานเหล่านั้น เพราะชุมชนเองขาดการเรียนรู้ และร่วมปฏิบัติการในงานพัฒนาต่างๆ นั่นเอง

กระบวนการพัฒนาสังคมสมัยใหม่ตระหนักถึงการพึ่งตนเองเป็นประการสำคัญ เพราะการพึ่งตนเองไม่ว่าจะในด้านใด ล้วนแต่เป็นสิ่งที่นำไปสู่ความเข้มแข็งได้ในอนาคต การพึ่งตนเองในระยะแรกอาจต้องพึ่งพาจากภายนอกบ้าง แต่หลักใหญ่แล้วก็ต้องยืนอยู่บนปรัชญาที่ว่า “พึ่งพาเพื่อให้เกิดการพึ่งตนเอง” นั้นย่อมหมายความว่า จะไม่พึ่งพาตลอดไป และไม่พึ่งพาในทุกเรื่อง การพัฒนาชุมชนในท่ามกลางสังคมที่เปลี่ยนแปลง และมีการครอบงำทางความคิดกันสูงในสังคมทั้งที่มาจากภายนอกสังคม และภายในสังคมเอง ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมือง เป็นต้น การครอบงำเหล่านั้น ย่อมส่งผลกระทบต่อชุมชนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังนั้น การพึ่งตนเองของชุมชนจึงเป็นทั้งความเข้มแข็ง บุรณภาพ ภายในชุมชนเอง ยังเป็นภูมิคุ้มกันที่สำคัญของชุมชนต่อแรงเสียดทาน และกระแส หรือแรงเหวี่ยงในทางลบจากภายนอกอีกด้วย

พัฒน์ สุจันงค์ (2524: 21-22) กล่าวถึงการพัฒนาแบบพึ่งตนเองหรือที่เรียกว่า “การช่วยเหลือตนเอง” เช่นกันว่าเป็นความเชื่อและแนวทางปฏิบัติงานของนักพัฒนาชุมชนว่า วิธีการช่วยเหลือ คนนั้น วิธีการที่ดีที่สุด คือ การช่วยให้ประชาชนมีขีดความสามารถที่จะช่วยเหลือตนเองต่อไปได้ โดยไม่ต้องคอยพึ่งพาให้คนอื่นมาช่วยเหลืออยู่ตลอดไป ย่อมหมายความว่าตราใดที่รัฐบาลยังต้องคำจูนช่วยเหลือ ประชาชนแบบเด็กเลี้ยงไม่โตแล้ว การช่วยเหลือก็จักปราศจากประสิทธิภาพ แนวคิดการช่วยเหลือตนเองนี้ ถือว่าเป็นแนวคิดสากล ที่ไม่เพียงแต่ใช้ในการพัฒนาชุมชนเท่านั้น ยังมีการนำไปใช้ในงานสังคมสงเคราะห์อื่นๆ อย่างไรก็ตามการช่วยเหลือตนเองในการพัฒนาชุมชนถือว่า ควบคุมข้างเดียวย่อมไม่เกิดเสียดังต้องตอบสนองข้างจึงจักดัง หมายความว่ารัฐต้องสนับสนุนหรือร่วมมือกับประชาชนในการที่ประชาชนจะช่วยเหลือตนเอง ซึ่งตรงกับเป้าหมายของการพัฒนาชุมชนประการหนึ่งคือการ ส่งเสริมให้ประชาชนรู้จักการปกครองตนเองตามระบอบประชาธิปไตยด้วย

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2526: 90) เรียกหลักการนี้ว่า “หลักการช่วยเหลือตนเอง” คือการสนับสนุนให้ประชาชนได้มีการช่วยเหลือตนเอง การช่วยเหลือจากภายนอกให้อยู่ในขอบเขตที่จะเป็นการช่วยให้ประชาชนได้ช่วยเหลือตนเองได้เท่านั้นไม่ควรช่วยเหลือในทุกสิ่งทุกอย่างจนเขาไม่ได้มีส่วนร่วมเป็นปริมาณมากพอแก่การพัฒนาสมองของเขา และเพื่อที่จะให้เขาช่วยเหลือตนเองได้ จึงควรเริ่มต้นโดย

1. เริ่มจากภาวะการณ์ที่เป็นอยู่ของประชาชน
2. เริ่มจากสิ่งเล็กๆ น้อยๆ และจากสิ่งง่ายไปหาสิ่งยาก

3. ไม่รีบเร่งทำโครงการ แต่ค่อยทำค่อยไป เพื่อให้โอกาสเขาได้เรียนรู้จากการทำงานนั้น
4. พยายามใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นให้มากที่สุด

โดยการพัฒนาแบบพึ่งตนเองนั้น มีเป้าหมายทางยุทธศาสตร์ที่สำคัญ ดังนี้

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2543: 69 -72) กล่าวว่า การพึ่งตนเอง หมายถึง ความสามารถในการดำรงตนอยู่ได้อย่างอิสระมั่นคงสมบูรณ์ การพึ่งตนเองได้ มีได้ทั้งระดับปัจเจกชน และระดับชุมชน คำว่า “ปัจเจกชนพึ่งตนเอง” หมายถึง การที่บุคคลดำรงตนอยู่ได้อย่างมีอิสระ เช่น สามารถแยกตัวออกมาอยู่ห่างจากพ่อแม่ มีความมั่นคงในชีวิต สามารถเลี้ยงตัวเองได้ สามารถตัดสินใจเรื่องสำคัญต่างๆ ได้ด้วยตนเอง หรือสามารถขอคำแนะนำของผู้อื่น มาประกอบการตัดสินใจของตนเองได้ คำว่า “การพึ่งตนเองระดับชุมชน” หมายถึง กลุ่มคนที่มีการกระทำร่วมกันอยู่เสมอๆ ตามกฎระเบียบของสังคมเพื่อบรรลุเป้าหมายของแต่ละคนหรือเพื่อเป้าหมายร่วมกันการที่ชุมชนมีความสามารถในการพึ่งตนเองดังที่กล่าวแล้วข้างต้นโดยที่ สัญญาได้กล่าวว่าการพึ่งตนเองจะต้องมีลักษณะ 5 ประการ ซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นเป้าหมายในการพัฒนาแบบพึ่งตนเองอย่างหนึ่ง ที่นำเสนอผ่านทฤษฎีแบบที่เรียกว่า Terms ดังนี้

1. การพึ่งตนเองได้ทางเทคโนโลยี (Technological Self-reliance) หมายถึง การมีปริมาณและคุณภาพของเทคโนโลยีทางด้านวัตถุ เช่น เครื่องไม้เครื่องมือ เครื่องจักรกลและเทคโนโลยีทางสังคมต่างๆ เช่น การรู้จักวางโครงการ การรู้จักการจัดการ มนุษย์สัมพันธ์ เป็นต้น การรู้จักใช้อย่างมีประสิทธิภาพ การบำรุงรักษาให้คงสภาพดีอยู่เสมอเพื่อการใช้งาน เทคโนโลยีในความหมายนี้รวมทั้งของสมัยใหม่และสมัยเก่าซึ่งเป็นของดั้งเดิมของชุมชนท้องถิ่น เรียกว่า “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” (Folk Wisdom) เข้าไว้ด้วย

2. การพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ (Economic Self-reliance) หมายถึง ความในการดำรงชีพทางเศรษฐกิจ (ทำมาหาเลี้ยงชีพ) ที่มีความมั่นคงสมบูรณ์สุขพอสสมควร หรือหากมองในแง่ความสมดุลระหว่างอุปสงค์ และอุปทาน จุดสมดุลก็ต้องสูงพอถึงขั้นสมบูรณ์พูนสุขดังกล่าว

3. การพึ่งตนเองได้ทางทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Resources Self-reliance) หมายถึง สิ่งใดๆ ที่มีอยู่ในชุมชนหรือหามาได้จากธรรมชาติ การพึ่งตนเองทางทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง การมีความสามารถในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาตินั้นๆ และยังหมายถึง ความสามารถในการ

การรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้ดำรงอยู่ไม่ให้เสื่อมสูญไปอีกด้วยหรือไม่ให้เสียสมดุลทางธรรมชาติ และตัวอย่าง ของทรัพยากรทางธรรมชาติ ได้แก่ ดิน ป่าไม้ สัตว์บก และสัตว์น้ำ รวมทั้งแร่ธาตุต่างๆ ที่มีค่า และมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์

4. การพึ่งตนเองได้ทางจิตใจ (Mental and Psychological Self-reliance) หมายถึง สภาพจิตใจที่กล้าแข็งในการที่จะต่อสู้กับปัญหาอุปสรรคในการหาเลี้ยงชีพ การพัฒนาชีวิตให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นในการปกครองตนเอง ในการป้องกันกิเลสตัณหา ไม่ให้โลภ โกรธ หลง หรืออยากได้ อยากมี อยากเป็นจนเกินความสามารถของตน

5. การพึ่งตนเองได้ทางสังคม (Social Self-reliance) หมายถึง สภาพการณ์ที่กลุ่มคนหนึ่งๆ มีความเป็นปึกแผ่นเหนียวแน่น มีผู้นำที่มีประสิทธิภาพ สามารถนำกลุ่มคนเหล่านั้นในการปฏิบัติหน้าที่ต่างๆ หรืออาจขอความช่วยเหลือจากภายนอกได้ ปกติกลุ่มคนที่หมายถึงนี้ ต้องมีความสามารถระดับหนึ่ง ติดต่อกันสัมพันธ์กันด้วยดีและสม่ำเสมอ ซึ่งเป็นปัจจัยย่อยในการนำไปสู่ความเป็นปึกแผ่นแน่นหนา และการมีผู้นำที่ดีดังกล่าวมา

ดังนั้น การพัฒนาแบบพึ่งตนเองเป็นการพัฒนาที่นำไปสู่การพึ่งตนเองของทั้งสังคม ชุมชน หรือปัจเจกชน และสิ่งที่จะต้องสร้างตั้งแต่เริ่มแรก คือสร้างระบบการเรียนรู้ ที่อยู่บนฐานของการพึ่งตนเองในหมู่ประชาชนให้ประชาชนเกิดการเรียนรู้และมีทักษะ เพื่อการจัดการกับปัญหาอุปสรรคต่างๆ ในการดำเนินชีวิต

แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

การเปลี่ยนแปลงเป็นปรากฏการณ์ปกติของสังคมทั้งหลาย บางสังคมเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว บางสังคมเปลี่ยนไปอย่างช้า ๆ จนคนในสังคมอาจไม่รู้ตัวว่า มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยที่เกี่ยวข้อง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมบางอย่าง อาจไม่มีความสำคัญจนถึงกับทำให้สังคมนั้นมีรูปแบบหรือโครงสร้างเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมเพียงเป็นการผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนในวงจรภายใต้ระบบเดิม ไม่ถือว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงระบบของสังคม แต่การเปลี่ยนแปลงเล็กน้อยเหล่านั้นหากเกิดสะสมมากขึ้น อาจเป็นเหตุนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญหรือทำให้ระบบเดิมเปลี่ยนแปลงได้ (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2536: 20)

การเปลี่ยนแปลงของสังคมที่เกิดขึ้นย่อมมีแรงผลักดันให้เกิดพลังบางอย่างต่อต้านและส่งเสริมการเปลี่ยนแปลงนั้นให้เกิดความมั่นคงในสังคม ชุมชนบางแห่งอาจมีโครงการมาก่อนให้เกิดการเปลี่ยนแปลง บางแห่งก็ต่อสู้เพื่อรักษาสถานภาพเดิมหรือต่อต้านโครงการบางอย่าง เช่น ความไม่ต้องการเสียภาษีเพิ่มขึ้น หรือความกลัวว่าตัวเองจะสูญเสียบางสิ่งบางอย่างไปถ้าเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น ด้วยเหตุผลต่าง ๆ เป็นผลให้มีการต่อสู้กันระหว่างผู้เสนอความคิดใหม่ๆ และผู้ต่อต้านเกิดขึ้นตลอดเวลา (ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์, 2521)

ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

วัชร กุลาชนาทร (2530) ได้จำแนกการเปลี่ยนแปลงออกเป็น 2 ส่วน คือ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมกับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

การเปลี่ยนแปลงทางสังคม มุ่งถึงการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างของสังคมและระบบความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในสังคม เช่น การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอายุของประชากร ระดับการศึกษาของประชาชน อัตราการเพิ่มของประชากร การเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์ของสังคมแบบชนบทไปสู่สังคมเมือง การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้างกับลูกจ้างจากระบบที่ปราศจากแบบแผนไปสู่การจัดตั้งสหพันธ์กรรมกรและการใช้กฎหมายแรงงาน การที่คู่สมรสเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ที่สามีเป็นใหญ่ในครอบครัวไปสู่ความเสมอภาคกัน เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมเน้นการประดิษฐ์ของสังคม ทั้งที่เป็นการประดิษฐ์ทางวัตถุและไม่ใช่วัตถุ เช่น ภาษา ศิลปะ ศีลธรรม คนตรี การเล่นอันเป็นประเพณีต่าง ๆ รวมถึงความรู้ ความเชื่อ ค่านิยม และบรรทัดฐานทางสังคม ดังนั้นจะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมจะมีความเกี่ยวข้องระหว่างกัน เช่น การประดิษฐ์ย่อมมีผลกระทบต่อระบบความสัมพันธ์ของสมาชิกในสังคม การผลิตนวัตกรรมทางการศึกษาทำให้สามารถใช้ระบบมหาวิทยาลัยเปิดและมีผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนกับผู้สอนเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ในทางตรงข้ามการสร้างระบบสังคมใหม่ย่อมทำให้เกิดความจำเป็นที่จะต้องประดิษฐ์สิ่งใหม่เพื่อสนองต่อระบบสังคมนั้น เช่น ในระบบเศรษฐกิจของสังคมเมืองที่สตรีต้องหาเลี้ยงครอบครัวร่วมกับสามี ทำให้เกิดความจำเป็นในการประดิษฐ์เครื่องซักผ้า อาหารกระป๋อง เครื่องดูดฝุ่น เพื่อลดภาระของ คู่สมรส เป็นต้น

สุริชัย หวันแก้ว (2540) ได้ให้ความหมายถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไว้ว่าคือ การเปลี่ยนแปลงของระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคม การที่ระบบสังคมกระบวนการแบบอย่างหรือรูปแบบสังคม เช่น ขนบธรรมเนียมประเพณี ระบบครอบครัว ระบบการปกครองได้เปลี่ยนแปลงไป ไม่ว่าจะเป็นด้านใดก็ตาม การเปลี่ยนแปลงทางสังคมนี้อาจเกิดขึ้นในระดับกลุ่มบุคคลและในระดับสถาบันทางสังคมไม่ว่าจะเป็นในสถาบันครอบครัว เครือญาติ การสมรส ครอบครัวเรือน หรือสถาบันการเมืองเศรษฐกิจ เป็นต้น อาจเป็นไปในทางก้าวหน้าหรือถดถอย เป็นไปอย่างถาวรหรือชั่วคราวโดยวางแผนให้เป็นไปหรือเป็นไปเองและที่เป็นประโยชน์หรือให้โทษก็ได้ทั้งสิ้น

องค์ประกอบของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

การพิจารณาถึงกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงของสังคมนั้นจะต้องพิจารณาในลักษณะองค์รวม โดยเชื่อมโยงทั้งการเปลี่ยนแปลงที่มาจากภายนอกและภายในควบคู่ไปด้วยกัน โดยเฉพาะแง่ที่เป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างภายนอกและภายใน การตอบโต้(Response) ต่อสิ่งท้าทายจากภายนอกที่มีความหลากหลายในแต่ละภาคแต่ละส่วนของสังคมซึ่งไม่ได้มีลักษณะเป็นเนื้อเดียวกันทั้งหมด (สุริชัย หวันแก้ว, 2540)

งานศึกษาของ สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2536) พบว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระยะเวลาใดเวลาหนึ่ง ซึ่งเปรียบเทียบความแตกต่างจากระยะเวลาหนึ่งเปลี่ยนแปลงไปสู่อีกระยะเวลาหนึ่งในระบบโครงสร้างหน้าที่ของระบบความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างมนุษย์หรือกลุ่มคนในสังคมตลอดจนเป็นการเปลี่ยนแปลงการกระทำระหว่างกันทางสังคมในการติดต่อกระทำระหว่างมนุษย์หรือกลุ่มของสังคม โดยองค์ประกอบของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมมีดังนี้

1. ปัจจัยภายใน (Internal or sociogenic factor) คือปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมภายในสังคม ซึ่งสามารถมองได้ 2 ลักษณะคือ

1.1 ปัจจัยที่แสดงอย่างเปิดเผยหรือตั้งใจกระทำการเปลี่ยนแปลง ได้แก่ กระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม การประดิษฐ์สิ่งใหม่ๆ การวางแผนทางสังคม การกระทำของปัจเจกบุคคลในสังคม เช่น ผู้นำ ขบถ เป็นต้น

1.2 ปัจจัยที่ไม่ได้แสดงอย่างเปิดเผยหรือตั้งใจ ได้แก่ ความตึงเครียดภายในระบบสังคม และการขาดแคลนทรัพยากร ทำให้มีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เป็นต้น

2. ปัจจัยภายนอก (External factor) คือปัจจัยที่เกิดขึ้นภายนอกสังคม ที่เห็นชัด คือ

2.1 การเปลี่ยนแปลงลักษณะของประชากร ได้แก่ การย้ายถิ่นของประชากร ความแตกต่างขององค์ประกอบของประชากร เช่น อายุ เพศ และการศึกษา เป็นต้น

2.2 การเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ได้แก่ สภาพแวดล้อมธรรมชาติที่เปลี่ยนไป เช่น ภูมิอากาศ ทรัพยากรธรรมชาติ แผ่นดินไหว ภูเขาไฟระเบิด เป็นต้น

2.3 กลุ่มกระทบจากภายนอก ได้แก่ การล่าอาณานิคม และการโจมตีจากชาติอื่น

2.4 การยืมวัฒนธรรม ได้แก่ การแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกับชนชาติอื่น หรือการรับวัฒนธรรมอื่นมาใช้ วัฒนธรรมได้รับจากการยืมจากวัฒนธรรมอื่นทำให้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

ประเภทของการเปลี่ยนแปลง

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม สามารถที่จะจำแนกตามประเภทของการเปลี่ยนแปลงจากแหล่งที่มาต่าง ๆ ได้ดังนี้ (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535: 157-160)

1. การจำแนกตามแหล่งที่มาของการเปลี่ยนแปลง คือ การเปลี่ยนแปลงมาจากภายในหรือภายนอกของหน่วยสังคมนั้น

1.1 การเปลี่ยนแปลงจากภายใน เช่น จากการผลิตคิดค้นวิธีการผลิตใหม่ๆ ขึ้นในสังคมนั้น จากการต่อสู้ขัดแย้งระหว่างกลุ่มในสังคมนั้น เป็นต้น

1.2 การเปลี่ยนแปลงจากภายนอก เช่น การรับเอาเทคโนโลยีจากภายนอก การแพร่กระจายทางวัฒนธรรม เป็นต้น

2. จำแนกตามแหล่งที่มาในระบบสังคมความขัดแย้งในสังคมอาจนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงได้ในลักษณะต่อไปนี้

2.1 การใช้อำนาจในสังคมบางครั้งมักก่อให้เกิดการต่อต้านผู้ที่เห็นว่าตนเป็นฝ่ายเสียเปรียบจะพยายามที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงใหม่ๆ

2.2 กระบวนการขัดเกลาทางสังคม ทุกสังคมย่อมจะมีวัฒนธรรมย่อย โอกาสที่จะเลือกปฏิบัติตามแต่ละวัฒนธรรมมีมากจึงอาจนำไปสู่ความขัดแย้งได้

2.3 ทุกสังคมมีกระบวนการที่แข่งขันและขัดแย้งกันภายในระหว่างกลุ่มสมาชิกในสังคมอยู่แล้ว

2.4 ความเหลื่อมล้ำในสังคม ในด้านโอกาส ทรัพย์สิน ชนชั้นหากมีความแตกต่างที่เด่นชัดมากก็อาจก่อให้เกิดความรู้สึกที่ไม่เป็นธรรมก็จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงได้

2.5 กลุ่มบุคคลที่ครอบครองผลประโยชน์อยู่แล้ว จะขัดขวางการเปลี่ยนแปลงมิให้เกิดขึ้นและจะนำไปสู่ความขัดแย้งและเกิดการเปลี่ยนแปลงไปในอีกรูปแบบหนึ่ง

3. จำแนกตามเจตจำนงและความรู้ของมนุษย์ ความรู้และเจตจำนงของมนุษย์ได้เข้ามามีบทบาทมากในการเปลี่ยนแปลง แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

3.1 การเปลี่ยนแปลงแบบเป็นไปเอง เป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในสมัยก่อน ไม่มีการวางแผน ปล่อยให้สังคมเปลี่ยนแปลงไปโดยตัวของมันเอง

3.2 การเปลี่ยนแปลงตามแผน เป็นการที่มนุษย์ในสังคมซึ่งอาจเป็นสมาชิกที่ครองฐานะและอำนาจเป็นส่วนใหญ่ พยายามเข้ามามีส่วนในการกำหนดทิศทางอัตรา และขั้นตอนของการเปลี่ยนแปลง ทำให้การเปลี่ยนแปลงถูกกำหนดไว้แล้วล่วงหน้า

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นการเปลี่ยนแปลงรูปแบบโครงสร้างทางสังคมและพฤติกรรมทางสังคม มีลักษณะเป็นการเพิ่มสิ่งใหม่ขึ้น ตลอดจนการสูญสลายไปของสิ่งเก่า มีทั้ง

พลังผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และพลังที่ต่อต้านการเปลี่ยนแปลง บางส่วนเปลี่ยนแปลงช้า ขณะที่บางส่วนเปลี่ยนแปลงได้อย่างรวดเร็ว การเปลี่ยนแปลงในส่วนหนึ่งมักส่งผลกระทบต่อส่วนอื่น ๆ ด้วย ปัจจัยสำคัญที่มีผลให้สังคมต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงเร็วหรือช้าแตกต่างกัน ได้แก่ สภาพแวดล้อมธรรมชาติ ประชากร โลกทัศน์ นวัตกรรม และการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม (เจลิเยว ฤกษ์รุจิพิมล, 2542: 179-188)

ผลกระทบอันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม เป็นธรรมชาติของสังคมมนุษย์เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจสังคม และวัฒนธรรมย่อมส่งผลต่อการดำเนินชีวิตของคนในสังคมนั้น ๆ ทั้งสิ้น ผลที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงนั้นได้มีอิทธิพลต่อโครงสร้างของระบบต่าง ๆ ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม อาจเป็นผลกระทบในทางบวก คือไปในทิศทางของการพัฒนาหรือเป็นไปในทางลบคือก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมา (ถาวร คำพิระ, 2547)

โดยสรุปแนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ได้อธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของความสัมพันธ์ของคนในสังคมรวมไปถึงการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างที่ส่งผลกระทบต่อสังคมนั้น ๆ ทั้งทางบวกและทางลบ ในเรื่องอื่น ๆ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงในอัตราการเกิด การตาย การย้ายถิ่น การกระจายตัวของประชากร ขนาดครอบครัว ระบบเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง ตลอดจนวิถีชีวิตในการปฏิบัติตนต่อผู้อื่น ซึ่งผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้นอาจก่อให้เกิดผลประโยชน์หรือก่อให้เกิดปัญหาขึ้นได้

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

กนกวรรณ จินานุวัฒนา (2546) ได้ศึกษาเรื่อง กระบวนการทุนทางสังคมในการดำเนินงานธุรกิจชุมชน: ศึกษาเฉพาะกรณี กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรชาวสวนคลองกระเจง ตำบลคลองกระเจง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย ผลการศึกษาพบว่า ในการดำเนินธุรกิจของกลุ่มแม่บ้าน ๆ เริ่มตั้งแต่การก่อตั้งในปี พ.ศ.2541-2546 การเกิดกลุ่มเริ่มจากการมีผู้นำที่เข้มแข็ง เสียสละ และความเป็นเครือญาติของคนในชุมชน นอกจากนั้นการที่ชุมชนมีสภาพภูมิประเทศ ทำเลที่ตั้งที่ใกล้แหล่งน้ำและทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์นับว่ามีส่วนทำให้การดำเนินธุรกิจชุมชนเป็นไปได้ด้วยดียิ่งขึ้น การศึกษายังได้พบว่า การที่กลุ่มมีผู้นำที่เข้มแข็ง เสียสละ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม การที่สมาชิกของกลุ่มมีความเป็นเครือญาติกัน และการที่ชุมชนมีที่ตั้งอยู่ใกล้แหล่งน้ำ และมีทรัพยากร

ดินที่มีความสมบูรณ์ ถือว่าเป็นปัจจัยภายในที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดกระบวนการทุนทางสังคมในชุมชน นอกจากนั้นการช่วยเหลือสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก ไม่ว่าจะเป็นเรื่องวิชาการ เทคโนโลยี เงินทุน และวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ ก็ถือว่าเป็นปัจจัยภายนอกที่ช่วยส่งเสริมให้กระบวนการทุนทางสังคมที่เกิดขึ้น สามารถดำเนินไปได้ด้วยดี และก่อให้เกิดพลังของชุมชนในการขับเคลื่อนธุรกิจชุมชนให้สามารถประสบความสำเร็จมากยิ่งขึ้น

กนกรัตน์ กิตติวิวัฒน์ (2543) ศึกษาเรื่องการจัดการทุนทางสังคมในชุมชนเมือง: ศึกษากรณีเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์บางซื่อพัฒนา โดยมุ่งศึกษาทุนทางสังคมของชุมชนเมืองในภาวะวิกฤตเศรษฐกิจ โดยได้ทำการศึกษาผ่านโครงการเพื่อการลงทุนทางสังคมในด้านการส่งเสริมการจัดสวัสดิการชุมชน เนื่องจากกลุ่มคนจนเมืองเหล่านี้มักเป็นกลุ่มผู้ด้อยโอกาสและหลุดลอยตาข่ายสวัสดิการภาครัฐเสมอมา โดยกำหนดวัตถุประสงค์ในการศึกษาดังนี้ 1) เพื่อศึกษาทุนทางสังคมในมิติของความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชนแออัดการผูกโยงกันด้วยความสัมพันธ์และพื้นฐานความสัมพันธ์ที่เอื้อต่อการทำกิจกรรมร่วมกัน 2) เพื่อศึกษากระบวนการทำงานในรูปองค์กรชุมชนและเครือข่ายกิจกรรมการลงทุนเพื่อสังคมว่านำไปสู่การเพิ่มทุนทาง 3) เพื่อศึกษาลักษณะของทุนทางสังคมนำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชน ในการศึกษาได้ใช้แนวคิด 3 แนวคิด คือ 1) แนวคิดเรื่องทุนทางสังคม 2) แนวคิดเรื่องชุมชนเข้มแข็ง และ 3) แนวคิดเรื่องเครือข่ายสังคมโดยเลือกศึกษากรณีเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์บางซื่อพัฒนา ซึ่งเป็นการรวมตัวกันของกลุ่มออมทรัพย์จำนวน 14 กลุ่ม จากนั้นเลือกศึกษาเจาะลึกเพียง 1 ชุมชน คือ ชุมชมพระรามหก ผลการศึกษา พบว่า การมีเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมที่สมาชิกมีความสัมพันธ์เชิงซ้อนต่อกันนั้น นับเป็นต้นทุนทางสังคมที่สำคัญของชาวชุมชนเมือง โดยผ่านการตอบแทน และการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ตลอดทั้งกระบวนการเกื้อกูลกันและกันด้วยความสัมพันธ์เช่นนี้ทำให้พวกเขามีชีวิตอยู่รอดได้ในสภาวะที่ฝืดเคือง นอกจากนี้การมีค่านิยมร่วมกันในเรื่องการมีเครดิตที่ดีหรือการเป็นผู้นำเชื่อก่อนนั้นมีส่วนอย่างสำคัญในการเกื้อหนุนกองทุนสวัสดิการในชุมชน สำหรับการศึกษาระบบการทำงานระดับองค์กรเครือข่าย พบว่า วิธีการดังกล่าวไม่ได้ทำให้เกิดผลเฉพาะผลด้านบวกในความหมายของการเพิ่มทุนทางสังคมหรือทำให้ชาวบ้านมีความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นขึ้นเท่านั้น หากแต่การเกิดกระบวนการเรียนรู้จากการทำงานร่วมกัน อาจเกิดผลด้านลบต่อองค์กรหรือต่อความสัมพันธ์ของสมาชิกได้เช่นเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นการแบ่งกลุ่มพวกพ้องหรือความหวาดระแวงระหว่างสมาชิก ซึ่งลักษณะดังกล่าวถือเป็นข้อจำกัดในการพัฒนากลุ่มที่จะต้องให้ความสำคัญอย่างมาก เนื่องจากมีผลอย่างสำคัญในการพัฒนาองค์กรชาวบ้านให้เติบโตและเข้มแข็งต่อไป

ไกรวุฒิ วัฒนสิน (2549) ได้ศึกษาเรื่องทุนทางสังคมกับการป้องกันอาชญากรรมในพื้นที่ชุมชนนาบึง จังหวัดน่าน ชุมชนไม้เรียง จังหวัดนครศรีธรรมราช และชุมชนบางฉ่ำ จังหวัดอ่างทอง โดยเป็นการพยายามเอาแนวคิดทุนทางสังคมมาประยุกต์ใช้เป็นพลังชุมชนที่มาจากความร่วมมือร่วมใจของคนในชุมชน ทำให้เกิดเป็นความสัมพันธ์ระหว่างกัน หรือสถาบันภายในชุมชนและภายนอกป้องกันดูแลชุมชนให้มั่นคงปลอดภัย สำหรับในกรณีของชุมชนบางฉ่ำได้อาศัยภูมิปัญญาในการจักสานเป็นจุดยึดโยงไปสู่การรวมกลุ่ม เป็นธุรกิจชุมชน และการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ที่เกิดจากการขับเคลื่อนอย่างต่อเนื่องของพลังทุนทางสังคม ที่มาจากเครือข่ายโดยอาศัยกลไกอย่างผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ ความมุ่งมั่นในการพัฒนาชุมชน บนฐานภูมิปัญญาองค์ความรู้ที่เป็นรากเหง้าของตนเอง วัฒนธรรมการพึ่งพาอาศัยกัน เอื้ออาทรกัน การจัดการที่เปิดโอกาสให้สมาชิกในชุมชนมีการเรียนรู้ร่วมกัน และมีความสามารถในการจัดการตัวเอง อีกทั้งการดำเนินธุรกิจชุมชนที่มีการแข่งขันกระจายผลประโยชน์อย่างทั่วถึง รวมไปถึงการร่วมแรงร่วมใจของกลุ่มต่างๆ ในชุมชน เขามาร่วมดำเนินกิจกรรม ทำให้มีการดึงเยาวชนที่ถือว่าเป็นกลุ่มเสี่ยงที่จะแสดงพฤติกรรมที่เป็นปัญหากระทบต่อชุมชน ให้เข้ามามีบทบาทเป็นกลไกของธุรกิจ จึงเป็นการลดโอกาสการเกิดอาชญากรรมได้เป็นอย่างดี

จตุเทพ ยาสุมทร (2543) ศึกษาทุนทางสังคมในชุมชนชนบทภาคเหนือ ผลการศึกษาพบว่าทุนทางสังคมของชุมชนแม่ทามีอยู่หลายประเภททั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ทุนที่เป็นรูปธรรมได้แก่ 1) ทุนทางธรรมชาติ คือ ดิน น้ำ ป่าไม้ ซึ่งก่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ 2) ทุนที่เป็นทรัพยากรมนุษย์ ได้แก่ ผู้นำชุมชน ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ 3) ทุนทางด้านการเงิน ได้แก่ การระดมทุนในชุมชน เพื่อร่วมกันจัดตั้งกลุ่มกิจกรรมต่างๆ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ ทำให้เกิดการหมุนเวียนของกระแสเงินช่วยสร้างเศรษฐกิจชุมชนให้ดีขึ้น ทุนที่เป็นนามธรรม ได้แก่ 1) วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ระบบคุณค่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น การมีความสัมพันธ์ในแนวราบ เช่น ครอบครัว เครือญาติ สถาบันอาวโส รวมถึงการช่วยเหลือทางด้านแรงงาน 2) ทุนที่เป็นองค์กรภายนอก ได้แก่ การมีเครือข่ายความสัมพันธ์กับองค์กรภายนอกชุมชนทั้งในภาครัฐและเอกชน รวมถึงกลุ่ม/องค์กรที่ดำเนินกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน เป็นต้น

ณัฐกานต์ จิตรวัฒนา (2546) ได้ศึกษาเรื่อง พัฒนาการทุนทางสังคมของกลุ่มทอผ้าข้อมลิธรรมชาติ บ้านโป่งคำ ตำบลคูพงษ์ อำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน ผลการศึกษาพบว่า สภาพแวดล้อมทั้งในและนอกชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อกระบวนการทุนทางสังคม อันได้แก่ ระบบคิด วิถีปฏิบัติ และผลลัพธ์ รวมทั้งผลกระทบที่มีต่อคนในชุมชน การศึกษาได้พบว่า ปัจจัยที่มีส่วนช่วย

เกื้อหนุนให้กระบวนการทุนทางสังคมขับเคลื่อนไปได้ นั่นมาจากปัจจัยทางด้านผู้นำ หรือทุนมนุษย์ ทุนทางทรัพยากรสิ่งแวดล้อม ความเป็นเครือข่าย ความเชื่อค่านิยมในเรื่องเดียวกัน ความเอื้ออาทรต่อกัน การช่วยเหลือกัน ความไว้วางใจกัน และกระบวนการเรียนรู้ระหว่างกัน ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีส่วนช่วยลดต้นทุนในการดำเนินกิจกรรมอีกด้วย

ส่วนปัจจัยในเชิงลบที่มีผลต่อกระบวนการทุนทางสังคมของกลุ่มทอผ้าสี่ธรรมชาติด้าน ได้แก่ เรื่องของตลาด เรื่องราคาของผลิตภัณฑ์ ที่กลุ่มยังต้องการแสวงหากำไรจากการทอผ้าโดยที่เน้นปริมาณมากกว่าคุณภาพ ซึ่งดูเหมือนว่าจะเน้นเรื่องมูลค่ามากกว่าคุณค่า แต่ขณะเดียวกัน กลุ่มทอผ้าฯ ก็ต้องการที่จะอนุรักษ์วัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่นและทรัพยากรธรรมชาติด้วย ซึ่งลักษณะดังกล่าวยังเป็นความไม่ชัดเจน และดูเหมือนจะเป็นความขัดแย้งภายในตัวเองของสมาชิกกลุ่ม

ผลจากการดำเนินกิจกรรมกลุ่มทอผ้าฯ ทำให้ทุนของชุมชนเพิ่มขึ้น และก่อให้เกิดพลังในการขับเคลื่อนกิจกรรมของกลุ่ม เช่น การที่ชุมชนมีเงินออมมากขึ้น มีรายได้จากการทอผ้าเพิ่มขึ้น และสามารถลดต้นทุนจากการใช้วัสดุจากธรรมชาติ และยังพบว่า การสนับสนุนจากองค์กรภายนอกเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยขับเคลื่อนกระบวนการทุนทางสังคมให้สามารถดำเนินงานไปได้ โดยอาศัยการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานจากหลาย ๆ ฝ่ายในลักษณะพหุภาคี ทำให้กลุ่มสามารถดำเนินกิจกรรมไปได้อย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ยังพบว่า การทอผ้าสามารถเป็นสื่อกลางในการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนและนอกชุมชน ช่วยให้เกิดการเรียนรู้ที่จะพัฒนาตนเอง กลุ่ม และชุมชนให้มีความเข้มแข็งและยั่งยืน

บุญยฤทธิ์ แดงรักษา (2544) ได้ศึกษาเรื่อง ทุนของชุมชนในการพัฒนาประชาคมตำบลหัวถนน อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงทุนของชุมชนของตำบลหัวถนนในด้านต่างๆ เช่น ทุนทางด้านสังคมวัฒนธรรม ทุนทางด้านสิ่งแวดล้อม ทุนทางด้านเศรษฐกิจ ทุนมนุษย์ ที่มีอยู่ในตำบลหัวถนน อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี ผลการศึกษาพบว่า ในตำบลหัวถนน ยังคงมีทุนของชุมชนในด้านต่าง ๆ ดังนี้ ทุนทางด้านสังคมวัฒนธรรม ซึ่งมีอยู่มากพอจะนำมาใช้ประโยชน์ได้ในการพัฒนา ทุนในด้านสิ่งแวดล้อมค่อนข้างเสื่อมสลายเหลืออยู่น้อยลง จึงจำเป็นต้องฟื้นฟูรักษาไว้ ทุนในด้านเศรษฐกิจ ยังคงมีความขาดแคลนและต้องเสริมสร้างให้มีความเข้มแข็งในอนาคต และทุนในด้านมนุษย์ มีผู้ที่มีความรู้แต่ไม่ได้มาช่วยในการพัฒนาท้องถิ่น เนื่องจากการประกอบอาชีพอยู่นอกพื้นที่ส่วนใหญ่ที่เหลืออยู่เป็นผู้ที่มีภูมิปัญญาท้องถิ่น

ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ (2547) ศึกษาเรื่องวาทกรรมทุนทางสังคม: กระบวนการสร้างแนวคิดและปฏิบัติการในบริบทการพัฒนาของไทย (พ.ศ. 2540 - 2546) โดยมีวัตถุประสงค์ คือ 1) เพื่อศึกษาวาทกรรม "ทุนทางสังคม" ในสังคมไทยจากมุมมองสังคมวิทยาความรู้ 2) เพื่อวิพากษ์แนวคิดในฐานะที่เป็นแนวคิดการพัฒนาใหม่ของประเทศไทย 3) เพื่อวิเคราะห์กรณีศึกษาที่แสดงให้เห็นวาทกรรมทุนทางสังคมในบริบทสังคมไทย ผลการศึกษาพบว่า ประการที่หนึ่ง การนำศัพท์คำว่า "ทุนทางสังคม" (Social Capital) ที่ถูกนำมาใช้แตกต่างกันสืบเนื่องมาจากฐานคิดที่แตกต่างกัน โดยตัวแนวคิดเองแล้วเป็นแนวคิดที่กล่าวถึง "ความสัมพันธ์ทางสังคม" ในรูปแบบต่างๆ ที่ส่งผลให้เกิดการร่วมมือของคนในสังคม สามารถมีความหมายทั้งในระดับปัจเจกและกลุ่ม การนำคำว่าทุนทางสังคมมาใช้ในสังคมไทยมีพลวัตของความหมายจนเปลี่ยนไปเป็น "การเป็นทุนของสังคม" ซึ่งทำให้เกิดการรวมเอาแนวคิดอื่นๆ เช่น ทุนวัฒนธรรม ทุนธรรมชาติ ทุนภูมิปัญญา มาเป็นองค์ประกอบของทุนทางสังคมด้วย โดยเห็นว่าการพัฒนาทุนทางสังคมจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ประการที่สอง แนวคิดทุนทางสังคมมีฐานะเป็นแนวคิดเชิงบูรณาการที่ภายใต้การผสมผสานแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์กับสังคมวิทยา มาได้ต่อการดำเนินนโยบายการพัฒนากระแสหลักที่มุ่งเน้นในเรื่องความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจมากเกินไป ประการที่สาม จากกรณีศึกษา เรื่องกองทุนหมู่บ้านหนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบล และกรณีปัญหาความขัดแย้งด้านการจัดการทรัพยากร แสดงให้เห็นข้อขัดแย้งด้านความคิดระหว่างหน่วยงานรัฐบาล นักวิชาการ ปราชญ์ชาวบ้าน และนักพัฒนา โดยหน่วยงานรัฐบาลได้ให้ความหมายของทุนทางสังคมอิงกับความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ในขณะที่ฝ่ายนักวิชาการ ปราชญ์ชาวบ้าน และนักพัฒนาก็พยายามที่จะให้ความหมายของทุนทางสังคมโดยอิงกับการพัฒนาที่ยั่งยืน การช่วงชิงการเป็นเจ้าของวาทกรรมทุนทางสังคมทั้งแนวคิดและปฏิบัติการดังกล่าวจะพิจารณาได้ว่าเชื่อมโยงกับเรื่องผลประโยชน์และอำนาจ โดยความคิดเกี่ยวกับ "ระบบคุณค่า" และ "มูลค่า" ปรากฏในปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ค่อนข้างชัดเจน

พิศมัย รัตนโรจน์สกุล (2545) ได้ศึกษาเรื่องทุนชุมชน: เงื่อนไขในการดำรงอยู่ของชุมชนในระบบทุนนิยม โดยมียุทธศาสตร์ในการแสวงหาความหมายของทุนชุมชน ตั้งแต่ยุคสังคมประเพณีจนกระทั่งชุมชนก้าวเข้าสู่สังคมแห่งทุนนิยม และการสะสมทุนชุมชนมีการปรับเปลี่ยนไปตามบริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างไรบ้าง ซึ่งนัยของทุนชุมชนที่งานวิจัยนี้ค้นพบประกอบด้วยสี่ส่วนสำคัญ ได้แก่ 1) ความเป็นเจ้าของทุนปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในชุมชน 2) ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม 3) ระบบความรู้ในชุมชน และ 4) ระบบคุณค่าและบรรทัดฐานที่เชื่อมโยงให้คนในชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข โดยนัยของทุนชุมชนจะมีการปรับเปลี่ยนไปตามบริบทของสังคม ดังนั้น เมื่อชุมชนถูกแทรกแซงด้วยระบบทุนนิยมได้ส่งผลให้วิถีการผลิตของชุมชนเปลี่ยน

ไปสู่การผลิตเพื่อการค้า เกิดการจำแนกแจกแจงเชิงโครงสร้างทางสังคมและการเข้ามาของทุนนิยม ทำให้การสะสมทุนชุมชนมีการปรับตัวเพื่อให้ชุมชนยังสามารถทำหน้าที่ของตนเองได้ต่อไป โดยการปรับตัวของทุนชุมชนมีทั้ง 1) การจรรโลงทุนชุมชนเดิมที่ยังคงคุณค่าและทำให้ชุมชนสามารถคัดค้านต่ออำนาจของทุนนิยมได้ 2) การบูรณาการทุนชุมชนจากสังคมประเพณีกับทุนชุมชนในสังคมทุนนิยมเข้าด้วยกันเพื่อให้เหมาะสมกับบริบทของชุมชนปัจจุบัน และ 3) การสร้างทุนชุมชนชุดใหม่ขึ้นเพื่อช่วยแก้ปัญหาของชุมชน การปรับตัวของทุนชุมชนที่เข้มแข็งย่อมก่อให้เกิดการสร้างอำนาจอิสระให้แก่ชุมชนในการจัดการต่อทรัพยากรในชุมชน การจัดการต่อปัญหาของชุมชนได้โดยไม่ต้องตกอยู่ในภาวะการพึ่งพิงภายนอก หากแต่ได้ก่อให้เกิดอำนาจต่อรองอย่างเท่าเทียมกับระบบทุนนิยม

ในการศึกษาผู้วิจัยมีข้อเสนอให้มีการเพิ่มทุนในชุมชนในด้านต่างๆ เช่น ทุนในด้านเศรษฐกิจโดยการดึงเอาเงินทุนและเทคโนโลยีจากภายนอกมาเสริม ทุนในด้านวัฒนธรรมควรสนับสนุนเพิ่มเติมและอนุรักษ์วัฒนธรรมเพื่อสร้างความเข้มแข็ง ทุนในด้านสิ่งแวดล้อมควรสนับสนุนให้เกิดการวางแผนรักษาและร่วมกันสร้างให้มีสิ่งแวดล้อมที่ดีในชุมชนและให้ใช้ประโยชน์จากทุนของชุมชน เช่น ทุนมนุษย์ ที่มีอยู่ให้มีประสิทธิภาพ ซึ่งจะสามารถพัฒนาชุมชนให้มีความเข้มแข็ง

วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์ และคณะ (2546) ได้ศึกษาเรื่อง ทุนทางสังคมในฐานะปัจจัยการผลิตของเศรษฐกิจชุมชนในบริบทประเทศไทย สิ่งที่เป็นรูปธรรมของเศรษฐกิจชุมชนกับแนวคิดทุนทางสังคมในประเทศไทย เพื่อศึกษาพลังของทุนทางสังคมในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจชุมชน และได้สรุปผลการศึกษาไว้ตอนหนึ่ง ความว่า เศรษฐกิจชุมชน เป็นการรวมตัวของคนในชุมชน เพื่อร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมรับผลประโยชน์ร่วมกัน เป็นเศรษฐกิจที่เน้นกระบวนการผลิตที่ไม่ยุ่งยาก อาศัยฐานทรัพยากรในชุมชน โดยเริ่มต้นที่ครอบครัวซึ่งเป็นหน่วยการผลิตขนาดเล็ก ผลิตบนความพอเพียง เหลือบริโภคแล้วจึงขาย เป็นระบบเศรษฐกิจที่อยู่บนพื้นฐานของคุณธรรมและวัฒนธรรม อันประกอบไปด้วยสัจจะ ความดี ความมีเมตตา ความเอื้ออาทร และมุ่งการสร้างอำนาจต่อรองธุรกิจของชุมชนให้มีความเข้มแข็งขึ้น ระบบเศรษฐกิจชุมชนสามารถถูกขับเคลื่อนโดยพลังทุนทางสังคม ซึ่งพลังดังกล่าวประกอบด้วย พลังจากภายในชุมชน อันได้แก่ ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่อยู่บนฐานของความไว้วางใจกัน มีความเอื้ออาทรกัน มีการพึ่งพาอาศัยกัน และช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การรู้จักแบ่งปันกันของคนในชุมชนจะทำให้เกิดการกระจายทรัพยากรภายในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของแรงงาน เงินทุน ทรัพยากรต่าง ๆ ซึ่งรวมไปถึงทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชน และ

พลังจากภายนอกชุมชน อันได้แก่ ความรู้ในการจัดการ ข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ เงินทุนที่มาจากการช่วยเหลือจากภายนอกวัสดุอุปกรณ์เครื่องมือ เครื่องจักร ฯลฯ รวมทั้งทรัพยากรบุคคล เช่น วิทยากร นักวิชาการ เป็นต้น ทำให้เกิดพลังความรู้หรือพลังความคิด และพลังปัญญาที่ช่วยขับเคลื่อน เนื่องจากกระบวนการทุนทางสังคมทำให้สมาชิกได้คำนึงถึงผู้อื่น คำนึงถึงสังคม มีการแบ่งปันกัน ในทุก ๆ เรื่อง สิ่งเหล่านี้สามารถสร้าง “ความเป็นชุมชน” ขึ้นมาได้ สภาพการณ์เช่นนี้ ทำให้กระบวนการทุนทางสังคมสามารถช่วยให้เศรษฐกิจชุมชนมีความเข้มแข็งขึ้น และส่งผลให้ชุมชนเข้มแข็งขึ้นมาด้วย

สุชาดา วิลาพันธ์ (2549) ได้ศึกษาเรื่อง กระบวนการทุนทางสังคมในโครงการหมู่บ้านนำอยู่ กรณีศึกษาบ้านเกาะกลาง ตำบลบางนมโค อำเภอสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพัฒนาการทุนทางสังคมของบ้านเกาะกลางและศึกษากระบวนการทุนทางสังคมในโครงการหมู่บ้านนำอยู่ ซึ่งผลการศึกษาพบว่า พัฒนาการกระบวนการทุนทางสังคมของบ้านเกาะกลางเกิดขึ้นจากธรรมชาติการเรียนรู้ในการปรับตัว ระบบความคิด และความสัมพันธ์ของคนในชุมชน จิตสำนึกรักถิ่นที่อยู่อาศัย ภาวะความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ทำให้มีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม และความสัมพันธ์ของคนในแต่ละช่วงเวลา เพื่อให้ชุมชนดำรงอยู่มาได้จนถึงปัจจุบัน

กระบวนการทุนทางสังคมที่เกิดขึ้น จะเปลี่ยนตามสภาพความเป็นอยู่ในแต่ละช่วง ผลการศึกษาพบว่า ตั้งแต่เริ่มตั้งชุมชนบ้านเกาะกลางเป็นหมู่บ้านนำอยู่ เพราะทุนทางสังคมที่มีอยู่เดิมมีความชัดเจน แต่ในช่วงที่ชุมชนได้รับผลกระทบจากกระแสทุนนิยม บทบาทของทุนทางสังคมลดน้อยลง แต่ทุนทางสังคมไม่ได้หายไปจากชุมชนเสียทีเดียว หากแต่ไม่ได้นำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ปัจจุบันเป็นช่วงที่คนในชุมชนพยายามรื้อฟื้น และสร้างทุนทางสังคมให้เกิดขึ้นอีกครั้งในชุมชน

กระบวนการทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นนั้น รูปแบบของกระบวนการประกอบด้วย 1) องค์ประกอบภายใน เช่น สิ่งแวดล้อมที่ดี ความสัมพันธ์ของระบบเครือข่าย ชุมชนมีประเพณี วัฒนธรรมที่ถือปฏิบัติกันมาอย่างต่อเนื่อง คนมีความเชื่อ และความศรัทธาในสิ่งศักดิ์สิทธิ์เดียวกัน และชุมชนมีผู้นำที่เข้มแข็ง 2) องค์ประกอบภายนอก เช่น การเรียนรู้ที่ได้จากในและนอกชุมชน มีการนำความรู้ที่ได้มาใช้ให้เกิดประโยชน์กับชุมชน ซึ่งทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่อย่างต่อเนื่อง รวมทั้งมีหน่วยงานต่างๆ เข้ามาเกี่ยวข้องสนับสนุนในการดำเนินงาน เข้ามาร่วมเป็นภาคีร่วมในการทำโครงการหมู่บ้านนำอยู่ โดยผ่านกระบวนการทุนทางสังคม ซึ่งประกอบด้วย ระบบคิด วิธีปฏิบัติ และเกิดผลลัพธ์คือ ความน่าอยู่ในด้านต่างๆ ของชุมชน ซึ่งการพัฒนาหมู่บ้านนำอยู่ที่เหมาะสม

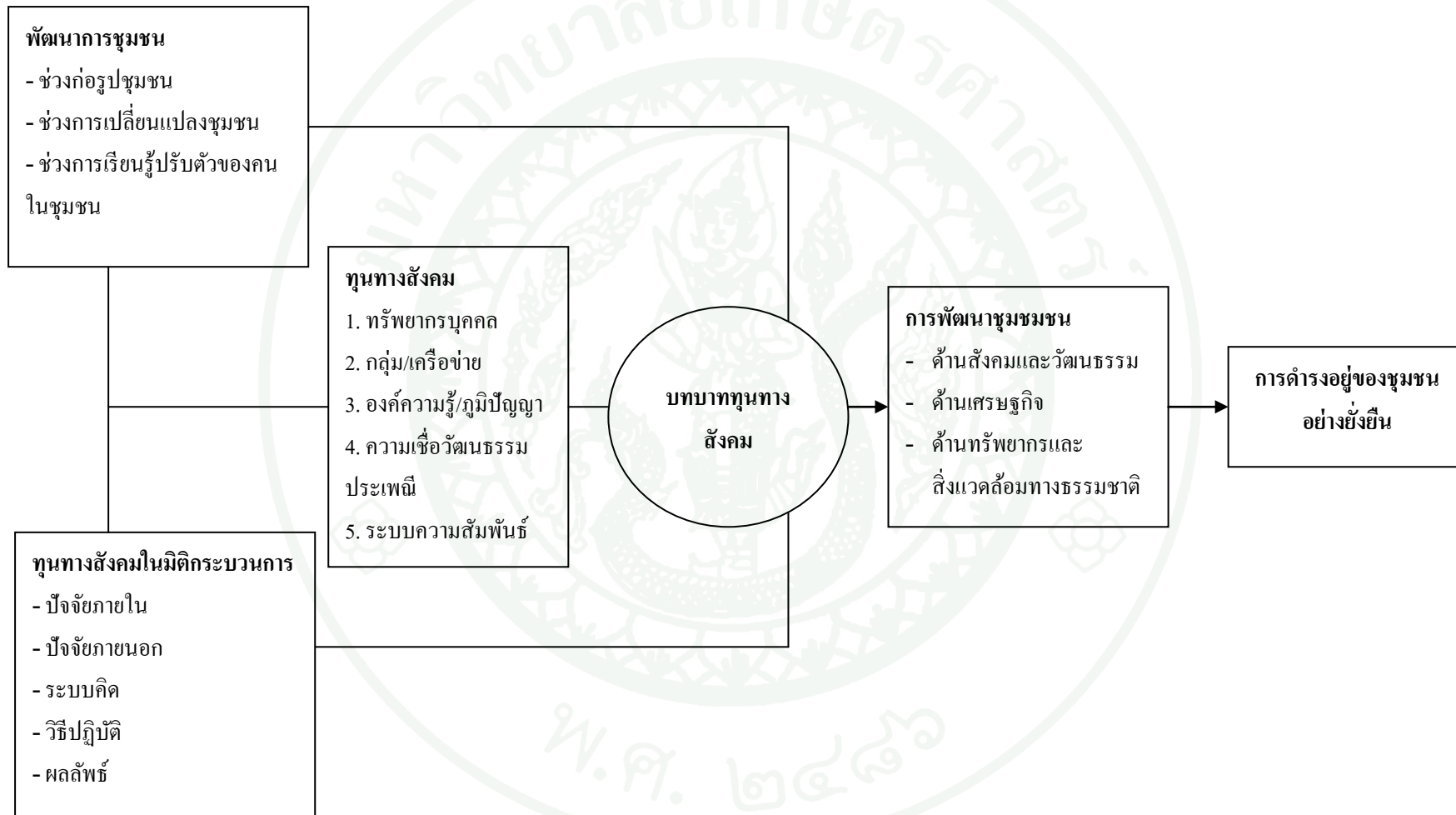
ผลสำเร็จนั้นเกิดขึ้นมาจากสภาพและการดำรงอยู่ของทุนทางสังคม ชุมชนมีการเรียนรู้และปรับตัวให้เท่าทันกับสถานการณ์ ชุมชนมีผู้นำที่เข้มแข็ง ผู้คนในหมู่บ้านร่วมใจสามัคคีต่อกัน และมีการเข้ามาสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก ช่วยให้งานประสบความสำเร็จและยั่งยืน

อำภา จันทราภาส (2543) ได้ศึกษาเรื่อง ทุนทางสังคมที่ส่งผลความเข้มแข็งของชุมชนโดยใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ ณ บ้านโป่งนก ตำบล แม่ทา อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อศึกษาทุนทางสังคมที่มีผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน ซึ่งผลการศึกษาได้ชี้ว่า ทุนทางวัฒนธรรมชุมชน ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ ทุนบุคคล ทุนองค์กร ทุนเครือข่ายและเครือข่ายในชุมชนเหล่านี้เป็นทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนและส่งผลให้เกิดความเข้มแข็ง โดยผู้ศึกษาได้ชี้ให้เห็นปัจจัยที่สนับสนุนเหล่านั้นด้วยว่า เกิดจากปัจจัยภายในชุมชน คือ ความสัมพันธ์กันที่มีมานาน และการเป็นเครือข่าย และปัจจัยภายนอก คือ การเป็นเครือข่ายหรือกลุ่ม สหกรณ์ต่างๆ ที่ช่วยเหลือจากบุคคลภายนอกจึงทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ที่จะปรับตัวและต่อรองกับภายนอกได้

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องสามารถสรุปได้ว่า การสะสมทุนทางสังคมในชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งสภาพแวดล้อมทั้งภายในและภายนอกชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อกระบวนการทุนทางสังคมทั้งในส่วนของระบบคิด วิธีปฏิบัติ และผลลัพธ์ รวมทั้งผลกระทบที่มีต่อคนในชุมชน ซึ่งปัจจัยที่เกื้อหนุนให้กระบวนการทุนทางสังคมขับเคลื่อนไปได้มีทั้งมาจากปัจจัยภายในชุมชนทั้งด้านผู้นำ หรือทุนมนุษย์ องค์กรหรือสถาบันต่างๆในชุมชน ทุนทางวัฒนธรรม องค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ความเชื่อค่านิยม ระบบความสัมพันธ์ เครือข่ายของคนในชุมชน ทุนทางทรัพยากรทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้การช่วยเหลือสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกทั้งภาครัฐและเอกชน ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง คน เทคโนโลยี เงินทุน วัสดุอุปกรณ์ต่างและข้อมูลข่าวสารต่างๆ ก็ถือว่าเป็นปัจจัยภายนอกที่ช่วยส่งเสริมให้กระบวนการทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นสามารถดำเนินไปด้วยดี และก่อให้เกิดพลังชุมชนในการจัดการปัญหาและพัฒนาชุมชนให้เกิดความเข้มแข็ง สามารถปรับตัวและดำรงอยู่ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

กรอบแนวคิดในการวิจัย

ในการศึกษาเรื่องบทบาททุนทางสังคมต่อการพัฒนาชุมชนชนบท นั้นมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาว่าทุนทางสังคมในชุมชนบ้านปลาข้าวมีบทบาทต่อการแก้ไขปัญหา การขับเคลื่อนในการพัฒนาชุมชนจนนำไปสู่การดำรงอยู่ของชุมชนอย่างยั่งยืนอย่างไรบ้าง ในส่วนของกรอบแนวคิดในการศึกษาบทบาททุนทางสังคมกับการพัฒนาชุมชนนั้น ผู้วิจัยได้สร้างกรอบแนวคิดในการวิจัยเพื่อทำความเข้าใจในบทบาททุนทางสังคมในการพัฒนาชุมชนให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้น จากการทบทวนเอกสารเกี่ยวกับทุนทางสังคม แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนในมิติต่างๆ และทำความเข้าใจลักษณะพื้นที่วิจัยในเบื้องต้น โดยพิจารณาพัฒนาการของชุมชนและทุนทางสังคมในมิติกระบวนการภายในได้ปัจจัยภายใน และปัจจัยภายนอกของชุมชน ซึ่งมีความสัมพันธ์กับแนวคิด วิธีปฏิบัติ และผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนในแต่ละช่วงพัฒนาการ ซึ่งเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการทุนทางสังคมในชุมชนบ้านปลาข้าวในลักษณะต่างๆ อาทิ ทุนบุคคล กลุ่ม/เครือข่าย องค์ความรู้/ภูมิปัญญา ความเชื่อวัฒนธรรม ประเพณี และระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน รวมถึงนำมาวิเคราะห์ให้เห็นถึงบทบาททุนทางสังคมดังกล่าวที่มีผลต่อการแก้ปัญหา และขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชนจนทำให้เกิดการพัฒนาในด้านสังคมและวัฒนธรรม ด้านเศรษฐกิจ และด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติของชุมชน ทำให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืน ซึ่งผู้วิจัยสามารถนำมาสร้างกรอบแนวคิดได้ดังต่อไปนี้

ภาพที่ 3 กรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ 3

วิธีการวิจัย

การศึกษาเรื่องบทบาททุนทางสังคมในการพัฒนาชุมชนบ้านปลาค้าว ตำบลปลาค้าว อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยในรูปแบบของการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เนื่องจากเป็นการศึกษาถึงวิถีชีวิต ระบบคุณค่า และพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชน ตลอดจนระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ซึ่งต้องอาศัยการอธิบายความจากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในชุมชนเชื่อมโยงกับบริบทต่างๆ เพื่อนำไปสู่การตอบโจทย์วิจัยตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ ซึ่งผู้ศึกษาได้กำหนดวิธีการวิจัยดังนี้

การเลือกพื้นที่

การเลือกพื้นที่ในการวิจัยครั้งนี้เป็นการเลือกแบบเฉพาะเจาะจง โดยผู้วิจัยคัดเลือกชุมชนที่ศึกษาในพื้นที่ชุมชนบ้านปลาค้าว ตำบลปลาค้าว อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ 4 หมู่ ได้แก่ หมู่ 1, 2, 3 และหมู่ 4 ซึ่งผู้วิจัยได้กำหนดเกณฑ์ในการเลือกพื้นที่ในการศึกษาเพื่อให้ได้ข้อมูลที่สามารถตอบคำถามการวิจัยและบรรลุตามวัตถุประสงค์ในการวิจัยไว้ ดังนี้

1. เป็นพื้นที่ที่มีองค์ประกอบที่มีบทบาทและลักษณะการยึดโยงให้เกิดเป็นทุนทางสังคม ไม่ว่าจะเป็น คน สถาบัน วัฒนธรรม องค์ความรู้ ทรัพยากรทางธรรมชาติ มีการรวมตัวกันเพื่อทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งในชุมชนและก่อให้เกิดการพัฒนาทุนทางสังคมเดิมที่มีอยู่ให้เข้มแข็งและสามารถสร้างทุนทางสังคมเพิ่มขึ้นอีกในอนาคต
2. เป็นพื้นที่ที่มีบุคคลที่สามารถให้ข้อมูลที่สำคัญเกี่ยวกับชุมชน และสามารถให้ความร่วมมือในการศึกษาครั้งนี้ได้

ซึ่งชุมชนบ้านปลาค้าวมีลักษณะเหมาะสมตามเกณฑ์ที่ผู้ศึกษาได้กำหนดไว้เนื่องจากเป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีเอกลักษณ์สืบทอดมาเป็นเวลาช้านาน มีฐานทางทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรทางสังคมและวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่หลากหลาย มีการรวมตัวเป็นกลุ่มของคนในชุมชนเพื่อทำกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ให้กับครอบครัวและชุมชน ทั้งทางด้านอาชีพ วัฒนธรรม ประเพณี ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ บริบทของชุมชนดังกล่าวสามารถอธิบายในประเด็นที่ผู้วิจัย

ศึกษาได้ อีกทั้งผู้วิจัยมีภูมิปัญญาอยู่ใกล้เคียงกับชุมชนดังกล่าวและมีคนรู้จักอยู่ในพื้นที่ซึ่งจะทำให้มีความสะดวกในการติดต่อสื่อสารและเก็บข้อมูลในการวิจัย

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ในการศึกษาครั้งนี้ประชากรที่ศึกษาได้แก่ประชาชนในชุมชนบ้านปลาข้าว ครอบคลุมพื้นที่หมู่ 1 หมู่ 2 หมู่ 3 และหมู่ 10 จำนวนประชากร 1,934 คน

ในการเลือกกลุ่มตัวอย่างผู้วิจัยใช้วิธีการคัดเลือกแบบเจาะจงร่วมกับการใช้ Snow Ball Sampling Technique (สุภาวศ์ จันทวานิช, 2540) เพื่อหาผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informant) เมื่อทราบผู้ที่ให้ข้อมูลแล้วจึงทำการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกใช้ทั้งวิธีการแบบเป็นทางการและการพูดคุยไม่เป็นทางการ และการสนทนากลุ่มตามแนวคำถามที่กำหนดไว้ โดยการกำหนดเลือกผู้ให้ข้อมูลจะคำนึงถึงบทบาทตามสถานภาพของแต่ละบุคคลเป็นเกณฑ์ในการคัดเลือก เพื่อให้ได้ผู้ให้ข้อมูลที่สามารทำให้ข้อมูลสอดคล้องกับกรอบแนวคิดในการศึกษา ได้แก่

1. ผู้นำชุมชนที่เป็นทางการ ได้แก่ กำนันตำบลปลาข้าว ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 1 หมู่ 2 หมู่ 3 หมู่ 10 และนายกองค์การบริหารตำบลปลาข้าว ในการศึกษาข้อมูลภาพรวมของชุมชน ทั้งในเรื่องของข้อมูลพื้นฐานชุมชน ความเปลี่ยนแปลง/ปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นในชุมชน การบริหารงานภายในชุมชน กระบวนการจัดการและแก้ไขปัญหาภายในชุมชน การส่งเสริมสนับสนุนในด้านต่างๆ อุปสรรค และผลกระทบที่เกิดขึ้นภายในชุมชน

2. ผู้อาวุโสและปราชญ์ชุมชน ในการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของชุมชน การเปลี่ยนแปลงของชุมชนและผลกระทบที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงที่ทั้งในเรื่องของวิถีชีวิต ลักษณะทางกายภาพ สิ่งแวดล้อมทางสังคม วัฒนธรรม ความเชื่อค่านิยม ทรัพยากรทางธรรมชาติ ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน

3. ผู้นำและสมาชิกกลุ่มกิจกรรม ได้แก่ กลุ่มโฮมสเตย์ กลุ่มแจกันไม้ไผ่ กลุ่มอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นคณะกลองยาวบ้านปลาข้าว กลุ่มเกษตรอินทรีย์ กลุ่มพัฒนาและอนุรักษ์ชนป่าโคกป่าใหญ่ จำนวน ในการให้ข้อมูลด้านความเป็นมา วัตถุประสงค์การจัดตั้งกลุ่ม การบริหารจัดการกลุ่มว่ามีลักษณะอย่างไร มีรูปแบบอย่างไร ผลการดำเนินงานเป็นอย่างไร ระบบ

ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกกลุ่ม รวมถึงเครือข่ายความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นทั้งภายในและภายนอกชุมชน

4. สมาชิกในชุมชน โดยคำนึงถึงความหลากหลายของการให้ความหมายของปรากฏการณ์ตามบทบาท เพศ อายุ อาชีพ เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงมุมมอง ความคิด ความเชื่อ เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปเชื่อมโยงกับทฤษฎีที่ได้บทวนมา โดยจะศึกษาเกี่ยวกับวิถีชีวิตสภาพความเป็นอยู่ ความเชื่อ ค่านิยม ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน การมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน

จากที่กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยได้กลุ่มตัวอย่างในการวิจัยครั้งนี้ จำนวน 39 คน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์ตามแนวคำถามประกอบการสนทนาและการสัมภาษณ์ ในประเด็นที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ข้อมูลพื้นฐานชุมชนและพัฒนาการของชุมชน ระบบคิด และการปฏิบัติของคนในชุมชน การดำเนินงานของกลุ่มกิจกรรมในชุมชน และบทบาททุนทางสังคมในการพัฒนาชุมชน แล้วจดบันทึก โดยมีอุปกรณ์ช่วย ได้แก่ สมุดจดบันทึก กล้องถ่ายภาพ และเครื่องบันทึกเสียง

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยทำการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเอง ซึ่งมีข้อมูลหลายส่วนที่ต้องทำการเก็บรวบรวมข้อมูลมาประกอบกัน เพื่อให้ครอบคลุมตามวัตถุประสงค์ ของการวิจัย ผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลตามขั้นตอน ดังนี้

1. การศึกษาเอกสาร เป็นการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารเกี่ยวกับประเด็นที่เกี่ยวข้องกับงานการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ เช่น การศึกษาแนวคิดทฤษฎี จากตำรา หนังสือ สิ่งพิมพ์ บทความที่เกี่ยวกับทุนทางสังคมและการพัฒนาชุมชน ที่เป็นผลงานทางวิชาการ รวมทั้งการศึกษาจากแหล่งข้อมูลทาง Internet ด้วย

2. การเก็บรวบรวมข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับชุมชนบ้านปลาค้าว โดยการประสานขอข้อมูลจากองค์การบริหารส่วนตำบลปลาค้าว ประธานกลุ่มโฮมสเตย์บ้านปลาค้าว เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ตรงตามความต้องการของเรื่องที่ศึกษา จากนั้นผู้ศึกษาได้เข้าไปในชุมชนเพื่อแจ้งจุดประสงค์ที่เข้ามาเก็บข้อมูลต่าง ๆ ในชุมชน

3. การเข้าไปเก็บข้อมูลจากชุมชนอย่างเป็นทางการภายในชุมชนตามกรอบแนวคิดที่กำหนดไว้ โดยในเบื้องต้นผู้วิจัยเริ่มจากการเข้าไปทำความรู้จักกับผู้นำชุมชน คือ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำกลุ่มอาชีพ หลังจากนั้นเป็นการสร้างความสัมพันธ์กับชาวบ้านและผู้อาวุโสภายในชุมชน โดยการเยี่ยมเยียนพูดคุยในครัวเรือนต่าง ๆ เพื่อฝากตัวเป็นลูกหลานด้วยความเคารพนับถืออย่างจริงใจ และพยายามแสดงความเป็นมิตรกับชาวบ้านทุกคนในชุมชน แนะนำข้อมูลเกี่ยวกับตัวผู้วิจัยว่าเป็นใครมาจากไหน มาทำอะไร ผู้วิจัยจะขอความรู้อะไรจากชาวบ้านในการวิจัยครั้งนี้ เพื่อให้เกิดความคุ้นเคยและให้ได้รับความไว้วางใจจากชาวบ้าน สร้างความสนิทสนมกับชาวบ้านจนสามารถเข้าใจถึงวิถีคิดของคนในชุมชน เมื่อชาวบ้านไว้วางใจในตัวผู้วิจัย จึงเริ่มเก็บข้อมูลตามแนวทางที่ได้วางไว้เบื้องต้น โดยมีวิธีการดังนี้

3.1 การสังเกต เป็นการเฝ้าดูปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างเอาใจใส่และกำหนดไว้อย่างมีระเบียบวิธีเพื่อวิเคราะห์หรือหาความสัมพันธ์ของสิ่งที่เกิดขึ้นทำให้สามารถทราบถึงปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของชุมชน รวมทั้งเข้าใจถึงวิถีคิดของคนในชุมชน ในการศึกษาครั้งนี้ ได้นำเอาการสังเกตการณ์เข้ามาช่วยในการศึกษาโดยมีความเหมาะสมและสอดคล้อง ในกระบวนการศึกษา ตั้งแต่เริ่มไปจนถึงกระบวนการสรุปผลการศึกษา เป็นระยะเวลา 90 วัน โดยใช้ทั้งการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ดังนี้

- การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non Participant observation) เป็นการสังเกตที่ผู้วิจัยไม่ได้เข้าไปมีส่วนร่วมกับชุมชนโดยตรง แต่จะใช้วิธีสังเกตอยู่วงนอก โดยผู้วิจัยใช้ในการเก็บข้อมูลในระยะแรกของการเข้าไปเรียนรู้ชุมชน ผู้วิจัยใช้การเดินทางสำรวจสภาพทั่วไปบริเวณรอบ ๆ ชุมชน สังเกตพฤติกรรมความเป็นอยู่ การดำรงชีพ ภูมิปัญญาด้านต่าง ๆ ของชาวบ้านในชุมชน โดยไม่ได้เข้าไปเกี่ยวข้องในเหตุการณ์หรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน

- การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant observation) การเข้าไปคลุกคลีกับกลุ่มเป้าหมาย โดยผู้วิจัยได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมหรือเหตุการณ์ต่างๆ เช่น การประชุม งานประเพณีที่จัดขึ้นในชุมชนตลอดระยะเวลาที่ทำการวิจัยในชุมชน การไปทำบุญที่วัด การเข้าร่วมกับ

กลุ่มคณะกลองยาวไปแข่งขันในตัวจังหวัด ฯลฯ เป็นต้น โดยในการเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ผู้วิจัยพยายามไม่เข้าไปแทรกแซงกิจกรรมอันจะนำไปสู่การสร้างความขัดแย้งหรือกระทบกระเทือนต่อความรู้สึกและความสัมพันธ์ของคนภายในชุมชนซึ่งจะใช้กระบวนการสังเกต สุนทนา ซักถาม และจดบันทึกข้อมูลอย่างเป็นระบบ เพื่อให้ได้ข้อมูลจากความเป็นจริง

3.2 การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก เป็นการเก็บข้อมูลแบบรายคน จากผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) ที่เป็นชาวบ้าน ผู้นำชุมชน หรือผู้รู้ในชุมชน รวมทั้งผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับประเด็นในการศึกษาโดยใช้การสัมภาษณ์ตามแนวคำถามที่วางไว้ซึ่งผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลภายหลังจากที่เกิดความคุ้นเคย ความไว้วางใจจากชุมชน และเก็บข้อมูลเบื้องต้นเพียงพอสำหรับการเก็บข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์แล้ว

3.3 การบันทึกภาคสนาม (Field Note) โดยผู้วิจัยทำการการจดบันทึกข้อมูลดิบ รายละเอียดเกี่ยวกับสถานการณ์ ปรากฏการณ์ และกระบวนการทางสังคมที่เกิดขึ้นในภาคสนามแต่ละวัน เพื่อเป็นเครื่องมือในการช่วยเตือนความจำ รวมทั้งเป็นหลักฐานในการวิเคราะห์และการตรวจสอบข้อมูลภายหลัง ซึ่งผู้วิจัยได้ความคิดในการดำเนินการนี้จาก เบญจา ยอดดำเนิน-เอ็ดดิกซ์ และกาญจนา ดังชลทิพย์ (2552)

4. นำเนื้อหาสาระที่วิเคราะห์ได้จากผู้ให้ข้อมูลทุกอย่างมารวบรวมเพื่อสร้างข้อสรุปโดยวิธีการอุปนัย (Inductive) ตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัย จากนั้นจึงนำข้อมูลที่สรุปได้นำเสนอในเชิงพรรณนา

การตรวจสอบข้อมูล

ข้อมูลที่ได้จากการวิจัยในครั้งนี้ มีวิธีการตรวจสอบข้อมูลไปพร้อมๆ กันในระหว่างการเก็บข้อมูลในภาคสนามในแต่ละขั้นตอนตามประเด็นเนื้อหาที่ได้ตั้งไว้ โดยตรวจสอบข้อมูลผ่านกระบวนการ ขั้นตอนในการศึกษาเช่น จากการตรวจเอกสาร การสำรวจพื้นที่ การสัมภาษณ์ การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม การประชุมกลุ่มย่อย นอกจากการตรวจสอบในระหว่างการดำเนินการศึกษาในภาคสนามแล้ว หลังจากมีการสรุปข้อมูลขั้นสุดท้ายก็จะมีการย้อนกลับไปตรวจสอบข้อมูลบางส่วนที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง โดยมีขั้นตอนในการตรวจสอบข้อมูลดังนี้

1. การตรวจกับเอกสารตำราวิชาการ เนื่องจากก่อนการดำเนินงานวิจัยครั้งนี้ได้มีศึกษา ทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องไปในเบื้องต้น ดังนั้นข้อมูลที่ได้จากการเก็บในภาคสนามจึงเป็น การตรวจสอบข้อมูลในตัว และนอกเหนือจากนี้แล้วข้อมูลภาคสนามที่ได้้นอกเหนือจากการ ตรวจสอบเอกสารในเบื้องต้น สามารถนำมาตรวจสอบกับแนวคิดทฤษฎีหรือเอกสารวิชาการที่ เกี่ยวข้องได้อีกด้วย

2. การตรวจสอบกับตัวบุคคลที่เกี่ยวข้อง การตรวจสอบข้อมูลในขั้นนี้เป็นการทบทวน ข้อมูลที่มีการคลาดเคลื่อนไม่สอดคล้องกันหลังการวิเคราะห์ข้อมูล โดยการสอบถามผู้ที่มีส่วน เกี่ยวข้องในประเด็น เช่น นักวิชาการ ชาวบ้านและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง

การวิเคราะห์ข้อมูล

ในการศึกษาเชิงคุณภาพ การวิเคราะห์และประมวลผลข้อมูล สามารถดำเนินการพร้อม ขั้นตอนของการเก็บข้อมูล โดยมีวิธีการดังต่อไปนี้

- การศึกษางานเอกสารวิชาการหรืองานวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ทั้งนี้เป็นการสร้างความ ชัดเจนในตัวหลักทฤษฎี และประเด็นที่กำลังศึกษาอันจะนำไปเป็นฐานข้อมูลในการวิเคราะห์ เบื้องต้น

- ภายหลังที่เก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก จากการสังเกต การจดบันทึก การ บันทึกเสียง บันทึกภาพ จากนั้นทำการถอดข้อความจากการบันทึกเสียง และบันทึกรายละเอียด พฤติกรรมจากภาพถ่ายและการสังเกตในระหว่างสัมภาษณ์ นำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์หา ความสัมพันธ์และความเชื่อมโยง โดยวิธีการเปรียบเทียบข้อมูล (สุภางค์ จันทวานิช, 2540 : 137-142) วิเคราะห์แยกแยะรายละเอียดของเหตุการณ์ หรือประเด็นที่ศึกษาว่ามีตัวแปรย่อยหรือ ส่วนประกอบอะไรบ้าง จากนั้นนำข้อมูลมาจำแนกและจัดระบบตามกรอบประเด็นคำถามใน การศึกษา เพื่อที่จะเป็นการลดความหลากหลายซับซ้อนของข้อมูลที่ได้มา แล้วจัดหมวดหมู่ของ ข้อมูลเหล่านั้นเพื่อความสะดวกเชื่อมโยงความสัมพันธ์

- นำเนื้อหาสาระที่วิเคราะห์ได้จากผู้ให้ข้อมูลทุกอย่างมารวบรวมเพื่อสร้างข้อสรุปโดย วิธีการอุปนัย (Inductive) ตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัย

บทที่ 4

ผลการวิจัยและข้อวิจารณ์

ผลการวิจัย

ในการวิจัยเรื่อง “บทบาททุนทางสังคมในการพัฒนาชุมชนบ้านปลาข้าว ตำบลปลาข้าว อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ” เป็นการศึกษาทำความเข้าใจประวัติความเป็นมา พัฒนาการของชุมชน เพื่อแสดงให้เห็นถึงทุนทางสังคมในมิติกระบวนการ โดยจะพิจารณาองค์ประกอบต่างๆ ของชุมชนบ้านปลาข้าวทั้งจากปัจจัยภายใน และภายนอก ระบบคิดและวิถีปฏิบัติ และผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน ซึ่งจะสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะของทุนทางสังคมที่มีอยู่ภายในชุมชนและการนำทุนทางสังคมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการจัดการปัญหาและพัฒนาชุมชน เพื่อนำมาวิเคราะห์ให้เห็นถึงบทบาททุนทางสังคมที่มีต่อการพัฒนาชุมชนในด้านต่างๆ ในส่วนนี้ผู้วิจัยได้แบ่งการนำเสนอผลการวิจัยออกเป็น 4 ส่วน ดังนี้

ส่วนที่	1 ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน
ส่วนที่	2 พัฒนาการของชุมชน
ส่วนที่	3 ทุนทางสังคมในชุมชน
ส่วนที่	4 บทบาททุนทางสังคมในการพัฒนาชุมชน

ซึ่งผลการศึกษา มีดังต่อไปนี้

ส่วนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน

อาณาเขตและที่ตั้ง

ชุมชนบ้านปลาข้าวเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของอำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ ห่างจากจังหวัดอำนาจเจริญ ประมาณ 20 กิโลเมตร การเดินทางเข้าไปในชุมชนบ้านปลาข้าวมีความสะดวก และมีเส้นทางหลายเส้นทาง ดังนี้

จากจังหวัดอำนาจเจริญ

- จากศาลากลางจังหวัดอำนาจเจริญ อ.เมือง จ.อำนาจเจริญ มุ่งหน้าสู่ จ.อุบลราชธานี ตามทางหลวงหมายเลข 212 ห่างจากศาลากลางประมาณ 3 กม. จะถึงหมู่บ้านโคกจักษ์ ให้เลี้ยวซ้ายไปตามถนน รพช. เป็นถนนลาดยางตลอดเส้นทางมีระยะทางประมาณ 20 กม. ถึงบ้านปลาข้าว

- จาก อ.เมือง มุ่งหน้า อ.เขมราฐ ตามทางหลวงหมายเลข 202 ประมาณ 15 กม. ด้านขวามือจะพบทาง รพช. หมายเลข 3018 ประมาณ 10 กม. ถึงบ้านปลาข้าว

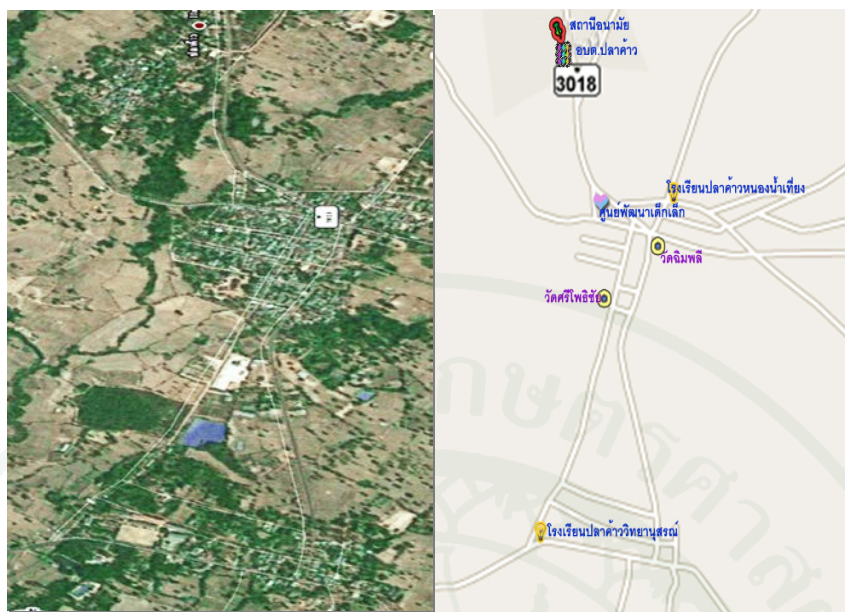
จากจังหวัดอุบลราชธานี

- ใช้ทางหลวงหมายเลข 212 มุ่งหน้าสู่ จ.อำนาจเจริญ ผ่าน อ.ม่วงสามสิบ ถึง อ.ปทุมราชวงศา เลี้ยวซ้ายสู่ อ.พนา ถึงบ้านกรุงชัย เลี้ยวซ้ายตามทาง รพช. หมายเลข 2018 ประมาณ 10 กม. ถึงบ้านปลาข้าว

- ใช้ทางหลวงหมายเลข 212 มุ่งหน้าสู่ อ.ม่วงสามสิบ เลี้ยวขวา ไป อ.พนา ต่อไปที่โพนเมือง และ ต่อมาที่บ้านปลาข้าว

ชุมชนบ้านปลาข้าว มีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่อื่นๆดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับ	บ้านม่วงโปี อำเภอปทุมราชวงศา
ทิศใต้ ติดต่อกับ	บ้านหนองมะยอด
ทิศตะวันออก ติดต่อกับ	บ้านหนองลุมพุก อำเภอปทุมวงศา
ทิศตะวันตก ติดต่อกับ	บ้านดงสีโท

ภาพที่ 5 แผนที่ชุมชนบ้านปลาค้าว

การแบ่งเขตการปกครอง

ปัจจุบันชุมชนบ้านปลาค้าวแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 4 หมู่ ได้แก่ หมู่ 1 หมู่ 2 หมู่ 3 และ หมู่ 10 โดยอยู่ภายใต้การปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบลปลาค้าว อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ โดยแต่ละหมู่มีผู้นำชุมชน คือ

หมู่ 1 มีนายสุวรรณ อินหงษา เป็นผู้ใหญ่บ้าน

หมู่ 2 มีนายดำรงค์ อินบุตร เป็นผู้ใหญ่บ้าน

หมู่ 3 มีนายบุญแขวง เอกศรี เป็นผู้ใหญ่บ้าน(และได้รับเลือกตั้งเป็นกำนัน)

หมู่ 10 มีนายประเสริฐ ปรีทอง เป็นผู้ใหญ่บ้าน

จำนวนประชากรและครัวเรือน

ชุมชนบ้านปลาค้าวมีประชากรอาศัยอยู่ 435 ครัวเรือน จำนวนประชากรทั้งหมด 1,934 คน แบ่งเป็น เพศชาย จำนวน 955 คน เพศหญิงจำนวน 979 คน โดยกระจายอยู่ในพื้นที่หมู่ 1 หมู่ 2 หมู่ 3 และหมู่ 10 แตกต่างกันไป ดังแสดงในตารางที่ 1

ตารางที่ 1 จำนวนและร้อยละครัวเรือนและประชากรของชุมชนบ้านปลาค้าวจำแนกตามหมู่บ้าน

หมู่บ้าน	ครัวเรือน	ชาย		หญิง		รวมประชากรทั้งหมด
		จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	
หมู่ 1	104	192	50.26	190	49.74	382
หมู่ 2	106	276	51.59	259	48.41	535
หมู่ 3	87	149	44.88	183	55.12	332
หมู่ 10	166	338	49.34	347	50.65	685
รวม	463	955	49.38	979	50.62	1,934

ที่มา: ข้อมูลจากแผนชุมชนบ้านปลาค้าว ณ วันที่ 25 พฤษภาคม 2552

การใช้ประโยชน์จากที่ดิน

ชุมชนบ้านปลาค้าว มีพื้นที่ครอบคลุมจำนวน 13,756 ไร่ เป็นที่ดินสำหรับปลูกบ้านเรือนที่อยู่อาศัย จำนวน 723 ไร่ ที่ดินทำการเกษตร จำนวน 12,221 ไร่ เป็นพื้นที่ป่า/พื้นที่สาธารณประโยชน์ จำนวน 812 ไร่ โดยหมู่ 10 มีพื้นที่มากที่สุดคือ 6,600 ไร่ รองลงมาคือหมู่ 3 มีพื้นที่ 2,577 ไร่ หมู่ 1 มีพื้นที่ 2,317 ไร่ และหมู่ 2 มีพื้นที่ 2,262 ไร่ ดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 ข้อมูลการใช้ประโยชน์จากที่ดินจำแนกตามหมู่บ้าน

หมู่บ้าน	การใช้ประโยชน์จากที่ดิน			
	ที่อยู่อาศัย(ไร่)	พื้นที่ทำกิน(ไร่)	ป่า/สาธารณประโยชน์(ไร่)	พื้นที่ทั้งหมด(ไร่)
หมู่ 1	325	1,980	12	2,317
หมู่ 2	60	2,202	-	2,262
หมู่ 3	78	2,499	-	2,577
หมู่ 10	260	5,540	800	6,600
รวม	723	12,221	812	13,756

ที่มา: ข้อมูลความจำเป็นขั้นพื้นฐาน (จปฐ.) ของชุมชน ประจำปี 2552

รายได้จากการประกอบอาชีพ

คนในชุมชนบ้านปลาค้าวทั้งหมดมีรายได้รวมต่อปีจำนวน 15,955,796 บาท แบ่งเป็นส่วนที่ 1 รายได้จากการประกอบอาชีพนอกภาคการเกษตร จำนวน 7,335,297 บาท ซึ่งเป็นรายได้จากการประกอบธุรกิจอุตสาหกรรมและบริการ จำนวน 2,894,000 บาท และรายได้จากส่วนอื่น เช่น ค่าเช่าลูกหลานส่งให้ ฯลฯ จำนวน 4,441,297 บาท ส่วนที่ 2 รายได้จากการประกอบอาชีพด้านการเกษตร จำนวน 8,620,499 บาท ซึ่งเป็นรายได้จากการผลิตเพื่อจำหน่าย จำนวน 4,834,450 บาท และรายได้จากการผลิตเพื่อบริโภค จำนวน 3,786,049 บาท ดังตารางที่ 3

ตารางที่ 3 ข้อมูลรายได้รายปีจากการประกอบอาชีพของชุมชนบ้านปลาค้าวจำแนกตามหมู่บ้าน

ประเภทรายได้	จำนวนรายได้ต่อปี(บาท)				
	หมู่ 1	หมู่ 2	หมู่ 3	หมู่ 10	รวม
รายได้จากการประกอบอาชีพนอกภาคเกษตร	1,600,700	2,320,000	1,429,740	1,984,857	7,335,297
- รายได้จากการประกอบธุรกิจอุตสาหกรรมและบริการ	423,500	783,000	602,500	1,085,000	2,894,000
- รายได้อื่นๆ เช่น ค่าเช่าลูกหลานส่งเงินมาให้ ฯลฯ	1,177,200	1,537,000	827,240	899,857	4,441,297
รายได้จากการประกอบอาชีพด้านการเกษตร	1,474,500	1,309,889	1,888,150	3,947,960	8,620,499
- การผลิตเพื่อการจำหน่าย	964,700	872,750	1,211,700	1,785,300	4,834,450
- ผลิตเพื่อการบริโภค	509,800	437,139	676,450	2,162,660	3,786,049
รวม	3,075,200	3,629,889	3,317,890	5,932,817	15,955,796

ที่มา: ข้อมูลความจำเป็นขั้นพื้นฐาน (จปฐ.) ของชุมชน ประจำปี 2552

ข้อมูลกลุ่มภายในชุมชน

ชาวบ้านในชุมชนบ้านปลาค้าว จะมีการรวมกลุ่มที่หลากหลายทั้งในลักษณะของกลุ่มกองทุนต่างๆ กลุ่มเพื่อการเกษตร กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม กลุ่มวัฒนธรรม กลุ่มวิสาหกิจชุมชน รวมทั้งการรวมกลุ่มเพื่อดูแลชุมชน เมื่อพิจารณาความหลากหลายของกลุ่มที่มีในแต่

ละหมู่ พบว่า ชุมชนบ้านปลาข้าว หมู่ที่ 10 มีกลุ่มหลากหลายที่สุด โดยกลุ่มที่มีกิจกรรมโดดเด่น และสร้างชื่อเสียงให้แก่ชุมชนบ้านปลาข้าวอย่างมาก คือ กลุ่มโฮมสเตย์ กลุ่มคณะกลองยาวบ้านปลาข้าว และกลุ่มพัฒนาและอนุรักษ์ป่าโคกป่าใหญ่ ส่วนกลุ่มที่มีอยู่ในชุมชนบ้านปลาข้าวทุกหมู่ ได้แก่ กลุ่มกองทุนหมู่บ้าน,กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต, กลุ่มกองทุนสัจจะสวัสดิการ, กองทุนแก้ไขความยากจน, กลุ่มฉาปนกิจสงเคราะห์กลุ่มพลังมวลชนด้านยาเสพติด, กลุ่ม อสม.และกลุ่มเกษตรอินทรีย์ เพื่อเพิ่มคุณภาพชีวิต ซึ่งกลุ่มเหล่านี้เป็นกลุ่มที่จัดตั้งขึ้นตามนโยบายและการสนับสนุนจากภาครัฐ ดังตารางที่ 4

ตารางที่ 4 ข้อมูลกลุ่มที่มีในชุมชนบ้านปลาข้าว จำแนกตามหมู่บ้าน

กลุ่ม	วัตถุประสงค์	หมู่ 1	หมู่ 2	หมู่ 3	หมู่ 10
1. กองทุนหมู่บ้าน	– ส่งเสริมการออมและเป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียน	✓	✓	✓	✓
2. กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต	– ส่งเสริมการออมและเป็นแหล่งกองทุนหมุนเวียน	✓	✓	✓	✓
3. กลุ่มกองทุนสัจจะสวัสดิการ	– ส่งเสริมการออมและเป็นสวัสดิการด้านต่างๆแก่สมาชิก	✓	✓	✓	✓
4. กองทุนแก้ไขความยากจน	– กองทุนหมุนเวียนเพื่อแก้ปัญหาความยากจน	✓	✓	✓	✓
5. กลุ่มฉาปนกิจสงเคราะห์	– ช่วยเหลือค่าทำศพ	✓	✓	✓	✓
6. กลุ่มพลังมวลชนด้านยาเสพติด	– เฝ้าระวังปัญหายาเสพติด	✓	✓	✓	✓
7. กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน	– ดูแลเรื่องสุขภาพคนในชุมชน	✓	✓	✓	✓
8. กลุ่มเกษตรอินทรีย์เพื่อเพิ่มคุณภาพชีวิต	– ส่งเสริมและพัฒนาเกษตรอินทรีย์	✓	✓	✓	✓
9. กลุ่มหมอดินอาสา	– พัฒนาและปรับปรุงคุณภาพดินเพื่อการเกษตร	✓	✓	✓	✓
10. กลุ่มทอผ้า	– สร้างงาน สร้างรายได้อนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น	✓	✓		

ตารางที่ 4 (ต่อ)

กลุ่ม	วัตถุประสงค์	หมู่ 1	หมู่ 2	หมู่ 3	หมู่ 10
11. กลุ่มโฮมสเตย์	- สร้างงาน สร้างรายได้ อนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น				✓
12. กลุ่มคณะกลองยาวบ้าน ปลาข้าว	- สร้างงาน สร้างรายได้ อนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น	✓	✓	✓	✓
13. กลุ่มดอกไม้ประดิษฐ์	- สร้างงาน สร้างรายได้เสริม				✓
14. กลุ่มแจกันไม้ไผ่	- สร้างงาน สร้างรายได้เสริม				✓
15. กลุ่มพัฒนาและอนุรักษ์ป่า โคกบ้ำใหญ่	- พัฒนาและอนุรักษ์ทรัพยากร ทางธรรมชาติของชุมชน	✓	✓	✓	✓

สถาบัน/องค์กรในชุมชน

ชุมชนบ้านปลาข้าวมีสถาบัน/องค์กรที่สำคัญของชุมชนดังนี้

- มีโรงเรียนที่อยู่ในพื้นที่ 2 โรงเรียน ได้แก่ โรงเรียนปลาข้าวหนองน้ำเที่ยง เปิดสอนในระดับชั้นอนุบาล - ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 และโรงเรียนปลาข้าววิทยานุสรณ์ เปิดสอนในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 นอกจากนี้ยังมีโรงเรียนที่ตั้งอยู่ใกล้กับชุมชนอีก 1 แห่ง คือโรงเรียนบ้านก่อนาคี เปิดสอนในระดับชั้นอนุบาล - ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6

- มีศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก คูแเลเด็กวัยก่อนเรียน 1 แห่ง ก่อตั้งเมื่อปี 2539 ตั้งอยู่หมู่ 3 มีพื้นที่ 158 ตารางวา โดยมีนายสละ แก้วศรี เป็นประธานศูนย์ฯ

- องค์การบริหารส่วนตำบลปลาข้าว 1

- สถานีตำรวจภูธรปลาข้าว 1 แห่ง

- โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลปลาข้าว แห่ง ซึ่งเดิม ชื่อว่า สถานีอนามัยเฉลิมพระเกียรติ 60 พรรษา นวมินทราชินีปลาข้าว ภายใต้มูลนิธิสถานอนามัยเฉลิมพระเกียรติแห่งประเทศไทย

- มีวัด 2 แห่ง คือ วัดฉิมพลี ตั้งเมื่อ พ.ศ.1310 ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ 25 กันยายน พ.ศ. 2533 ตั้งอยู่หมู่ที่ 2 มีเนื้อที่ 8 ไร่ 52 ตารางวา ปัจจุบันมีเจ้าอาวาสคือ พระไสวฐิตธมโม และวัดศรีโพธิ์ชัย ตั้งเมื่อ พ.ศ.2414 พระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อ พ.ศ. 2424 ตั้งอยู่หมู่ที่ 1 มีเนื้อที่ 11 ไร่ 8 ตารางวา เป็นที่ตั้งของโรงเรียนพระปริยัติธรรมปัจจุบันมีเจ้าอาวาสคือ พระครูโพธิ์ชัยสาระวิมล ซึ่งดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าคณะตำบลปลาเค้าด้วย นอกจากนี้ภายในวัดทั้งสองแห่งยังมีโบราณวัตถุที่สำคัญหลายอย่างได้แก่ โปงใหญ่ กลองกริ่ง บ่อน้ำโบราณ ซึ่งอยู่ภายในวัดฉิมพลี และพระพุทธรูป (พระเจ้าใหญ่ศรีโพธิ์ชัย) พระพุทธรูปปางห้ามญาติ พระพุทธรูปแฉกล้อม หินเสียงทวยศูพระไตรปิฎก อุบช้างหรือเหยงซ่า พระยานาค (รางทรงน้ำพระ) ซึ่งอยู่ภายในวัดศรีโพธิ์ชัย

ภาพที่ 6 โบราณวัตถุภายในวัดฉิมพลี

ภาพที่ 7 โบราณวัตถุภายในศรีโพธิ์ชัย

- ศูนย์เรียนรู้พัฒนาที่ดินตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง สถานีพัฒนาที่ดินจังหวัดอำนาจเจริญ
สำนักงานพัฒนาที่ดินเขต 4 จำนวน 1 แห่ง

- แหล่งการเรียนรู้การบูรณาการการเรียนการสอนด้านพลังงานและสิ่งแวดล้อม 1 แห่ง

- ศูนย์ส่งเสริมการเรียนรู้ 2 แห่ง

ทรัพยากรธรรมชาติ

ชุมชนบ้านปลาค้าวมีแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ ได้แก่

- ป่าสาธารณะโคกป่าใหญ่ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของตำบลปลาค้าว มีหลักฐานกำหนดขอบเขตไว้อย่างชัดเจน โดยขึ้นเป็นทะเบียนสาธารณสมบัติของแผ่นดิน มีพื้นที่ 969 ไร่ ประกาศเป็นเขตหวงห้ามโดยนายอำเภออำนาจเจริญ เมื่อวันที่ 4 มิถุนายน พ.ศ.2474 ต่อมาหนังสือสำคัญสำหรับที่หลวงเลขที่ 15600 ในอดีตป่าโคกป่าใหญ่เป็นป่าที่มีต้นไม้ขนาดใหญ่สลับต้นเล็กและหญ้าชาวบ้านได้ประโยชน์จากป่าหลายหมู่บ้าน โดยพึ่งพาผลิตผลจากป่าเพื่อการดำรงชีวิตเก็บหาของป่า ได้แก่ ผักป่า ผักตั่ว กระโดน ดอกกระเจียว เห็ดระโงก เห็ดปลวก เห็ดไคไก่อ เห็ดก่อ เห็ดเผาะ สมุนไพร ไข่มดแดง จักจั่น แมงกิ้งก่า กบ เขียด อึ่งอ่าง งูสิง กิ้งก่า และเชื้อเพลิง เครื่องมือการเกษตร แต่ในปัจจุบันมีการบุกรุกลักลอบตัดต้นไม้ใหญ่ และแผ้วถางป่าขายที่ทำการเกษตร รวมถึงการเก็บผลิตผลจากป่าเพื่อค้าขาย และมากเกินความจำเป็นโดยไม่คำนึงถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นกับป่าทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของป่าลดลงอย่างมาก

- ชลประทานห้วยไผ่ เป็นแหล่งกักเก็บน้ำไว้ใช้ในฤดูแล้ง และเป็นแหล่งอาหาร จับสัตว์น้ำ

- ลำห้วยนอง เป็นแหล่งอาหารของคนในชุมชน แต่ด้วยการเปลี่ยนแปลงสภาพดินฟ้าอากาศทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของลำห้วยลดน้อยลง

- คอนเจ้าปู่ เป็นสถานที่ที่ชาวบ้านให้ความเคารพ และบริเวณโดยรอบเป็นป่าซึ่งเป็นแหล่งอาหารของคนในชุมชนด้วย

ภาพที่ 8 สภาพทั่วไปของชุมชนบ้านปลาค้าว

ส่วนที่ 2 พัฒนาการของชุมชนบ้านปลาค้าว

ในส่วนนี้เป็นการนำเสนอให้เห็นถึงประวัติความเป็นมา พัฒนาการของชุมชนบ้านปลาค้าว เพื่อทำความเข้าใจลักษณะวิถีชีวิต การปรับตัวของชุมชนจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งจะสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนในแต่ละช่วงพัฒนาการ ดังนี้

1. ช่วงการก่อรูปชุมชน

ประวัติศาสตร์ชุมชน การอพยพและการตั้งถิ่นฐาน

การก่อตั้งหมู่บ้านปลาค้าวนั้นไม่มีหลักฐานระบุได้ชัดเจนว่าเริ่มก่อตั้งขึ้นในปีใด แต่มีการเล่าต่อกันมาเป็นลักษณะของตำนานประวัติศาสตร์ชุมชนไว้ว่า ชุมชนบ้านปลาค้าวเป็นชุมชนที่ตั้งมานานประมาณ 150-200 ปี โดยบรรพบุรุษของบ้านปลาค้าว มาจากหนองบัวลำภู เป็นชนเผ่ากูไท ซึ่งมีหลักฐานของความเป็นบ้านที่อยู่ของคนโบราณที่ขุดพบตามทุ่งนาได้แก่ ไห ถ้วยชาม กล้องยาสูบ เมื่อหลังกรุงศรีอยุธยาแตก เมื่อปี พ.ศ. 2311 ได้มีชาวบ้านมาจากหนองบัวลำภูพร้อมอพยพมาตั้งถิ่นฐานบริเวณที่เป็นดงบังอี่และพื้นที่ใกล้เคียงจนถึงอำเภอคอนสารจังหวัดมุกดาหาร ต่อเนื่องไปจนถึงบ้านคำปี่ จังหวัดอำนาจเจริญ (ปัจจุบันคือบ้านฤกษ์อุดม ตำบลสื่อ อำเภอปทุมราชวงศา เดิมขึ้นกับอำเภอนา) ภายหลังกลุ่มคนที่มาจากบ้านคำปี่ ได้แยกตัวออกมาตั้งบ้านปลาค้าว

คือ นายพรานเก็นและนายพรานสีโทได้ออก หาละเนื้อในละแวกนี้ ซึ่งเรียกว่า ป่าดงใหญ่ ผู้คนทั้งหลายไม่กล้าที่จะเข้ามาเพราะกลัวผีสง่ากลัวสัตว์ร้าย แต่สองนายพรานผู้เชี่ยวชาญการล่าเนื้อไม่ได้มีความกลัวแม้แต่น้อย จึงชวนกันมาพักแรมล่าเนื้อในบริเวณป่าหนาที่บ ตรงที่ตั้งหมู่บ้านปลาข้าวในปัจจุบัน บริเวณนี้มีลำห้วย มีหนองน้ำ มีสัตว์ป่า หมู่ปลาชุกชุมมาก ในลำห้วยที่เป็นคิ่งน้ำลึกเรียกว่า “กุด”¹ มีปลาข้าวเนื้ออ่อนจำพวกหนึ่ง ตัวใหญ่ จำนวนมาก ซึ่งต่อมาเรียกกันว่าปลาข้าว นั่นเอง สองนายพรานเห็นว่าที่ตรงนี้เป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์ จึงพากันย้ายบ้านเรือนมาตั้งที่ป่าแห่งนี้ เนื่องจากมีปลาข้าวจำนวนมาก จึงเรียกชื่อ หมู่บ้านนี้ว่า หมู่บ้านกุดปลาข้าว ซึ่งต่อมาการพูดเพี้ยนสั้นลงเหลือ เฉพาะ ชื่อว่า หมู่บ้านปลาข้าวในปัจจุบัน ดังที่ระวี โสมรักษ์(2553) ได้กล่าวไว้ว่า

ไอ้ที่เริ่มตั้งเมื่อไหร่ เราก็ไม่รู้แน่หรอกนะ มันตั้งมาตั้งแต่สมัยปู่ย่าแล้ว พอจำความได้ก็มีเป็นหมู่บ้านแล้ว แต่ที่เค้าเล่ากันมากก็บอกว่าแต่ก่อนมีนายพรานสองคนเข้ามาหาก่อน พรานเก็นพรานสีโทเนี่ยละ เห็นว่ามาจากทางหนองบัวลำภู ตอนแรกก็มาอยู่ที่บ้านขามโพนเมือง ก่อนแต่ก่อนเขาเรียกบ้านกำปี้หรือว่ายังงี้เนี่ยละ จากนั้นก็มาหากบหาเนื้อ ล่าสัตว์กัน จนมาเจอที่แถวนี้ละ แต่ก่อนเขาว่าตรงนี้นั้นเป็นป่าที่บไม่ค่อยมีใครกล้าเข้ามาหรอก กลัวว่าจะมีพวกผีสง่า พวกเสือ สิง อะไรพวกนี้ แต่ว่าพรานเก็นกับพรานสีโทเนี่ยว่ากันว่าเป็นนายพรานที่เก่งก็เลยกล้าเข้ามา พอมาเจอที่ตรงนี้ก็เห็นว่ามันมีป่าสมบูรณ์ดี มีน้ำมีท่า อะไรอุดมสมบูรณ์ดี แล้วตอนนั้นนายพรานสองคนนี้ก็มาเจอปลาข้าวตัวใหญ่มากที่กุดตรงนี้ กุดใหญ่มาก ว่ากันว่ากุดเป็นกุดปลาข้าว มันมีแต่ปลาข้าว เค้าเลยเรียกว่าบ้านปลาข้าว นั่นละ...

นอกจากนี้ลี โพรารินทร์(2553: สัมภาษณ์) ยังได้เล่าไว้ว่า

ก็พรานเก็นพรานสีโทนี่ละที่เป็นคนมาอยู่ที่นี่ก่อน ย้ายมาจากทางภูไทนั่น ตอนแรกก็มาอยู่ที่บ้านขามก่อน บ้านขามเดาเนี่ยละ แล้วก็มาหาละเนื้อ แล้วก็เห็นว่าที่ตรงนี้นั้นสมบูรณ์ เลยมาตั้งบ้านอยู่ที่นี่ แต่ก่อนชื่อว่าบ้านกุดปลาข้าวเนาะ เพราะที่นี้มีกุดปลาข้าว อยู่ตรงกุดที่ไ้วัด แต่ก่อนกุดใหญ่มากหลังช้างเดือนห้าในกุดก็ยังท่วมเนาะ ที่เรียกว่ากุดปลาข้าวเพราะพรานเก็นพรานสีโท เอาปืนมายิง ได้ปลาข้าวตัวใหญ่ตัวใหญ่มากที่กุดนี้ละ แล้วที่กุดมันก็มี

¹ “กุด” เป็นภาษาท้องถิ่นอีสานใต้เรียกลำน้ำโค้งที่ปลายคันเกิดจากแม่น้ำไหลคลเคลี้ยวตัวไปมา จนในที่สุดลำน้ำส่วนที่โค้งมากถูกตัดขาดออกไปจากลำน้ำสายใหญ่กลายเป็นหนองหรือบึงรูปโค้งอยู่ใกล้กับลำน้ำสายใหญ่ ในภาคกลางบางที่เรียกบึงชนิดนี้ว่า บึงโค้ง หรือ บึงโง้ง หลายจังหวัดในตอนกลางของภาคอีสานมีกุดอยู่ทั่วไป

ปลาค้าวเยอะด้วย พอพรานมาอยู่ก็เรียกว่าบ้านกุดปลาค้าว แต่พอมันนานๆ ไป ไอ้คำว่ากุดมันหายไป ก็เหลือเป็นบ้านปลาค้าวเฉยแหละ

จากคำบอกเล่าของชาวบ้านในชุมชนบ้านปลาค้าวสรุปได้ว่าการมาตั้งบ้านเรือนของพรานเกินกับพรานสีโทในตอนแรกไม่ได้สร้างอยู่ติดกัน โดยพรานเกินตั้งบ้านอยู่บริเวณที่เป็นบ้านปลาค้าวปัจจุบัน ส่วนพรานสีโท ได้แยกตัวไปตั้งบ้านที่ป่าดงใกล้ๆ กัน เรียกว่า บ้านดงสีโท แต่พรานทั้งสองก็ไปมาหาสู่และออกล่าเนื้อร่วมกันเรื่อยมา ครั้งหนึ่งสองนายพรานได้พากันไล่ช้างไปทางทิศตะวันออกหมู่บ้าน จึงมีชื่อเรียกว่า ท่าดอนไล่ ตรงหนองที่พรานพุ่งหลาวไล่ช้างเรียกว่า หนองบักหลาว ไล่ล่าช้างขึ้นไปทิศเหนือตามร่องน้ำ ในที่สุดช้างถูกยิงตายเรียกว่า หนองช้างตาย พรานทั้งสองกับสมุนแบ่งเนื้อช้างกัน พรานสีโทอยากได้หัวช้างจึงหาบคอนเอาจะกลับไปบ้านดงสีโท แต่มันหนักเอาไปไม่ไหวจึงทิ้ง จึงเรียกตรงนั้นว่า ทุ่งหัวช้าง ต่อมาเกิดมีหมู่บ้านรอบข้างไม่ห่างไกลกันเกิดขึ้นอีกมากมาย เช่น หมู่บ้านหนองน้ำเตี้ย บ้านดอนก่อ บ้านนาดี บ้านถ่อนใหญ่ บ้านดอนชี บ้านดอนชาด บ้านหนองลุมพุก ฯลฯ ดังเช่นใบ สัตถวรรณ(2553: สัมภาษณ์) ได้เล่าว่า

ที่ได้ยินมาก็ว่ากันว่าพรานเกินกับพรานสีโทมาล่าสัตว์อยู่แถวนี้ละ ก็ว่ามันอุดมสมบูรณ์เลย ได้มาตั้งบ้านกันอยู่แถวนี้ ตรงบ้านปลาค้าวนี้พรานเกินมาตั้งอยู่ ที่เรียกว่าบ้านปลาค้าวก็เพราะว่ามันมีกุดปลาค้าวอยู่ แล้วก็มีปลาค้าวตัวใหญ่มาก พรานเกินเอาไปครึ่งหนึ่ง แล้วก็พรานสีโทเอาไปครึ่งหนึ่ง แล้วพรานสีโทก็ไปตั้งบ้านอีกที่หนึ่ง คือบ้านดงสีโทในตอนนั้น

ภายหลังจากที่นายพรานทั้งสองได้มาตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณนี้แล้ว ก็ได้มีชาวบ้านคนอื่นย้ายตามมา ส่วนใหญ่เป็นเครือญาติของนายพรานทั้งสอง และมีบางส่วนที่มาจากที่อื่นเนื่องจากชุมชนเดิมไม่สามารถตอบสนองความต้องการในด้านของที่ทำกิน และที่อยู่อาศัยได้เพียงพอ เพราะการที่สมาชิกชุมชนมีจำนวนมากขึ้น จำนวนครัวเรือนที่ต้องการพื้นที่ในการอยู่อาศัย และทำมาหากินมีมากขึ้น จึงมีการอพยพย้ายถิ่นฐานเพื่อบุกเบิกหาที่ทำกินใหม่ที่มีความมั่นคงและตอบสนองความต้องการได้มากกว่า

พอพรานเกินพรานสีโทมาบุกเบิก ตอนหลังก็มีคนย้ายมาอยู่เพิ่มมากขึ้น ส่วนใหญ่เป็นญาติกันเป็นลูกเป็นหลานพรานนั่นละ แต่ก็ ที่มาจากที่อื่นก็มี เขาก็หามาเรื่อยเหมือนกัน เหมือนบางทีที่เก่ามันไม่ดีเขาก็มาหาใหม่หรือว่าที่เก่าคนมันเยอะที่อยู่ก็กินมันไม่พอก็บุกเบิกหา

ใหม่เรื่อยๆ นั่นละคนสมัยก่อนนะ ใครได้ทีดีพอใจแล้วก็อยู่ไป ใครยังไม่พอลูกหลานมัน
เยอะขึ้นก็หาที่หาทางกันไป (สาย แสนสุข, 2553: สัมภาษณ์)

ในการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนของคนในชุมชนอีสานมักเลือกทำเลที่เอื้อต่อการยังชีพ สิ่ง
สำคัญที่ทุกชุมชนไม่ลืมจะเป็นเรื่องการกำหนดเขตพื้นที่ป่าที่บอออกเป็นสามส่วน ส่วนหนึ่งก็คือ “ป่า
ช้า” ให้เป็นพื้นที่พำนักอาศัยของผีบรรพชน “ผีปู่ตา” บริเวณป่าอีกส่วนหนึ่ง เป็นป่าสำหรับเลี้ยง
สัตว์จำพวก วัว ควาย หรือสัตว์ใช้งานอื่น ซึ่งเรียกว่า “ป่าทำเล” โดยอุทัย บางเหลือ(2553:
สัมภาษณ์) ได้กล่าวว่า

ก่อนจะตั้งหมู่บ้านของคนอีสานนั้นจะกำหนดป่าขึ้นมา 3 ป่า ก็คือ ป่าช้า ป่าดอนปู่ตา ป่า
ทำเล ป่าทำเลก็คือป่าโคกป่าใหญ่ ซึ่งป่าโคกป่าใหญ่นั้นตามหลักฐานมีการจดทะเบียน
หนังสือสำคัญสาธารณะประโยชน์ของแผ่นดิน ปี 2474 โดยนายอำเภออำมาตย์ โพธิ์
ปราสาท ก็ย้อนกลับมาที่การตั้งบ้านเรือนของคนอีสาน ที่บอกไว้ว่าเขาจะกำหนดป่าขึ้นมา
สามป่า คือถ้าบ้านไหนขาดคุณสมบัตินี้ก็จะไม่ถือว่าเป็นบ้าน

การตั้งบ้านเรือนของคนในชุมชนในอดีตจะกระจายไปทั่วตามพื้นที่ที่สามารถบุกเบิก
และจับจองได้ ผู้ที่เป็นเครือญาติกันจะตั้งบ้านเรือนอยู่ในบริเวณติดกันเป็นกลุ่มๆ ตามสายของเครือ
ญาติ ภายหลังเมื่อมีการแต่งงาน สร้างครอบครัวใหม่มีสมาชิกชุมชนเพิ่มขึ้นก็มีการสร้างบ้านเรือน
เพิ่มมากขึ้นส่วนใหญ่จะปลูกในบริเวณเดียวกับพ่อแม่ยายพื้นที่ไปเรื่อยๆ จนมีบ้านเรือนตั้งอยู่
หนาแน่น ดังเช่นคำบอกเล่าของชาวบ้านหลายคน อาทิ

ก็สร้างอยู่กระจายกัน ไปนั่นละ แต่ว่าที่เป็นญาติพี่น้องกันก็จะสร้างอยู่ใกล้ๆ กันจะอยู่เป็นคุ้ม
ใครคุ้มมันอยู่นะ อย่างที่แม่อยู่นี้(หมู่ ๑ ในปัจจุบัน) ก็เป็นกลุ่มสหกิจกระดังงาที่มาอยู่
แรกๆ เลย อยู่ติดๆ กันก็ญาติๆ กันทั้งนั้นละ กลุ่มหมวดแม่ใหญ่ก่อนก็เป็นกลุ่มต้นตระกูลพญา
เจ้าโพ อย่างทางกลุ่มแม่ใหญ่แก้วก็เป็นตระกูลอุทัย เท่าที่จำได้นะที่แม่เคยเล่าให้ฟังตอนเด็ก
ก็อยู่กันเป็นกลุ่มญาติใครญาติมันอยู่ บ้านมันยังไม่เยอะเหมือนสมัยนี้หรอกนะ คนมันก็ยัง
น้อย ที่ทางมันก็มีเยอะ แต่พออยู่นานไปเดี๋ยวคนนู้นคนนี่แต่งงานกันดองกันไปดองกันมา คน
มันก็เยอะขึ้นเยอะขึ้น ดินก็ถูกแบ่งไปให้ลูกให้หลาน ออกเรือนกันไปเรื่อยๆ ก็สร้างบ้าน
เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จนมีบ้านเต็มไปหมดอย่างทุกวันนี้ละสิ (โพธารินทร์, 2553: สัมภาษณ์)

แต่ก่อนบ้านมันไม่เยอะ ไม่ได้ยู่ติดๆกันอย่างนี้หรือกมันจะห่างๆกัน แต่ตอนหลังมันก็ออกมาแม่แฝดลูกไป คือพอมีลูกหลานก็แบ่งที่ให้ลูกให้หลานมาสร้างบ้านต่อกันที่เดียวกันแบ่งกันไปเรื่อยๆ อย่างปู่ย่าตาทวดก็แบ่งให้รุ่นพ่อแม่เรา รุ่นพ่อแม่ น้ำอาเราก็กมาแบ่งให้ลูกใครลูกมัน มันก็เลยติดๆกันอย่างนี้ แต่ก่อนมันมีอยู่แค่ สองหมู่บ้าน ที่หลังบ้านมันเยอะขึ้น คนเยอะคนก็เลยได้แยกออก มีหมู่บ้าน 10 แล้วก็หมู่บ้าน 3 เนี่ยละที่แยกออกมาใหม่(สังวาล บุญเคล้า, 2553: สัมภาษณ์)

สำหรับลักษณะการสร้างบ้านเรือนในสมัยก่อน มีลักษณะเป็นบ้านชั้นเดียวมีใต้ถุน ฝาบ้านจะใช้ใบของต้นชาดมาเย็บเรียงกันเป็นตับ หรือใช้ไม้ไผ่มาสานต่อกัน หลังคามุงด้วยหญ้าคา ซึ่งในปัจจุบันยังมีบ้านโบราณเหลือไว้ในหมู่บ้านอยู่บ้าง แต่อาจมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างบางส่วน เช่น หลังคาที่มีการเปลี่ยนมาใช้เป็นสังกะสีแทน การสร้างบ้านในอดีตจะให้ความสำคัญกับการเป็นที่อยู่อาศัยเท่านั้น ยังไม่ได้เป็นสัญลักษณ์ของความร่ำรวย หรือแสดงฐานะของตนดังเช่นปัจจุบัน

บ้านโบราณเนี่ยจะหลังเล็กๆหรือก ไม่ได้หลังใหญ่เหมือนเดี๋ยวนี แต่ก่อนจะสร้างแต่พออยู่ คือไม่ต้องเอาไปอวดใคร ฝาก็เอาพวกใบตองชาดหรือไม้ไผ่มาสานต่อกัน หลังคาก็มุงหญ้าคา กับพวกใบตองชาดมาเย็บเป็นตับหนาๆ ให้มันกันฝนกันแดดได้ ห้องน้ำอะไรก็ไม่มีหรือก เวลาปวดอะไรก็เข้าไปในป่า เสียมใครเสียมมัน ทำกันแบบนี้ทั้งนั้น (มवल บุญหาญ, 2553: สัมภาษณ์)

การถือครองที่ดิน

ในอดีตนั้นยังไม่มีจัดการที่ดินจากภาครัฐ ชาวบ้านจะใช้การบุกเบิกแผ้วถางป่าเพื่อจับจองเป็นที่ดินสำหรับปลูกบ้านเรือนที่พักอาศัยและเป็นพื้นที่สำหรับทำกิน ดังนั้นการถือครองของที่ดินจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับความสามารถในการบุกเบิกถางป่าที่ยังไม่มีใครเขาไปทำกิน การถือครองที่ดินในสมัยนั้นแม้ว่าจะยังไม่มีเอกสารสิทธิ์เหมือนในปัจจุบัน แต่เป็นที่เข้าใจโดยทั่วกันว่าสิทธิของการเป็นเจ้าของที่ดินจะถือปฏิบัติและยอมรับตามการบุกเบิกการและการใช้ประโยชน์ในพื้นที่นั้น โดยการเลือกที่สำหรับสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัยจะเลือกพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ อยู่ใกล้แหล่งน้ำเป็นหลัก และพื้นที่สำหรับทำนานั้นจะอยู่ห่างจากที่อยู่อาศัยออกไป ซึ่งส่วนจะเป็นพื้นที่กว้าง เป็นนาผืนใหญ่ให้เพียงพอการการเพาะปลูกทำกิน ดังคำบอกเล่าของเลิศ มูลจันดา (2553: สัมภาษณ์) กล่าวว่า

สมัยปู่ย่าเล่าก็เล่ากันมาแต่ก่อนตอนที่มาตั้งบ้านใหม่ที่ดินยังไม่มีให้ซื้อกันหรืออยากได้ปลูกเลื่อนปลูกขานที่เฮ็ดอยากเฮ็ดกิน(ที่ปลูกบ้านเรือน ที่ทำกิน)ก็ต้องถางป่าเอง ที่ดินมันยังเป็นป่าอยู่ยังไม่มีคนมาอยู่เยอะแบบสมัยนี้ ก็เลือกที่เหมาะสมแล้วใครถางได้ทำไร่ก็ได้เท่านั้นละ ใครขยันมากก็ได้มาก ใครมาก่อนก็ได้เลือกที่ดินน้ำดีดึกดำบรรพ์ ที่ทำนาก็เอาที่กว้างๆหาংออกไปจากที่ปลูกบ้านหน่อย โฉนดอะไรก็ยังไม่มียกใครทำที่ไหนก็เป็นของคนนั้น รู้กันเองไม่ต้องบอกให้พวกโฉนด นส3 อะไรมันมาทีหลัง ทางเขาทำทีหลัง

จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านสรุปได้ว่าในระยะแรกที่รัฐยังไม่ได้มาบริหารจัดการเรื่องที่ดิน การถางอินที่ดินส่วนใหญ่จะเป็นลักษณะการแบ่งเป็นมรดกตกทอดให้ลูกหลาน จนกระทั่งมีการบริหารจัดการที่ดินโดยภาครัฐ ทำให้การแผ้วถางบุกเบิกที่ดินทำกินจึงไม่สามารถทำได้อีกต่อไป หลังจากนั้นผู้ที่มีพื้นที่ทำกินไม่เพียงพอจึงต้องแสวงหาที่ทำกินเพิ่มขึ้น โดยการซื้อหาจากคนอื่นจึงเริ่มมีการซื้อขายที่ดินเกิดขึ้น

สร้างอยู่ใกล้ๆกันญาติใครญาติมัน ไม่มีเขตไม่มีแดนอะไรหรือ พอแบบลูกแต่งงานก็สร้างบ้านให้ต่อกันออกมาขายกันไปเรื่อยๆ เพราะว่าแต่ก่อนมันยังไม่มีเอกสารสิทธิ์อะไรให้ใหม่ละ โฉนด นส.3 อะไรก็ยังไม่มียกถึงกันก็ถางกันไป อยู่กันไปใกล้ๆกันนี่ละ ไม่ได้มีแบ่งเขตอะไร เพราะอย่างนั้นเวลาที่หลวงตัดถนนเข้ามามันก็เลยไม่ได้ตรง เพราะว่ามันต้องเลี้ยวบ้านคนหน่อย คือว่ามันก็พอจะให้ขยับขยายได้นิดๆหน่อยๆ แต่ว่าก็ไม่ให้มันไปเค็ดรื้อนชาวบ้านมาก (บุญแวง เอกศรี, 2553: สัมภาษณ์)

วิถีชีวิต การทำมาหากิน

ชุมชนบ้านปลาข้าวในระยะแรกนั้น มีลักษณะเป็นสังคมเกษตรกรรม ชาวบ้านมีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย พึ่งพาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน มีอาชีพทำนาเป็นหลัก โดยจะทำปีละครั้งเท่านั้นเป็นไปในลักษณะการทำนาเพื่อยังชีพในครัวเรือนเป็นหลัก ผลผลิตที่ได้ก็จะขึ้นอยู่ที่สภาพดินฟ้าอากาศและแรงงานที่มีอยู่ในครัวเรือน เพราะยังไม่มีเครื่องทุ่นแรงและการเร่งผลผลิตเหมือนปัจจุบัน

แต่ก่อนก็ทำนาเหมือนกับตอนนี้นั่นละ แต่ว่าแต่ก่อนนี้มันยังไม่พอได้ขายเหมือนตอนนี้หรือ คนมันทุกข์มันยาก บ้านหนึ่งก็มีลูกกันเป็นสิบ ทำนาก็แล้วแต่ฟ้าแต่ฝน ปู่ย่าอะไรก็ไม่

มีใส่เหมือนเดี๋ยวนี้อรอก ยังดีหน่อยแต่ว่าฝนมันตกดี น้ำท่ามันดี พอถึงช่วงมันก็จะมีมาแล้ว ไม่เหมือนเดี๋ยวนี้อรอก มันก็พอได้กิน แต่ไอ้ทำเยอะๆมันก็ไม่ไหวทำแรงคนไม่ได้มีเครื่องมือเครื่องอะไรมาช่วย (เหลา บุญเคล้า, 2553: สัมภาษณ์)

ในอดีตนั้นยังไม่มีการซื้อขายกันเนื่องจากผลผลิตที่ได้ส่วนใหญ่เพียงพอสำหรับการกินในครัวเรือนเท่านั้น และวิถีชีวิตของคนยังเป็นแบบแลกกันกินแลกกันใช้ มีการแบ่งปันกันอยู่เสมอ

มันยังไม่ค่อยมีซื้อขายกันหรอก แต่ก่อนนี่จะเป็นแลกกัน ใครมีอะไรก็มาแลกกันกิน อย่างบ้านนู้นมีเกลือไม่มีข้าวก็ไปขอแลกกัน บ้านนี้ข้าวเยอะไม่มีเกลือใช้ก็ไปแลกกันมันเป็นแบบนี้ละ เงินทองมันยังไม่ได้ใช้กันหรืออยู่ในป่าแบบนี้จะใช้เงินที่ไหน อย่างพวกกับข้าวกับปลาที่เหมือนกันหามาได้เยอะก็มาแบ่งกันกินมันญาติๆกันทั้งนั้นด้วย (บรรเลง ทองแล, 2553: สัมภาษณ์)

นอกเหนือจากการทำนาเพื่อยังชีพแล้ว ชาวบ้านยังมีการหาของป่าล่าสัตว์ในบริเวณป่ารอบๆชุมชนเพื่อดำรงชีพด้วย แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตของคนในชุมชนที่มีการพึ่งพิงกับธรรมชาติและความสำคัญของธรรมชาติที่เป็นเสมือนแหล่งหล่อเลี้ยงชีวิตของคนในชุมชน ดังคำบอกเล่าของชาวบ้านหลายคนว่า

ของกินอะไรก็หาตามป่านี้ละ ปลาก็จับในห้วย พวกหน่อไม้ พวกเห็ดก็ไปหาในป่า แต่ก่อนมันมีเยอะมากหาไม่ยากหรอก เดินเข้าป่าไปแป๊บเดียวก็ได้ของกินออกมาเยอะแล้ว พวกสัตว์ป่าอะไรก็มีเยอะ บางทีถ้าไปจับสัตว์ใหญ่ๆได้ ก็เอามาแบ่งกันกินในบ้านนี้ละ ถ้าเหลือก็ทำเก็บไว้ ทาเกลืออย่างไว้กินได้ (บุญ อินหงษา, 2553: สัมภาษณ์)

สถาบันทางสังคมในชุมชน

- บ้าน ครอบครัว

สำหรับลักษณะครอบครัวของคนในชุมชนในระยะแรกนี้มีลักษณะเป็นครอบครัวขยาย ครอบครัวส่วนใหญ่จะมีญาติผู้ใหญ่ และมีลูกหลานหลายคนอยู่รวมกันเป็นครอบครัวขนาดใหญ่ ช่วยกันทำมาหากินภายในชุมชน ถึงแม้ว่าจะมีการแต่งงานออกเหย้าออกเรือนไป ก็มักจะปลูก

บ้านอยู่บริเวณเดียวกันกับพ่อแม่และเครือญาติของตน มีการช่วยเหลือเกื้อกูล แบ่งปันกันระหว่างญาติพี่น้อง และการดูแลให้ความเคารพและดูแลผู้อาวุโสเป็นสิ่งที่ถือปฏิบัติกันทุกครัวเรือน

คนโบราณมีลูกเยอะ บ้านแต่ละหลังนี้มีลูกกันเป็นสิบ เพราะแต่ก่อนมันยังไม่รู้จักหροกไอ พวกเรื่องคุมกำเนิด อย่าคุมกำเนิดอะไรก็ไม่มี ไม่มีการวางแผนอะไร เด็กๆเกิดมาก็บ้านละสิบ บ้านละเจ็ดแปด แล้วก็อยู่รวมกันที่บ้านทั้งหมดนั้นแหละ หออยากหากินอยู่ที่บ้านเรา ยังไม่ได้ออกไปไหน ไม่ได้ไปหากินในกรุงเทพเหมือนตอนนี้ ก็มันยังไม่มีเรือขายพาไป ถนนหนทางอะไรมันก็ไม่สะดวกสบาย คนก็ยังไม่วุ่นเหมือนตอนนี้ ไม่รู้จักไป ก็จะอยู่ทำไรทำนา หออยู่หากินแบบรวมกันรวมพี่น้อง ลูกเต้าอยู่บ้านกันหมดที่บ้านนั้นแหละ (บัวนวม สายเหลา, 2553: สัมภาษณ์)

แต่โบราณนั้นนะ ที่เป็นพี่น้องกันก็จะสร้างบ้านก็จะอยู่ติดๆกัน เวลาแต่งงานไปพ่อแม่แบ่งที่ให้ มีอะไรก็ดูแลกัน ได้อะไรมาก็ต้องกินด้วยกัน ใครมีเรื่องเดือดร้อนอะไรก็ช่วยกันไป ไม่ทอดทิ้งกัน อยู่กันพร้อมหน้าพร้อมตา แล้วอย่างลูกๆหลานๆนี่ก็ต้องดูแลผู้เฒ่าผู้แก่ นะ คนสมัยก่อนจะเชื่อฟังเคารพคนแก่ ไม่มีทอดทิ้งหอรกนะ (เลิศ มูลจินดา, 2553: สัมภาษณ์)

- โรงเรียน การศึกษา

ในระยะแรกของช่วงก่อตั้งชุมชนนั้นระบบการศึกษายังไม่พัฒนาไปทั่วถึงในแถบชนบท ชุมชนบ้านปลาจิ้งยังไม่มียโรงเรียนและยังไม่มีครูในชุมชน ระบบการศึกษาในโรงเรียนจะมีอยู่ในชุมชนที่ห่างไกลออกไป ซึ่งคนที่ต้องการเรียนหนังสือในระบบต้องเดินทางออกไปศึกษาที่ชุมชนอื่นซึ่งการเดินทางไปเรียนหนังสือค่อนข้างลำบากเพราะการคมนาคมยังไม่สะดวกสบาย อย่างไรก็ตามแม้ว่าในระยะแรกจะยังไม่มีการจัดการศึกษาในระบบภายในชุมชน แต่ก็ยังมีการจัดสอนหนังสือให้แก่ชาวบ้านที่ต้องการแสวงหาความรู้ติดตัวแต่ไม่สะดวกในการเดินทางไปเรียนนอกชุมชน โดยผู้ที่สอนหนังสือให้แก่ชาวบ้านก็คือเจ้าอาวาสวัดภายในชุมชน ต่อมาภายหลังรัฐได้กำหนดให้มีการศึกษาภาคบังคับ 4 ปีขึ้นในชุมชน จึงได้มีการจัดการเรียนการสอนตามระบบขึ้นในชุมชนโดยอาศัยศาลาวัดเป็นสถานที่จัดการเรียนการสอนในระยะแรก และมีครูประจำในชุมชนและมีพระมาช่วยสอนบ้างเป็นบางครั้ง ซึ่งการจัดการเรียนการสอนในศาลาวัดจะมีข้อจำกัดคือในช่วงที่เป็นวันศีลวันพระ หรือมีการจัดงานที่วัดจะต้องงดการจัดการเรียนการสอนไปเพราะต้องใช้ศาลาวัด

ในการประกอบพิธี ภายหลังจึงได้มีการก่อตั้งโรงเรียนขึ้นเป็นแห่งแรกในชุมชนบ้านปลาข้าว ซึ่งปัจจุบันคือโรงเรียนปลาข้าวหนองน้ำเที่ยง

แรกเริ่มเลยยังไม่มีโรงเรียนแถวบ้านจะเรียนต้องไปนอกหมู่บ้าน ผู้หญิงจะไม่ค่อยได้ไปเรียนเพราะโรงเรียนอยู่ไกล ตอนหลังมาหลวงพ่ที่วัดก็เลยช่วยสอนหนังสือให้อยู่ที่วัด แล้วก็ค่อยทำเป็นโรงเรียนวัดทีหลังก็มีครูจากข้างนอกมาสอนบางทีหลวงพ่ก็มาช่วยสอน มีถึง ป.4 แต่ก็ยังไม่มีการเรียนเหมือนตอนนี้นะยังเรียนที่ศาลาที่วัดอยู่เพราะอย่างนั้นพอถึงวันศิวันพระที่หรือว่ามืงานที่วัดก็ต้องหยุดเรียนเพราะว่าต้องใช้ศาลาวัด ส่วนโรงเรียนนี้มันมาสร้างตอนหลังๆ ก็โรงเรียนปลาข้าวนี้แหละ แต่ว่าแต่ก่อนมีแค่อาคาร ไม้ไม่ได้มีการใหญ่โตเหมือนตอนนี้หรอก (ลี โพธารินทร์, 2553: สัมภาษณ์)

โรงเรียนนี้ตั้งขึ้นมาตอนปี 2488 เป็นโรงเรียนปริยัติธรรมของวัดศรีโพธิ์ชัยก่อน เรียนอยู่ที่วัดก็จะเรียนทั้งทางโลกทางธรรม ทางโลกก็เรียนถึง ป.4 ทางธรรมเรียนถึงธรรมเอกแรกๆมีพ่อถ่านเป็นคนสอน ต่อมาก็มีครูจากข้างนอกมาสอนแต่ยังสอนที่วัดอยู่ ตอนหลังค่อยมีการประกาศแยกไปตั้งเป็นโรงเรียนในระบบก็คือโรงเรียนบ้านปลาข้าว (อุทัย บางเหลือ, 2553: สัมภาษณ์)

การศึกษาในระยะแรกนั้นชาวบ้านส่วนใหญ่จะมีแนวความคิดแค่เพียงว่าเรียนเพื่อให้อ่านออกเขียนได้เท่านั้น ไม่ได้มุ่งหวังที่จะนำความรู้ไปประกอบอาชีพที่ดีกว่าดังเช่นปัจจุบัน ชาวบ้านยังไม่ได้ให้ความสำคัญต่อการศึกษาระบบในโรงเรียนมากนัก เนื่องจากเด็กยังคงเป็นแรงงานสำคัญในวิถีการผลิตภายในครัวเรือน การส่งลูกหลานเข้าเรียนในระบบจะทำให้ขาดแคลนแรงงาน การศึกษาในระยะนั้นผู้ชายจะมีโอกาสและทางเลือกในการศึกษามากกว่าผู้หญิงโดยสามารถเลือกที่จะบวชเรียนหรือเรียนในระบบโรงเรียนก็ได้ ประกอบกับในอดีตนั้นชาวบ้านยังมีความนิยมว่าผู้ชายต้องมืบทบพเป็นผู้นำมีหน้าที่ในการทำมาหากินต้องมีความรู้ติดตัวไว้บ้าง แต่ในส่วนของผู้หญิงนั้นส่วนใหญ่เมื่อแต่งงานออกเหย้าออกเรือนไปก็จะทำหน้าที่ดูแลงานบ้าน ดูแลลูกเป็นหลักจึงมีแนวคิดที่ผู้หญิงไม่จำเป็นต้องมีความรู้สูงๆ นอกจากนี้ความยากลำบากในการเดินทางไปศึกษาทำให้ผู้หญิงมีโอกาเรียนหนังสือน้อยกว่าผู้ชาย

คนสมัยก่อนเรียนหนังสือก็ให้มีความรู้นิดๆหน่อยๆติดตัวพอให้อ่านออกเขียนได้ก็พอ ไม่ได้คิดว่าต้องเอามาใช้หางานดีๆเหมือนสมัยนี้หรอก เพราะว่าคนสมัยก่อนไม่ได้ออกไป

ไหนด รู้จักแต่ทำนาทำสวนเข้าป่าเข้าดงกัน แต่ก่อนเนียผู้ชายจะได้เรียนหนังสือมากกว่า ผู้หญิงเพราะว่าจะบวชเรียนก็ได้ จะเรียนในโรงเรียนก็ได้แล้วผู้ชายต้องเป็นผู้นำครอบครัว ต้องมีความรู้หนังสือหนังสือหาติดตัวไว้บ้าง แต่ผู้หญิงไม่ค่อยได้ออกไปไหนอยู่แต่หมู่บ้าน แล้วผู้ชายมันก็ไปเรียนง่ายกว่าสะดวกกว่าเพราะตอนแรกมันไม่มีโรงเรียนที่บ้านจะต้องเดินเรียนที่อื่น พอทีหลังมีโรงเรียนที่วัดผู้หญิงค่อยมีมาเรียนเยอะหน่อย(สาย แสนสุข,2553: สัมภาษณ์)

- วัด ศาสนา

คนในชุมชนมีการนับถือพระพุทธศาสนาสืบต่อกันมาเป็นระยะเวลายาวนาน ซึ่งสิ่งที่เป็นหลักฐานแสดงให้เห็นว่าคนในชุมชนบ้านปลาข้าวให้ความสำคัญกับพุทธศาสนาเป็นอย่างมากก็คือ วัด ซึ่งเป็นสถานที่ประกอบศาสนพิธีที่สำคัญในพระพุทธศาสนา โดยชุมชนบ้านปลาข้าวมีวัดอยู่ในชุมชนถึง 2 แห่ง คือ วัดศรีโพธิ์ชัย และวัดนิมพลี ซึ่งล้วนเป็นวัดเก่าแก่ถูกสร้างมาช้านาน และมีความสำคัญกับคนในชุมชนสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน โดยวัดที่ถูกก่อตั้งขึ้นก่อนคือวัดนิมพลี ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของบ้านปลาข้าว โดยก่อตั้งขึ้นเมื่อประมาณ 80 กว่าปีก่อนมีเจ้าอาวาสชื่อ หลวงปู่หล้า เป็นพระปกครองวัด ภายหลังได้มีการก่อตั้งวัดศรีโพธิ์ชัยขึ้นในชุมชนเพิ่มขึ้นอีกหนึ่งแห่งอยู่ทางทิศใต้ของหมู่บ้านปลาข้าว มีเจ้าอาวาสชื่อหลวงปู่สอน วรลี ซึ่งเจ้าอาวาสทั้งสองท่านได้รับคำร่ำลือกันว่าเป็นพระที่มีจริยวัตรที่งดงามหรือมีวัตรปฏิบัติที่งดงามชาวบ้านให้ความศรัทธาเป็นที่เคารพสักการะของคนในชุมชนทำให้ชาวบ้านในชุมชนบ้านปลาข้าวเข้าวัด ทำบุญเมื่อมีงานในวัดหรืองานเทศกาล เมื่อเจ้าอาวาสได้ขอความร่วมมือ ชาวบ้านไม่ว่าหนุ่มหรือสาว จะเข้ามาช่วยกิจกรรมทางวัดจนแล้วเสร็จงานเรียบร้อย ในคืนของวันธรรมสวนะ จะมีชายหนุ่มหญิงสาวชาวบ้านเข้ามา เพื่อสวดมนต์ ฟังเทศน์และพบปะกันเป็นจำนวนมากทุกครั้งไปวัดจึงได้ชื่อว่าเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านและคนในชุมชนก็มีวิถีชีวิตผูกพันกับพุทธศาสนาอย่างเหนียวแน่น และคนในชุมชนต่างยึดมั่นในคำสอนของพุทธศาสนาและนำมาใช้เป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตนในชีวิตประจำวัน ดังนั้นศาสนาจึงถือเป็นเครื่องมือในการขัดเกลาจิตใจของคนในชุมชน ช่วยในการจัดระเบียบชุมชน

แต่ก่อนคนเข้าวัดกันเยอะ หนุ่มๆสาวๆลูกเล็กเด็กแดงคนแก่คนเฒ่ามีหมด ไปทำบุญทำทานกัน คนสมัยก่อนให้ความสำคัญกับวัดกับพระสงฆ์องค์เจ้ามาก วันศีลวันพระก็เข้าวัดไปสวดมนต์ฟังเทศน์ฟังธรรมรับศีลรับพรกันถ้วนหน้าไม่ได้เว้นหรือคนเลยเชื่อในบาปใน

บุญ ความดีความชั่วพวกนี้ จะทำอะไรก็ต้องนึกถึงคำพระคำเจ้า คำที่ผู้หลักผู้ใหญ่สอนไว้ ด้วย เข้าวัดฟังเทศน์พระท่านก็สอนแต่เรื่องดีๆทั้งนั้น เราก็รับเอาใส่ใจมาปฏิบัติตามแล้วก็ สอนลูกสอนหลานกันต่อไปจะได้เจริญๆ แล้วเวลาคนเข้าวัดนี้มันก็ได้ทำใจให้สงบ สบาย ใจ (บุญ อินทญา, 2553: สัมภาษณ์)

นอกจากวัดจะเป็นสถานที่ในการเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชุมชนและศูนย์กลาง ในการเผยแพร่ศาสนาหลักธรรมคำสอนต่างๆในทางธรรมแล้ว วัดยังเป็นเสมือนโรงเรียนแห่งแรกของชุมชนก่อนที่จะระบบการศึกษาในโรงเรียนจะเข้าสู่ชุมชนด้วย โดยพ่อแม่ที่ต้องการให้ลูกหลาน ของตนเองเรียนหนังสือก็จะส่งให้ลูกชายมาอยู่กับพระที่วัดเป็นเด็กวัดเพื่อช่วยงานของวัดและให้ พระถ่ายทอดความรู้ต่างๆให้ด้วย จนกระทั่งเมื่อมีการขยายการศึกษาในระบบเข้ามาในชุมชนใน ระยะเวลาแรกนั้นก็ยังคงใช้วัดเป็นสถานที่ในการจัดการเรียนการสอนให้คนในชุมชนก่อนเนื่องจากทาง ชุมชนยังไม่ได้รับงบประมาณในการสร้างโรงเรียนขึ้น แล้วค่อยมีโรงเรียนทีหลัง

แต่ก่อนวัดจะเป็นการเรียนการสอนทั้งทางโลกทางธรรม คือแต่ก่อนคนสมัยก่อนก็จะมา เรียนหนังสือกันอยู่ที่วัดพ่ออ่าน(เจ้าอาวาสวัด)เป็นคนสอน จนทีหลังก็ค่อยมีงบประมาณสร้าง แผนกธรรม ปริญญาธรรม ก็มีการตั้งเป็นโรงเรียนพระปริยัติธรรม ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2488 จด ทะเบียน ชื่อโรงเรียนพระปริยัติธรรมบ้านปลาค้าว สมัยก่อนมีคนจากประเทศลาวข้ามมา เรียนด้วย เพราะสมัยก่อนการเรียนมันยังไม่ค่อยมีสำนักเรียน ก็จะมีที่นี้ละ ตอนนั้น ไม่มี อาคารเรียนอะไรจะสอนกันอาศัยศาลาการเปรียญ แรกๆหลักก็จะเป็นพ่ออ่านเป็นคนสอน หลังๆก็มีครูมาสอนแต่ยังใช้ศาลาอยู่เพราะว่ามันยังไม่มียางจากหลวงมาสร้างโรงเรียนให้ ตอนหลังมีงบประมาณสร้างเป็นโรงเรียนแยกออกไป ที่วัดก็เลยเหลือแต่สอนทางธรรมอย่างเดียว (พระครูโพธิชัย สาระวิมล, 2553: สัมภาษณ์)

ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

ในอดีตนั้นทรัพยากรทางธรรมชาติบริเวณชุมชนบ้านปลาค้าวมีความอุดมสมบูรณ์ อย่างมาก บริเวณโดยรอบของชุมชนเป็นป่าที่มีพืชพรรณทางธรรมชาติที่หลากหลาย ทั้งสัตว์ป่า พืชผัก และสมุนไพรต่างๆ และมีลำห้วยที่อุดมสมบูรณ์ไหลผ่านตลอดปี และเต็มไปด้วยสัตว์และ พืชพรรณทางน้ำมากมาย ทั้งป่าโดยรอบชุมชนและลำห้วยจึงมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของคน

ในชุมอย่างมาก โดยเป็นแหล่งอาหารของคนในชุมชน และใช้ในการอุปโภคบริโภคด้วยเนื่องจาก น้ำมีความสะอาดและยังไม่มีสารพิษ สารเคมีต่างๆเจือปน

แถวนี้แต่ก่อนก็เป็นป่าหมคนั่นละ ต้นไม้เล็กๆต้นไม้ใหญ่ๆก็เยอะ ที่ที่เป็นถนนตอนนี้แต่ก่อนก็เป็นห้วย ที่ห้วยนี้จะกินก็ไปหาทุ่ง หอย ปูปลาเต็มไปหมดนั่นละมีน้ำไหลตลอดปี หากินได้ทั้งห้วยนี้เลย จะผ่านนาใครก็ได้ลงไปประเดี้ยวประด้าวก็ได้มาพอกินแล้ว เข้าป่าไปก็มีหมดเห็ดเหอย หน่อไม้เอย ไม่เคยต้องซื้อกินหรือ(เลิศ มูลจินดา, 2553: สัมภาษณ์)

โอ้ย...แต่ก่อนมันสมบูรณ์ไปหมดนั่นละ ของป่าเยอะแยะ จะกินหน่อไม้ กินเห็ดก็เข้าป่า แป็บเดียวก็ได้มาเต็มตระกร้าแล้ว น้ำทำก็อุดมสมบูรณ์มีน้ำกินน้ำใช้ตลอดทั้งปี แต่ก่อนมันมีกูด เขาเรียกว่ากูดปลาข้าว ว่ากันว่ามันมีปลาข้าวเยอะก็เลยเรียกกันอย่างนี้กูดนี้มีน้ำทั้งปี แล้วก็ยังมีห้วยที่ไหลผ่านหมู่บ้านอีก อย่างในห้วยนั้นก็ยังมีน้ำไหลตลอดปีเหมือนกันไปจับปลา หาหอยมากินสบาย อยู่ตามนาตามทุ่งก็มี กบ เขียดอะไรก็หาง่าย มันมีเยอะไม่ต้องหา ยาก กบเขียดก็มี ไม่ว่าจะยามแล้งยามฝนก็หาไม่ยาก ไม่ต้องซื้อหาเหมือนตอนนี้หรือก น้ำกินน้ำใช้ก็น้ำในห้วยนั่นละ มันใสสะอาด น้ำก็ไหลตลอด ไม่มีขยะอะไร เอามากินมาใช้ได้ อย่างน้ำในทุ่งนาก็กินได้เลย เวลาไปนาหิวน้ำก็ตักน้ำในทุ่งนานั้นละกินได้ แต่ก่อนทำนามันไม่ได้ใช้ยา ไม่ได้มีปุ๋ยอะไร (คำ มุทาพร, 2553: สัมภาษณ์)

ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติเอื้อประโยชน์ในการดำรงชีวิตของคนในชุมชนทุกๆด้าน ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องอาหารการกิน หรือการนำทรัพยากรต่างๆมาประดิษฐ์เป็นเครื่องใช้ในครัวเรือน ทำให้คนในชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้โดยอาศัยธรรมชาติรอบตัว นอกจากนี้ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติดังกล่าวยังนำมาซึ่งวัฒนธรรมการแลกกันกิน แลกกันใช้ การเอื้อเพื่อแบ่งปันกันของคนในชุมชนด้วย

ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน

จากการได้ศึกษาประวัติการตั้งถิ่นฐาน การถือครองที่ดินของคนในชุมชนในเบื้องต้น มีข้อสังเกตได้ว่า คนในชุมชนบ้านปลาข้าวส่วนใหญ่มีความเกี่ยวโยงเป็นเครือญาติกันเกือบทั้งชุมชน ทั้งเกี่ยวโยงในลักษณะการสืบเชื้อสายตระกูลเดียวกันโดยตรง และการเกี่ยวดองกันข้ามตระกูลโดยการแต่งงาน

คนแต่รุ่นแรกๆที่มาอยู่ที่นี่ ส่วนใหญ่ก็เป็นญาติๆกันนั่นละ สมัยพ่อแม่เขาเล่าให้ฟังว่าที่มีกันตอนมาใหม่ๆก็มีตระกูลใหญ่ๆไม่กี่ตระกูลหรอก แต่ก็ไม่แน่ใจว่ามีเท่าไร เท่าที่จำได้นะเห็นว่ามีกลุ่มต้นตระกูลสีหาจักร ต้นตระกูลพญาเจ้าโค กลุ่มตระกูลท่าประดิมฐ์ กลุ่มตระกูลอุปชัย แม่ก็จำได้เท่านั้นละ ตอนสร้างบ้านอยู่กันกลุ่มใครกลุ่มมันแล้วค่อยขยายออกเรื่อยๆ แต่งงานกันไปมาตระกูลนั้น ตระกูลนี้ ในหมู่บ้านเดียวกันบ้าง บ้านอื่นบ้าง ไปๆมาๆก็เกี่ยวข้องเป็นญาติกันจะทั้งหมู่บ้านนั่นละ(บัวศรี ต้นเกศ, 2553: สัมภาษณ์)

ระบบความสัมพันธ์ที่ถูกยึดโยงด้วยระบบเครือญาติ ทำให้คนในชุมชนมีความผูกพันอย่างเหนียวแน่นนำมาซึ่งความเอื้ออาทร การช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน แบ่งปันกัน ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวไม่ได้มีเฉพาะในกลุ่มเครือญาติซึ่งสืบสายโลหิตกันเท่านั้น หากแต่ขยายไปถึงเพื่อนบ้าน คนรู้จักใกล้ชิดสนิทสนม ด้วยคนในชุมชนทุกคนต่างมีจิตสำนึกของการเป็นคนในชุมชนเดียวกันที่ต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และช่วยเหลือกันในทุกๆด้าน ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของการเอื้อแรงช่วยงานกัน สิ่งเหล่านี้ก็ให้เกิดเป็นความรักใคร่สามัคคีของคนในชุมชน ความร่วมมือร่วมใจในการทำงานส่วนรวม

แต่ก่อนมีอะไรก็แบ่งกัน อย่างไปหาเห็ดมาได้ก็มาแบ่ง มากินด้วยกัน บ้านใกล้ๆก็แบ่งกันไป ไม่มีการต้องซื้ออะไรหรอก เวลามีอะไรก็ช่วยเหลือกันตลอด ใครเดือดร้อนอะไรก็ช่วยกันไปคนบ้านเดียวกันนี่นะ อย่างเวลามีงานบุญ บ้านใครมีงานอะไร ใครช่วยอะไรได้ก็ช่วย จะสร้างบ้านก็ชวนกันไปเอื้อแรงกัน ให้อะไรเงินๆทองๆมันไม่ได้มาจ้างกันหรอก (เลิศมูลจินดา, 2553: สัมภาษณ์)

คนแต่ก่อนโบราณ ไม่มีต้องซื้อต้องหากันหรอก มีอะไรก็แบ่งกันกินแบ่งกันใช้ แลกกัน อย่างบ้านไหนมีผักไม่มีเกลือก็เอามาแลกได้ หรือว่าเวลาเข้าป่าใครไปล่าสัตว์ได้เนื้อมาก็มากินด้วยกัน กินไม่หมดก็แบ่งๆกันไป ผักอะไรอยู่บ้านไหนก็ขอเก็บกันกินได้หมดไม่ว่าของใครไม่มีการหวงว่านี่ของบ้านฉันบ้านแก ช่วยเหลือกันทุกอย่าง ทำอะไรก็ช่วยกันดี อย่างเวลาไปทำนา หรือว่าจะปลูกบ้านสร้างบ้านใหม่ก็ไปช่วยกัน วานกัน เอื้อแรง ขอแรงกัน แล้วก็ทำกับข้าวเลี้ยงกันเท่านั้นพอ ไม่มีหรอกที่ต้องจ้าง คือคนสมัยนั้นมันยังพึ่งพากันช่วยเหลือกันไม่สนใจเรื่องเงินๆทองๆหรอก (มवल บุญหาญ, 2553: สัมภาษณ์)

นอกจากการมีลักษณะสังคมแบบเครือญาติ ที่ช่วยยึดโยงคนในชุมชนให้มีความรักใคร่ สามัคคีและเอื้ออาทรต่อกันแล้ว สิ่งสำคัญที่เป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนอีก อย่างหนึ่ง ก็คือ “ระบบอาวุโส” ซึ่งถือเป็นแนวทางในการปฏิบัติตนระหว่างผู้น้อยและผู้ใหญ่โดยผู้ ที่มีอาวุโสน้อยกว่าจะต้องให้ความเคารพเชื่อฟังผู้ที่มีอาวุโสมากกว่า ทุกคนรอบรั้วจะมีการปลูกฝัง ให้ลูกหลานเชื่อฟังคำสั่งสอนของผู้หลักผู้ใหญ่ไม่ว่าจะเป็นญาติ หรือผู้อาวุโสในชุมชน ซึ่งลักษณะ ความสัมพันธ์ดังกล่าวทำให้ถือเป็นปัจจัยหนึ่งที่จะช่วยขัดเกลาและจัดระเบียบพฤติกรรมของคนใน ชุมชนให้ประพฤติตนอยู่ในกรอบและคำสั่งสอนของผู้หลักผู้ใหญ่ นำมาซึ่งความอบอุ่นในครอบครัว ความสงบสุขเป็นระเบียบเรียบร้อยของชุมชน

สมัยก่อนพ่อแม่จะสอนตลอดว่าเป็นเด็กจะต้องเชื่อฟังที่ผู้ใหญ่เขาบอกเขาสอน ห้ามคือห้ามเถียง เด็กคนไหนพูดจาไม่ดีเถียงผู้ใหญ่ก็จะถูกตำหนิว่าพ่อแม่ไม่สั่งสอนมันก็ไม่ดีเสียถึงพ่อแม่เลย เด็กสมัยก่อนมันเลยไม่ปากกล้าหาแย้งแบบสมัยนี้หรอก จะทำอะไรก็ต้องบอก ต้องเกรงใจผู้ใหญ่ทุกบ้านต้องสอนลูกหลานว่าต้องเคารพเชื่อฟังกัน อย่างถ้าคนเป็นน้องก็ต้องเชื่อฟังพี่ที่ต้องรักกันอย่าทะเลาะกันมีอะไรก็ต้องช่วยกัน จะทำงานทำการอะไรก็อย่าเถียงกัน แล้วอย่างคนเป็นลูกหลานก็ต้องรู้จักดูแลผู้เฒ่าผู้แก่ไม่ให้ลำบาก ไม่ให้อยู่คนเดียวเขาสอนกันมาอย่างนี้ สมัยก่อนมันเลยไม่มีปัญหาว่าเหนื่อยเพราะคนให้ความเคารพกัน เชื่อฟังผู้ใหญ่แล้วคนก็ดูแล เอื้อเฟื้อกันทุกอย่างมีอะไรช่วยเหลือกันตลอดเพราะว่าอยู่บ้านเดียวกันถือเป็นญาติพี่น้องกันทั้งนั้น(โส ภาสสาร, 2553: สัมภาษณ์)

สิ่งที่บ่งชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของ“ระบบเครือญาติ” และ“ระบบอาวุโส” อีกประการหนึ่งก็คือ การจัดการความขัดแย้งของคนในชุมชน ซึ่งจากการที่คนในชุมชนต่างมีจิตสำนึกของคนเป็นคนบ้านเดียวกันถือว่าเป็นญาติพี่น้องกัน เวลามีปัญหาอะไรก็จะพูดคุยจัดการกันเอง หากเป็นเรื่องของความขัดแย้งกันก็จะใช้วิธีการพูดคุยไกล่เกลี่ยกัน โดยจะให้ผู้อาวุโสที่มีความรู้ความสามารถ เป็นที่เคารพศรัทธาของคนในชุมชนจะได้รับการยอมรับและไว้วางใจในการเป็นตัวกลางพูดคุยไกล่เกลี่ย หาข้อยุติของปัญหาความขัดแย้งของทุกฝ่าย โดยชาวบ้านทุกคนจะมีความยำเกรงและเชื่อฟังในสิ่งที่ผู้อาวุโสเหล่านั้นได้ตัดสินใจ สั่งสอนตักเตือนไป โดยในส่วนนี้ได้สะท้อนผ่านคำบอกเล่าของผู้ใหญ่หลายคน

แต่ก่อนนะเวลามีปัญหาอะไรในหมู่บ้าน อย่างมีบ้านไหนทะเลาะกัน มีปัญหากัน ก็ให้ผู้เฒ่าผู้แก่นี้ไปช่วยพูดคุยไกล่เกลี่ยตกลงกันได้ ไม่มีขึ้นโรงขึ้นศาลอะไรหรอกเพราะว่าแต่

ก่อนมันยังอยู่กันเป็นพี่เป็นน้อง คนในหมู่บ้านก็ญาติพี่น้องกันทั้งนั้นมิอะไรก็คุยกันได้ ตก
ลงกันเรียบร้อยก็ยอมรับตามนั้น ไม่มีเรื่องให้วุ่นวายใจตามมาทีหลังหรอก (คำ มุทาพร
, 2553: สัมภาษณ์)

ความเชื่อ/ คติประเพณีวัฒนธรรม ประเพณี

ชุมชนบ้านปลาข้าวเป็นชุมชนเกษตรกรรม ที่สืบทอดมรดกจากบรรพชนมาอย่าง
ต่อเนื่องยาวนาน โดยผูกพันกับธรรมชาติป่าวัฒนธรรมชุมชนอย่างแน่นแฟ้น ได้รับการสั่งสมแนวคิด
ภูมิปัญญา คติความเชื่อต่างๆจนเป็นแบบแผนการดำรงชีวิตที่มีคุณค่าและยึดถือเป็นแนวทางในการ
ปฏิบัติตนเพื่อให้เกิดความเจริญก้าวหน้าและความรู้สึกปลอดภัยในชีวิต ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความ
ชาญฉลาดของคนในชุมชนในอดีตอย่างมาก

คนในชุมชนบ้านปลาข้าวมีความเคร่งครัดในรูปแบบของประเพณี พิธีกรรม เชื่อถือใน
ในเรื่องไสยศาสตร์ ผีसाงเทวดา เชื่อในสิ่งที่มองไม่เห็นและมีฤทธิ์อำนาจที่จะบันดาลร้าย-ดี โดย
คติความเชื่อเรื่อง "ผี" นั้นเชื่อกันว่า ผีมีอยู่สองกลุ่มใหญ่ กลุ่มหนึ่งเป็นผีประเภทแผ่คุณความดี เช่น
ผีปู่ตา ผีบ้าน ผีเจ้าที่ ผีเรือน เป็นต้น โดยเชื่อว่าเป็นผีที่ช่วยช่วยคุ้มครองปกป้องภัยพิบัติ ช่วยขจัดปัด
เป่าสิ่งร้ายๆทั้งปวงที่จะมากล้ากราย ตลอดจนดูแลรักษาชุมชนให้เกิดความสงบสุข แต่หากใคร
ล่วงเกินขาดความเคารพยำเกรง หรือมีพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมก็อาจถูกลงโทษและเกิดสิ่งร้ายๆขึ้น
ในชีวิตได้ ส่วนผีอีกกลุ่มหนึ่งเป็นผีร้ายที่คอยมุ่งทำร้ายเบียดเบียน ก่อความวุ่นวายให้เกิดโทษภัย
เช่น ผีปอบ ผีเปรต ผีเป่า ผีห่า เป็นต้น ความเชื่อเหล่านี้มีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของ
ชาวบ้านในชุมชนบ้านปลาข้าวอย่างมากและถูกสอดแทรกอยู่ในกิจกรรมการดำเนินชีวิตหลายๆ
กิจกรรม นอกจากนี้ความเชื่อยังนำมาซึ่งพิธีกรรมต่างๆด้วย เช่น การบายศรีสู่ขวัญ การทำบุญขึ้น
บ้านใหม่ พิธีเลี้ยงช้าง² เป็นต้น

² เชิงช้างหรือเลี้ยงช้างเป็นพิธีที่สร้างขึ้นจากความเชื่อในเรื่องผี ใช้ในการเสี่ยงทายเหตุการณ์ที่มนุษย์ไม่สามารถ
ทราบได้เช่น เสี่ยงทายหาสิ่งของที่หายไป ทำนายเกี่ยวกับการทำมาหากิน และขับไล่ผีที่มารบกวนความสุขของ
มนุษย์ และสิ่งชั่วร้ายให้ออกจากหมู่บ้าน กล่าวได้ว่า เชิงช้างเป็นที่พึ่งและที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจของชาวอีสาน ถือเป็น
เป็นพิธีกรรมที่ศักดิ์สิทธิ์ จะใช้ก็ต่อเมื่อหมดทางแก้ไขเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้ตามกฎหมายของสังคม

ความเชื่ออะไรก็ยังมืออยู่คือการเป่ามนต์ หมอสูตร หมอสะเดาะ นับถือเจ้าปู่เจ้าตา คือเจ้าปู่
นับถือกันมากทุกปีจะมีงานไหว้เจ้าปู่ ทุกเดือนสามออกใหม่ก็จะไปไหว้เอาหัวหมูไปไหว้
พ่อใหญ่จ๋ม จะเป็นคนที่พาทำพิธีกรรมไหว้เจ้าปู่เจ้าตา (โส ลากसार, 2553: สัมภาษณ์)

พิธีสู่ขวัญนี้ทำในเกือบทุกงานจะขึ้นบ้านใหม่แต่งงาน มีเด็กเกิดใหม่มีเรื่องไม่ดีเกิดขึ้น
อะไรพวกนี้ก็ต้องทำพิธีบายศรีสู่ขวัญผูกข้อมือให้ มีหมอสูตรมาทำพิธีสวดเรียกขวัญ
ให้ มันเหมือนเป็นการอธิฐานขอให้เจ้าของขวัญมีความสุขความเจริญใครเจ็บไข้อยู่ก็ให้
หาย ไม่ให้สิ่งที่ไม่ดีมาทำอะไรได้ (คำ มุทาพร, 2553: สัมภาษณ์)

ก็มีหมากลีแข้งข่อง คือว่าถ้าเกิดมีของหายเขาก็จะเอาข่องมานำหายของหาย มันก็มีเวทย์
มนต์ตามความเชื่อนั่นแหละทำให้ข่องนำทางไปหาของที่มันหายไป สมมติมีคนลักสิ่งของ
ในหมู่บ้าน มันจะไปเองของมันแต่ว่ามีคนถืออยู่สองสามคน แล้วก็มีดอกไม้ธูปเทียน คนที่
ทำพิธีเนี่ยก็จะยืนอยู่ต่างหากเรียกว่า “พ่อจ๋า”³ ไม่ถือข่องนะแต่ว่าจะเป็นคนทำพิธีก็จะตั้ง
คายร้ายเวทย์มนต์อยู่ต่างหาก ที่นี้ข่องมันก็จะแวงไป ตามหาของที่หายไปเอง (สมร มุทา
พร, 2553: สัมภาษณ์)

ความเชื่อที่สำคัญอย่างหนึ่งของคนในชุมชนบ้านปลาข้าวก็คือ ความเชื่อเรื่องผีปู้ตา⁴ ซึ่ง
ชาวบ้านมีความเชื่อว่าผีปู้ตาจะเป็นผีบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว แต่ดวงวิญญาณยังเป็นห่วงบุตร
หลานอยู่จึงเฝ้าคอยดูแล รักษา ค้ำครอง ป้องกันภัยร้ายทั้งปวงที่จะเกิดขึ้นในชุมชนที่ ให้ความ
คุ้มครองดูแลชาวบ้านให้อยู่เย็นเป็นสุข ทั้งชาวบ้านที่อยู่ในหมู่บ้านและชาวบ้านที่จากไปทำงาน
นอกบ้านเป็นเวลานาน ๆ ซึ่งจากความเชื่อดังกล่าวทำให้ชาวบ้านได้กำหนดพื้นที่พำนักอาศัยของผี
ปู้ตาขึ้น โดยจะเลือกทำเลที่ไม่มีผู้ใดถือครอง เป็นที่สาธารณะ เป็นที่ดินน้ำท่วมไม่ถึงมีความอุดม
สมบูรณ์และมีทิศทางที่เหมาะสม เรียกว่า “ดอนปู้ตา” อาณาเขตของสัตว์ป่า ผี และอำนาจเหนือ

³ พ่อจ๋า หรือพ่อใหญ่จ๋า คือผู้ที่มีความรู้ในด้านหมอพราหมณ์ ภาษาถิ่นเรียกว่าพ่อจ๋า เป็นผู้ดำเนินการประกอบพิธี
ต่างๆ ในหมู่บ้าน รวมถึงบวงสรวงเลี้ยงตาย รวมทั้งทำพิธีสะเดาะเคราะห์ต่อชะตา ทำพิธีปลงดวงอีกสิ่งหนึ่งที่
มักจะเป็นความพิเศษของพ่อจ๋าที่ทำนายทายทักแม่นมาก

⁴ ผีปู้ตา หมายถึงผีเจ้าที่ ที่เชื่อกันว่าเป็นผู้ทำหน้าที่คุ้มครองหมู่บ้านให้อยู่เย็นเป็นสุข การเลี้ยงปู้ตาก็คือการเลี้ยง
สังเวศิเจ้าที่ประจำหมู่บ้านนั่นเอง คนอีสานมีความเชื่ออย่างนี้สืบต่อกันตั้งบรรพบุรุษและยึดถือปฏิบัติจนถึง
ปัจจุบัน ถึงแม้จะเปลี่ยนไปบ้างตามยุคตามสมัย

มนุษย์ เมื่อคน ต้องเข้าไปพึ่งป่าจึงถือเสมือนว่าไปให้ผีเลี้ยง ดังนั้น การบุกเบิกที่ดินทำกินและสร้างชุมชนในป่า จึงต้องมีการขออนุญาตจากผีเจ้าป่าเขาเสียก่อน และต้องทำไปเพื่อเพียงพอแก่การยังชีพเท่านั้น และความเชื่อความศรัทธาดังกล่าวก็ทำให้ชาวบ้านมีการจัดพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่ตาขึ้นในชุมชนทุกปีซึ่งเป็นการจัดพิธีขึ้นเพื่อแสดงความเคารพและบอกกล่าวเพื่อให้เพื่อให้ชาวบ้านในหมู่บ้านอยู่เย็นเป็นสุข โดยพิธีจะจัดขึ้นในเดือน 3 มีการจัดเตรียมข้าวปลาอาหารและเครื่องเซ่นไหว้ต่าง ๆ เช่น เหล้า หัวหมู เทียน ดอกไม้ รูป ชันซ์ห้า แต่งใส่ถาดยกมาถวายให้กับผีปู่ตา พร้อมกับบนบานให้ผีปู่ตาคู่มครองคนในหมู่บ้าน ให้อยู่เย็นเป็นสุข ไม่มีอุปสรรคในการดำเนินชีวิตประจำวัน

เรื่องผีป่วนี่มีมาตั้งแต่เนิ่นแล้ว ก็เป็นผีป่วนับรพบุรุษของเรานั้นละ มาคอยดูแลบ้านเรือน
ลูกหลานในบ้านเราให้อยู่ดีมีแฮง เดือน 3 ก็จะมีพิธีไว้เจ้าปู่เจ้าตาทุกปี หรือว่าใครจะไป
ทำงานไกลบ้าน จะเดินทางไปไกลบ้านก็จะไปไหว้ก่อนให้ท่านช่วยดูแลคุ้มครองเรา” (โส
ถาสาร, 2553: สัมภาษณ์)

...ก็มีบุญฮีตสิบสองนันทะ สมัยก่อนนั้นพอใกล้จะถึงงานวันบุญ อย่างบุญบั้งไฟ บุญเข้าพรรษา บุญข้าวประดับดิน บุญข้าวสารถ บุญออกพรรษา บุญกฐิน บุญผ้าป่าสามัคคี บุญข้าวจี บุญเดือนสาม บุญพระเวส และบุญเดือนหก ชาวบ้านหนุ่มสาว พากันเข้ามาจัดเตรียมงานด้วยกันตอนกลางคืนทุกวันก่อนวันงานประมาณ 7 วัน พอถึงเวลาที่จะตีโปงหรือกลองเป็นสัญญาณให้ลงมาที่วัดได้ ช่วยกันคนละไม้ละมือทอเสื่อบั้ง ทำดอกไม้ ร้อยดอกไม้จากดอกไม้แห้ง มาช่วยกันสนุกสนานเฮฮาอย่างถ้าครอบครัวใดจะบวชก็นำเม็ง ไปประดับประดาให้สวยงามด้วยกระดาษทอง กระดาษเงิน รวบรวมต่าง ๆ โดยฝีมือตัดเจาะ ลวดลายช่างชาวบ้านเอง ถ้าใครมีศรัทธาที่จะสร้างเม็งถวายก็ทำการก่อสร้างเลย โดยมากนิยมใช้ไม้ข่อย เมื่อทำการบวชลูกหลานเสร็จแล้ว ก็ยกถวายพระทั้งเม็งเลย...(ใส ลากसार, 2553: สัมภาษณ์)

ความเชื่อและการจัดพิธีกรรม ประเพณีต่างๆของชุมชนถูกยึดโยงเข้ากับวิถีการผลิตและการดำรงชีวิตของคนในชุมชนมาโดยตลอด ความเชื่อ พิธีกรรมต่างๆ รวมทั้งประเพณีต่างๆของชุมชนเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดบรรทัดฐานทางสังคม ก่อให้เกิดเป็นแบบแผนและแนวทางในการปฏิบัติตนของคนในชุมชนให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน ในขณะที่เดียวกันการจัดพิธีกรรมและประเพณีต่างๆขึ้นในชุมชน ยังเปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้พบปะแลกเปลี่ยนและมีกิจกรรมที่ทำร่วมกัน ดังนั้นความเชื่อ พิธีกรรมและประเพณีต่างๆที่มีในชุมชนจึงเป็นปัจจัยที่ทำให้คนในชุมชนสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข และเสริมสร้างความรักใคร่สามัคคีและความผูกพันของคนในชุมชนให้เหนียวแน่น นำมาซึ่งวัฒนธรรมที่งดงามต่างๆของคนในชุมชนตามมาหลายอย่าง เช่น วัฒนธรรมการช่วยเหลือเอื้อเฟื้อกัน การเอื้อเฟื้อแบ่งปันกันในเรื่องต่างๆ เป็นต้น

องค์ความรู้/ภูมิปัญญา

สำหรับภูมิปัญญาชาวบ้านถือเป็นสิ่งที่อยู่ควบคู่กับการดำรงชีวิตของคนในชุมชนบ้านปลาข้าวสับต่อกันมาตั้งแต่อดีต คนในชุมชนมีการใช้ความรู้ ประสบการณ์ต่างๆมาใช้ในการดำเนินชีวิตในทุกกิจกรรม เช่น การประดิษฐ์เครื่องใช้ในครัวเรือน การใช้ความรู้ในขั้นตอนการผลิตทางการเกษตร การรักษาโรค การแต่งกลอนลำเพื่อใช้เป็นคำสอนในเรื่องต่างๆให้แก่ลูกหลานได้ปฏิบัติและประพฤติตนไปในทางดีงาม เป็นต้น ในยุคของการก่อตั้งชุมชนนั้น วิถีชีวิตของคนในชุมชนเป็นลักษณะพึ่งพาตนเอง และมีความใกล้ชิดกับธรรมชาติ ดังนั้นเครื่องใช้สอยภายในครัวเรือน

ต่างๆ ล้วนถูกประดิษฐ์ขึ้นเองด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สืบทอดกันมารุ่นต่อรุ่น โดยใช้วัสดุที่มีอยู่ตามธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชน เช่น การจักสาน การทอผ้า งานไม้ต่างๆ การทำไต้จุด เป็นต้น

ของใช้ในบ้านสมัยก่อนนี้ทำเองทั้งนั้น ไม่มีให้ซื้อใช้เหมือนเดี๋ยวนี้หรอก ถ้วยจานชามช้อนอะไรก็ไม่มี แต่ก่อนใช้แต่กะลามะพร้าว ใบตองพวกนี้มาทำเป็นถ้วยจาน กะลามะพร้าวนี้ทำได้หลายอย่างนะ เอามาทำตะบวยตักน้ำก็ได้เอามาขัดคั่วให้มันเงาแล้วก็เอาไม้มาทำค้ำแค่นี้ก็ใช้ได้แล้ว เอามาทำเป็นช้อนก็ได้ คนแต่ก่อนไม่เรียกช้อนกันนะเขาเรียกว่า “บ่วง” เด็กสมัยนี้ไม่ค่อยรู้จักแล้ว(หัวเราะ) แล้วอย่างของใช้อื่นๆก็ทำเองทั้งนั้น กระติบข้าวเหนียว กระบุง ตะกร้า ไซของก็สานเอง ก็เอาของที่มีในหมู่บ้าน ที่มีในป่าเอามาใช้ได้ทั้งนั้น อย่างเศษไม้ก็เอามาเผาถ่านเอาทำฟืนใช้กันเอง อย่างพวกจี้ตก ก็ยางไม้ที่ตกลงมานะเขาเรียกที่ตกก็เก็บเอามาทำไต้จุดไฟก็สว่างได้ (โส ลาภสาร, 2553: สัมภาษณ์)

พวกเครื่องไม้เครื่องมืออะไรมันไม่ได้มีขายหรอกนะสมัยก่อนนะ อะไรก็ต้องทำเองอย่าง คนสมัยก่อนทำเองได้ทั้งนั้นละ คนแต่ก่อนเนียทำเป็นเกือบจะทุกครัวเรือนเลยนะ พ่อเองก็ทำเป็น ตอนเด็กๆเห็นพ่อเขาทำ ก็ไปดู แล้วก็ลองทำ ก็ได้ทำไว้ใช้ในบ้านอย่าง สุ่ม ไซ ข้อง อะไรพวกนี้ก็สานเอง เดี๋ยวนี้ก็ยังทำเป็นอยู่เลย (จรรยา มณีสาข, 2553: สัมภาษณ์)

ภาพที่ 9 เครื่องใช้ เครื่องจักสานโบราณ

ผู้หญิงสมัยก่อนส่วนใหญ่จะทอผ้าเป็นทั้งนั้นล่ะ แต่ก่อนมันไม่ได้มีเสื้อผ้าสำเร็จขายแบบทุกวันนี้ ก็ต้องทอใส่เอง ผ้าฝ้าย ผ้าไหม ก็ทอกันเอง ทำเองทุกอย่างเลย ปักผ้าแล้วก็ต้องมาเงินมา อย่างไหมแต่คราวแต่ก่อนก็ต้องปักหมอนเลี้ยงไหมเองนะ เอาฝักหลอมมาปักไปไว้ก็จะเป็นตัวหมอน เป็นตัวหมอน เอาเลี้ยงใส่กระดิ่ง เค้าเรียกว่าจ้อ คนโบราณเรียกอย่างนั้นนะ (เหลา บุญเคล้า, 2553: สัมภาษณ์)

การรักษาโรค การดูแลเรื่องการเจ็บป่วย ที่เกิดจากภูมิปัญญาท้องถิ่น การรักษาตามวิถีของชาวบ้าน เช่น การใช้สมุนไพร เนื่องจากระบบการดูแลสุขภาพ การศึกษาแผนปัจจุบันยังไม่ทั่วถึง ยังไม่มีโรงพยาบาลหรืออนามัยภายในชุมชน

แต่ก่อนมันยังไม่มีหมอนไม่มีอนามียหรือกแล่น มีแต่ป่า เวลาเจ็บไข้สมัยก่อนเนี่ย จะมียาต้มยาฝน คือ ยารากไม้ ยาสมุนไพรเนี่ยแหละ ก็ไปหาเอาในป่านั้นแหละ อย่างเวลาปวดท้องท้องร่วง ก็เอาขางชาด กรองเอาน้ำชาดมากินก็หายอยู่ อย่างเวลาเป็นไข้เนี่ยผู้เฒ่าผู้แก่ก็จะเอารากไม้นี้ละมาฝนใส่ในห่อผ้า มีหอยทะเลอะไรเนี่ยแหละผู้เฒ่าผู้แก่จะรู้ เขาไปในป่าเขาจะรู้ว่าอะไรมันเป็นยา เอามากินมันก็หาย อย่างเวลาคนคลอดลูกก็เป็นหมอนด้าย ก็อยู่ในหมู่บ้านนี้ละทำคลอดกันเอง คลอดเสร็จก็ต้องอยู่กรรม อยู่ไฟ จะมีสมุนไพร รากเข็มแดงก็ต้องอยู่ไฟ มันจะเข้าอุ้งเร็ว มันจะฟื้นเร็ว (สาย แสนสุข, 2553: สัมภาษณ์)

นอกจากความรู้ภูมิปัญญาในการประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้ต่างที่นำมาใช้ในวิถีประจำวัน และความรู้ในเรื่องสมุนไพรการรักษาโรคแบบโบราณแล้ว ความรู้ในเรื่องการแต่งกลอน“ลำ” หรือ การศิลปะการแสดงที่เรียกว่า “หมอลำ”⁶ ก็ถือเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านอีกอย่างหนึ่งที่มิอยู่ในชุมชนบ้านปลาค้าวมาตั้งแต่อดีต โดยเล่ากันว่าจุดกำเนิดของการแสดง “หมอลำ” นั้นเกิดจากการเล่านิทานของผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนให้ลูกหลานฟัง ตอนแรกก็เล่าเป็นกลอนธรรมดา จากนั้นก็พัฒนาการร้องเป็นท่วงทำนอง มีเครื่องดนตรี เช่น พิณ แคน มาประกอบจังหวะเพื่อความสนุกสนาน

⁶ การแสดงหมอลำ เป็นรูปแบบของเพลงลาวโบราณในประเทศลาวและภาคอีสานของประเทศไทย สามารถแบ่งออกได้เป็นหลายอย่าง ตามลักษณะทำนองของการ คำว่า "หมอลำ" มาจากคำ 2 คำมารวมกัน ได้แก่ "หมอ" หมายถึง ผู้มีความชำนาญ และ "ลำ" หมายถึง การบรรยายเรื่องราวต่าง ๆ ด้วยทำนองอันไพเราะ ดังนั้น หมอลำ จึงหมายถึง ผู้ที่มีความชำนาญในการบรรยายเรื่องราวต่าง ๆ ด้วยทำนองเพลง

หมอลำนี้มีมานานแล้วตั้งแต่รุ่นปู่ย่าตาทวดนู่น ว่ากันว่ามันมาจากการเล่านิทานของคน สมัยก่อนให้ลูกหลานฟัง ตอนแรกก็เล่าเป็นกลอนเลขๆ ไม่ได้เป็นเพลงอะไรหรอก ไม่มีเครื่องตรีอะไร แล้วมันก็ค่อยเปลี่ยนรูปแบบไปให้มันสนุก จากกลอนธรรมดาที่ร้องให้เป็น เพลงใส่ทำนองเข้าไป เอาพิณ แคนมาเล่นใส่กัน ลำเป็นเรื่องเป็นราว ลำแซงกันหนุ่มๆ สาวๆ เลขสนุกสนานกันไป(บัววนม สายเหลา, 2553: สัมภาษณ์)

การร้อง “หมอลำ” ในอดีตนั้นเดิมทีไม่ได้มีวัตถุประสงค์เพื่อความบันเทิงเท่านั้น หากแต่เป็นวิธีการในการสอดแทรกคำสอน คติธรรมต่างๆ ผ่านการเล่านิทาน “ลำสมัยก่อนที่ต้องมีการเขียนกลอนให้ทันสมัยทันยุค มีการคิดสอนใจไปในตัว เรื่องคุณธรรม จริยธรรมก็แทรกเข้าไป แล้วก็มี การเขียนกลอนเป็นของใครของมัน ไม่มีการเอากลอนคนอื่นมาลำ”(เหรียญชัย โพธารินทร์, 2553: สัมภาษณ์) ต่อมาจึงได้ร้องเป็นท่วงทำนอง มีการแต่งกลอนลำขึ้นมาหลายแบบทั้งกลอนลำที่เป็นคติ คำสอนเตือนใจต่างๆ กลอนลำเกี่ยวพาราสีระหว่างผู้หญิงกับผู้ชาย คนที่เป็นหมอลำก็จะเป็นคนที่มีความสามารถในการแต่งกลอนลำเป็นของตัวเอง

การลำสมัยก่อนนี้มีหลายแบบก็เรียกต่างกันไป แรกๆเลยจะเป็นพวก “หมอลำพื้น”⁷ แล้วก็แต่งกลอนใหม่ๆหลายแบบร้องรำให้มันสนุกขึ้นเป็นพวก “ลำกลอน”⁸ พวกหนุ่มสาวลำจีบกัน ใช้โต้ตอบกัน ส่วนใหญ่กลอนลำสมัยก่อนมันจะมีเรื่องมีราว มีคติคำสอนอะไรใส่ไว้ด้วย ไม่ใช่แค่สนุกสนานอย่างเดียว (ระวี โสมรักษ์, 2553: สัมภาษณ์)

องค์ความรู้ภูมิปัญญาของชาวบ้านชุมชนบ้านปลาข้าวในอดีตนั้นแสดงให้เห็นถึงความสามารถของผู้คนในยุคก่อนที่รู้จักนำสิ่งรอบตัวมาคิดค้นประดิษฐ์เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ใน ชีวิตประจำวันได้ทำให้คนสมัยก่อนสามารถดำรงมีความสามารถในการพึ่งพาตนเอง มีความเป็นอยู่แบบพอเพียง นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นความสามารถในการใช้ภาษาและความชาญฉลาดในการ

⁷ หมอลำพื้น หมายถึง “หมอลำนิทาน” คือ หมอที่เล่านิทานด้วยการลำ (ขับร้อง) คำที่เก่าแก่พอๆ กันกับ “ลำพื้น” ก็คือ “เว้าพื้น” ซึ่งตรงกับว่า “เล่าเรื่อง” หมอลำพื้นจะเป็นหมอลำคนเดียว และมีหมอแคนเป่าคลอเสียงประสานไปด้วย

⁸ หมอลำกลอน คือหมอลำที่ลำโดยใช้กลอน ถ้าจะให้ใกล้เคียงกับความหมายก็น่าจะเป็น “หมอลำได้กลอน” มากกว่า เพราะเป็นการลำแข่งขันโต้ตอบกันด้วยกลอนลำ เป็นหมอลำคู่ ชาย-ชาย หรือชาย-หญิง ปัจจุบันจะมีเฉพาะคู่ชาย-หญิงเท่านั้น สมัยก่อนจะเน้นในทางแข่งวิชาความรู้กันเป็นหลัก ปัจจุบันนิยมการลำเกี่ยวกับ การสนุกสนานเพลิดเพลิน ต้องใช้ศิลปะสูงยิ่งกว่าหมอลำประเภทใดๆ ทั้งสิ้น ทั้งการฝึกฝนอบรมความขยันหมั่นเพียร ตลอดจนคุณค่าของบทกลอน

สอนคติธรรมคำสอนต่างๆให้แก่คนในชุมชนได้ยึดถือปฏิบัติ ให้คนมีสำนึกในเรื่องบาปบุญคุณโทษ ผ่านการเล่านิทาน บทกลอนลำต่างๆ เกิดเป็นบรรทัดฐานที่ดำรงของชุมชน ซึ่งภูมิปัญญาต่างๆ เหล่านี้มีการสืบทอดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน

การติดต่อสื่อสารกับภายนอกชุมชน

ในอดีตนั้นชุมชนบ้านปลาข้าวเป็นชุมชนที่อยู่ห่างไกลจากตัวเมือง และมีป่าล้อมรอบชุมชน ดังนั้นการคมนาคม ติดต่อกันระหว่างภายในและภายนอกชุมชนจึงค่อนข้างลำบาก เนื่องจากยังไม่มีถนนหนทางที่สะดวกสบาย จะมีเพียงเส้นทางเล็กๆที่ชาวบ้านบุกเบิกเองเป็นลักษณะทางทราย ทางเกวียนลัดเลาะไปตามป่าเขา โดยต้องใช้การเดินเท้า จี๋ช้าง จี๋ม้าหรือเทียมเกวียนเท่านั้น

แต่ก่อนถนนหนทางมันไม่ได้เป็นแบบนี้ มันเป็นทางเกวียน ทางทราย รดราอะไรก็ยังไม่ มีแต่ก่อนเค้าใช้เกวียน ใช้ม้ากัน ถนนลูกรังก็ยังไม่ มีตอนที่แม่เด็กๆ ถ้าจะไปอำเภอต้องเดินไปที่บ้านล้ามะโคงุ่น เดินเป็นสิบิโลนุ่นไปขึ้นรถข้างนอก ขนาดพวกครูที่มาสอนที่โรงเรียนจะได้สอนหนังสือก็เดินไปเหมือนกัน มันยังไม่มีรถ เดินไปพร้อมกับนักเรียนนั่นล่ะ ครูกับนักเรียนก็ไปถึงโรงเรียนพร้อมกัน พวกที่ไปล่านอกบ้านก็ยังได้ขี่ม้ากันไปเลย (บัวนวม สายเหลา, 2553: สัมภาษณ์)

เนื่องจากการคมนาคมค่อนข้างลำบาก การเดินทางไปต่างถิ่นต้องใช้เวลาาน ซึ่งถ้าหากอยู่ไกลมากต้องใช้เวลาหลายวัน ดังนั้นการติดต่อกับภายนอกชุมชนจึงมีน้อย ซึ่งจะมีการเดินทางติดต่อกันบ้างก็ต่อเมื่อมีความจำเป็น เช่น การรับจ้างแสดงหมอลำต่างถิ่น, การนำพืชผักไปหรือสิ่งของไปค้าขายหรือแลกเปลี่ยน, การไปเยี่ยมญาติต่างชุมชน เป็นต้น “สมัยก่อนจะไปไหนก็ลำบากครหาไม่มี ถนนหนทางไม่สะดวก ถ้าไม่จำเป็นก็ไม่ค่อยได้ออกไปไหนกันหรอก ถ้าไปจำเป็นจะไปบ้างก็ไปหาญาติพี่น้องที่อยู่บ้านอื่น หรือว่าไปเล่นหมอลำกันที่หมู่บ้านอื่นบ้าง” (บัวศรี ดันเกตุ, 2553: สัมภาษณ์)

อนึ่ง แม้ว่าการติดต่อสื่อสาร ระบบคมนาคมขนส่งในอดีตจะไม่สะดวกสบายดังเช่นปัจจุบัน แต่ก็ไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชน เนื่องจากคนในชุมชนเรียนรู้ที่จะใช้ชีวิตอยู่กับสิ่งแวดล้อมและปัจจัยต่างๆที่มีภายในชุมชนโดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพาปัจจัยจากภายนอก

สรุปพัฒนาการช่วงการก่อรูปชุมชน

กล่าวโดยสรุป ลักษณะชุมชนบ้านปลาค้าวในยุคก่อรูปชุมชนมีลักษณะเป็นชุมชนแบบเกษตรกรรมมีการผลิตเพื่อการยังชีพ วิถีชีวิตของคนในชุมชนมีความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย พึ่งพิงธรรมชาติและทรัพยากรสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ในท้องถิ่น ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนนั้นยึดโยงกันด้วยระบบเครือญาติ ปลุกฝังให้ลูกหลานรักเคารพดูแลผู้หลักผู้ใหญ่และผู้อาวุโส ทำให้คนในชุมชนมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน ดูแลซึ่งกันและกัน ซึ่งนำไปสู่วัฒนธรรมท้องถิ่นอันทรงคุณค่าที่หลากหลาย เช่น การแลกกันกินแลกกันใช้ การเอาแรงช่วยงานกันในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการดำนา เกี่ยวข้าว การสร้างบ้านเรือน หรือหากบ้านใครมีงานก็จะมีการเอาแรงช่วยกันอย่างแข็งขันโดยไม่ต้องมีอามิเงินจ้างแต่อย่างใด ซึ่งกิจกรรมต่างๆ เหล่านี้ก็ทำให้คนในชุมชนได้มีโอกาสพบปะสังสรรค์ ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ยังผลให้เกิดความรักใคร่สามัคคีของคนในชุมชนเพิ่มมากขึ้น

2. การเปลี่ยนแปลงชุมชน(2504-2539)

พัฒนาการของชุมชนบ้านปลาค้าวในระยะการก่อรูปชุมชนนั้นเป็นการเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไป และยังไม่มียุทธศาสตร์จากภายนอกเข้ามากระทบในชุมชนมากนัก ทำให้คนในชุมชนมีวิถีชีวิตแบบเรียบง่าย ชีวิตผูกพันอยู่กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีในอยู่อย่างพอเพียง เป็นลักษณะสังคมแบบเกษตรกรรมที่ผลิตเพื่อการยังชีพ คนในชุมชนมีความผูกพันกันอย่างเหนียวแน่นด้วยระบบเครือญาติ มีการพึ่งพาอาศัย ช่วยเหลือซึ่งกันและกันสืบทอดกันมาอย่างยาวนาน จนกระทั่งเมื่อประเทศไทยมีการรับเอาแนวคิดการพัฒนาระยะหลักเข้ามาใช้จึงต้องปรับเปลี่ยนแนวทางในการพัฒนาและบริหารประเทศใหม่เพื่อให้บรรลุเป้าหมายเพื่อที่จะพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยและความเป็นประเทศอุตสาหกรรม การดำเนินการตามแนวทางพัฒนาดังกล่าวนั้นรัฐบาลได้สร้างกระบวนการพัฒนาชุมชนให้ตอบสนองต่อนโยบายในภาคเศรษฐกิจระดับประเทศ โดยการเชื่อมโยงชุมชนเข้ากับกลไกของรัฐ มีการกำหนดแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ⁹ เป็น

⁹ คือแผนที่จัดทำขึ้นโดยคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เพื่อเป็นแนวทางที่ใช้ในการพัฒนาประเทศของหน่วยงานภาครัฐให้มีเอกภาพ ซึ่งได้รับอิทธิพลแนวคิดมาจากที่ปรึกษาธนาคารโลกในช่วงสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 เริ่มมีการวางแผนและเปิดเผยต่อสาธารณชนเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2504 ซึ่งถือว่าเป็นปีเริ่มต้นในการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติของประเทศไทย ภายหลังได้มีการเปลี่ยนชื่อเป็นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ปัจจุบันมีการดำเนินการมาแล้ว 10 ฉบับ

แนวทางหลักสำหรับการกำหนดทิศทางการพัฒนาประเทศให้เป็นไปในแนวทางเดียวกัน โดยรัฐบาลประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 ซึ่งการดำเนินการในระยะที่ 1 รัฐบาลมุ่งหนักไปในด้านเพิ่มประสิทธิภาพและปริมาณของการผลิตพืชผลเกษตรกรรม รวมทั้งการสงวนป่ากับการปรับปรุงการขนส่งและสื่อสารให้สะดวกรวดเร็วยิ่งขึ้นซึ่งนับว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงต่างๆขึ้นในประเทศอย่างต่อเนื่องทั้งในระดับมหภาค และในระดับชุมชน รัฐได้เข้าไปมีส่วนในบริหารจัดการทรัพยากรต่างๆของชุมชน นำโครงการต่างๆจากภาครัฐเข้าสู่ชุมชน ปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานต่างๆของชุมชน เช่น การขยายเส้นทางคมนาคมเพื่อเชื่อมชุมชนชนบทกับเมือง การนำเข้าของสาธารณูปโภคต่างๆ เช่น ไฟฟ้า ประปา การปรับปรุงระบบการติดต่อสื่อสาร การนำเทคโนโลยีใหม่ๆเข้าสู่ชุมชน การดำเนินการตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 ของภาครัฐ ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงจากชุมชนดั้งเดิมจากลักษณะชุมชนเกษตรกรรมเพื่อการยังชีพ เข้าสู่ระบบทุน นอกจากนี้การปรับเปลี่ยนแนวทางการพัฒนาประเทศดังกล่าวทำให้ระบบเศรษฐกิจของไทยผูกติดเข้ากับระบบเศรษฐกิจของโลกดังนั้นจึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่ประเทศไทยจะได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงต่างๆของโลกรวมถึงกระแสโลกาภิวัตน์ นำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลงทั้งโครงสร้างทางกายภาพ ระบบคิด วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของคนในชุมชนเป็นอย่างมาก

2.1 การเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรม

เมื่อความเจริญแพร่ขยายเข้ามาในชุมชนอันเนื่องมาจากการพัฒนาตามแนวทางที่รัฐบาลกำหนด ประกอบกับกระแสโลกาภิวัตน์ที่นำไปสู่ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี การสื่อสารต่างๆ ทำให้ชุมชนมีการรับรู้ข้อมูลข่าวสารจากภายนอกได้เพิ่มขึ้น การติดต่อสื่อสารการกับภายนอกสามารถทำได้สะดวกสบายมากขึ้น เกิดการแพร่กระจายของวัฒนธรรม ความรู้ ค่านิยมต่างๆ ส่งผลกระทบโดยตรงต่อการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนบ้านปลาข้าวมากมาย เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านโครงสร้างทางกายภาพระบบการติดต่อสื่อสาร สาธารณูปโภคต่างๆ รวมถึงวิถีชีวิต สภาพความเป็นอยู่ ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน ดังนี้

วิถีชีวิตความเป็นอยู่

ในยุคการก่อตั้งชุมชนชนนั้น วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนบ้านปลาข้าวเป็นไปอย่างเรียบง่าย ชีวิตมีความผูกพันอยู่กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน คนในชุมชนมีความ

ผูกพันรักใคร่ เอื้ออาทรกัน ใช้ชีวิตแบบเอื้อเฟื้อต่อกัน มีอะไรก็แลกกันกินแลกกันใช้ มีการช่วยเหลือกันในด้านต่างๆ ในลักษณะเอาแรงกัน เมื่อความเจริญได้แพร่ขยายในชุมชนเนื่องจากการเร่งรัดพัฒนาจากภาครัฐ ทำให้มีการเข้ามาของระบบทุนนิยม คนในชุมชนปรับเปลี่ยนค่านิยมในการบริโภคมุ่งเน้นความสะดวกสบาย วัฒนธรรมการแลกกันกินแลกกันอยู่ ที่เคยมีในอดีตถูกแทนที่ด้วยระบบการตลาด การซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าด้วยเงินตรา “เงิน” กลายเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตอย่างมาก

บ้านเมืองมันเจริญขึ้น สิ่งล่อตาล่อใจมันก็เยอะ มันไม่เหมือนสมัยก่อนที่คนอยู่แต่ในหมู่บ้าน ไม่ได้ออกไปไหน เพราะถนนหนทางอะไรมันก็ยังไม่สะดวกสบายเหมือนเดี๋ยวนี้ ชาวสารขังนอกเป็นยังไงเราก็ไม่ค่อยรู้กันหรอก ก็อยู่หาอยากหากินตามบ้านเราไป อยู่กันแบบง่ายๆ มีอะไรก็แบ่งกันกิน แลกกันใช้ พอมันเจริญมันก็ไม่เป็นแบบนั้นแล้วอะไรก็ต้องใช้เงิน ข้าวปลาอาหารก็ต้องซื้อ ยิ่งสิ่งล่อใจมันเยอะขึ้นอะไรที่มันทำให้สะดวกสบายก็อยากซื้ออยากจะได้มาก็ต้องดิ้นรนหาเงินมาซื้อ (บัวศรี ต้นเกตุ, 2553: สัมภาษณ์)

เมื่อความเจริญต่างๆ แพร่ขยายเข้ามาในชุมชน การปรับปรุงระบบสื่อสาร โทรคมนาคมต่างๆ ทำให้ชุมชนมีการติดต่อกับภายนอกชุมชน รวมถึงการรับรู้ข้อมูลข่าวสารจากนอกชุมชนเพิ่มมากขึ้น กระแสวัฒนธรรมจากภายนอกชุมชนเริ่มแพร่เข้ามา มีอิทธิพลและส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรมชุมชนในหลายๆ ด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัฒนธรรมการบริโภคนิยมส่งผลต่อระบบความเชื่อ ค่านิยม ระบบคิดต่างๆ ของคนในชุมชนด้านทั้งเรื่องของอาหารการกิน การสร้างบ้านเรือน ไม่ได้เป็นเพียงที่อยู่อาศัยอีกต่อไป การแต่งกายก็ไม่ได้เป็นเพียงเครื่องนุ่งห่มปกปิดร่างกายเพียงอย่างเดียว หากแต่สิ่งต่างๆ เหล่านั้นได้กลายมาเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงสถานะทางสังคม ความร่ำรวย การมีหน้ามีตาในสังคม ความทันสมัย และเป็นเครื่องอำนวยความสะดวกสบายให้กับตนเองด้วย ทำให้คนต้องพยายามขวนขวายสิ่งต่างๆ เหล่านั้นมาเพื่อให้รู้สึกว่าตนเองทัดเทียมคนอื่น

สมัยก่อนมันไม่มีอะไรเราก็กินอยู่กันง่ายๆ ไม่คิดอะไร ไม่อยากมีอยากได้ แต่พอความเจริญเข้ามามันก็เปลี่ยนแล้ว เปลี่ยนแทบจะทุกอย่างเคยหากินหาใช้ก็เปลี่ยนมาซื้อเอาความสะดวกกว่า แต่ก่อนเสื้อผ้าอะไรก็แต่งง่ายๆ ทำกันเอง ผู้ชายนุ่งผ้าขาวม้า เสื้อแสงไม่ค่อยใส่กันหรอก ถ้าอยู่บ้าน ก็คนทำงานใช้แรงตากแดดตากฝนไม่รู้จะแต่งตัวดีไปทำไม คนไม่ค่อยได้ออกไปไหนด้วยเพราะแต่ก่อนจะไปไหนที่ก็ลำบากต้องเดินลัดเลาะไปตามห้วยถนนหนทางก็ไม่มี เราเลยไม่รู้ว่าจะข้างนอกมันเป็นยังไง เสื้อผ้าสีสนแบบใหม่ๆ มันก็ไม่มี มันไม่มี

สิ่งมาล่อใจ พอ มีถนนรกร้างไปไหนมาไหนสะดวก มีทีวีให้ดู คนก็เริ่มไปเห็นจากที่อื่น เห็นคาราในทีวีใส่ก็อยากแต่งเหมือนเขาบ้างจะได้ดูทันสมัย ผู้หญิงก็เปลี่ยนจากใส่ผ้าถุงมาแต่งกางเกง กระโปรงแบบใหม่ๆ เพราะมันสวยกว่า มันคล่องตัวกว่าจะขึ้นรถลงเรือก็สะดวกสบาย ยิ่งพวกเด็กๆ หนุ่มๆ สาวๆ รุ่นหลังๆ เนี่ยเสื้อผ้าสีสันแบบนั้นแบบนี้ออกใหม่ต้องรีบหามาใส่ไม่ทันเขาจะหาว่าเชย (มวล บุญหาญ, 2553: สัมภาษณ์)

บ้านเรือนสมัยก่อนมันเป็นบ้านหลังเล็กๆ หลังคามุงหญ้า ฝาบ้านก็เอาใบตองมาเย็บเป็นตับ สร้างกันง่ายๆ ไม่ต้องใหญ่โตอะไรแค่พออยู่พอคุ้มกะลา ไม่ได้มีรั้วอะไรกัน อย่างมากถ้ากั้นก็เป็นรั้วไม้ไผ่พอให้รู้เขต พอหลังๆ มาคนมีเงินหน่อยก็สร้างเป็นบ้านไม้หลังใหญ่ขึ้น แล้วก็มาเป็นบ้านปูน มีรั้วสูงๆ มากั้น หลังคาเปลี่ยนจากหญ้ามาเป็นไม้ ต่อมาก็เปลี่ยนเป็นสังกะสี แล้วก็มาเป็นกระเบื้องมันเปลี่ยนมาเรื่อยๆ พอคนนั้นทำคนนี้ก็ทำบ้าน ใครมีบ้านหลังเล็กๆ เขาก็มองว่าจน ต้องสร้างบ้านหลังใหญ่ๆ สวยๆ จะได้เหมือนคนอื่น บางคนไม่มีเงินก็ต้องไปกู้ไปยืมเงินมาทำมาสร้างให้เหมือนคนอื่น” (บัวคำ สายเหลา, 2553: สัมภาษณ์)

สถาบันทางสังคม

- ครอบครัว บ้าน

ลักษณะโครงสร้างของครอบครัวคนในชุมชนบ้านปลาข้าวในยุคการก่อรูปชุมชนส่วนใหญ่จะเป็นลักษณะครอบครัวขยาย แต่เมื่อสภาพสังคมและเศรษฐกิจเปลี่ยนไปทำให้วิถีชีวิตของคนในชุมชนเปลี่ยนไป เช่น การเปลี่ยนค่านิยมเรื่องการศึกษาที่นิยมส่งบุตรหลานไปศึกษาในเมืองใหญ่เพราะเชื่อว่าเป็นโรงเรียนที่มีคุณภาพกว่าทำให้ลูกหลานต้องออกไปอยู่ห่างไกล บางครอบครัวลูกไปทำงานในเมืองหลวงเพราะมีรายได้ที่สูงกว่า บางครอบครัวไม่ต้องการที่จะอยู่เป็นครอบครัวใหญ่มีความไม่สะดวกจึงมีการแยกมาสร้างครอบครัวใหม่เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้ลักษณะครอบครัวของคนในชุมชนมีลักษณะของครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น อย่างไรก็ตามคนในชุมชนยังคงมีพื้นฐานความผูกพันกันด้วยระบบเครือญาติอย่างเหนียวแน่น ให้ความสัมพันธ์แบบเครือญาติของคนในชุมชนยังคงมีอยู่ ยังมีการดูแลช่วยเหลือเกื้อกูลกันในระหว่างกลุ่มที่เป็นญาติพี่น้องกันดังเช่นอดีต

เดี๋ยวนี้ส่วนใหญ่ที่อยู่บ้านจะมีเด็กๆ กับพวกที่รุ่นเก่าๆ ผู้เฒ่าผู้แก่นั่นละ พวกหนุ่มๆสาวๆ มันก็อยู่กันน้อยกว่าแต่ก่อนอยู่ ไอ้ที่พอจะมีอยู่บ้างก็เด็กๆ พวกที่เรียนหนังสืออยู่ที่บ้าน แล้วบางบ้านก็คิดน้อยลูกหลานสอบได้ทำงานอยู่แถวบ้าน อยู่ที่บ้านกัน แต่ว่าส่วนใหญ่พอเรียนจบกันก็ไปทำงานข้างนอกเยอะ ที่ในเมือง ที่กรุงเทพฯ นั่น ก็ที่บ้านมันไม่มีงานทำ เขาเรียนจบสูงๆมาจะทำไรทำกันก็ไม่ใช่นะ ก็ต่างคนก็ต่างทำงานอาชีพใครอาชีพมัน อย่างพ่อแม่ที่อยู่บ้านนี่ก็หาเงินที่บ้านไป อย่างลูกๆแม่นี่ก็ทำงานอยู่ที่ กรุงเทพฯ ตอนนี่ก็ซื้อ คอนโดอยู่กรุงเทพเงินมันได้เยอะกว่า (บัวงาม สายเหลา, 2553: สัมภาษณ์)

บางทีแต่งงานก็แยกบ้านกันออกไปคือถ้าอยู่ด้วยกันหลายๆคนมันก็ไม่ค่อยสะดวกใจกัน แต่ว่ามีที่มิทางก็สร้างใกล้ๆกันนี่ละ อย่างบ้านแม่นี่ ก็อยู่ใกล้กัน บ้านยายก็อยู่ข้างๆ ใกล้ๆ(ซี ไปบ้านหลังติดกัน) ก็บ้านพี่สาว บ้านใกล้เรือนเคียงมีแต่บ้านญาติพี่น้อง ก็ยังอยู่แบบพี่แบบน้องกันอยู่ ยังดูแลกันก็เฝ้า มีหยังก็ส่งให้กัน บางวันก็ถือด้ายข้าวไปกินด้วยกัน ไปมาหาสู่กันตลอดนั่นละ (หนูณ โปธารินทร์, 2553: สัมภาษณ์)

อนึ่ง การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต สภาพทางสังคมและเศรษฐกิจของชุมชน นอกจากจะทำให้โครงสร้างทางครอบครัวกลายเป็นครอบครัวเดี่ยวมากขึ้นแล้ว ยังส่งผลกระทบต่อเรื่องของการเวลาในการพบปะพูดคุยกันของคนในครอบครัวให้น้อยลงด้วย ทั้งนี้เป็นผลจากปัจจัยด้านการประกอบอาชีพ การศึกษาของบุตรหลาน “บ้านแม่อยู่กันสองคนนี่ละ ลูกชายก็ไปทำงานอยู่ที่กรุงเทพฯ เค้าเรียนจบก็ไม่ได้มาทำงานที่บ้าน กลับมาบ้านปีละสองสามครั้ง”(บัวบาน พร้อมสุข, 2553: สัมภาษณ์)

- วัด ศาสนา

แม้ว่าสภาพทางสังคมและเศรษฐกิจของคนในชุมชนจะเปลี่ยนไป แต่วัดและศาสนายังคงเป็นสิ่งที่คนในชุมชนส่วนใหญ่ให้ความสำคัญ วิถีชีวิตของคนในชุมชนบ้านปลาข้าวยังมีความผูกพันกับวัดและพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก และจะให้ความร่วมมือร่วมใจกันอย่างพร้อมเพรียงในการประกอบกิจกรรมต่างๆที่เกี่ยวข้องกับวัด และศาสนา ทั้งการทำบุญตักบาตรในวันพระ การทำบุญต่างๆ อย่างไรก็ตามแม้ว่าคนในชุมชนส่วนใหญ่ยังคงยึดมั่นและให้ความสำคัญกับวัดและศาสนาอยู่ แต่ผลพวงจากการพัฒนาที่ทำให้คนในชุมชนมีการเปลี่ยนระบบคิด ค่านิยมในการบริโภค เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต แบบแผนการผลิตต่างๆ ก็ส่งผลให้พฤติกรรมการปฏิบัติตน

ของคนในชุมชนที่มีต่อวัดและศาสนานักปรับเปลี่ยนไปเช่นกัน เช่น พฤติกรรมในการเข้าวัดทำบุญ รับศีลรับพรของคนในชุมชนจากเดิมที่ส่วนใหญ่จะไปนั่งจำศีล ปฏิบัติธรรม สวดมนต์ ฟังเทศน์ กันพร้อมเพรียงไม่ว่าเด็ก หนุ่มสาว หรือผู้เฒ่าผู้แก่ แต่เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงต่างๆเกิดขึ้นทำให้ส่วน ใหญ่คนที่ถือปฏิบัติดังกล่าวจะอยู่เฉพาะในกลุ่มของผู้เฒ่าผู้แก่

เรื่องงานศิลปงานบุญนี้ยังทำอยู่นั่นละ แต่มันก็ต่างกว่าสมัยก่อนอยู่เพราะวันพระคนก็มา ทำบุญกันเต็มวัดไม่ว่าเด็กผู้ใหญ่ก็มีหมด บ้านไหนมาเองไม่ได้ก็ฝากของมาทำบุญก็มี คน บ้านเราไม่ทิ้งวัดไม่ทิ้งศาสนาหรอก หลวงพ่อพาทำอะไรคนก็มาช่วยกันหมด อย่างตอน งานบุญบั้งไฟคนก็มาช่วยกันเตรียมงานที่วัดที่ละเต็มเลย ตอนปิดเทอมก็มีบวชนเฒ่าหมู่ทุกปี คนก็มาช่วยกันทำกับข้าวบั้ง ช่วยเตรียมของกันฟรีเลยละ (บัวศรี ต้นเกตุ, 2553: สัมภาษณ์)

การทำบุญของชาวบ้านนี้ให้ความร่วมมือกันทุกฝ่าย อย่างจะสร้างศาลาเนี่ย ชาวบ้านก็ บริจาคมา หลวงพ่อไม่เคยเรียไรนะ คือแล้วแต่ใครจะศรัทธา คนในชุมชนก็ยังมีน้ำใจต่อกัน อยู่ เป็นสายใยไม่เคยขาดหรอก เด็กๆ คนที่ไปทำงานงานอยู่ต่างต่างถิ่นถ้าจะมีจัดทำอะไร เขาก็มาร่วมมือด้วย ไม่ต้องไปร้องขอเรียไรเลยนะ เขาู้เขาก็รวมตัวกันมาช่วย ทำผ้าป่ามา ทำอะไรมาพร้อมเพรียงกัน (พระครูโพธิชัย สาระวิมล, 2553: สัมภาษณ์)

อนึ่งความเจริญก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีการสื่อสารทำให้เกิดการ แพร่กระจายทางวัฒนธรรมจากภายนอกเข้าสู่ชุมชนไม่ว่าในเรื่องเกี่ยวกับการแต่งกาย ค่านิยม ความคิดต่างๆ รวมถึงเรื่องของศาสนาด้วย ซึ่งในยุคนี้เริ่มมีการเผยแพร่ศาสนาคริสต์เข้ามาในชุมชน บ้านปลาข้าวและบริเวณหมู่บ้านโดยรอบ แต่ด้วยความผูกพันกับพระพุทธศาสนาอย่างเหนียวแน่น มาเป็นระยะเวลายาวนานทำให้คนในชุมชนส่วนใหญ่ยังคงศรัทธาและยึดมั่นในหลักธรรมคำสอน ของพระพุทธศาสนาดังเดิม มีชาวบ้านเพียงส่วนน้อยที่เปลี่ยนไปให้ความศรัทธาในศาสนาคริสต์ แทน

พ่อกับแม่เล่าให้ฟังว่าแต่ก่อนก็ไม่ได้นับถือคริสต์กันหรอกค่ะ ก็นับถือพุทธเหมือนกัน แต่ ว่าช่วงหนึ่งที่มีมิชชันนารีเข้ามาประกาศเผยแพร่ศาสนาคริสต์ในประเทศไทย พ่อกับแม่ก็ เลยลองตัดสินใจเข้าไปรับฟังดูเลยรู้สึกเชื่อ เกิดเป็นความศรัทธาขึ้นมาค่ะ....ที่ปลาข้าวนี้มีสัก

3-4 หลังแค่นั้นล่ะค่ะที่นับถือ ส่วนใหญ่ก็ยังนับถือพุทธกันอยู่(เด็กหญิงจอย, 2553: สัมภาษณ์)

อย่างไรก็ตามแม้ลักษณะคำสอนต่างๆของศาสนา แนวทางในการประพฤติปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนาจะแตกต่างกัน แต่ทุกศาสนาก็ยังเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของคนที่ศรัทธา นับถือ และหลักคำสอนต่างๆยังคงเป็นปัจจัยที่ช่วยกำหนดแนวทางประพฤติปฏิบัติตน ให้เป็นไปในแนวทางที่ดีงามเช่นกัน

ที่บ้านไม่มีใครกินเหล้าค่ะ พ่อไม่กิน พี่ชายก็ไม่กิน คือมันก็เกี่ยวข้องกับคำสอนด้วยว่า ศาสนาสอนให้เรารักตัวเองรักคนอื่น อย่างในบัญญัติสิบประการนั้นก็บัญญัติไว้ว่าจงรักซึ่งกันและกัน คือมันก็ต้องคิดว่าถ้ารักกันก็ต้องคำนึงถึงซึ่งกันและกันจะต้องไม่ทำให้คนที่เรารักเดือดร้อน อะไรที่ไม่ดีก็ต้องไม่ทำค่ะ คือมันอาจไม่ได้ตรงๆเหมือนศีลห้าที่ห้ามดื่มเหล้า แต่ว่ามันก็เกี่ยวข้องกันอยู่ก็ต้องเอามาคิดมาเชื่อมกันค่ะ(เด็กหญิงจอย, 2553: สัมภาษณ์)

- โรงเรียน การศึกษา

การพัฒนาของรัฐบาลให้ความสำคัญกับการศึกษาเป็นอย่างมากเพราะถือเป็นเครื่องมือที่จะพัฒนาประชากรที่จะเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศในระยะยาว ดังนั้นจึงได้มีการกระจายการศึกษาเข้ามาในชุมชนชนบทให้ทั่วถึง ดังนั้นจึงได้มีการก่อตั้งโรงเรียนขึ้นภายในชุมชนบ้านปลาข้าว คือ โรงเรียนบ้านปลาข้าวหนองน้ำเที่ยงซึ่งเปิดสอนในระดับประถมศึกษาปีที่ 1-6 และในบริเวณชุมชนที่ใกล้เคียงก็มีโรงเรียนบ้านกอนาคีซึ่งเปิดสอนในระดับประถมศึกษาปีที่ 1-6 เช่นกัน เมื่อมีการขยายการศึกษาภาคบังคับและรัฐบาลมีนโยบายให้กระจายการศึกษาอย่างเท่าเทียมภายหลังได้มีการก่อตั้งโรงเรียนมัธยมขึ้นภายในชุมชนคือโรงเรียนปลาข้าววิทยานุสรณ์ นอกจากนี้ในระยะต่อมาทางรัฐบาลได้จัดตั้งกองทุนกู้ยืมเพื่อการศึกษาให้นักเรียนที่ยากจน ซึ่งเป็นการขยายโอกาสทางการศึกษาให้เพิ่มขึ้น

การศึกษาสมัยก่อนยังไม่ค่อยมี เพราะโรงเรียนอยู่ไกล พ่อแม่ก็ยังทุกข์ยาก ทางหลวงทางการก็ยังไม่ได้เข้ามาช่วย ทุกวันนี้โรงเรียนก็มีอยู่ในหมู่บ้านเอง หรือใครอยากไปเรียนในเมืองก็ได้มีรถราสะดวกสบาย แล้วใครไม่มีเงินก็มีเงินรัฐบาลให้ยืม ลูกเต้าก็ได้ร่ำได้เรียน

ทุกคน แต่ก่อนอย่างแม่นี่ก็อยากเรียนมากแต่โรงเรียนก็อยู่ไกล ต้องเดินไปที่พานาน ไม่มีถนน ไม่มีรถ (บัวนวม สายเหลา, 2553: สัมภาษณ์)

ในยุคนี้คนชุมชนบ้านปลาค้าวเป็นชุมชนที่ให้ความสำคัญกับการศึกษามาก โดยเชื่อว่าการศึกษจะทำให้มีโอกาสทำงานดีๆในอนาคต ไม่ต้องลำบากทำนาทำไร่เหมือนรุ่นพ่อแม่ ดังนั้นคนในชุมชนส่วนใหญ่จึงให้การสนับสนุนการศึกษาแก่บุตรหลานได้เรียนในระดับสูงๆ

ส่วนใหญ่ก็สนับสนุนให้ลูกหลานได้เรียนหนังสือกันทุกคนนั่นละ เพราะว่าถ้าเรียนสูงๆก็จะได้เป็นเจ้าคนนายคน ได้ทำงานดีๆไม่ต้องมาลำบากทำนาทำไร่เหมือนรุ่นพ่อแม่ ลูกหลานรุ่นหลังๆนี้ส่วนใหญ่ก็เรียนจบปริญญากันทั้งนั้นละ ที่จบปริญญาโทก็มี (บัวบาน พร้อมสุข, 2553: สัมภาษณ์)

สมัยนี้เด็กๆโตขึ้นหน่อยก็ไปเรียนหนังสือข้างนอกแล้ว โรงเรียนใกล้บ้านมันก็ไม่ค่อยมีใครอยากเรียน ถ้าโตขึ้นหน่อยก็อยากไปเรียน โรงเรียนดีๆ โรงเรียนในเมืองที่อำนาจ ที่อุบลบูรณ์ พอจบชั้นมัธยมก็ไปเรียนต่อสูงๆขึ้นอีก ปริญญาตรีก็มี ปริญญาโทก็มีนะที่บ้านปลาค้าวนี้ ใครๆก็อยากให้ลูกเรียนสูงๆ ได้เป็นเจ้าเป็นนายคน (ดำรง อินบุตร, 2553: สัมภาษณ์)

- สาธารณสุข

ในอดีตนั้นเมื่อมีการเจ็บป่วยเล็กน้อยก็จะรักษาด้วยยาสมุนไพรหรือการรักษาด้วยภูมิปัญญาชาวบ้านเนื่องจากระบบการดูแลสุขภาพและสาธารณสุขยังมีไม่ทั่วถึงจะมีเฉพาะในเมืองเท่านั้น ซึ่งการเดินทางไปพบแพทย์ก็เป็นไปด้วยความยากลำบากดังนั้นชาวบ้านจึงใช้วิธีการแบบพื้นบ้านรักษากันเอง แต่เมื่อมีการพัฒนาประเทศขึ้น ระบบสาธารณสุขต่างๆจึงได้กระจายเข้ามาสู่ชุมชนชนบท รัฐบาลได้มีนโยบายและความพยายามที่ผลักดันให้ระบบหลักประกันสุขภาพเกิดขึ้นมาในประเทศอย่างจริงจัง โดยพ.ศ.2518 เริ่มโครงการสงเคราะห์ประชาชนผู้มีรายได้น้อย (โครงการ สปน.) โดยการค้นหาผู้ที่มีรายได้น้อยเพื่อออกบัตรสงเคราะห์ให้ จนกระทั่งใน พ.ศ.2524 ประกาศใช้ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการสงเคราะห์ประชาชนผู้มีรายได้น้อยเกี่ยวกับการรักษาพยาบาล พ.ศ. 2524 ออกบัตรสงเคราะห์ (สปน.) เป็นครั้งแรก โดยให้กรรมการหมู่บ้านเป็นผู้พิจารณา ออกบัตรเป็นรายครอบครัว บัตรมีอายุ 3 ปี สามารถใช้บริการในสถานพยาบาลรัฐได้ทุกแห่ง หลังจากนั้นการมีหลักประกันสุขภาพในรูปแบบต่างๆ ของประเทศ

ไทยได้มีพัฒนาการที่ดีขึ้นโดยลำดับจนกระทั่งในปี พ.ศ.2544 เริ่มดำเนินการโครงการหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า ภายใต้นโยบายรัฐบาลที่ชื่อว่า "โครงการ 30 บาทรักษาทุกโรค" ดำเนินการโครงการหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า โดยขยายพื้นที่ได้ครอบคลุมทั้งประเทศและบางเขตของกรุงเทพมหานคร (13 เขต) กลุ่มเป้าหมายได้รวมผู้มีสิทธิในโครงการสวัสดิการประชาชนด้านการรักษาพยาบาลทั้งหมดเข้าไว้ด้วย และพ.ศ.2545 ออกพระราชบัญญัติหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. 2545 ซึ่งมีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 19 พฤศจิกายน พ.ศ. 2545¹⁰ เมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. 2545 จึงได้มีการจัดตั้งสำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ ขึ้นเป็นองค์กรของรัฐ เพื่อทำหน้าที่รับผิดชอบในการบริหารงานตามพระราชบัญญัตินี้ โดยมีคณะกรรมการหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ และคณะกรรมการควบคุมคุณภาพและมาตรฐานบริการสาธารณสุขเป็นผู้กำหนดนโยบาย ในการสร้างหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าให้แก่ประชาชนไทยทั่วประเทศ เพื่อให้ประชาชนไทยทุกคนสามารถเข้าถึงบริการสาธารณสุขที่จำเป็นต่อสุขภาพและการดำรงชีวิตที่มีมาตรฐาน อย่างทั่วถึงและเป็นธรรม โดยไม่ต้องกังวลในเรื่องภาระค่าใช้จ่าย จึงนับได้ว่าเป็นครั้งแรกที่รัฐสามารถสร้างหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าที่ครอบคลุมประชาชนไทยทั่วประเทศ

จากการผลักดันนโยบายด้านสุขภาพของรัฐบาลดังกล่าวทำให้มีการปรับปรุงพัฒนาและขยายระบบการดูแลสุขภาพเข้าสู่ชุมชนชนบทให้ทั่วถึงมากขึ้น โดยในชุมชนบ้านปลาข้าวมีการตั้งสถานีอนามัยขึ้นในชุมชนเพื่อดูแลการเจ็บป่วยและสุขภาพของคนในชุมชน ทำคนในชุมชนเปลี่ยนมารักษาการเจ็บป่วยด้วยการแพทย์สมัยใหม่แทนเนื่องจากมีความสะดวกสบายขึ้น ระบบประกันสุขภาพต่างๆตามนโยบายของรัฐบาลนับเป็นนับเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานที่ประชาชนได้รับในการประกันด้านสุขภาพอนามัยเมื่อยามเจ็บป่วย โดยไม่มีฐานะทางเศรษฐกิจเป็นอุปสรรคขัดขวางทำให้ประชาชนสามารถเข้าถึงสิทธิในการรักษาพยาบาลได้อย่างทั่วถึงและเท่าเทียม

แต่ก่อนมันยังไม่มียาหมอใกล้ๆจะไปหาหมอก็ต้องไปในเมืองนู่นลำบากมากคนสมัยก่อนเวลาป่วยเลยใช้สมุนไพร ใช้วิธีการแบบชาวบ้านรักษาตนเอง แต่พอบ้านเมืองมันพัฒนาขึ้น รัฐบาลมาทำถนน เอาไฟฟ้าเข้ามา มาสร้างโรงเรียนด้วย แล้วต่อมาก็มีอนามัย เวลาเจ็บไขอะไรมาก็ไปที่อนามัยได้เลยถ้าไม่หนักหนาอะไร ถ้าเป็นหนักหน่อยก็ไป

¹⁰ ชวัลชัย มุ่งแสง. 2550. ความเป็นมาหลักประกันสุขภาพ(Online).

http://mx.kkpho.go.th/uc/index.php?option=com_content&task=view&id=294&Itemid=101, 15 ม.ค.53.

โรงพยาบาลมันไม่ลำบากเหมือนแต่ก่อน แล้วยาสมัยใหม่ก็ดีขึ้นเป๊ปปะก็หาย คนเลยไม่ค่อยใช้สมุนไพรกันแล้วเพราะมันกินยาก (บัวศรี ต้นเกตุ, 2553: สัมภาษณ์)

...เวลาเจ็บป่วยสมัยก่อนก็ต้องรักษาตัวเอง มีหมอสูตร หมอเป่า ใช้สมุนไพรรักษา เวลาจะคลอดลูกก็ใช้หมอดำแขนงแต่ก่อนนะ มันไม่มีหมอไม่มีโรงพยาบาลใกล้ๆ คือแต่ก่อนเนี่ย พวกโรงพยาบาลมันก็มีแต่ในเมืองนู่น บ้านปลาเค้ามันยังเป็นป่าอยู่เลยไม่มีอะไรสักอย่าง... มันเลยต้องใช้วิธีบ้านเรารักษากันไป ไม่เหมือนสมัยนี้หรือคอนามัยก็อยู่ใกล้ๆ โรงพยาบาลก็นั่งรถไปเป๊ปปะเดียวถึง..มี 30 บาทรักษาทุกโรคด้วยคนจนๆก็เลยเข้าไปหาหมอ รักษาที่โรงพยาบาลได้ไง...(เสลา อินบุตร, 2553: สัมภาษณ์)

นอกจากนี้ยังมีการจัดตั้ง อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน(อสม.)¹¹ ขึ้นมาในชุมชน ทั้งนี้เพื่อสนับสนุนให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาสุขภาพของตนเอง รวมทั้งบุคคลในครอบครัว และเพื่อนบ้าน โดยมีบทบาทหน้าที่สำคัญในฐานะผู้นำการเปลี่ยนแปลงด้านพฤติกรรมสุขภาพอนามัย การสื่อสารสาธารณสุข การแนะนำเผยแพร่ความรู้ การวางแผน และประสานกิจกรรมพัฒนาสาธารณสุข ตลอดจนให้บริการสาธารณสุขด้านต่าง ๆ เช่น การส่งเสริมสุขภาพ การเฝ้าระวังและป้องกันโรค การช่วยเหลือและรักษาพยาบาลขั้นต้น โดยใช้ยาและเวชภัณฑ์ตามขอบเขตที่กระทรวงสาธารณสุขกำหนด การส่งต่อผู้ป่วยไปรับบริการ การฟื้นฟูสภาพ และจัดกิจกรรมพัฒนาสุขภาพภาคประชาชนในหมู่บ้าน/ชุมชน

อสม.นี้ก็ทำก็มีหลายอย่าง อย่างถ้าทางอนามัย ทางโรงพยาบาลมีข่าวอะไรมากก็ไปบอกต่อให้ชาวบ้าน เวลาทางอนามัย ทางโรงพยาบาลเขามีมาฉีควัคซีน ตรวจสุขภาพอะไรพวกนี้เราก็ต้องไปช่วย หรืออย่างพวกฟันยากันขุง แจกทรายอะเบต สำรวจพวกข้อมูลสุขภาพคนในชุมชนอะไรพวกนี้ เยอะแยะหลายอย่าง (บัวบาน พร้อมสุข, 2553: สัมภาษณ์)

¹¹ อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน หรือที่เราเรียกย่อ ๆ ว่า อสม. นั้น เป็นรูปแบบหนึ่งของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการดูแลสุขภาพของตนเอง ครอบครัว และชุมชน โดยผ่านกระบวนการอบรมให้ความรู้จากเจ้าหน้าที่สาธารณสุข และการปฏิบัติงานด้วยความเสียสละต่อประชาชนในหมู่บ้าน กระทรวงสาธารณสุขได้เริ่มดำเนินงานมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา

ภาพที่ 10 การทำงานของ อสม. ชุมชนบ้านปลาข้าว

ระบบสาธารณสุขโลก

การเร่งรัดพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจที่รัฐบาลได้กำหนด ทำให้รัฐบาลได้ปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐาน สาธารณูปโภคต่างๆ ระบบคมนาคมการติดต่อสื่อสาร และเทคโนโลยีต่างๆ ทำให้มีการตัดถนน การมีระบบไฟฟ้า น้ำประปา เข้ามาในชุมชน ดังคำบอกเล่าของ อุทัย บางเหลือ(2553) ว่า “รพช.¹² เข้ามาเนี่ยน่าจะประมาณ 2516 ตอนนั้นมีรถแทรกเตอร์มาไถถนน ฝั่อะไรพวกนี้มาทำเป็นทาง หลังจากนั้นก็ประมาณหลังเกิด 14 ตุลาคม เขาเรียกกันว่า สมัยเงินฝั่น¹³ ก็มีการมาขุดถนนใช้แรงงานคน” หรือจากคำบอกเล่าของ บุญแวง เอกศรี(2553: สัมภาษณ์) ว่า

¹² สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท (รพช.) หรือ "กรมการเร่งรัดพัฒนาชนบท" เป็นหน่วยงานระดับกรม ในสังกัดกระทรวงมหาดไทย ก่อตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2509 มีหน้าที่รับผิดชอบงานเร่งรัดพัฒนาชนบท ทั้งด้านการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ด้านการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ (ถนน โครงสร้าง แหล่งน้ำ) ตามแผนงานพัฒนาชนบท ต่อมาในปี พ.ศ. 2543 ได้มีพระราชกฤษฎีกาเปลี่ยนชื่อเป็นกรมการเร่งรัดพัฒนาชนบท และในปี พ.ศ. 2545 ได้มีพระราชบัญญัติปรับปรุงโครงสร้าง กระทรวง ทบวง กรม ยุบรวมกิจการของกรมโยธาธิการ บางส่วน และกรมเร่งรัดพัฒนาชนบท เป็น "กรมทางหลวงชนบท" สังกัดกระทรวงคมนาคม

¹³ หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ประมาณปี 2518 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช หัวหน้าพรรคกิจสังคมเป็นนายกรัฐมนตรี และนายบุญชู โรจนเสถียร เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง ได้ทุ่มเงินงบประมาณแผ่นดินลงไปในพื้นที่ชนบทระดับหมู่บ้าน ตำบลทั่วทั้งประเทศ เพื่อใช้จ้างชาวบ้านให้มาลงแรงในการสร้างสาธารณประโยชน์ เช่น สร้างถนน ขุดลอกคูคลอง ทำสะพาน ฯลฯ เรียกว่า นโยบายเงินฝั่นของรัฐบาล "คึกฤทธิ์"

แต่ก่อนต้องเดินไป คือมันยังไม่มีถนนเหมือนตอนนี้นะ มีแต่ทางดินทางทรายคือเดินลัดเลาะกันไป ถนนนี้มันเพิ่งจะมาตัดประมาณสักปี 2514-2515 นี่ละมั้ง แต่ยังเป็นทางดินอยู่นะแต่คือขยายบุกเบิกเป็นทางใหญ่ขึ้นคือตอนแรกมันจะเป็นเล็กๆ ต่อมาค่อยมาเป็นลูกรังสักปี 2520 ส่วนไฟฟ้านี้รู้สึกจะเข้ามาน่าจะสักปี 2524-2525 นี่ละ ตามๆกันมา แล้วจากนั้นก็พวกทางลูกรังทางลาดยางก็ค่อยๆเข้ามาเรื่อยๆ จำได้ไม่แน่นอนอนนะว่ามันสักปีไหน

หลังจากที่มีการตัดถนนเข้ามาในชุมชน มีระบบไฟฟ้า ทำให้คนในชุมชนเปลี่ยนแปลงค่านิยมในการบริโภคต้องการความสะดวกสบาย จึงเริ่มมีการซื้อสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ มาใช้ในชีวิตประจำวันเช่น รถจักรยาน รถจักรยานยนต์ เครื่องใช้ไฟฟ้าต่างๆ สิ่งบันเทิงใหม่ๆ เป็นต้น สิ่งต่างๆเหล่านั้นกลายเป็นปัจจัยที่เขามามีบทบาทในการดำเนินชีวิตประจำวันของชาวบ้าน ทั้งในแง่ของการอำนวยความสะดวก การให้ความบันเทิง และการเป็นตัวบ่งชี้สถานะทางเศรษฐกิจของแต่ละครอบครัวด้วย ดังคำบอกเล่าของชาวบ้านหลายคนว่า

มันมาเริ่มมีจักรยานตอนแรกแค่ 2 คนนะ ทั้งหมู่บ้านเนี่ย อยู่ที่บ้านพ่อครูบุญมา กับบ้านพ่อใหญ่หวิง สองบ้านแค่นั้นละ พ.ศ.ไหนแม่ก็จำไม่ค่อยได้ ยังเด็กๆอยู่น่าจะสักหกเจ็ดขวบนี่ละ ตอนนั้นเมื่อยากหัดขี่จักรยานมากเลย แต่พ่อไม่มีเงินซื้อให้ ตอนนั้นจักรยานคันละสามร้อยบาทนะ ไม่มีเงินซื้อ พอสักพักก็เริ่มมีมอเตอร์ไซด์ แล้วพอมีไฟฟ้าเข้ามาก็เริ่มมีทีวีเข้ามาก่อนตอนนั้นคนที่มียกซื้อทีวีก็ต้องเป็นบ้านที่มีฐานะเพราะว่ามันแพง ต้องไปซื้อในเมืองนูน แต่ก่อนบ้านที่มีทีวีดูมีอยู่ไม่กี่หลังหรอก (บัวนวม สายเหลา, 2553: สัมภาษณ์)

พอมันมีถนนหนทางมีไฟฟ้าเข้ามาอย่างอื่นมันก็ตามมาทีละอย่าง มีถนน มีไฟฟ้า เริ่มมีรถรา วิทยุ โทรทัศน์ อะไรพวกนี้....การกินอยู่อะไรก็เปลี่ยนไปหมดมีร้านค้าให้ซื้อสะดวกสบาย มีรถขับไปนั่นนี่ได้...ยังตอนหลังมาก็มีโทรศัพท์เอะ มีคอมพิวเตอร์ อินเทอร์เน็ต สิ่งอำนวยความสะดวกเต็มไปหมดทำให้คนอยากมีอยากได้เพิ่มขึ้น (บุญเวง เอกศรี, 2553: สัมภาษณ์)

การค้าขายเนี่ยแรกๆจะเป็นคนจากข้างนอกมาค้าขาย มาจากเรณู เป็นพวกเร่ขายของ มีจีซ้างเข้ามาขายก็มี คนที่หาบของมาขายคือพ่อใหญ่หลายหาบฝ้ายมาขายปอยละสลึง แล้วก็ค่อยมีร้านค้าเข้ามา ร้านแรกเป็นร้านชื่อร้านแม่พิมพา เป็นร้านขายของชำ คือแม่พิมพาเนี่ยจะเอาเกวียนไปรับเอาของมาขายที่พนานูนะหลังจากปี 2525 ก็มีสติกเกอร์เข้ามา มีโตะสติกเกอร์

เกอร์เข้ามาแต่ว่าไม่นานก็ต้องยุบไปเพราะคนที่เปิดเป็นเจ้าหน้าที่ตำรวจก็เลยทำต่อไม่ได้ ต้องยุบไป(อุทัย บางเหลือ, 2553: สัมภาษณ์)

ความเชื่อ/วัฒนธรรมประเพณี/ภูมิปัญญา

การแพร่กระจายของวัฒนธรรมตะวันตกที่มาพร้อมกับกระแสโลกาภิวัตน์ การเปลี่ยนแปลงสถานะทางสังคมที่มาพร้อมกับความเจริญ ทำให้ทำให้คนในชุมชนมีค่านิยมและพฤติกรรมที่เปลี่ยนไปในหลายด้าน เช่น เรื่องการแต่งกาย ค่านิยมในการสร้างบ้านเรือน เป็นต้น

แต่ก่อนคนจะไม่ได้ทะเยอทะยานกับการแต่งตัวนะ คนสมัยก่อนนี้แต่งตัวกันง่าย ๆ อย่างผู้ชายก็ถุงแต่ผ้าขาวม้าผ้า ไสร่งกัน ผู้หญิงก็ใส่ผ้าซิ่นผ้าถุงทอกันเอง แต่ว่าสมัยนี้ผ้า ไสร่งนี้หายไปแล้วหมดแล้ว เด็กสมัยนี้ก็ไม่นุ่งผ้าถุงกันแล้ว เปลี่ยนเป็นใส่กางเกงยีนส์อะไรกัน ก็ว่ามันเปลี่ยนค่านิยมที่ได้ไปเห็นจากในเมือง ได้เห็นข่าว ตามทีวีอะไรกันนั้นล่ะนะ(บุญเวง เอกศรี, 2553: สัมภาษณ์)

การเข้ามาของระบบทุนนิยมทำให้วัฒนธรรมชุมชนในเรื่องการแลกกันกินแลกกันใช้ค่อยๆสูญหายไปจากชุมชนและถูกทดแทนด้วยระบบตลาดการซื้อขายแลกเปลี่ยน ในขณะที่วัฒนธรรมการช่วยเหลือเอื้อเฟื้อกันถูกลดความสำคัญลงโดยการช่วยเหลือเอื้อเฟื้อกันจะยังเหลือปรากฏให้เห็นในส่วนที่เป็นงานบุญ งานประเพณีต่างๆ หรืองานของส่วนรวมของชุมชน เช่น งานแต่งงาน งานศพ งานบวช งานประเพณีบุญบั้งไฟของชุมชน เป็นต้น แต่การช่วยเหลือเอื้อเฟื้อกันในส่วนของการผลิต การสร้างบ้านใหม่หรืองานใช้แรงงานต่างๆ เช่น การขุดบ่อ การดำนา เกี่ยวข้าว จะยังคงมีปรากฏให้เห็นเฉพาะในกลุ่มญาติหรือคนสนิท แต่หากไม่ได้มีความสัมพันธ์กันเป็นพิเศษ ก็จะกลายเป็นลักษณะการเป็นแรงงานรับจ้าง

พอมีคนนอกเข้ามาจะมีลักษณะของการซื้อขายอะไรเกิดขึ้น มีการแลกเปลี่ยนเป็นสินค้า ไม่ค่อยมีการแลกกันกินแลกกันใช้แล้ว เรื่องช่วยเหลือเอื้อเฟื้อแบบสมัยก่อนก็ไม่ค่อยมีกลายเป็นต้องจ้างแทน แต่ถ้าเป็นเรื่องงานสีลานบุญ งานของส่วนรวมก็ยังช่วยกันคืออยู่หรือพวกญาติๆที่สนิทกันเขาก็ยังช่วยกันอยู่(อุทัย บางเหลือ, 2553: สัมภาษณ์)

สำหรับเรื่องความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ผีสางเทวดา และพิธีกรรมต่างๆยังเป็นสิ่งที่คงอยู่คู่กับคนในชุมชนบ้านปลาค้าว โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องผีปูดายังคงเป็นสิ่งที่คนในชุมชนเคารพศรัทธาอย่างเหนียวแน่นเหมือนในอดีต แต่ความเชื่อบางอย่างอาจถูกลดความสำคัญลงในกลุ่มของเยาวชน คนรุ่นใหม่เนื่องจากการรับเอาแนวคิดค่านิยมใหม่ๆที่เข้ามาพร้อมกับความเจริญที่เข้าในชุมชน รวมทั้งพิธีกรรมความเชื่อบางอย่างได้สูญหายไปจากชุมชน หรืออาจถูกลดขั้นตอนและปรับเปลี่ยนรูปแบบมีการผสมแนวคิดใหม่ๆเข้าเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนไป

ที่หายไปเลยก็คือเสียงฆ้องตอนนี้ไม่มีอยู่แล้ว แล้วก็รำผีฟ้า คู่ขวัญตานนวดข้าวก็ไม่เห็นแล้วแต่ที่อื่นอาจจะยังมีรู้นะแต่บ้านปลาค้าวเนี่ยไม่มีแล้ว แล้วก็พวกอยู่กรรมอยู่ไฟบางบ้านก็ทำบางบ้านก็ไม่ทำ คนรุ่นใหม่เขาไม่ค่อยสนใจ บางอย่างก็ไม่ได้ทำแบบเต็มขั้นอย่างแต่ก่อนเรื่องบวชนี้นะแต่ก่อนเนี่ยเวลาถ้าลูกหลานจะบวชเป็นพระบวชเณร พ่อแม่จะไปฝากไว้กับเจ้าวัดก่อนบวช เป็นเดือน ให้ได้ศึกษาเล่าเรียน ทำวัตรสวดมนต์ ท่องบ่นขานนาค ทำพินธุ ปัจจุบันฐานเรียนหนังสือธรรมเขาเรียกว่า ประเคนนาค แต่เดิมนั้นบางคนก็ไปอยู่แค่สามวัน อาทิตย์หนึ่งเท่านั้นส่วนใหญ่ไม่มีเวลากันมีเรื่องงาน เรื่องเรียนนู่นนี่มาเกี่ยวกับ (อุทัย บางเหลือ, 2553: สัมภาษณ์)

หลังจากเกิดระบบการซื้อขายทำให้ภูมิปัญญาชาวบ้านบางอย่างโดยเฉพาะการประดิษฐ์สิ่งของไว้ใช้เอง เช่น งานช่าง งานไม้ งานจักสาน การทอผ้า เป็นต้น ได้ถูกละเลยและลดความสำคัญลง ชาวบ้านส่วนใหญ่จากที่เคยประดิษฐ์สิ่งของเครื่องใช้เองเลือกที่จะซื้อหาสิ่งของต่าง ๆ มาใช้แทน คงเหลือสืบสานไว้เป็นบางครอบครัวเท่านั้นที่มีการถ่ายทอดให้ลูกหลานด้วย “แต่ก่อนคนทำสิ่งของไว้ใช้ได้เอง ทอผ้า ทอเสื่อ จักสาน แต่พอมีให้ซื้อคนก็หันไปซื้อมันสะดวกกว่าที่เหลืสืบทอดกันก็เป็นบางบ้านเท่านั้นละที่จะสอนต่อให้ลูกหลาน เด็กๆรุ่นหลังส่วนใหญ่เขาก็ไม่สนใจเพราะว่ามันยุ่งยาก” (ดำรง อินบุตร, 2553: สัมภาษณ์)

นอกจากนี้ยัง มีการปรับเปลี่ยนประยุกต์มีการนำความรู้ใหม่ๆมาผสมผสานเพื่อผลประโยชน์ในการสร้างรายได้ให้ตนเอง เช่น เรื่องของหมอลำ การจักสานที่ปรับเป็นรูปแบบใหม่ๆ การทอผ้าไหม และแปรรูปผลิตภัณฑ์ในรูปแบบที่หลากหลายขึ้น ภูมิปัญญาบางอย่างถูกลดความสำคัญลง และสูญหายไปจากชุมชน

ภูมิปัญญาของคนสมัยนี้จะมีการบวกเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามา อย่างเช่น เรื่องตอกมัดข้าว คือแต่ก่อนเราก็ใช้มือใช้ไม้มัดมัดตอกตอนนี้ก็มีเครื่องจักตอก คือมันก็จะออกมาเป็นเส้นง่ายๆเลย หรืออย่างหมอลำเนี่ยเท่าที่มีมาแต่ก่อนมันเป็นหมอลำหมู่กับหมอลำกลอน แต่ตอนหลังก็จะมีประยุกต์เอาเครื่องดนตรีใส่เข้าไป กลายเป็นหมอลำหมู่หมอลำซิ่ง ลำกลอน ลำโบราณก็ไม่ค่อยมีแล้วเพราะคนรุ่นใหม่เขาไม่ค่อยชอบกัน(อุทัย บางเหลือ, 2553: สัมภาษณ์)

ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน

การพัฒนาชุมชนตามแนวคิดกระแสหลักที่มุ่งเน้นให้เกิดความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างต่างๆ รวมทั้งวิถีชีวิต ระบบคิด ความเชื่อ ค่านิยมของคนในชุมชนตามมา สภาพสังคม เศรษฐกิจที่เปลี่ยนไปทำให้การแสดงความสัมพันธ์ต่อกันของคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไปบ้าง ระบบการเกื้อกูลกันแบบดั้งเดิม อย่างไรก็ตามในเรื่องระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติและระบบอาวุโสของคนในชุมชนยังไม่ถูกทำลายจากกระแสการพัฒนาและระบบทุนนิยมที่เข้ามาแทรกแซงโดยสิ้นเชิง ความเป็นญาติพี่น้องที่มีสืบเนื่องมายาวนานจึงเป็นสิ่งที่ยึดโยงคนในชุมชนให้ผูกพันกัน และยังคงเกื้อกูลกันดังเดิม

ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนก็เปลี่ยนไปเหมือนกันคือจะพูดว่ายังงี้ดี คือมันก็เปลี่ยนไปบ้างก็ไม่ใช่ว่าทั้งหมดหรอก คือ ความเป็นญาติพี่น้องการเกื้อกูลกันมันก็ยังมียู่แต่ว่ามันไม่ได้ถึงขนาดแบบสมัยก่อนๆนั้น ที่คนแลกกันกินแลกกันใช้ ได้อะไรมาที่แบ่งกันกินหมดบ้าน ไกล่เรือนเคียง มีงานมีการอะไรก็ช่วยกันหมดอย่างไปสร้างบ้านช่วยกัน ขุดบ่อ ดำนาเกี่ยวข้าวสมัยก่อนมันช่วยกันแบบเต็มที่ไม่มีการเงินๆทองๆมาเกี่ยวข้อง พอวันว่างๆก็มานั่งคุยสังสรรค์เฮฮากัน ตอนกลางคืนผู้เฒ่าผู้แก่ตั้งวงเล่านิทานให้ลูกหลานฟังคือตอนนั้นมันเหนียวแน่นกว่า แต่พอบ้านเมืองมันเจริญขึ้นมันมีเรื่องเงินเรื่องทองมาเกี่ยวข้องด้วย เรื่องการแลกกันกินแลกกันใช้ก็ค่อยๆน้อยลง จนไม่มีมีกลายเป็นเรื่องการซื้อขายกันหมด การช่วยเหลือเอาแรงกันแบบแต่ก่อนมันก็น้อยลงจะมีบ้างก็ช่วยกันที่เป็นญาติพี่น้องกันนั้นล่ะ แล้วก็มีการชิงดีชิงเด่นใจจากข้างนอกอย่างทีวีอะไรเข้ามา ที่เคยร้องรำกันก็ไม่ค่อยมีเปลี่ยนเป็นมาดูแทน ตอนแรกที่ยังมันแพงๆก็จะมีแค่คนมีเงินหน่อยๆซื้อมาก็ไปดูด้วยกันทั้งหมู่บ้านก็ยังได้เจอกันอยู่ แต่พอนานเข้าคนนั้นคนนี้ก็อยากได้มาเป็นของตัวเองตัวก็ไปหาหาไว้ดูบ้านใครบ้านมันแล้ว ที่เคยไปมาหาสู่กันก็น้อยลงเพราะต่างคนก็มีภาระหน้าที่ของ

ตัวเอง แต่มันก็ไม่ถึงขนาดแย่หรือว่าหมดไปเลยหรอคะ มันมีการปรับตัวไปตามสภาพที่เปลี่ยนไป แต่เอาเข้าจริงๆพวกที่เป็นญาติๆกันก็ยังมีช่วยกันอยู่ ได้อะไรมาก็ยังแบ่งกัน ไปมาหาสู่กินข้าวด้วยกันบ้างอยู่ ผู้เฒ่าผู้แก่ก็ยังดูแลกันนั่นล่ะ (อุทัย บางเหลือ, 2553: สัมภาษณ์)

2.2 การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ

การปรับเปลี่ยนแบบแผนและพฤติกรรมการผลิตในภาคเกษตรกรรม

นับจากมีการประกาศใช้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 เป็นแนวทางหลักในการพัฒนาประเทศซึ่งเน้นเฉพาะด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ทำให้เกิดการลงทุนในสิ่งก่อสร้างขั้นพื้นฐานต่างๆ มากมายซึ่งเป็นการปูพื้นฐานให้มีการลงทุนในด้านเอกชน และเพิ่มผลผลิตทางสาขาเกษตรและอุตสาหกรรมอย่างได้ผลดีเพื่อให้เศรษฐกิจของประเทศก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็ว ผลการดำเนินงานในช่วงดังกล่าว ได้มีส่วนผลักดันให้เศรษฐกิจของประเทศสดรุดหน้าไปอย่างเห็นได้ชัด พร้อมๆกับการนำมาของระบบทุนนิยม ซึ่งการขยายตัวของเศรษฐกิจแบบทุนนิยมนั้นได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตการปรับตัวของชาวบ้านในชุมชนชนบทอย่างมาก ชาวบ้านต้องปรับเปลี่ยนแบบแผนการผลิตจากเดิมที่เป็นการผลิตเพื่อการยังชีพไปเป็นการผลิตเพื่อการค้าขาย ทำให้เกิดระบบตลาดในการแลกเปลี่ยนสินค้า มีการใช้เงินเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน ชาวบ้านต้องแสวงหาเงินตราเพื่อซื้อในสิ่งตัวเองไม่สามารถผลิตได้เพื่อตอบสนองความต้องการของตนเอง เช่น สิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ เครื่องอุปโภคบริโภคในชีวิตประจำวัน ฯลฯ ซึ่งไม่สามารถใช้วิธีแลกเปลี่ยนกันได้ดังเช่นอดีต

ที่ทำนาแต่ก่อนนี่หรอ ไม่หรอไม่ได้ขายกันทำแต่พอกินมันไม่รู้จะไปขายที่ไหน เงินทองมันก็ไม่ได้สำคัญอะไรอยู่กันแต่ในหมู่บ้านนี่ละ อยากได้อะไรสมัยก่อนก็แลกกันไปแบ่งกันไป ไม่ต้องซื้อไม่ต้องหากัน แล้วที่ทำนากันแต่ก่อนมันไม่ได้มีเครื่องมือเครื่องมืออะไรด้วย ใช้แรงคนแรงควาย ทำได้ก็แต่พอกิน บ้านไหนได้เยอะก็เอาไปแลกเกลือ แลกเนื้อไปที่ทำขายกันมันมีที่หลังนุ่น ไม่แน่ว่ามันเริ่มยังงั้นมันค่อยๆเปลี่ยนหลายอย่าง ความเจริญมันเข้ามาคนอยากได้นั้นได้นี้ก็ต้องหาเงินเพิ่ม แล้วที่หลังรัฐก็มาส่งเสริมให้ปลูกมัน ปลูกนี้ มีพันธุ์ข้าวใหม่ๆเขามาให้ปลูกขาย สมัยนี้ส่วนใหญ่ก็ปลูกขายด้วย ปลูกกินบ้างนิดหน่อย (ใบ สีสุวรรณ, 2553: สัมภาษณ์)

คนบ้านปลาค้าวเนี่ยทำนามาตลอดละ ตั้งแต่สมัยรุ่นปู่ย่าตาทวดนู่นทำนาเป็นหลัก แต่ว่าสมัยก่อนมันไม่ได้ทำขายหรอกนะ ทำแค่พอกินกันเท่านั้นละ แต่ว่าสมัยนี้ส่วนใหญ่เน้นขายมากกว่า แต่ที่ทำไว้กินด้วยนั่นละ ส่วนที่ปลูกขายก็ข้าวเจ้าจะปลูกข้าวเจ้ามากกว่าเพราะข้าวเหนียวขายได้ราคาสูงกว่า อีกส่วนหนึ่งก็แบ่งไว้กินแต่ละปีให้พอกินเพราะถ้าไม่เก็บไว้กินก็ต้องซื้อ สมัยนี้อะไรมันต้องซื้อกันหมดข้าวปลาอาหาร หาเก็บจะหาเหมือนแต่ก่อนมันก็น้อยเต็มทีอย่างพวกของป่านี้หายากมากแล้ว น้ำทำมันไม่อุดมสมบูรณ์เหมือนแต่ก่อนปลูกปลาได้ก็น้อยลง บ้านเมืองมันเปลี่ยนไปหมดแล้วมันก็สะดวกขึ้นด้วยของซื้อของขายมันเยอะของกินของใช้มีหมด คนเลยมันมีกิเลสเยอะขึ้นอยากมีอยากได้ ให้เหมือนคนอื่นเค้าอยากมีบ้านสวยๆรถสวยๆ มีทีวีดู พอเป็นแบบนี้ก็ดิ้นรนหาเงินกันไป มันเปลี่ยนไปเยอะเหมือนกัน (เลิศ มุลจินดา, 2553: สัมภาษณ์)

เมื่อชาวบ้านเปลี่ยนแบบแผนการผลิต จากการผลิตแบบยังชีพเป็นเป็นการผลิตเพื่อการค้า สิ่งที่ตามมาก็คือความพยายามในการเพิ่มผลผลิตให้ได้จำนวนมากเพื่อผลกำไรที่เพิ่มขึ้นและการผลิตเพื่อการค้านั้นทำให้กลไกของตลาดเป็นปัจจัยที่เข้ามาควบคุมการผลิตของชาวบ้าน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของพันธุ์ข้าว การกำหนดคุณภาพของผลผลิต รวมทั้งระยะเวลาความต้องการของตลาด ดังนั้นชาวบ้านจึงต้องทำทุกวิธีไม่ว่าจะเป็นการขยายพื้นที่เพาะปลูก นำเข้าพันธุ์พืชใหม่มาจากภายนอก การนำสารเคมีปราบศัตรูพืชเข้ามาใช้ในการผลิตซึ่งมีราคาค่อนข้างแพง การใช้เครื่องทุ่นแรงนำเอาเข้าเทคโนโลยีใหม่ๆมาใช้ในการการผลิต เช่น เปลี่ยนจากการใช้ควายไถมาให้เป็นรถไถแทน เมื่อถึงฤดูการเก็บเกี่ยวก็ใช้บริการรถนวดข้าวเพื่อความสะดวกรวดเร็ว เป็นต้น “แต่ก่อนเราใช้วิธีนวดข้าวแบบแรงงานคน ใช้ครกกระเดื่องตำข้าวแต่เดี๋ยวนี้อันไม่มีแล้วละมันลำบากต้องเหนื่อยกว่าจะเสร็จเขาก็เปลี่ยนมาใช้รถสีข้าว ใช้โรงสีแทนจะได้เร็วขึ้น”(สมร มุทาพร, 2553: สัมภาษณ์) ทั้งนี้เพื่อให้สามารถเพิ่มผลผลิตได้อย่างรวดเร็ว มีคุณภาพตามที่ตลาดต้องการและได้ปริมาณมากเพื่อผลกำไรที่สูงขึ้น ดังนั้นกรรมวิธีในการผลิตแบบดั้งเดิม ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมบางอย่างจึงถูกลดความสำคัญลงและบางอย่างก็ค่อยๆสูญหายไปจากชุมชนในที่สุด เช่น การดำข้าว การเกี่ยวข้าวด้วยมือ วัฒนธรรมการเอาแรงลงแขก เป็นต้น “หลัง 2524 มีการเปลี่ยนสินค้า มีการเปลี่ยนแปลงเรื่องของการผลิตพืชพรรณทางการเกษตร มีข้าวพันธุ์ กข.6 มะลิ 105 101 เข้ามา ค่อยๆเข้ามา พันธุ์ข้าวเก่าๆก็ค่อยๆหายไป”(อุทัย บางเหลือ, 2553: สัมภาษณ์)

การค้าขายและการรับจ้าง

: อาชีพใหม่ที่มาพร้อมระบบทุน

เมื่อวิถีการผลิตของคนในชุมชนเป็นไปเพื่อการค้าขายมากขึ้น มีการพึ่งพิงระบบตลาดและเคยชินกับการแลกเปลี่ยนสิ่งต่างด้วยเงินตรา ทำให้วิถีชีวิตแบบพอเพียงค่อยๆ ลดลง การพึ่งพาตัวเองของคนในชุมชนน้อยลง แต่หันไปพึ่งพิงระบบตลาดและเงินตรามากขึ้น วัฒนธรรมในการแลกกันกินแลกกันใช้ค่อยๆ สูญหายไปถูกทดแทนค่านิยมในการบริโภคที่ต้องซื้อกินซื้อใช้ ระบบทุนนิยมและเงินตราเข้ามาเป็นสิ่งสำคัญในชุมชน

ความเจริญมันมาอะไรก็เปลี่ยนหมดอะไรก็ต้องซื้อ อะไรก็เป็นราคาเป็นเงินเป็นทองไปหมด ของกินของใช้ซื้อหมดไม่ค่อยมีที่หากินกันแล้ว แล้วพอมันมีมาให้ซื้อให้ขายคนก็ซื้อเอาสะดวกกว่าใครมีเงินมีทองก็ซื้อหาความสะดวกสบาย ใครไม่มีเงินก็เป็นคนหาขายกันไป ไอ้เรื่องแลกกันแบ่งกันเหมือนสมัยก่อนมันก็น้อยลงแต่ก็ยังมียังอยู่คนเป็นญาติพี่น้องกันก็แบ่งกันอยู่แต่ว่ามันน้อยลงกว่าแต่ก่อน มันไม่เหมือนแต่ก่อนหรือแต่ก่อนมันปลูกกินไม่ต้องอะไรกับมันมากมาย หรือไม่ก็เก็บเอาตามป่าตามเขาตามห้วยของกินเยอะเยะไปหมดของใช้ก็ทำกันเองไม่ต้องซื้อ มีอะไรก็แบ่งกันไป แลกกันไปไม่ต้องใช้เงินก็อยู่กันได้ (มวล บุญหาญ , 2553: สัมภาษณ์)

นอกจากการนำผลผลิตที่ตัวเองปลูกและเก็บเกี่ยวได้มาค้าขายแล้วผลผลิตที่หาได้จากธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นพืชผัก เนื้อปลา เนื้อสัตว์ ล้วนถูกชาวบ้านเสาะแสวงหาเพื่อนำมาค้าขายมากขึ้น จากเดิมที่เคยเก็บหามาแต่พอกินเท่านั้นภายหลังเป็นการหาให้ได้ปริมาณมากเพื่อนำมาเป็นสินค้า

เดี๋ยวนี้อะไรก็เป็นเงินเป็นทองหมด ขนาดพวกหน่อไม้เห็ด ของป่าพวกนี้ยังขายได้ หาระไรมาก็เอามาขายกันหมด เพราะมันขายได้คนมันเลยโลภมากเจอที่ก็เก็บมาหมดเอามาขาย พวกกุ้งหอยปูปลาก็เหมือนกันเป็นแบบนี้ของมันเลยเหลือน้อย หลังๆ นี้ของป่าหายากแล้วเพราะคนแย่งกันหา แล้วอากาศน้ำท่ามันก็ไม่อุดมสมบูรณ์เหมือนก่อนด้วย (บุญ อินหงษา, 2553: สัมภาษณ์)

แต่ก่อนแถวนี้มันอุดมสมบูรณ์มาก ของป่า เห็ดเหอย หน่อไม้เยย เยอะเยอะหาได้ง่ายไม่ต้องซื้อหากันหรือใครได้ก็เอามาแบ่งกันกิน แต่สมัยนี้ไม่ได้หรือกะเก็บมาได้ส่วนใหญ่ก็เอา

ไปขายกัน ยิ่งพวกของหน่อไม้ พวกเห็ดขายได้ดี คนที่มีเงินส่วนใหญ่เขาไม่ได้เข้าไปหากัน หรือคอยากกินก็ต้องซื้อเอา (สาย แสนสุข, 2553: สัมภาษณ์)

“เงิน” ได้เข้ามาเป็นปัจจัยหลักในการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนแล้ว ทำให้คนในชุมชนเริ่มแสวงหาอาชีพ และหนทางใหม่ๆ เพิ่มขึ้นเพื่อเพิ่มรายได้ให้กับตนเองและครอบครัว มีการเปิดร้านขายของชำการ ซึ่งของที่นำมาขายส่วนใหญ่เป็นของใช้ที่จำเป็นในชีวิตประจำวัน เช่น รองเท้า สบู่ ยาสีฟัน เครื่องปรุงต่างๆ เป็นต้น ภายหลังเมื่อชุมชนมีขนาดใหญ่ขึ้น ประชากรในชุมชนเยอะขึ้น ก็มีการเปิดร้านค้าเพิ่มมากขึ้นด้วย ทั้งในส่วนของร้านขายของชำทั่วไป ร้านขายอาหาร รวมทั้งร้านซ่อมรถ เป็นต้น

แต่ก่อนถ้าอยากซื้ออะไรต้องเข้าไปในเมืองมันก็ไม่ค่อยสะดวกเท่าไรเพราะรถราอะไรก็ยังไม่สะดวกสบายแบบสมัยนี้ แต่บางทีก็มีพวกพ่อค้าเร่เข้ามาขายของในหมู่บ้านเหมือนกัน แต่ว่าต่อมาที่หลังคนในหมู่บ้านที่มีเงินรวยหน้อยเขาก็หาช่องทางทำมาหากินเพิ่มขึ้น ไปหาของจากในเมืองมาขายที่หมู่บ้านเปิดร้านค้ามีขายพวกเครื่องใช้ไม้สอยในบ้านนี้ละ พวกกะปิเกลือ สบู่ ยาสีฟันทั่วไป มีหมดรองเท้าแะยังมีขายเลนนะ พอบ้านมันใหญ่ขึ้น คนเยอะขึ้นก็มีคนเปิดร้านค้าตามมาอีกหลายร้าน (ลี โพธารินทร์, 2553: สัมภาษณ์)

ภาพที่ 11 ร้านค้าในชุมชนบ้านปลาค้าว

เมื่อคำนึงในการผลิตและการบริโภคของคนเปลี่ยนไป คนเริ่มให้ความสำคัญกับเรื่องเงิน ทุกอย่างถูกใช้เป็นสินค้าถูกตราค่าเป็นมูลค่า ไม่เว้นแม้กระทั่งในเรื่องของแรงงาน ซึ่งใน

อดีตนั้นการทำงานต่างๆจะเป็นลักษณะของการเอาแรงกัน คือสลับกันไปช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ไม่ว่าจะเป็นการสร้างบ้านเรือน การทำนา เป็นต้น แต่ในปัจจุบันวัฒนธรรมการเอาแรงกันค่อยๆลดน้อยลง จะยังคงเหลือเฉพาะในกลุ่มของญาติสนิทหรือคนที่สนิทสนมรักใคร่กันเป็นพิเศษเท่านั้น แต่หากเป็นคนทั่วไปการจะใช้แรงงานต้องมีการจ้างด้วยเงินเป็นข้อแลกเปลี่ยน

แต่ก่อนเวลาบ้านไหนมีงานมีการก็ช่วยเหลือกัน ไปเอาแรงกัน อย่างบ้านนั้นจะสร้างบ้าน คนในหมู่บ้านที่ว่างก็ไปช่วยกันพร้อมเพรียงไม่กี่วันก็เสร็จ หรืออย่างทำนาก็เหมือนกัน เปลี่ยนกันไปช่วยกันไปเอาแรงกันที่เขาเรียกว่าลงแขกนั้นละ คนเป็นเจ้าภาพก็แค่ทำกับข้าว กับปลาเลี้ยงแค่นั้นเวลาไปทำงานด้วยกันหลายๆคนมันก็สนุกสนาน ร้องรำเพลงสลับกับทำงานไป แต่พอมันเจริญขึ้น ใอันนั้นก็ต้องซื้อ ใอันนั้นก็ต้องซื้อ ทีนี้ทำอะไรมันก็เลยมีเงินมาเกี่ยวกับ ใที่จะไปลงแรงช่วยกันฟรีๆแบบแต่ก่อนก็ไม่ค่อยจะมีกันแล้วถ้าไม่ใช่ญาติหรือคนที่สนิทกันจริงๆ มิแต่จ้างกันทั้งนั้น จะทำนาเร่งให้เสร็จทันฝนก็จ้าง สร้างบ้าน ทำไรก็ ต้องจ้างกันหมด แต่ก่อนก็จ้างวันละเท่าไรพอข้าวของมันแพงขึ้นก็ต้องจ้างแพงขึ้น อย่าทำนาเนี่ยเดี๋ยวนี้ดำวันละสองร้อยแล้วนะ (สมร มุทาพร, 2553: สัมภาษณ์)

ธุรกิจหมอลำหมู่: การประยุกต์วัฒนธรรมเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างรายได้

เพิ่มเติม

นอกจากมีการค้าขายเกิดขึ้นในระบบเศรษฐกิจของชุมชนแล้ว อีกอาชีพหนึ่งที่เป็นอาชีพใหม่ที่สร้างรายได้ให้แก่คนในชุมชนบ้านปลาข้าว นั่นก็คือ การทำธุรกิจ “หมอลำ” ซึ่งเดิมทีคนในชุมชนบ้านปลาข้าวนี้มีความสามารถในการแสดง “หมอลำ” อยู่แต่ก่อนแล้วและได้รับการถ่ายทอดมารุ่นต่อรุ่น แต่ลักษณะการแสดงในอดีตเป็นการแสดงหมอลำแบบโบราณ มีคนแสดงจำนวนไม่มากแค่คนร้องและหมอลำพินหมอลำแคน และใช้เครื่องดนตรีประกอบเพียงแค่ “พิน” และ “แคน” เท่านั้น แต่เมื่อลักษณะสังคมเปลี่ยนไปตามการพัฒนาที่แพร่ขยาย ทำให้คนในชุมชนเริ่มนำทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนมาใช้เป็นเครื่องมือทำมาหากินเพื่อรายได้ที่เพิ่มขึ้น การแสวงหาความรู้รายได้เพื่อตอบสนองความต้องการของตนเอง การประยุกต์การแสดงหมอลำแบบโบราณมาเป็นการตั้งเป็นคณะหมอลำหมู่ เพื่อให้การแสดงมีความน่าสนใจและมีความสนุกสนานขึ้น ซึ่งอาจารย์เหรียญชัย โพธิ์ธารินทร์ ได้ในบันทึกไว้ของกลุ่มโฮมสเตย์โดยไว้ว่า

...ในปี 2505 เป็นปีแรกที่มีการตั้งหมอลำหมู่ชื่อว่าคณะ ส.อุไรศิลป์ขึ้นเป็นคณะแรกในชุมชนบ้านปลาข้าวโดยคุณพ่อสุด โสระเวช (เสียชีวิตแล้ว) ร่วมกับคุณพ่ออิน ดวงมณีย์ เพราะได้รับประสบการณ์จากการเป็นหมอลำกลอน และพระเอกลิเกมาก่อน ต่อมาในปี 2491 ได้ร่วมเดินทางกับพระอาจารย์ไปพึ่งเทศนา ดูการแสดงดัดเต่า (การแสดงประกอบการเทศน์) จึงเกิดแนวความคิดใหม่นำมาชักชวนลูกหลานในหมู่บ้านตั้งคณะหมอลำขึ้น พอมาช่วงหลังก็ได้แยกออกเป็น 2 คณะ มีพ่อสุด โสระเวช ตั้งคณะเงาฟ้าอัศวิน แล้วที่พ่ออินตั้ง คณะ ถ.บันเทิงศิลป์ ตอนนั้นหมอลำเป็นที่นิยมมีชื่อเสียงมาก รับงานไปแสดงทั่วภาคอีสาน ต่อมาคุณพ่อหนูสิน อินหงษา กับอาจารย์ใหญ่เดช รอบโลก จึงได้ร่วมกันตั้งคณะหมอลำหมู่ขึ้นใหม่อีกชื่อ คณะดาวจรัสแสง ซึ่งเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายในวงการบินเทิง...

นอกจากนี้ลุงระวี โสมรักษ์(2553: สัมภาษณ์) ยังได้เล่าเพิ่มเติมเกี่ยวกับการตั้งคณะหมอลำขึ้นในชุมชนไว้ว่า

ตอนแรกมันเป็นหมอราโบราณ ลำกลอน วงหนึ่งแค่มีหมอแคน มีพิณ มีคนลำ 2-3 คนก็พอแล้ว แต่ก่อนผมก็รับจ้างลำได้คืนละห้าบาท จุดตะเกียงเจ้าพายุ บางทีก็จุดกระบอง ลำรับจ้างไม่มีเครื่องเสียงไม่มีอะไร ไปแสดงตามบ้านต่างๆเวลาถึงงานบุญอะไรเขาจ้างไป ยังไม่รู้จักหมอลำหมู่หรอก มารู้จักครั้งแรกก็เพราะได้ยินเสียงออกอากาศทางวิทยุ แล้วต่อมามันก็มีตั้งเป็นคณะหมอลำคณะแรกขึ้นมารู้สึกจะเป็นคณะ ส.อุไรสิน ต่อมาก็เป็นเงาฟ้าอัศวิน แล้วก็มาดาวจรัสแสง ที่ผมตั้งนี่ละ ตั้งประมาณปี 2510 ช่วงนั้นที่อำนาจยังไม่มีคณะหมอลำหมู่ จะมีก็ทางอุบล ตะแวนนี้อำนาจ ตระการ ยังไม่มีเลย ตอนนั้นอำนาจยังเป็นอำเภออยู่เลยนะ ก็มีที่บ้านปลาข้าวนี้ละเป็นที่แรกพอมาดังขึ้นคนก็สนใจ มาจ้างไปเรื่อยๆ แรกๆได้คืนละ 700 มาแบ่งกันในวงได้คนละ 5 บาทสิบบาทต่อคืน แต่ก่อนเงิน 5 บาทนี้เขอะนะ เงินสลึงนี่ก็ซื้อได้แล้ว พอเริ่มเป็นที่นิยมก็ขยายไปเรื่อยๆ ค่าจ้างก็แพงขึ้น โอ๊ยแต่ก่อนนี้รายได้คืนละ หากินได้สบายเลย

หลังจากที่มีการตั้งคณะหมอลำขึ้นและได้รับความนิยมไปทั่วภาคอีสาน ภายหลังจึงมีการตั้งวงหมอลำอื่นๆตามมาอีกหลายคณะ วงที่เคยมีอยู่เดิมก็ขยายขนาดวงหมอลำให้มีขนาดใหญ่ขึ้น มีการนำเครื่องดนตรีวงใหญ่มาประกอบ เพิ่มรูปแบบในการแสดง ลงทุนในเรื่องของเครื่องประดับเสื้อผ้า หมอลำวงหนึ่งมีลูกวงเป็นจำนวนมาก คนในชุมชนส่วนมากหันไปประกอบ

อาชีพในวงหมอลำ ไม่ว่าจะเป็นเด็กเครื่อง ยกของ ยกไฟ เป็นหางเครื่อง นักดนตรี ใครที่มี
ความสามารถในการร้องลำก็จะได้เป็นหมอลำ หากเสียงดีก็จะได้รับความนิยมมีชื่อเสียงโด่งดังไป
ทั่ว อาชีพหมอลำจึงเป็นกลายเป็นธุรกิจของคนในชุมชนซึ่งสร้างรายได้นอกเหนือจากการทำนา
ให้กับคนในชุมชนเป็นจำนวนมากในช่วงที่คณะหมอลำได้รับความนิยมสูงสุด

พอหมอลำมันได้รับความนิยมมากๆ ปีหนึ่งๆมีคนจากที่อื่นมาจ้างมาติดต๋อไปแสดงเยอะ
มาก จนคิวของวงหมอลำที่มีอยู่แน่นแน่นเต็มไปหมดต้องปฏิเสธบางงานไป ก็เลยมีคนแยก
ไปตั้งวงใหม่เพิ่มขึ้น ทั้งคณะใหญ่และคณะกลางช่วงที่มันเฟื่องฟูสุดๆมีคณะหมอลำกว่า 20
คณะเลยนะ อย่างคณะใหญ่ๆก็มี ดาวจรัสแสง ลูกทุ่งแดนอีสาน เงาฟ้าวิจิตร แล้วก็ยังมีที่เป็น
คณะหมอลำซึ่งคอนเสิร์ต อย่าง เพชรปลาข้าว หมากเขื่อนขันธ์ กล้าบั้ง แต่ละวงก็ต้องมีหมอลำ
หมอแคน นักดนตรี หางเครื่องและบุคลากรอื่นๆ อย่างต่ำๆก็ 80 คน - 100 คนขึ้นไป พอ
รายได้มันดีคนก็หันมาสนใจกันแต่ละบ้านก็มาทำงานในวงหมอลำกันเกือบจะทุกบ้าน บาง
บ้านมากันทั้งบ้านก็มี ลูกเป็นหางเครื่อง พ่อเป็นหมอแคน แม่เป็นหมอลำก็มี บางบ้านก็
รับมาตัดเย็บชุดหมอลำกันก็มี (ระวี โสมรักษ์, 2553: สัมภาษณ์)

ในช่วงหลัง ก่อนปี 45 ไป หมอลำโด่งดังมาก ในละแวกตำบลเราจะมียู่ประมาณ 20 คณะ
เป็นหมอลำหมู่เพราะว่าในช่วงนั้นคนนิยมหมอลำหมู่มาก ทำให้คนทำหมอลำหมู่เนี่ยมีการ
แตกวงไปอีกหลายวง เพื่อให้เพียงพอต่อความต้องการของพี่น้องที่มาจ้าง เพราะช่วงนั้น
บางทีวันเดียวกันวงเดียวกันรับงานชนกันก็เป็นปัญหาไปไม่ได้ เลยมีการแยกวงออกเป็น
หลายวง รายได้ช่วงนั้น ปีหนึ่งมีไม่ต่ำกว่า 20 ล้าน เฉพาะหมอลำเนี่ยนะ เพราะว่าถ้าลอง
คำนวณดู แต่ละคณะถ้าออกพร้อมกันคืนหนึ่งก็เป็นเงินหลายดั่งค์ เพราะค่าจ้างต่อคืนต่อวง
ก็ ประมาณ 7-8 หมื่น หรือ หนึ่งแสนถึงแสนสอง แล้วแต่นาของวง ถ้าคืนหนึ่งออก
พร้อมกัน 20 กว่าคณะก็จะเป็นเงินจำนวนมากพอสมควร ถ้าคิดเป็นปีก็คง 20 ล้านขึ้น
(เหรียญชัย โพธารินทร์, 2553: สัมภาษณ์)

การทำธุรกิจหมอลำหมู่แสดงให้เห็นถึงการปรับตัวของคนในชุมชนไปตามระบบ
เศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่เข้ามาในชุมชน ชาวบ้านได้ประยุกต์ทุนวัฒนธรรมภูมิปัญญาดั้งเดิม
ผสมผสานกับรูปแบบการแสดงสมัยใหม่เพื่อให้นักท่องเที่ยว และทันต่อยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป
ซึ่งในระบายนั้นการแสดงหมอลำของชุมชนบ้านปลาข้าวได้รับความนิยมและมีชื่อเสียงเป็นอย่างมาก
เป็นช่วงที่ธุรกิจหมอลำมีความเฟื่องฟูสุดขีด มีการว่าจ้างให้ไปแสดงในที่ต่างๆทั่วประเทศ จน

สามารถสร้างรายได้ให้แก่ชุมชนจำนวนมาก อย่างไรก็ตามแม้ว่าธุรกิจหมอลำหมู่จะเป็นสิ่งที่สร้างงานสร้างรายได้ให้คนในชุมชนจำนวนมาก แต่ก็ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมชุมชนดั้งเดิมด้วยเช่นกัน โดยการประยุกต์รูปแบบการแสดงทั้งในเรื่องการแต่งกายที่มีการแต่งกายในลักษณะขี้มูกมากขึ้นการนุ่งน้อยห่มน้อยเพื่อดึงดูดความสนใจจากผู้ชม การใช้คำพูดที่มีลักษณะคำหยาบ โดน สองแ่งสองงาม ซึ่งสิ่งต่างๆเหล่านั้นได้ทำลายแก่นแท้และความสวยงามทางวัฒนธรรมของหมอลำโบราณไปอย่างมาก ในขณะที่เดียวกันการแสดงหมอลำแบบโบราณ เช่น ลำกลอน ลำเดินเรื่องก็ค่อยๆถูกกลืนหายไปโดยเฉพาะในกลุ่มของเยาวชนคนรุ่นใหม่ส่วนใหญ่มองว่าการลำแบบโบราณเป็นเรื่องลำสมัยไม่น่าสนใจ ดังนั้นสิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะสังคมที่มีระบบเศรษฐกิจเป็นแกนกลางการให้ความสำคัญกับการค้าเป็นหลัก มีการทำทุกอย่างเพื่อเอาใจลูกค้าทำให้ชุมชนต้องเสียความเป็นตัวของตัวเอง ละเลยการใส่ใจและให้ความสำคัญต่อวัฒนธรรมชุมชน

ภาวะหนี้สิน : ปัญหาที่มาพร้อมกับระบบทุนนิยม

ความเจริญทางด้านวัตถุของชุมชนบ้านปลาค้าวนำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางด้านสังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมรวมทั้งระบบเศรษฐกิจของชุมชนไปอย่างมาก ความก้าวหน้าในเทคโนโลยีการติดต่อสื่อสาร ระบบคมนาคมต่างๆ การสืบคลานของระบบทุนนิยม ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงค่านิยมในการบริโภคเกิดค่านิยมมุ่งเน้นวัตถุ แสวงหาความสะดวกสบายเพื่อตอบสนองความต้องการของตน วิถีชีวิตความเป็นอยู่การทำมาหากินของคนในชุมชนทำให้คนในชุมชนต้องพึ่งพาปัจจัยภายนอก ระบบตลาด ระบบทุนเงินตรามากขึ้น ส่งผลให้ความสามารถในการพึ่งพาตนเองลดลง ซึ่งทำให้เกิดปัญหาในเรื่องต่างๆตามมามากมาย เช่น ปัญหาความยากจน รายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่าย ปัญหาหนี้สิน เป็นต้น

ในอดีตนั้นคนในชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้โดยการพึ่งพาธรรมชาติสิ่งแวดล้อมในชุมชน มีการประดิษฐ์สิ่งของเครื่องใช้ต่างๆไว้ใช้เองภายในครัวเรือนโดยไม่จำเป็นต้องซื้อขาย แต่เมื่อความเจริญได้แพร่ขยายเข้ามาในชุมชน มีถนนหนทาง ไฟฟ้า น้ำประปา การพัฒนาในระบบสาธารณูปโภค เทคโนโลยีด้านต่างๆ คนในชุมชนมุ่งแสวงหาความสะดวกสบายให้แก่ตนเอง และต้องการหาปัจจัยต่างๆ เช่น เครื่องไฟฟ้า ยานพาหนะ เสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย ฯลฯ เพื่อตอบสนองความต้องการด้านจิตใจและอำนวยความสะดวกสบายให้ตนเองมากขึ้น โดยไม่ได้คำนึงถึงความจำเป็น บางครอบครัวยอมที่จะซื้อของแบบผ่อนส่งเพื่อตอบสนองความต้องการของตนเอง สิ่งนี้

ตามมาก็คือภาระค่าใช้จ่ายที่เพิ่มขึ้นทั้งจากค่าไฟฟ้า ค่าน้ำมัน และยังค่าผ่อนส่งสินค้าต่างๆ เกิดเป็นปัญหาหนี้สินตามมาอีกด้วย

ที่เป็นหนี้กันทุกวันนี้มันก็เพราะความไม่พอเพียง ความอยากได้ แต่ก่อนคนบ้านเราก็ไม่ค่อยจะเป็นหนี้อะไรกันเท่าไรหรอก มันมาหนี้กันเยอะก็ตอนหลังนี่ละ ไปกู้เงินมาทำบ้านใหม่ ซื้อข้าวซื้อของ บ้านนั้นมีรถใหม่บ้านนี้อยากมีบ้าง ที่วัดก่อนขาค้าเดี๋ยวนี้ก็ต้องไปซื้อจอสีใหญ่ๆมาแทน (บัวฉวน สายเหลา, 2553: สัมภาษณ์)

การปรับเปลี่ยนแบบแผนในการผลิตและการประกอบอาชีพของคนในชุมชนทำให้ชาวบ้านต้องเพิ่มการลงทุนในการผลิตเพิ่มมากขึ้น จึงต้องแสวงหาแหล่งทุนต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นลักษณะของการกู้ยืมเงินจากทั้งนายทุนในหมู่บ้านหรือที่เรียกว่าการกู้ยืมในระบบ รวมถึงการกู้จากแหล่งเงินทุนที่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ เงินที่หามาได้ไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่ายที่เพิ่มมากขึ้น ทั้งในส่วนของการใช้จ่ายในการผลิตทางการเกษตร ค่าใช้จ่ายในการอุปโภค ทำให้เกิดปัญหาตามมาคือภาวะหนี้สิน ซึ่งถือเป็นปัจจัยหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความอ่อนแอและความผิดพลาดในการดำเนินการด้านเศรษฐกิจของชุมชน

2.2 การเปลี่ยนแปลงด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

การวางแผนพัฒนาประเทศไทยในระยะนี้มุ่งเน้นการสร้างอัตราความเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นเป้าหมายหลัก จึงทำให้เกิดการระดมใช้ทรัพยากรอย่างเร่งด่วน การพัฒนาเศรษฐกิจที่มีผู้เรียกว่าเป็นเศรษฐกิจแบบเอาทุกอย่างทุกอย่างออกมาจากธรรมชาติ ซึ่งด้านหนึ่งเป็นการพัฒนาเศรษฐกิจที่วางพื้นฐานอยู่บนการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่ปราศจากชีวิต เช่น แร่ธาตุต่างๆ หรือเคยมีชีวิตเช่น เชื้อเพลิงที่ได้จากซากพืช สัตว์ที่ตายไปแล้ว และทับถมอยู่ใต้ดิน ในรูปของลิกไนต์ ถ่านหิน น้ำมัน และก๊าซธรรมชาติ เป็นต้นทรัพยากรเหล่านี้ นอกจากไม่มีชีวิตแล้วแต่เมื่อใช้หมดแล้วก็หมดไปเลยไม่อาจนำกลับมาใช้ใหม่ได้ ส่วนอีกด้านหนึ่งแม้จะเป็นการใช้ทรัพยากรที่มีชีวิต เช่น การทำไม้ การเกษตรแผนใหม่และอุตสาหกรรมประมงส่งออก เป็นต้น แต่การใช้ก็เป็นไปในลักษณะทำลายล้างมากกว่าที่จะเป็นการสร้างสัมพันธ์ภาพที่ดีกับธรรมชาติส่วนที่มีชีวิต การพัฒนาเศรษฐกิจแบบนี้ครอบงำโลก ประเทศไทยและมนุษยชาติทั้งมวลมาเป็นเวลานาน และดูราว

กับว่าจะสามารถดำเนินต่อไป ได้อย่างมีประสิทธิภาพไว้ซึ่งขอบเขตจำกัด ทั้งนี้เนื่องจากการพัฒนาที่ไม่สนใจใยดีกับคุณค่าของ “ชีวิต” ในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งทั้งสิ้น¹⁴

สำหรับชุมชนบ้านปลาค้าวเป็นอีกชุมชนหนึ่งที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนา ดังกล่าวในทุกด้านทั้งวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ การถูกรวบงำด้วยระบบทุนนิยม ปรับเปลี่ยนค่านิยมในการอุปโภคบริโภค เกิดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างฟุ่ยเฟือยนำมาซึ่งการรุกรกล้ำและการเสื่อมโทรมของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติภายในชุมชนตามมาในภายหลังปีพ.ศ.2525 เป็นต้นมามีชาวบ้านเข้าไปขยายพื้นที่ทำการเกษตรหลายรอบคร้วรุกรกล้างพื้นที่ป่าชุมชน ยึดครองพื้นที่ป่าสาธารณะเป็นของตนเองโดยไม่สนใจอำนาจของรัฐและไม่เคารพ กฎระเบียบของชุมชนสาเหตุของการกระทำดังกล่าวส่วนหนึ่งเป็นผลพวงมาจากการเข้ามาของระบบทุนนิยม ซึ่งได้เปลี่ยนค่านิยมในการบริโภคของคนในชุมชนให้มุ่งแสวงหาผลกำไร ทรัพย์สินเงินทองเพื่อตอบสนองความต้องการของตนเองเป็นหลัก การขยายพื้นที่ทำการเกษตรให้เพิ่มมากขึ้นเป็นอีกหนทางหนึ่งในการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรและเพิ่มมูลค่ากำไรจากการผลิตให้มากขึ้น ดังนั้นจึงมีชาวบ้านบางส่วนรุกรกล้างพื้นที่ป่าชุมชนเพื่อผลประโยชน์ของตนเองโดยไม่ได้นิ่งถึงผลกระทบที่ตามมา

อนึ่ง การเพิ่มจำนวนประชากรในชุมชนก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดการรุกรกล้างพื้นที่ป่าสาธารณะในชุมชน การซึ่งชาวบ้านในชุมชนบ้านปลาค้าวส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกรรมที่ต้องใช้ประโยชน์จากพื้นดินเป็นหลัก เมื่อประชากรเพิ่มจำนวนมากยิ่งขึ้นทำให้เกิดปัญหาและแรงกดดันในเรื่องทำมาหากินมากขึ้น ในบางครอบครัวที่มีสมาชิกในครอบครัวหลายคนเมื่อจัดสรรปันส่วนที่ดินทำกินกันแล้วก็เหลือไม่เพียงพอในการบริโภคและการผลิตเพื่อการค้า จึงทำให้ชาวบ้านบางส่วนที่ยากจน ไม่มีที่ดินเป็นของตนเองหรือไม่มีเงินทุนในการซื้อที่ดินขยายที่ทำกินได้ก็จะถูกบังคับกลาย ๆ ให้เป็นผู้ทำลายแหล่งทรัพยากรที่มีอยู่ในพื้นที่อันจำกัดนั้นเข้าไปรุกรกล้างพื้นที่ป่า

ตอนหลังทางการเขามีกฎหมายเรื่องที่ดิน มีออกเป็นเอกสารสิทธิพวกโฉนด นส.3 ให้แล้ว ก็ไม่ให้ถางป่าขยายที่ดินอีก แต่ที่นี้พอคนมันเยอะขึ้นมีทั้งลูกหลานในหมู่บ้านนี้ละแต่งงานกันออกเรือนไปก็มีลูกมีหลานหลายคน ที่ย้ายมาจากที่อื่นมาเพิ่มก็มีที่นี้พอคนมันเพิ่มที่ดินก็

¹⁴ ฉลาดชาย รมิตานนท์,(ม.ป.ป). วัฒนธรรมกับความหลากหลายทางชีวภาพ(Online).

http://www.tungsong.com/Environment/Bio/Chaladchay/Bio_04.asp, January 29, 2010.

ไม่พอบางคนมีเงินก็ไปซื้อคนอื่นได้ แต่บางคนไม่มีเงินซื้อก็ต้องแอบไปถางป่า (คำ มูทา พร, 2553: สัมภาษณ์)

พอคนมันเยอะขึ้นที่ทางมันก็ไปพอยู่พอกิน ยิ่งบ้านไหนมีลูกหลานเยอะพอแบ่งปันที่กัน มันก็เหลือที่แค่นี้คนเดียวไม่พอทำนาทำไร่อะไร ก็ต้องหาวิธีหาที่ทางมาทำกินกันบางคนมีญาติที่ทางที่อื่นก็ย้ายไป ไร่ที่มีเงินเยอะหน่อยก็ไปซื้อจากคนอื่นเพิ่มเอา แต่ว่าบางคนจนๆ ก็ยังแอบเข้าไปถางป่าอยู่เหมือนกันช่วงแรกๆ ที่กฎหมายมันยังไม่เคร่งครัดมากก็ยังมีคนแอบไปถางป่าบ้าง (เหลา บุญเคล้า, 2553: สัมภาษณ์)

นอกจากปัญหาการรุกล้ำพื้นที่ป่าสาธารณะแล้ว ยังมีปัญหาการใช้ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติในชุมชนอย่างฟุ่มเฟือย นำทรัพยากรมาใช้ในเชิงธุรกิจ การค้าขายส่งผลต่อการลักลอบทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ต้นไม้ใหญ่ถูกโค่นเพื่อแปรรูป สัตว์ป่าถูกล่าเพื่อนำไปขาย ยาสมุนไพร กล้วยไม้ป่า ผลผลิตจากป่าทุกชนิดกลายเป็นสินค้าจึงถูกผู้คนเข้าไปหยิบฉวยออกจากป่าอย่างรวดเร็ว การเก็บหาของป่าเพื่อยังชีพของชาวบ้าน ถูกเปลี่ยนเป็นเพื่อขาย หวาย กระชาย ป่า สมุนไพร ต้นไม้ขนาดเล็ก ถูกนำออกจากป่าในปริมาณที่มากขึ้นเรื่อยๆ จากผู้คนในชุมชนเอง และคนนอกชุมชน

เมื่อก่อนป่ามันอุดมสมบูรณ์ ผักปลามันเยอะในป่าให้ห้วยเข้าไปแป๊ะเดียวออกมาก็ได้เยอะแล้ว คนก็เก็บออกมาแค่พอกินไม่ได้เอามาขายอะไร ก็แต่ก่อนขายมันก็ไม่รู้จะหาขายให้ใครทุกคนก็อยากหากินกันเองเหมือนกันหมด เงินทองก็ยังไม่สำคัญ พอย้ายไปที่หลังของป่ามันเริ่มหายากแล้ว ป่ามันน้อยลงน้ำท่าก็แล้งกว่าแต่ก่อนอะไรมันก็หายากขึ้น แล้วพอบ้านเมืองมันเจริญมันเริ่มมีอะไรๆ เยอะขึ้น มีร้านค้า มีตลาด คนชอบสบายมีอะไรก็ซื้อเอา หมูเห็ดเปิดโก๋มีให้ซื้อกินได้หมด หาอยู่หากินแบบแต่ก่อนก็ไม่ค่อยมี ถ้าใครอยากกินอะไรก็ซื้อเอา พวกของป่าสัตว์ป่ามันก็กลายเป็นของหายาก กลายเป็นเงินเป็นทองอีก ที่นี้คนที่ยังไปหาของป่าพวกเห็ด พวกหน่อไม้อะไรพวกนี้ได้มาก็เอามาขายแล้ว พอขายก็เก็บมาเยอะๆ มีเท่าไรก็เอาม อะไรขายได้เก็บมาหมดละเห็ด หน่อไม้ ยาสมุนไพร กล้วยไม้ เป็นเงินเป็นทองกันหมด (จรรณ มณีสาย, 2553: สัมภาษณ์)

ช่วงหลังๆ ของในป่ามันมีราคา คนต้องการเยอะทั้งพวกไม้ อาหารอย่างเห็ดหน่อไม้ ดอกไม้ ใบหญ้ามันเป็นที่ต้องการ มันเลยมีการเข้าไปรุกกล้าป่ากันมากขึ้น คือคำนิยมการกินอยู่ของ

คนเปลี่ยนไปแต่ก่อนคนกับธรรมชาติพึ่งพิงกัน พอช่วงหลังๆคนเบียดบังจะเอาทุกอย่างจากธรรมชาติทุกอย่างเป็นสินค้าเป็นธุรกิจได้หมด ตัดต้นไม้ทำลายป่าเอามาสร้างบ้านหลังใหญ่ๆสวยๆเอาไปขายให้พวกพ่อค้า ขนาครากไม้ ดอกไม้ยังขายได้เลยนะเขาเอามาทำเป็นพวกเครื่องประดับพวกนี้ กลัวยไม้ป่าสวยๆคนก็ไปหามาเอามาไว้บ้านให้สวยงาม หรือเอาไปขายให้พวกชอบเลี้ยงต้นไม้พวกนี้ พืชผักอื่นๆสัตว์ป่าก็เหมือนกันกลายเป็นสินค้าได้หมด พอคนมองเห็นผลประโยชน์คิดอะไรเป็นเงินเป็นทองก็เก็บเอามาเยอะเออเท่าไรเอามาหมดคิดแต่ว่าเดี๋ยวมันก็เกิดใหม่ได้ ไม่ได้คิดหรือว่ามันจะเป็นการบุกรุกทำลายป่าทีละน้อยๆ (หนูกรณ์ โทบุคคี, 2553: สัมภาษณ์)

สรุปพัฒนาการช่วงการเปลี่ยนแปลงชุมชน

หลังจากที่รัฐบาลได้ใช้แนวทางการพัฒนากระแสหลักเข้ามามีใช้ในการพัฒนาประเทศ ทำให้ระบบเศรษฐกิจไทยถูกเชื่อมโยงกับความเคลื่อนไหวและการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจของโลกมาโดยตลอด ดังนั้น กระแสการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจโลก หรือที่เรียกว่า ระบบโลกาภิวัตน์ได้ส่งผลโดยตรงต่อการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรมของประเทศไทยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การพัฒนาตามแนวทางดังกล่าวทำให้เกิดความเจริญทางด้านอุตสาหกรรม ระบบสาธารณูปโภค เทคโนโลยีต่างๆเข้ามาในชุมชน การเปลี่ยนแปลงสภาพทางสังคมและเศรษฐกิจนำมาซึ่งการครอบงำของระบบทุนนิยม คนในชุมชนเริ่มให้ความสำคัญกับเงินตรา และมูลค่าของสิ่งต่างๆ มากขึ้น ทำให้ความสามารถในการพึ่งพาตนเองของคนในชุมชนมีน้อยลง การพึ่งพาตลาดและเงินตรามีมากขึ้น การดำเนินชีวิตเริ่มผูกติดกับกระแสและปัจจัยภายนอกชุมชนมากขึ้น ดังนั้นชุมชนจึงหลีกเลี่ยงไม่พ้นที่จะได้รับผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงและปัญหาที่เกิดขึ้นจากภายนอกชุมชน ดังนี้

1. คนในชุมชนเปลี่ยนวิธีการผลิตและกรรมวิธีในการผลิตจากการผลิตเพื่อการยังชีพไปเป็นการผลิตเพื่อการค้า

2. ปัญหาความยากจนและภาวะการเป็นหนี้สินของคนในชุมชนเกิดความล้มเหลวของระบบเศรษฐกิจชุมชน การที่คนในชุมชนมีความสามารถในการพึ่งพาตนเองลดน้อยลง การยึดติดในระบบทุน ทำให้เงินเข้ามาเป็นปัจจัยหลักในการดำเนินชีวิต และเกิดค่านิยมในการบริโภคที่ฟุ้งเฟ้อ ยึดติดกับความสะดวกสบาย มีการใช้จ่ายเกินตัวเพื่อซื้อหาปัจจัยต่างๆเพื่อตอบสนองความ

ต้องการของตนเอง เช่น เครื่องไฟฟ้า พาหนะในการเดินทาง เครื่องประดับเสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย เป็นต้น นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตเข้าสู่การผลิตเพื่อการค้าการประกอบอาชีพโดยมุ่งหวังความร่ำรวย ความสะดวกสบาย และการมีหน้ามีตาในสังคมของตนเอง ทำให้เปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตการแสวงหาวิธีการต่างๆเพื่อเพิ่มผลผลิตให้สูงขึ้น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการขายพื้นที่การผลิต การนำเทคโนโลยีใหม่ๆเข้ามาใช้ ซึ่งสิ่งต่างๆล้วนนำมาซึ่งค่าใช้จ่ายและการลงทุนที่สูงขึ้นทำให้รายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่าย บางครั้งผลผลิตที่ได้น้อยกว่าต้นทุนที่ลงทุนไปทำให้เกิดการขาดทุน เกิดระบบเงินกู้ยืม ทำให้ชาวบ้านเกิดภาวะหนี้สิน มีปัญหาความยากจนตามมา

3. ผลกระทบอันเกิดจากการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมจากภายนอกชุมชน ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการสื่อสารทำให้เด็กและเยาวชน กลุ่มวัยรุ่นมีโอกาสรับรู้ข้อมูลต่างๆผ่านสื่อที่หลากหลาย และทำให้มีโอกาสได้รับเอาพฤติกรรมไม่ดีบางอย่างเข้ามาโดนขาดการไตร่ตรอง และกลั่นกรองข้อมูลได้ นำมาซึ่งปัญหาเรื่องอบายมุขและสิ่งเสพติด ปัญหาทะเลาะวิวาท เกิดพฤติกรรมเลียนแบบจากสื่อด้านต่างๆ

4. ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชน เนื่องจากการขยายระบบโครงสร้างสาธารณูปโภคต่างๆ รวมถึงการนำทรัพยากรมาใช้ในการค้า ทำให้มีการใช้อย่างฟุ่มเฟือยไม่คำนึงถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม และการมีค่านิยมการบริโภคที่มุ่งเน้นความสะดวก การใช้ถุงพลาสติก เกิดการทิ้งขยะมูลฝอยขึ้นในชุมชนเพิ่มขึ้น

3. ช่วงการเรียนรู้ ปรับตัวของชุมชนจากวิกฤติเศรษฐกิจและระบบทุนนิยม(ปี 2540-ปัจจุบัน)

ภายหลังจากที่ชุมชนเปลี่ยนแปลงสู่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ทำให้สภาพของชุมชนเปลี่ยนไปทั้งในลักษณะโครงสร้างทางกายภาพ ลักษณะทางเศรษฐกิจสังคม วัฒนธรรม รวมถึงทรัพยากรธรรมชาติ ชุมชนได้ประสบกับปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นในยุคการเปลี่ยนแปลงชุมชน เช่น ปัญหาเรื่องหนี้สิน รายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่าย ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ เป็นต้น แต่เนื่องจากในระยะดังกล่าว ปัญหาเหล่านี้ได้ค่อยๆแผ่ตัวเข้ามาในชีวิตของคนในชุมชนทีละน้อยจนเกิดเป็นความเคยชินไม่ได้มองว่าเป็นปัญหาประกอบกับในช่วงการเปลี่ยนนั้นยังมีธุรกิจหมอลำที่ยังสร้างงานสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนจำนวนไม่น้อย ทำให้คนในชุมชนส่วนใหญ่ยังมีรายได้ใช้จ่ายในครอบครัวอยู่โดยไม่เดือดร้อนและไม่ต้องดิ้นรน

ออกไปหางานต่างถิ่น ปัจจัยดังกล่าวเป็นสิ่งที่ทำให้ชุมชนยังไม่ได้ตระหนักถึงผลกระทบที่เกิดจากปัญหาเหล่านั้น

อย่างไรก็ตาม การที่ชุมชนได้เปลี่ยนวิถีชีวิตและวิถีการผลิตเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจที่พึ่งพาทุนที่เป็นเงินตราเป็นหลัก การผลิต การประกอบอาชีพต้องเป็นไปตามกลไกความต้องการของตลาดหรือผู้บริโภคเป็นหลักจนทำให้ละทิ้งความเป็นชุมชนดั้งเดิมของตนไป การจับเคลื่อนชุมชนในระยะของการเปลี่ยนแปลงนั้นถูกผูกติดกับปัจจัยภายนอกชุมชนมากขึ้นดังนั้นในที่สุดแล้วชุมชนจึงหนีไม่พ้นที่จะได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงภายนอกชุมชนด้วย โดยผลกระทบที่ส่งผลกระทบต่อชุมชนบ้านปลาแก้วที่ปรากฏเป็นรูปธรรมที่เด่นชัดคือปัญหาที่เกิดขึ้นกับธุรกิจหมอลำหู่ ซึ่งเป็นธุรกิจสำคัญของชุมชนที่ช่วยสร้างงานสร้างรายได้แก่คนส่วนใหญ่ของชุมชน

ความตกต่ำของธุรกิจหมอลำ : ผลกระทบจากวิกฤติเศรษฐกิจและความเสื่อมถอยทางวัฒนธรรม

แม้ว่าการทำธุรกิจหมอลำหู่ได้สร้างรายได้ให้คนในชุมชนจำนวนมากมาเป็นระยะเวลาหลายปี แต่ในระยะหลังเมื่อมีการแพร่กระจายของวัฒนธรรมต่างๆจากภายนอก ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการสื่อสารทำให้คนเริ่มมีทางเลือกในการแสวงหาความบันเทิงใหม่ๆให้กับตนเอง เช่น โทรทัศน์ การแสดงดนตรีของวัยรุ่น ประกอบกับการมีคณะหมอลำเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมากทั้งในส่วนของชุมชนเองและนอกชุมชน ทำให้เกิดการแข่งขันทางการตลาดสูงขึ้น คณะหมอลำหู่ในชุมชนเองจึงต้องมีการปรับรูปแบบให้ทันสมัยทันต่อความต้องการของลูกค้าเสมอ มีการประยุกต์กลอนลำแบบเก่าผสมผสานกับการแสดงวงดนตรีสมัยใหม่ การปรับเปลี่ยนการแต่งกายให้ดูทันสมัย การปรับเปลี่ยนดนตรีให้สนุกสนานเร้าใจยิ่งขึ้น ทำให้การลงทุนของคณะหมอลำจึงสูงขึ้นอัตราค่าจ้างจึงต้องปรับสูงขึ้นด้วย

การทำคณะหมอลำหู่นี้ต้องลงทุนสูงเหมือนกัน เพราะต้องเลี้ยงลูกวงเป็นร้อย ไหนจะค่าเครื่องดนตรี ค่าเสื้อผ้า เครื่องแต่งกาย เยอะๆ ยิ่งช่วงหลังๆมันมีอย่างอื่นมาให้คนเลือกดู เยอะขึ้นอย่างพวกวงดนตรีวัยรุ่น มีหนังกลางแปลงอะไรพวกนี้ คณะหมอลำที่อื่นก็มีเยอะขึ้นเรื่อยๆ มันเลยต้องแข่งกัน แต่ละวงก็ต้องหาอะไรใหม่มาใส่ในวงทำเสื้อผ้าในมันทันสมัย หลังๆเริ่มมีเปิดนุ่่นโชว์นี้เยอะขึ้น กระโปรงก็สั้นลง เสื้อก็หุดลง ทำดนตรีใหม่ให้

มันสนุกขึ้น หากคนแสดงมาเยอะขึ้น ค่าใช้จ่ายมันก็เลยค่อยๆสูงขึ้น ค่าจ้างแสดงก็สูงขึ้นด้วย (ระวี โสมรักษ์ ,2553: สัมภาษณ์)

แต่ในขณะที่ค่าจ้างหมอลำมีราคาค่อนข้างสูงมาก โดยเฉพาะในวงใหญ่ๆค่าจ้างต่อคืนราคาหลายหมื่นหรือบางครั้งราคาเป็นแสน แต่ในขณะเดียวกันใน ปี 2540 ได้เกิดวิกฤติเศรษฐกิจขึ้นในประเทศไทย ทำให้ประเทศอยู่ในภาวะข้าวยากหมากแพง อำนาจการซื้อของประชาชนลดลง ซึ่งส่งผลกระทบต่อการทำงานของวงหมอลำด้วย ซึ่งเจ้าภาพที่จะจัดงานเริ่มรู้สึกถึงความสิ้นเปลืองที่จะจ้างวงหมอลำไปแสดงในงานบุญต่างๆ มองว่าเป็นการใช้จ่ายเกินความจำเป็นและฟุ่มเฟือยโดยใช่เหตุ เหล่าเจ้าภาพหันไปหาการแสดงอื่นที่ราคาถูกมาเป็นทางเลือกมากขึ้น เช่น การจ้างหนัง การจ้างวงดนตรีขนาดเล็ก หมอลำซึ่ง เป็นต้น

หมอลำเริ่มมีผลกระทบ เนื่องจากว่าความนิยมของสังคมลดลงในการที่จะจ้างหมอลำไปงาน อีกประเด็นหนึ่งคือคนมีความรู้สึกในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง ในเรื่องที่ว่าจ้างหมอลำไปนั้นเป็นการไม่คุ้มค่าเพราะว่าในงานส่วนใหญ่คนที่มาจ้างหมอลำ คือมันจะมีคนที่ทำผ้าป่ามา คนที่ไปทำงานในกรุงเทพฯรวบรวมเงินทำบุญบริจาค กันมาให้หมู่บ้านแต่ละหมู่บ้านปีหนึ่งก็หลายหมื่นหลายแสน แล้วทางพี่น้องในชุมชนก็ด้วยความที่อยากจะให้พี่น้องที่มาจากกรุงเทพฯเอาเงินมาให้มีความสุขสนุกสนานก็เอาเงินไปจ้างหมอลำมาแสดงต้อนรับ จ้างไปคณะหนึ่งก็เจ็ดแปดหมื่น เป็นแสนก็มี ที่นี้ทางคณะผ้าป่าที่มาจากต่างจังหวัดที่มาจากกรุงเทพฯเขานำทีมขึ้นมาเขารับรู้รับทราบว่าเป็นพี่น้องเตรียมต้อนรับโดยการจ้างหมอลำมาเนี่ยเป็นแสนหรือเกือบแสน โดยที่เงินที่ชุมชนก็ไม่ได้มีถึงขนาดนั้น แล้วก็ต้องเอาเงินของผ้าป่ามาส่วนหนึ่ง มาให้เป็นค่าหมอลำ มันเกิดความรู้สึกที่ว่ามันไม่คุ้ม มันสูญเปล่า มันเลยทำให้ทางหมู่บ้านไม่จำเป็นต้องจ้างหมอลำแล้วเพราะทางเจ้าภาพที่เขามาทอดผ้าป่าเขาไม่ให้จ้าง หมอลำก็เลยงานน้อยลง(เหรียญชัย โพธารินทร์, 2553: สัมภาษณ์)

การปรับปรุงรูปแบบของหมอลำให้ทันสมัยเพื่อเพิ่มความน่าสนใจของหมอลำที่มากเกินไปกลับกลายเป็นปัจจัยที่ทำลายความสวยงามทางศิลปวัฒนธรรมของหมอลำลงไป หมอลำกลายเป็นการแสดงในลักษณะชั่วยุคมากขึ้น ซึ่งมีเจ้าภาพบางส่วนรู้สึกเบื่อหน่ายกับการแสดงเช่นนั้น และการแต่งกายของนักแสดงหมอลำที่ยั่วเยงเกินไปทำให้ไม่เหมาะสมในการแสดงบางสถานที่โดยเฉพาะงานบุญที่มีการตัดอยู่ในวัด สิ่งต่างๆดังกล่าวนี้นับเป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้การจ้างวงหมอลำไปแสดงตามงานลดลง

อีกประเด็นหนึ่งคือ การแสดงของหมอลำมันเปลี่ยนไป จากที่เป็นหมอลำแบบพื้นบ้านแต่ก่อน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการแต่งกาย กลอนลำ การออกเสียง คำพูดคำจา มันเปลี่ยนไปมันเป็นแบบทันสมัยเกินไป โดยเฉพาะการแต่งกายเป็นแบบหวีอหว่า เหมือนพวกแสดงในห้องอาหาร พวกคอนเสิร์ตอะไรไป ทำให้คนอีกส่วนหนึ่งเบื่อหมอลำ ที่มาทำให้เสียวัฒนธรรม จนกระทั่งไม่ให้ลำในวัดก็มี เพราะว่ามันทำให้เสื่อมเสียซึ่งก็เป็นเพราะความที่หมอลำอยากพัฒนาเปลี่ยนรูปแบบให้ทันสมัย ก็เลยเกิดผลเสียเอง โดยเฉพาะเรื่องแต่งกาย แล้วอีกอย่างหนึ่งก็คือเรื่องของกลอนลำ ที่ปัจจุบันไม่มีการเขียนกลอนลำไปหียบของคนนั้นคนนี้มาลำไปพอให้เสร็จในแต่ละคืน ไม่เหมือนลำสมัยก่อนที่ต้องมีการเขียนกลอนให้ทันสมัยทันยุค มีการคิดสอนใจไปในตัว เรื่องคุณธรรม จริยธรรมก็แทรกเข้าไป แล้วก็มีการเขียนกลอนเป็นของใครของมัน ไม่มีการเอากลอนคนอื่นมาลำน่าสนใจน้อยลง มีผลกระทบ ทำให้งานน้อยลง ทำให้ต้องมีการยุบวง เริ่มแรกก็คือการยุบวงที่ใหญ่ๆ เช่น ดาจรัสแสงที่มีสมาชิกอยู่เป็น 200 ชีวิต อย่างที่ให้อยู่กันแบบที่ลูกน้องไม่มีงาน คือปีหนึ่งมีงานแค่งานสองงานมันก็อยู่กันไม่ได้ ซ้อมแบบไม่มีรายได้มันก็อยู่กันไม่ได้เลยต้องยุบตัวลง หรืออีกวิธีหนึ่งก็คือ ไม่ยุบทั้งหมด แต่ทำคณะให้เล็กลง ซึ่งตอนนี้ก็เหลืออยู่ 4 คณะ ที่ทำให้เล็กลง(เหรียญชัย โพธารินทร์, 2553: สัมภาษณ์)

นอกจากนี้ การแพร่กระจายของวัฒนธรรมตะวันตกที่มาพร้อมกับกระแสโลกาภิวัตน์ การเปลี่ยนแปลงสภาวะทางสังคมที่มาพร้อมกับความเจริญ ทำให้ทำให้วัยรุ่นมีค่านิยมและพฤติกรรมที่เปลี่ยนไป ซึ่งพฤติกรรมหนึ่งที่เป็นปัญหาสำหรับวงหมอลำบ้านปลาเค้าก็คือเยาวชนก่อปัญหาทะเลาะวิวาทซึ่งเกิดขึ้นทุกพื้นที่ของประเทศ และก่อปัญหาเป็นวงกว้าง เจ้าภาพไม่กล้าเสี่ยงในการจ้างวงหมอลำไปแสดง ทำให้วงหมอลำไม่มีงานแสดง และต้องปิดตัวเองไปเกือบหมด ซึ่งมีชาวบ้านหลายคนได้กล่าวถึงเหตุการณ์ดังกล่าวไว้เช่น ระวี โสมรักษ์(2553: สัมภาษณ์) ได้กล่าวว่า “ผลกระทบอีกอย่างหนึ่งก็คือเรื่องคนตีกัน เวลาไปแสดงก็มีคนตีกันวุ่นวาย คนเลยไม่ค่อยอยากจ้าง บางทียังไม่ทันได้ลำเลยก็มีคนตีกันแล้ว หมอลำก็ต้องหยุด หมอลำก็ต้องรับเงินฟรี เจ้าภาพเลยไม่อยากจ้าง” หรือจากคำบอกเล่าของ บุญ อินหงษา (2553: สัมภาษณ์) เล่าว่า

ช่วงหลังๆ เจ้าภาพไม่จ้างหมอลำไปแสดงโดยบอกว่าไม่มีความปลอดภัยเพราะทุกครั้งที่หมอลำไปแสดงมักจะมีวัยรุ่นเมาสุราก่อเหตุวิวาท ทำให้คนในงานได้รับอันตราย บางรายถึงขั้นเสียชีวิต เจ้าภาพบอกว่าไม่คุ้มกับการทำบุญแต่ละครั้ง โดยเสียค่าจ้างหมอลำเป็นแสนและพอไปแสดงปรากฏว่ามีคนตายในงาน หรือไม่มีคนบาดเจ็บ พอเกิดเหตุก็ต้องหยุด

แสดง ทำให้ไม่คุ้มค่าเงินที่ลงทุน บางทีคนตายก็เป็นญาติกับเจ้าของงาน เลยทำให้เจ้าภาพ เลิกจ้างหมอลำคณะใหญ่ๆ แล้วหันไปจ้างหมอลำวงเล็กๆ หรือดนตรีประเภทอิเล็กทรอนิกส์ที่ใช้ค่าจ้างไม่แพง ใช้เวทีเล็กกว่า และไม่มีคนตีกันแทน ทำให้หางเครื่องและลูกวงหมอลำที่มีอยู่ทั้งหมดกลัวว่าพันคนต้องตกงาน

ภายหลังที่คณะหมอลำต่างๆ ได้ยุบวงลง ทำให้ลูกวง ชาวบ้านที่เป็นสมาชิกในวงหมอลำไม่มีงานทำ และสูญเสียรายได้เป็นจำนวนมาก รายได้ที่ได้จากการทำนาก็ไม่เพียงพอสำหรับการดำเนินชีวิตในสภาวะทางสังคมที่เปลี่ยนไป ทำให้ชาวบ้านบางส่วนต้องละทิ้งครอบครัวไปหาหนทางไปทำงานในเมืองใหญ่แทน ปัญหาต่างๆ เหล่านี้ทำให้คนในชุมชนเริ่มตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้นกับชุมชนและคิดหาหนทางปรับตัวเพื่อให้สามารถดำรงชีวิตได้อย่างสอดคล้องกับสภาพสังคม อย่างไรก็ตามระบบทุนนิยมก็ยังลึกเข้ามาในการดำเนินชีวิตมายาวนานและเกิดขึ้นอยู่ทุกสังคมจนเป็นการยากที่จะละทิ้งเพื่อหวนกลับไปใช้ชีวิตดังเช่นในอดีตแบบสมบูรณ์ได้ แต่หลังจากประสบปัญหาต่างๆ ขึ้นในชุมชนก็ทำให้ผู้นำและสมาชิกในชุมชนเริ่มหวนกลับมาให้ความสำคัญกับการรื้อฟื้นวัฒนธรรม ความคิด ความเชื่อ ระบบความสัมพันธ์ต่างๆ รวมถึงวิธีการดำเนินชีวิตในอดีตเข้ามาปรับใช้ในชุมชน ซึ่งการกระทำต่างๆ ไม่สามารถกระทำให้สำเร็จได้โดยคนใดคนหนึ่ง จึงได้เกิดความร่วมมือร่วมใจกันขึ้นในการแก้ปัญหา นำไปสู่การปรับตัวของชุมชนเพื่อให้สามารถดำรงความเป็นชุมชนอยู่ได้ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

ผู้นำ : บทบาทในการขับเคลื่อนชุมชน

จากการที่ชุมชนบ้านปลาข้าวได้มีการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตไปสู่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมจนทำให้ความสามารถในการพึ่งพาตนเองลดลงจนเกิดปัญหาต่างๆ ตามมาทั้งในระดับปัจเจกบุคคล ระดับครอบครัว จนกระทั่งส่งผลกระทบในชุมชนด้วย ภายหลังที่ประสบปัญหาทำให้คนในชุมชนเริ่มตระหนักถึงผลกระทบในด้านลบของการยึดติดในวัฒนธรรมและการบริโภคนิยมและละเลยวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมของชุมชน นำมาซึ่งความพยายามในการร่วมมือร่วมใจ และแสวงหาแนวทางในการแก้ปัญหา การปรับและขับเคลื่อนชุมชนไปสู่การพัฒนาเพื่อให้ตนเองสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างไม่เดือดร้อนท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลงต่างๆ จากภายนอก ซึ่งองค์ประกอบสำคัญที่มีบทบาทก่อให้เกิดกระบวนการดังกล่าวขึ้นในชุมชนก็คือ ผู้นำชุมชน นั่นเอง

ชุมชนบ้านปลาข้าวเป็นชุมชนที่มีผู้นำที่หลากหลายทั้งในส่วนของผู้ที่เป็นทางการ และผู้นำทางความคิดและจิตวิญญาณ ที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ ไว้วางใจในการทำงาน ทำให้สามารถเชื่อมประสานความร่วมมือในการทำกิจกรรมต่างๆของชุมชนได้ โดยในส่วนของผู้นำทางการนั้น บุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนชุมชนก็คือกำนันบุญแวง เอกศรี ซึ่งเดิมทีเคยเป็นผู้ใหญ่บ้านมาก่อน ภายหลังได้รับความไว้วางใจจากคนในชุมชนเลือกให้เป็นกำนันตั้งแต่ปี 2542 จนถึงปัจจุบัน และมีบทบาทในการบริหารและเป็นคณะกรรมการกลุ่มต่างๆในชุมชนหลายกลุ่ม ซึ่งกำนันบุญแวง เอกศรี(2553: สัมภาษณ์) ได้ให้สัมภาษณ์ว่า

ตอนแรกพ่อเป็นผู้ใหญ่บ้านก่อนตั้งแต่ปี 2534 จนถึงปี 2542 กำนันคนเก่าเกษียณก็ลงสมัครก็ได้รับเลือกมาเป็นกำนันจนถึงทุกวันนี้แหละ ชาวบ้านเป็นคนเลือกเข้ามาเป็นหลายอย่าง ประธานกลุ่มกองทุนหมู่บ้าน ประธานโครงการ กขค.คณะกรรมการกองทุนสวัสดิการ ประธานศูนย์บริการถ่ายทอดเทคโนโลยี การเกษตรประจำตำบล เป็นกรรมการรับรองผู้สูงอายุระดับตำบล มีหลายตำแหน่งมากพอก็จำได้ไม่หมด

การทำงานของกำนันนั้นส่วนใหญ่จะเป็นลักษณะของการประสานงานกับ อบต. กับหน่วยงานในระดับอำเภอ จังหวัด รับเอานโยบายเอาโครงการมาลงชุมชนชน รวมทั้งการประสานความร่วมมือกับชาวบ้าน การชี้แจงทำความเข้าใจกับชาวบ้านในการทำกิจกรรมต่างๆ การทำงานต่างๆร่วมกับชุมชน รวมทั้งมีส่วนในการบริหารและเป็นกรรมการกลุ่มต่างๆที่มีในชุมชนด้วย ซึ่งกำนันบุญแวงได้ให้สัมภาษณ์เพิ่มเติมเกี่ยวกับการทำงานของตนเองไว้ว่า

หน้าที่หลักๆของพ่อก็จะทำงานร่วมกันกับ อบต. แล้วก็อำเภอจังหวัดนั้นล่ะ ไปประชุม รับโครงการ เขียนโครงการต่างๆขึ้นมาทำองนี้แล้วก็มาประสานกับชาวบ้านกับชุมชน จัดประชุมหมู่บ้านเข้าร่วมงานต่างๆในบ้าน งานที่ชาวบ้านจัดขึ้นพวกนี้ล่ะ แล้วก็มีส่วนที่เข้าไปเป็นกรรมการกลุ่ม ก็จะไปเข้าร่วมประชุม เวลามีปัญหาที่ช่วยกันคิดช่วยกันแก้

ในการทำงานนั้น กำนันบุญแวงยึดหลักของการปฏิบัติจริง การมีส่วนร่วมกับชุมชน การเสียสละเพื่อส่วนรวมและการทำงานอย่างซื่อสัตย์สุจริต ซึ่งผลการทำงานของกำนันดังกล่าวได้เป็นที่ประจักษ์และยอมรับกับคนในชุมชนบ้านปลาข้าว ด้วยเช่นกันทำให้คนในชุมชนเองเคารพและให้ความร่วมมือในการทำงานด้วยความเต็มใจ

เวลาพอทำงานทุกอย่างก็จะลงมือทำอย่างจริงจัง อย่างกับชุมชนเนี่ยกับชาวบ้านเนี่ยอะไรที่
 ทำได้ช่วยได้ก็ไปช่วยหมด คือเรามาทำงานตรงจุดนี้นั่นคือเราอาจจะมารับใช้ชาวบ้าน
 อาสาจะมาพัฒนาชุมชนเราก็ต้องเสียสละทำงาน ที่สำคัญคือเราต้องรู้จักข้อสัต์ต่อหน้าที่
 ข้อสัต์ต่อชาวบ้านด้วย มีอะไรต้องเปิดเผย ชาวบ้านเขาถึงจะเชื่อถือเรามีอะไรก็จะให้ความ
 ร่วมมือกัน(บุญเวง เอกศรี, 2553: สัมภาษณ์)

นอกจากนี้คำบอกเล่าของคนในชุมชนยังสะท้อนให้เห็นถึงพฤติกรรมของกำนัน
 บุญเวง และความเคารพศรัทธาในตัวกำนันบุญเวงได้เป็นอย่างดี

การทำงานร่วมกับกำนันหรือก็คือนะ...กำนันก็เต็มที่ทำกับชุมชนทุกอย่างละใครมีงานมีการ
 อะไรกำนันก็ไปร่วมหมด เวลาเมื่อไรเข้ามาก็เอามาชี้แจงมาบอกชาวบ้านให้เข้าใจทุกครั้ง
 คือเราก็เห็นละว่าแกทำเต็มที่เต็มกำลัง แบบนี้เราก็อยากทำงานให้ เวลากำนันบอกอะไรเรา
 ก็เต็มที่เหมือนกัน(บรรเลง ทองแล , 2553: สัมภาษณ์)

นายประเสริฐ ปรีธทอง ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 10 บ้านปลาข้าว ก็เป็นบุคคลหนึ่งที่มี
 บทบาทสำคัญต่อชุมชน ทั้งในเรื่องของการบริหารจัดการชุมชนตามบทบาทหน้าที่ของผู้ใหญ่บ้าน
 การมีส่วนร่วมกับชุมชน และบทบาทที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือการผลักดันเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงขึ้น
 ในชุมชนจนทำให้หมู่บ้านปลาข้าว กลายมาเป็นหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียง ต้นแบบแห่งความสำเร็จ
 กระทั่งถูกคัดเลือกเป็นหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงของจังหวัดอำนาจเจริญในปี 2553 และรางวัลของ
 มูลนิธิราชพฤกษ์ ล่าสุดเมื่อวันที่ 1 ก.ย.53 รับโล่รางวัลสมเด็จพระรัตนราชสุตาฯ สยามบรมราช
 กุมารี หมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียง "อยู่เย็น เป็นสุข" บ้านปลาข้าว หมู่ 10 ของกระทรวงมหาดไทย
 โดยนายประเสริฐ ปรีธทอง (2553: สัมภาษณ์)ได้กล่าวว่า

หลังจากผมได้รับความไว้วางใจจากชาวบ้านเลือกเข้ามาเป็นผู้ใหญ่บ้านผมก็ตั้งใจทำงานเต็มที่
 คืออะไรที่เป็นประโยชน์ต่อชาวบ้านผมทำหมด ที่ผลักดันล่าสุดก็เรื่องของเศรษฐกิจ
 พอเพียงนี่ละ ผมมองว่าเศรษฐกิจพอเพียงจะทำให้ชาวบ้านกินอยู่ได้อย่างสุขสบายมีความ
 เป็นอยู่ที่ดีขึ้น ส่วนตัวผมเองสนใจในเรื่องนี้มาตลอด ผมก็ได้ศึกษา มีโอกาสไปอบรมด้วย
 เพราะทางจังหวัดเองก็มีนโยบายส่งเสริมตรงนี้เข้ามา ตอนแรกเลยผมมาปรับใช้กับที่นา
 และชีวิตประจำวัน จนประสบความสำเร็จชาวบ้านได้เห็นก็เกิดความสนใจและก็เข้าร่วม
 ตามมา จนกระทั่งผมผลักดันให้ก่อตั้งเป็นกลุ่มเกษตรอินทรีย์ร่วมกับชุมชน และก็ตั้งศูนย์

เกษตรอินทรีย์ ให้เป็นศูนย์การเรียนรู้ของชุมชน ลำสุตหมู่บ้านเลยได้รับรางวัล หมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงของจังหวัด แล้วก็รางวัลของมูลนิธิราชพฤกษ์ นี่ก็เพิ่งไปรับรางวัลจากสมเด็จพระเทพมา เมื่อวันที่ 1 ก.ย.นี้เอง

พระครูโพธิชัย สาระวิมลก็เป็นบุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนชุมชนเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทในการเผยแพร่และขับเคลื่อนกิจกรรมทางศาสนา ซึ่งพระครูโพธิชัย สาระวิมล(2553: สัมภาษณ์)เจ้าอาวาสวัดปลาข้าวและเจ้าคณะตำบลปลาข้าว กล่าวว่า “หลวงพ่อกเคยจัดตั้งคณะเทศน์ขึ้นมา 1 คณะ ตระเวนเทศนาไปตามภาคเหนือและอีสาน 8 ปี ไปเทศนาสั่งสอนการทำความดีแก่คนทั่วไป” นอกจากนี้คณะสวดสรภัญญะอีกหนึ่งความสำเร็จที่ทางวัดศรีโพธิ์ชัยให้การสนับสนุน ซึ่งไปร่วมงานทางพุทธศาสนาพร้อมส่งเข้าประกวดในวันสำคัญทางศาสนาเป็นประจำ จนได้รับรางวัลชนะเลิศระดับจังหวัดและระดับภาคอย่างต่อเนื่องและยังผ่านเกณฑ์มาตรฐาน วัดส่งเสริมสุขภาพของสำนักงานอนามัยที่ 7 จ.อุบลราชธานี ในปี 53 ซึ่งล่าสุดได้รับรางวัลเสมาธรรมจักร สาขาผู้ทำคุณประโยชน์ต่อพุทธศาสนา จากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เมื่อวันที่ 23 พ.ค.53 ในวันวิสาขบูชาโลกที่ผ่านมา

อนึ่งจากคำบอกเล่าของชาวบ้านในชุมชน ได้กล่าวถึงกิจกรรมที่พระครูโพธิชัยให้การสนับสนุนอีกอย่างหนึ่งก็คือ การจัดโครงการบวชนเณรภาคฤดูร้อนที่ศรีโพธิ์ชัยทุกปี เพื่อส่งเสริมให้เด็กในชุมชนใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ และมีโอกาสใกล้ชิดและเรียนรู้พระธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาให้มากขึ้น ซึ่งถือเป็นการช่วยเผยแพร่ศาสนาและยังช่วยป้องกันไม่ให้เด็กและเยาวชนกระทำความผิด หรือยุ่งเกี่ยวกับอบายมุข ช่วยสร้างชุมชนให้เข้มแข็งมากขึ้น ซึ่งพระครูโพธิชัย สาระวิมล ได้กล่าวเพิ่มเติมไว้ว่า

ตอนปิดเทอมก็จะมีการบวชนเณรภาคฤดูร้อนที่วัดทุกปี หลวงพ่อกท่านเป็นคนสนับสนุนทุกอย่าง ชาวบ้านไม่ต้องเสียอะไรเลยแค่พาลูกหลานมาบวชก็พอ มาบวชมารวมกันที่วัดนี้แหละ.....ไม่มีการบังคับหรือใครอยากมาก็ได้...เวลาบวชที่ชาวบ้านเค้าก็มาช่วยกัน ผู้ใหญ่บ้านกำนันมาหมด มาช่วยทำกับข้าวเลี้ยงแขก เติรมข้าวของ มีหมอลำมาร้องรำทำเพลงกัน กลองยาวเอ่ย ใครจะร่วมทำบุญกันก็ทำไปตามศรัทธางานบุญแบบนี้ไม่ต้องบังคับ ไม่ต้องเชิญคนก็มากันทั้งหมู่บ้าน

ภาพที่ 12 การบวชนเณรภาคฤดูร้อน ปี 2553

ภาพที่ 13 ภาพความร่วมมือของคนในชุมชนในการจัดงานบวชนเณรภาคฤดูร้อน ปี 2553

อนึ่ง บทบาทที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของ พระครูโพธิชัย สาระวิมล ก็คือการ อนุรักษ์สืบสานวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น การทำสวนพืชผักสมุนไพรไว้ภายในวัด การก่อตั้งคณะกลองยาวชุมชนบ้านปลาข้าว การปลูกฝังและการผลักดันให้มีการปรับปรุงโบราณวัตถุ เป็นต้น ซึ่งพระครูโพธิชัย ได้กล่าวถึงกิจกรรมต่างๆ ไว้ดังนี้

พืชผักสมุนไพรสวนสมุนไพร นี่หลวงพ่อบลูกล้วยไม้สมุนไพรเกือบ 100 ชนิด ก็เอาทำเป็นยาสมุนไพรรักษาโรคหลายอย่าง ที่ยอดนิยมนมากที่สุดคือ เสดดพังพอนตัวผู้ตัวเมีย ทุกวันจะมีชาวบ้านเข้ามาขอไปทำยาแก้พิษแมลงสัตว์กัดต่อยมาก วิธีทำ นำเอาใบเสดดพังพอนไปตำให้ละเอียดแล้วคลุกกับปูน (สำหรับเกี่ยวกับหมา) แล้วใส่น้ำมะนาว เพื่อเป็นน้ำกระสาย แล้วแปะบริเวณปากแผลที่ถูกสัตว์มีพิษกัดต่อย ทาประมาณ 4 ครั้งก็จะหายสมุนไพรบำบัดผู้ติดยาเสพติดหรือติดสุรา ก็มีชาวบ้านขอไปทำยากันมาก ด้วยการใส่รากไม้นางแข่ง ต้มกับน้ำให้เดือดแล้วดื่มกิน จะอาเจียนพิษสุราออก จะทำให้ไม่อยากดื่มสุรา หากได้กลิ่นสุราก็จะอาเจียนทุกครั้ง ซึ่งได้ผลดีมาก

อีกตอนหนึ่งพระครูโพธิชัย สาระวิมล(2553: สัมภาษณ์)ได้กล่าวไว้ว่า “กลุ่มกลองยาวหลวงพ่อดำขึ้นเพราะอยากให้คนในชุมชนได้ช่วยกันสืบสานอนุรักษ์สิ่งที่เป็ของท้องถิ่นไว้ไม่ให้มันหายไป ก็เลยลองชวนชาวบ้านมาบอกว่าหลวงพ่อดำมีแนวคิดจะทำเรื่องนี้ใครสนใจให้มาทำด้วยกัน ไม่ต้องเสียอะไร หลวงพ่อดำจัดการให้หมด”

ภาพที่ 14 การฝึกซ้อมกลองยาวของคนในชุมชน ที่วัดศรีโพธิ์ชัย

ผู้นำในกลุ่มกิจกรรม กลุ่มอาชีพที่มีอยู่ในชุมชนก็ล้วนมีความสำคัญในการผลักดันชุมชนให้ขับเคลื่อนในการแก้ปัญหา สร้างความเปลี่ยนแปลงต่อชุมชน ส่งเสริมและเชื่อมประสานให้คนในชุมชนได้มีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมต่างๆร่วมกัน เกิดความร่วมมือร่วมใจในการทำงาน อาทิ อาจารย์เหรียญชัย โพธิรินทร์ ที่ก่อตั้งกลุ่มโฮมสเตย์เพื่อสืบสานวัฒนธรรมและสร้างรายได้ อาจารย์อุทัย บางเหลื่อซึ่งผลักดันเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมทางชุมชน เป็นต้น

ความสำเร็จในการเชื่อมประสานความร่วมมือของคนในชุมชนในการทำกิจกรรมต่างๆในชุมชน ด้วย จนเกิดความรู้ความเข้าใจในการทำงานของคนในชุมชน ส่วนหนึ่งเกิดจากความสามารถของ ผู้นำชุมชน การปฏิบัติงานด้วยความเสียสละจนเห็นผลในทางปฏิบัติได้จริง ทำให้ชาวบ้านเกิด ความศรัทธาและไว้วางใจ นำมาซึ่งร่วมมือร่วมใจในการทำกิจกรรมต่างๆอย่างพร้อมเพรียง

การแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชนโดยอาศัยหลัก บ้าน วัด โรงเรียน

ภายหลังจากที่ชุมชนได้รับผลกระทบและปัญหาต่างๆที่เป็นผลพวงจากการพัฒนา ซึ่งมาพร้อมกับระบบทุนนิยมทำให้คนในชุมชนให้ความสำคัญกับเรื่อง “ทุน” ที่เป็นเงินตรามากขึ้น จนเกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต เกิดค่านิยมการบริโภคที่ฟุ้งเฟ้อ ฟุ่มเฟือย นำมาซึ่งปัญหาทาง เศรษฐกิจ สังคม การเสื่อมถอยของวัฒนธรรมชุมชน รวมถึงปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากร และสิ่งแวดล้อม ดังนั้นผู้นำในชุมชนจึงได้มีแนวคิดการปรับเปลี่ยนแนวทางในการบริหารจัดการและ การพัฒนาชุมชน การหาหนทางในการจัดการปัญหาต่างๆของชุมชน ซึ่งผู้นำชุมชนและสมาชิกได้ ตระหนักว่าการแก้ปัญหาต่างๆของชุมชนนั้นไม่สามารถกระทำได้โดยบุคคลใดบุคคลหนึ่ง หรือ องค์กรใดองค์กรหนึ่ง หากแต่ต้องอาศัยความร่วมมือกันของสมาชิก องค์กร หน่วยงานในชุมชนทุกฝ่าย

ลักษณะชุมชนที่ปรากฏในสังคมไทยมักประกอบด้วย “บ้าน” (ชุมชน ซึ่งเป็น แหล่งรวมของผู้คนและระบบชีวิตที่ก่อเกิดกิจกรรมทางสังคมที่หลากหลาย) “วัด” (สถาบันศาสนา ซึ่งเป็นตัวขัดเกลาและบ่มเพาะวัฒนธรรมและศูนย์รวมจิตใจของชุมชน) “โรงเรียน” (สถานศึกษา เป็นตัวเพิ่มเติมความรู้และถ่ายทอดการศึกษาอย่างเป็นระบบ) ความผูกพันระหว่างชุมชน วัดและ โรงเรียน จึงเป็นทุนทางจิตวิญญาณ ทุนทางวัฒนธรรม ในสังคมไทยมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน สถาบันทั้ง 3 จึงมีความสัมพันธ์ในทางสังคม และเป็นตัวเชื่อมโยงกิจกรรมในชุมชนทั้ง มิติทางด้าน เศรษฐกิจ สังคม และ วัฒนธรรม ดังนั้นจึงมีความสำคัญในทางสังคมที่จะสามารถนำมาเป็นกลไกที่ ก่อให้เกิดกระบวนการสร้างสังคมให้เข้มแข็ง พัฒนาให้เกิดเครือข่าย นำสู่ความสงบสุขและความ ยั่งยืนของชุมชน อันเป็นจุดหมายปลายทางของการพัฒนาชุมชนและสังคมได้อีกรูปแบบหนึ่ง

บ้านในที่นี้หมายถึงสถาบันทางการปกครองและชุมชน ซึ่งประกอบไปด้วยกำนัน ผู้ใหญ่บ้านคณะกรรมการหมู่บ้าน อบต. สาธารณสุขตำบล เกษตรตำบล สมาชิกในชุมชน รวมทั้ง ระบบกลไกในการบริหารที่มาจากรัฐ ในรูปอื่นๆ ด้วย สำหรับบ้านเป็นสถาบันหลักที่มีบทบาทใน การบริหารจัดการชุมชน รวมถึงการจัดกิจกรรมต่างๆของชุมชน ส่วนวัดและศาสนาก็เป็นสถาบัน

หลักที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชุมชน และช่วยขัดเกลาจิตใจของคนในชุมชน เป็นแหล่งความรู้ในทางธรรม นอกจากนี้ยังเป็นสถานที่ในการประกอบกิจกรรมทางศาสนาและประเพณี กิจกรรมต่างๆของชุมชนมาโดยตลอด และในส่วนของโรงเรียนเองก็เป็นศูนย์กลางในการถ่ายทอดความรู้ให้แก่คนในชุมชน ซึ่งเป็นสถาบันที่คนในชุมชนให้ความสำคัญไม่น้อยไปกว่าสถาบันทางศาสนา บุคลากรทางการศึกษาอย่างครู มักจะได้รับความเคารพยกย่องจากคนในชุมชน และสามารถทำให้เกิดความร่วมมือในชุมชนได้ นอกจากนี้ในเรื่องการศึกษาในปัจจุบันทางโรงเรียนยังได้บรรจุวิชาที่สอนดนตรีท้องถิ่น อย่างแคน พิณ ไว้อั่ว และเปิดให้มีการสอนหมอลำ โดยมีการนำปราชญ์ชุมชนเข้าไปสอนนักเรียนในโรงเรียน และสนับสนุนให้นักเรียนที่มีความสามารถด้านนี้ได้ไปประกวดแสดงผลงานตามที่ต่างๆ ซึ่งจะใช้เก็บเป็นผลงานของตนเองเพื่อประโยชน์ในการศึกษาต่อในระดับที่สูงขึ้นได้ รวมถึงบรรจุกิจกรรมและวิชาที่เกี่ยวข้องกับศาสนา จริยธรรมต่างๆ โรงเรียนจึงเป็นสถาบันที่สามารถเชื่อมโยงองค์ความรู้และเชื่อมความสัมพันธ์ให้สมาชิกในชุมชนได้

ภาพที่ 15 การนำปราชญ์ชุมชนด้านหมอลำเข้าไปสอนนักเรียนในโรงเรียนของชุมชนบ้านปลาข้าว

ชุมชนบ้านปลาข้าวได้ตระหนักถึงความสำคัญของสถาบันหลักดังกล่าวที่มีอยู่ในชุมชน ดังนั้นในการจัดกิจกรรมต่างๆในชุมชนจึงยึดหลักความร่วมมือของทั้งสามสถาบันหลัก ได้แก่ บ้าน วัด ชุมชน เพื่อเป็นแกนกลางที่ก่อให้เกิดความร่วมมือร่วมใจกันในการดำเนินกิจกรรมต่างๆของชุมชน

การจัดงานกิจกรรมต่างๆของบ้านปลาข้าวเราเรียกได้ว่าแทบจะทุกอย่าง เราจะร่วมมือกันระหว่างบ้าน วัด โรงเรียน คือไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานไหนจัดงาน หรือมีกิจกรรมขึ้นก็จะประสานความร่วมมือกันทุกฝ่าย อย่างถ้าเป็นงานของชุมชน เช่น ตอนจัดงานบุญบั้งไฟ มีผ้าป่ามาที่โรงเรียน การจัดงานบวช งานศีลงานบุญหรือว่ามีแขกมีนักท่องเที่ยวมาเยี่ยมชมเกี่ยวกับชุมชน ผู้ใหญ่บ้านทุกหมู่บ้านจะมีการประกาศเสียงตามสายให้ทุกคนในชุมชนมาช่วยเหลือกัน ชาวบ้านก็ช่วยกันคนละไม้คนละมือ ทางพระสงฆ์องค์เจ้า ทางครูที่โรงเรียนก็ช่วยในส่วนที่ช่วยได้ (ประพาส ทองเพ็ญ, 2553: สัมภาษณ์)

ภาพที่ 16 ความร่วมมือของชาวบ้านในการทำกิจกรรมต่างๆของชุมชน

ระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงและการผลิตแบบผสมผสาน

เศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาชี้ถึงแนวการดำรงอยู่ และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชนจนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนา และบริหารประเทศให้ดำเนินไปใน ทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบ

ภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควร ต่อการมีผลกระทบใด ๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอก และภายใน ทั้งนี้จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่ง ในการนำวิชาการต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผน และการดำเนินการทุกขั้นตอน และขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิต ด้วยความอดทน ความเพียร มีสติ ปัญญาและความรอบคอบ เพื่อให้สมดุล และพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวางทั้งด้านวัตถุ สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี

การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตไปเป็นการผลิตเพื่อการค้า ทำให้ความสามารถในการพึ่งตนเองในเรื่องการบริโภคของคนในชุมชนลดลงเพราะหันไปมุ่งเน้นการแสวงหากำไร ชาวบ้านละเลยวิถีการผลิตเพื่อการยังชีพแบบดั้งเดิมที่เป็นไปในลักษณะปลูกไว้กินเอง ทำไว้ใช้เอง เปลี่ยนมาเป็นการซื้อไว้กินไว้ใช้ การดำเนินชีวิตของคนในชุมชนจึงต้องพึ่งพาเงินเป็นปัจจัยสำคัญ แต่เมื่อข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ เริ่มแพงขึ้น ทำให้ภาระค่าใช้จ่ายเพิ่มมากขึ้น ชาวบ้านหลายคนประสบปัญหา รายได้ไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่ายที่เพิ่มมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นจาก มีปัญหาหนี้สินจากการกู้ยืมมาลงทุน ประกอบอาชีพ การกู้มาใช้จ่ายหมุนเวียนในครัวเรือน ภาระเรื่องค่าเล่าเรียนบุตรหลาน ประกอบกับกระแสเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงได้รับการถ่ายทอดลงมาสู่ชุมชน ทำให้มีคนเริ่มตระหนักถึงความสำคัญของการปลูกไว้กินไว้ใช้ มีการน้อมนำเอาแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาปรับใช้ในชุมชน

นางจรัสศรี ก็เป็นอีกบุคคลหนึ่งที่มีความสำคัญในการขับเคลื่อนเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงในชุมชนและมีการน้อมนำเอาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมาปรับใช้ในพื้นที่ของตน จนเกิดเป็นศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงขึ้นในชุมชน คือ สวนวิมานดิน และถ่ายทอดให้คนใกล้ชิดได้นำไปปฏิบัติ ซึ่งนางจรัสศรี บ่อแก้ว(2553: สัมภาษณ์) ได้เล่าเกี่ยวกับการทำสวนตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงไว้ว่า

พี่ทำสวนเศรษฐกิจพอเพียงมานี้เป็นปีที่สาม แต่ก่อนที่ยังไม่ทำสวนเศรษฐกิจพอเพียงพี่ไม่ได้ทำอะไร ถ้าไม่ในช่วงทำวันๆ ก็ไปนั่งคุยกับชาวบ้าน เวลาได้เงินมาก็ไปซื้อกินซื้ออะไรหมด เป็นแม่บ้านอย่างเดียว ทีหลังที่ได้เริ่มทำสวนนี้ละ ที่ได้เริ่มทำตอนแรกคือขุดบ่อ

¹⁵ คลังปัญญาไทย. ม.ป.ป. เศรษฐกิจพอเพียง(online). <http://sufficiencyeconomy.panyathai.or.th/>, 10 กุมภาพันธ์ 2554.

ไว้ที่นาแล้วก็เอาปลามาเลี้ยงก่อน ที่นี้พอเอามาเลี้ยงก็กลัวคนมาขโมยปลาเลยไปนอนเฝ้า พออยู่ไปก็ปลุกนั้นปลุกนี้ใส่ แล้วตอนหลังก็สังเกตว่ากลัวที่ปลุกไปแป้นเดียวอ้าวออก เครือแล้ว ก็มานึกว่ามันคงมีของกินอะไรเอง ปลุกผักขึ้นเองแล้วก็สังเกตว่าผักที่เราปลุกเองทำไมมีแมลงเจาะ แล้วทำไมผักที่ซื้อจากตลาดมันใบใหญ่สวยมากเลย ก็เริ่มมาคิดแล้วว่ามันต้องมีสารเคมีเราก็เลยเริ่มๆกลัว ก็เลยปลุกเองเยอะขึ้น ที่นี้มันก็มีหลายอย่าง เอาปลา ลูกมาเลี้ยง เลยได้เอาของที่อยู่ในสวนในนามาใช้มากินเอง ที่นี้พอมันได้เยอะๆ ก็เอาไปแจกญาติพี่น้องบ้านใกล้เรือนเคียงด้วย ที่นี้ใครๆก็อยากจะไปหา เวลาใครมาเราก็เอาคำในหลวงไปเล่าสู่กันฟัง เล่าไ้ที่เราทำให้คนอื่นได้รู้ด้วย...ก่อนที่จะมาทำสวนเนี่ยเป็นหนี้เพิ่มตลอด เพราะว่าเราซื้อทุกอย่างใช้เงินทุกอย่าง ทำนาก็ซื้อปุ๋ยซื้อยา แต่พอเราหันมาทำแบบนี้ มันก็ดีขึ้น คือหนี้สินก็ยังไม่ได้หมดหรอกนะ เพราะว่าแต่ก่อนมันก็เป็นหนี้เยอะ แต่มันไม่เพิ่มขึ้นแล้วเราก็ไม่ได้ซื้อกินนับวันมันก็เริ่มลดลง ถ้าทำจริงๆจังๆมันก็น่าจะช่วยลดค่าใช้จ่ายหลายอย่างได้ เราไม่ได้ใช้อะไรเพิ่มก็คงใช้หนี้ได้หมด

นายโจม มฤการักษ์ อดีตกำนัน เป็นอีกคนหนึ่งที่ได้นำแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในชีวิตประจำวัน โดยนายโจมได้เล่าว่า

พอเกษียณผมก็มาทำเกษตรแบบจริงจัง เลยเกิดเป็นสวนวังเดือนห้าเนี่ยละ การทำสวนของผมก็ทำตามแนวทางของในหลวงเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง เอามาปรับใช้คือจะแบ่งเป็นทำนาปลูกข้าว 10 ไร่ ที่เหลือ 7 ไร่ ขุดบ่อเลี้ยงปลา 5 บ่อ แล้วก็เลี้ยงปลาตามธรรมชาติ ที่รอบๆบ่อผมก็จะปลูกพืชผักสวนครัวไว้ แล้วก็ปลูกพวกผลไม้ อย่างพวกฝรั่ง มะละกอ กล้วย ชมพู มะม่วง แล้วก็ปลูกมะนาว มะพร้าวน้ำหอม ปลูกไผ่เลี้ยง และไผ่ใหญ่ด้วย...หลายอย่างจะทำกับข้าวกับปลาที่เอาตามสวนนี้ละไม่ต้องไปซื้อหา”

การทำเกษตรตามแนวพระราชดำริของในหลวง เศรษฐกิจพอเพียงของนายโจม ถือว่าประสบความสำเร็จมาก โดยเป็นต้นแบบของเกษตรกรเข้ามาศึกษาดูงานอย่างต่อเนื่อง และที่สำคัญถูกคัดเลือกให้รับโล่รางวัลปราชญ์เกษตรของแผ่นดินสาขาปราชญ์เกษตรดีเด่น จากสำนักงานเกษตรและสหกรณ์ จ.อำนาจเจริญ และยังมีสื่อมวลชนนำเรื่องราวของสวนไปนำเสนอต่อสาธารณชนด้วย

นายประเสริฐ ปรีอทอง ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 10 บ้านปลาข้าว เป็นบุคคลหนึ่งที่ได้น้อมนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มาปรับใช้กับพื้นที่นาและชีวิตประจำวัน จนประสบความสำเร็จ เป็นต้นแบบเกษตรกรในพื้นที่นำไปปฏิบัติจนกลายมาเป็นหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงอย่างยั่งยืน ซึ่งนายประเสริฐ ปรีอทอง(2553: สัมภาษณ์)ได้กล่าวว่า

แต่ก่อนผมก็ถูกสั่งสอนจากปู่ย่า ตายาย พ่อแม่ อยู่เสมอว่า จะทำอะไรก็แล้วแต่ขอให้มีความอดทน ขยัน และประหยัด จะไม่อดตาย ก็ทำอย่างนั้นมาตลอด มันเลยเป็นส่วนที่ทำให้ครอบครัวอยู่อย่างมีความสุขถึงเราจะไม่ได้ร่ำรวยอะไร แล้วผมเองยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียงของในหลวงมาใช้ อย่างทำนาก็ใช้ปุ๋ยชีวภาพทำเอง ปลูกพืชผสมผสาน ใช้แต่พอดี

ภาพที่ 17 ศูนย์เศรษฐกิจแบบพอเพียงและการผลิตแบบผสมผสานของคนในชุมชนบ้านปลาข้าว

แนวคิดเรื่องเศรษฐกิจของชุมชนได้ถูกถ่ายทอดลงในชุมชนผ่านกิจกรรมกลุ่มต่างๆ เช่น กลุ่มเกษตรอินทรีย์ กลุ่มหมอดินอาสา เป็นต้น โดยมีการผลักดันและสนับสนุนจากชุมชน โดยบุคคลต้นแบบดังกล่าว นอกจากนี้การประสานเครือข่ายในกลุ่มอื่นๆ เช่น กลุ่มพัฒนาและอนุรักษ์โคกป่าใหญ่ กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กลุ่มหมอดินอาสา เป็นต้น ทำให้คนในชุมชนหันมาสนใจในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงทั้งในส่วนการปลูกพืชแบบผสมผสาน การทำปุ๋ยหมักชีวภาพ การออมเงินในครัวเรือนมากขึ้น

การรวมกลุ่มในชุมชน

การพัฒนาประเทศในช่วงที่ผ่านมาทำให้เกิดความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี และการสื่อสารเป็นอย่างมากทำให้เกิดการแพร่กระจายของวัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามาสู่ชุมชน เช่น วัฒนธรรมการแต่งกาย วัฒนธรรมทางดนตรีแนวใหม่ๆ ได้รับความนิยมจากกลุ่มเยาวชนอย่างมาก ทำให้ศิลปวัฒนธรรมดั้งเดิมได้รับความสนใจน้อยลง เช่น การเล่นดนตรีท้องถิ่น การลำแบบโบราณ” ในส่วนนี้ทางผู้นำชุมชน รวมทั้งสมาชิกของชุมชนได้ตระหนักว่าหากปล่อยให้กระแส วัฒนธรรมแบบตะวันตก หรือกระแสวัฒนธรรมแบบคนเมืองเข้ามาแพร่ขยายมากไปอาจทำให้ ประเพณีวัฒนธรรมเก่าๆของชุมชนไม่ได้รับการสืบทอดและสูญหายไป ดังนั้นจึงมีการร่วมมือกัน ทั้งในส่วนของชุมชน วัด และ โรงเรียน ในการช่วยรื้อฟื้นและอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมที่ดีงามของ ชุมชนดั้งเดิมเอาไว้ และมีการจัดตั้งกลุ่มเครือข่ายทางสังคมขึ้นมาซึ่งกลุ่มที่มีบทบาทต่อการ ขับเคลื่อนพัฒนาชุมชนที่สำคัญมีดังนี้

1. กลุ่มอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นคณะกลองยาวบ้านปลาข้าว

กลุ่มอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นคณะกลองยาวบ้านปลาข้าวนั้นได้ถูกจัด เพื่อเป็นการอนุรักษ์และสืบทอดศิลปวัฒนธรรมประเพณีเก่าๆของชุมชนไว้เจ้าอาวาสวัดศรีโพธิ์ชัย คือ พระครูจึงได้มีการจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมกลองยาวของชาวบ้านเอาไว้ โดยได้ชักนำ ให้เยาวชน รวมทั้งคนในชุมชนเข้าร่วมในคณะกลองยาวด้วย จากนั้นได้มีการฝึกซ้อมทำทาง การ ร้องรำจนพร้อมเพรียงและพาไปแสดงในงานต่างๆ แรกเริ่มก็แสดงในงานประเพณีของชุมชนก่อน ภายหลังได้มีคนมาจ้างไปแสดงที่อื่นด้วย นอกจากนี้ยังมีการไปประกวดตามงานต่างๆทั่วประเทศ ทำให้คณะกลองยาวของชุมชนบ้านปลาข้าวเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง ภายหลังจึงได้มีคนมาจ้างไป แสดงในงานต่างๆมากขึ้น ทำให้เยาวชนมีรายได้เสริมจากการเข้าร่วมกลุ่มด้วย

คณะกลองยาวของชุมชนบ้านปลาข้าวได้ดำเนินการควบคุมดูแลโดยหลวงพ่อดิศริโพธิ์ชัย ซึ่งออกค่าใช้จ่ายทุกอย่างให้หมดทั้งตัดเย็บเสื้อผ้าสำหรับการแสดง เครื่องดนตรี ค่าเดินทางไปตามงานต่างๆ เมื่อได้รับรางวัลหรือค่าจ้างมาหลวงพ่อก็จะจัดสรรให้สมาชิกที่ไปร่วม แสดงทั้งหมดโดยไม่ได้หักค่าใช้จ่ายไว้เลย ความทุ่มเทดังกล่าวของหลวงพ่อก็ทำให้ชาวบ้านเคารพ และศรัทธาเป็นอย่างมาก จึงให้ความร่วมมือในการทำกิจกรรมทุกอย่างเป็นอย่างดี การจัดตั้งคณะ กลองยาวถือเป็นความสำเร็จที่บรรลุดุติประสงค์ในการอนุรักษ์และสืบทอดศิลปวัฒนธรรม

ท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี โดยสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความสำเร็จก็คือการที่ชาวบ้านให้ความสนใจในการเข้าร่วมเป็นสมาชิกวงโดยมองข้ามเรื่องของค่าจ้างหรือรางวัลใดๆ แต่มองเห็นถึงความสำคัญของการสืบทอดวัฒนธรรมเหล่านั้น นอกจากนี้คณะกลองยาวยังมีส่วนในการสร้างเสริมความรักความสามัคคีของคนในชุมชนด้วยเนื่องจากจะต้องมีการฝึกซ้อมร่วมกัน ซึ่งเมื่อถึงเวลาฝึกซ้อมไม่ใช่เพียงนักแสดงเท่านั้นที่มาเข้าร่วม แต่คนในชุมชนที่ไม่ได้เป็นสมาชิกวงกลองยาวก็มาร่วมชมการฝึกซ้อมด้วย บางบ้านที่พ่อแม่ไม่ได้เป็นสมาชิกก็จะมาดูแลให้กำลังใจบุตรหลานของตน จึงเป็นโอกาสที่คนในชุมชนได้พบปะสังสรรค์กันมากยิ่งขึ้น สร้างเสริมความรักความผูกพันของคนในชุมชนให้แน่นแฟ้นขึ้น

ภาพที่ 18 การแสดงของคณะกลองยาวบ้านปลาข้าว

ในส่วนของผู้ชายที่เข้าร่วมคณะกลองยาวทุกคนล้วนมาด้วยความสมัครใจ บางส่วนมีความชื่นชอบในศิลปะเหล่านี้อยู่แล้ว บางส่วนแรกเริ่มเดิมทีมาเพราะการสนับสนุนของครอบครัวแต่เมื่อมาได้แล้วได้พบปะกับเพื่อนฝูงรวมทั้งได้เปิดหูเปิดตาจากการเดินทางไปแสดงทั่วประเทศทำให้ชอบและกระตือรือร้นในการมาฝึกซ้อมและร่วมเดินทางไปแสดงโดยไม่ต้องบังคับ

ภาพที่ 19 การแสดงของคณะกลองยาวบ้านปลาข้าว

2. กลุ่มโฮมสเตย์

กลุ่มโฮมสเตย์ได้ก่อตั้งเมื่อ 16 กรกฎาคม 2546 โดยมีประธานกลุ่มคือ อาจารย์ เจริญชัย โพธิ์รินทร์ ได้จัดตั้งกลุ่มขึ้นตามโครงการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและเชิงอนุรักษ์ จังหวัดอำนาจเจริญ มีวัตถุประสงค์ในการจัดตั้งเพื่ออนุรักษ์ส่งเสริม เผยแพร่วัฒนธรรม ประเพณี ของตำบล ส่งเสริมงานฝีมือหัตถกรรม ผลิตภัณฑ์ชุมชนของตำบล สร้างความรัก ความสามัคคี ของ พี่น้องตำบลปลาข้าว รวมทั้งเพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยวของจังหวัดอำนาจเจริญ

ก่อนจะเป็นหมู่บ้านโฮมสเตย์ก็สืบเนื่องมาจาก 2 ส่วน คือ ส่วนราชการคือทางจังหวัดอำนาจเจริญต้องการให้มีหมู่บ้านท่องเที่ยวในลักษณะโฮมสเตย์เพราะอำนาจยังไม่มี หรือว่ามีก็ยังไม่เป็นมาตรฐาน ยังเป็นแบบสะเปะสะปะ จึงมองมาเห็นทางหมู่บ้านปลาข้าวที่เป็นหมู่บ้านที่มีวัฒนธรรมมีสิ่งดีๆหลายอย่าง น่าจะทำได้เป็นแหล่งท่องเที่ยวแบบโฮมสเตย์ได้ จึงได้ประสานมาทางผมเพราะแต่ก่อนผมมีกลุ่มอยู่แล้ว เป็นกลุ่มพวกไร่นาสวนผสม ก็มีพี่น้องเป็นสมาชิกอยู่ก่อนแล้ว แล้วก็ไปเป็นกลุ่มที่รวมพลังกันได้ประสบผลสำเร็จ ไม่ว่าจะขุดบ่อน้ำ เลี้ยงสัตว์ปลูกพืช เราก็ทำกันมาพอสมควร เขาเลยมองว่าทางกลุ่มน่าจะดำเนินงานในเรื่องนี้ได้ เลยมาติดต่อผมซึ่งเป็นประธาน ผมก็รับฟังแนวความคิดของเขา ว่าการทำหมู่บ้านท่องเที่ยวจะเป็นอย่างไร เพราะผมก็ยังไม่มีความรู้ในเรื่องพวกนี้ แล้วทางจังหวัดก็มามาให้แนวความคิดที่ว่าทำเป็นหมู่บ้านท่องเที่ยวมันจะทำให้พี่น้องหมู่บ้านเรามี

รายได้เสริม และหมู่บ้านของเราเจริญพัฒนาขึ้น ด้วยจะมีพี่น้องจากต่างถิ่นเข้ามา เขาก็มีมุมมองว่าหมู่บ้านของเรานั้นมีของดีอยู่หลายอย่าง ที่เด่นที่สุดก็คือหมอลำ แล้วส่วนตัวผมเองก็มีแนวคิดอีกอย่างหนึ่งที่อยากทำทำโฮมสเตย์ก็คือผมอยากอนุรักษ์ศิลปะเรื่องหมอลำนี้ไว้ด้วย (ตอนแรกที่ทำโฮมสเตย์ผมก็เอาหมอลำที่เลิกลำไปแล้วมาแสดง แต่บางทีก็มีปัญหาตามมาคือ บางครั้งชาวบ้านก็ติดงาน ติดภาระ เพราะการที่แขกมาไม่มีเวลาแน่นอนตายตัว ผมเลยแก้ปัญหาโดยการฝึกนักเรียนเป็นหมอลำน้อย ทำให้เกิดความสนใจมากขึ้น แต่หมอลำใหญ่เราก็ไม่ได้ทิ้งเอามาเสริมกันให้เกิดสีสันมากขึ้น หมอลำใหญ่ที่เคยเลิกลำไปก็เกิดฟื้นตัวขึ้นมาทำให้มีงานไปแสดง แต่ว่าไม่ได้เป็นลักษณะหมอลำหมู่ กลายเป็นลักษณะหมอลำผสมผสานหลายคนขึ้นไปลำคนละเล็กละน้อย อยากให้ลำเพลินก็ได้ เป็นลำกลอนก็ได้ ทำให้มีงาน ส่วนหนึ่งก็เนื่องมาจากคนที่มาเที่ยวโฮมสเตย์มาแล้วก็เห็นทำให้มีการติดต่อไปแสดงกัน (เหรียญชัย โพธารินทร์, 2553: สัมภาษณ์)

การก่อตั้งกลุ่มโฮมสเตย์ขึ้นนั้นอาจารย์เหรียญชัยได้มีการประสานและประชุมชี้แจงทำความเข้าใจกับคนในชุมชน โดยในเบื้องต้นเลือกเป้าหมายเป็นกลุ่มคนที่เป็นสมาชิกในกลุ่มไร่นาสวนผสมซึ่งอาจารย์เหรียญชัยเป็นประธานอยู่ก่อนแล้ว ซึ่งการดำเนินการในช่วงแรกได้รับการสนับสนุนและคำแนะนำจากทางจังหวัด

ตอนแรกมีการประชุมสมาชิกกลุ่มเดิมที่มี ชี้แจงให้เขาฟังว่าต้องการทำอย่างนี้จะทำด้วยหรือไม่ จะร่วมมือไหม ทำอย่างนี้จะมีคนเข้ามา จะมีงานทำเพิ่มขึ้น มีรายได้เพิ่มขึ้น ชาวบ้านก็ว่าเออดีมีคนมาพักด้วยนะแต่ได้เงิน ชาวบ้านเห็นด้วยให้มาร่วมมือขึ้นต่อมาผมก็ประสานไปทางผู้นำ ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน และวัด สถานที่ท่องเที่ยว หน่วยงานต่างๆที่อยู่ในชุมชน โรงเรียน อบต. สถานีอนามัย ตำรวจ เพราะทุกหน่วยงานมันจะเกี่ยวโยงกันเมื่อมีคนมาในชุมชนผมก็จะเชิญมาเข้าร่วม ก็ต้องอาศัยความร่วมมือของทุกฝ่าย แต่ว่าบางทีเขาอาจไม่มาร่วมแบบเต็มตัว อาจมีช่วยในเรื่องความคิด แล้วก็เวลาแขกผู้ใหญ่มาก็เชิญมาร่วมให้รับรู้ด้วย การดำเนินงานมาช่วงแรกก็ยังสะเปะสะปะอยู่ แต่ว่าทางจังหวัดส่งคนมาก่อนให้หัวหน้าหน่วยงาน ทางอำเภอ ในพื้นที่มาก่อนเข้ามาพักดูก่อน แล้วก็มีส่วนให้ไปดูงานที่อื่นด้วยเริ่มแรกก็จะมีท่องเที่ยวจังหวัดเชิญวิทยากรจากทางกรุงเทพฯมาให้ความรู้ มาอบรมให้พี่น้อง 2 วัน (เหรียญชัย โพธารินทร์, 2553: สัมภาษณ์)

ภาพที่ 20 กลุ่มโฮมสเตย์บ้านปลาข้าว

ปัจจุบันกลุ่มโฮมสเตย์มีคณะกรรมการดำเนินงาน 38 คน มีบ้านพักเข้าร่วมโครงการ 40 หลัง มีคณะกรรมการที่ปรึกษาประกอบด้วยผู้ว่าราชการจังหวัด ผู้อำนวยการศูนย์การท่องเที่ยว และนันทนาการจังหวัด หัวหน้าหน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจังหวัด นายกองค์การบริหารส่วนจังหวัด นายกองค์การบริหารส่วนตำบล กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน อ.บ.ต. ครู อาจารย์ เจ้าอาวาสวัด หัวหน้าหน่วยงานราชการในชุมชน กลุ่มได้ดึงเอกลักษณ์ของชุมชนในเรื่องของศิลปวัฒนธรรมต่างๆในท้องถิ่นมาเป็นจุดดึงดูดความสนใจจากนักท่องเที่ยวโดยมีกิจกรรมต่างๆให้นักท่องเที่ยวได้เลือกทำคือ ต้อนรับนักท่องเที่ยวด้วยขบวนกลองยาว มีการทำพิธีบายศรีสู่ขวัญให้แก่นักท่องเที่ยวแสดงศิลปวัฒนธรรมด้านดนตรีอาทิ พิณ แคน ร้องสรภัญญะ การแสดงหมอลำขับร้องเพลงแบบเก่าประกอบแคนซึกของคนในชุมชน และมีการฝึกหัดหมอลำน้อย รับประทานอาหารพาแลง อาหารพื้นบ้าน นอนพักค้างคืนที่เรือนโบราณบ้านอีสาน ทำบุญตักบาตรนวดแผนไทย และมีการนำนักท่องเที่ยวชมวิถีชีวิตชุมชน ชมโบราณสถานโบราณวัตถุที่มีในชุมชนด้วยกิจกรรมการท่องเที่ยวโฮมสเตย์นั้นเป็นกิจกรรมการท่องเที่ยวในเชิงอนุรักษ์จึงต้องมีการทำความเข้าใจพูดคุยกับผู้จะมาท่องเที่ยวให้เข้าใจในเรื่องกิจกรรมที่ทำเพื่อไม่ให้เกิดการท่องเที่ยวกลายเป็นการรบกวนและเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตคนในชุมชน

ภาพที่ 21 บ้านพักโฮมสเตย์บ้านปลาค้าว(เขื่อนโบราณ)

อาจารย์เหรียญชัยกล่าวว่ากิจกรรมที่ได้รับความนิยมในจากนักท่องเที่ยวมากที่สุดก็คือเรื่องของหมอลำ ซึ่งตอนเริ่มต้นทำกลุ่มในระยะแรก อาจารย์เหรียญชัยได้ดึงชาวบ้านที่เป็นหมอลำอยู่แล้วมาแสดง ต่อมาภายหลังจึงได้มีการนำนักเรียนมาฝึกฝนการแสดงหมอลำเพื่อแสดงให้นักท่องเที่ยวชมจนได้รับความนิยมและมีชื่อเสียงไปทั่วประเทศ ซึ่งการแสดงหมอลำของกลุ่มจะเน้นรูปแบบของการสืบสานอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น การแสดงยังคงรูปแบบการแสดงแบบดั้งเดิม อาจมีการประยุกต์บ้างเพื่อความหลากหลาย แต่ไม่เปลี่ยนรูปแบบจนกลายเป็นการทำลายวัฒนธรรมดั้งเดิมไป อาจารย์เหรียญชัย โพธิ์ธารินทร์(2553: สัมภาษณ์)กล่าวต่อไปว่า

จุดที่ทำให้คนส่วนใหญ่รู้จักสนใจกลุ่มเราจริงๆน่าจะเป็นเรื่องของหมอลำ ผมก็เลยเน้นตรงนี้เป็นพิเศษ ตอนแรกที่ทำโฮมสเตย์ผมก็เอาหมอลำที่เลิกลำไปแล้วมาแสดง แต่บางทีก็มีปัญหาตามมาก็คือ บางครั้งชาวบ้านก็ติดงาน ติดภาระ เพราะการที่แขกมาไม่มีเวลาแน่นอนตายตัว ผมเลยแก้ปัญหาโดยการฝึกนักเรียนเป็นหมอลำน้อยทำให้เกิดความสนใจมากขึ้น แต่หมอลำใหญ่เราก็ไม่ได้ทิ้งเอามาเสริมกันให้เกิดสีสันมากขึ้น หมอลำใหญ่ที่เคยเลิกลำไปก็เกิดฟื้นตัวขึ้นมาทำให้มีงานไปแสดง แต่ว่าไม่ได้เป็นลักษณะหมอลำหมู่ กลายเป็นลักษณะหมอลำผสมผสานหลายคนขึ้นไปลำคนละเล็กละน้อย อยากให้ลำเพลินก็ได้ เป็นลำกลอนก็ได้ ทำให้มีงาน ส่วนหนึ่งก็เนื่องมาจากคนที่มาเที่ยวโฮมสเตย์มาแล้วก็เห็นทำให้มีการติดต่อไปแสดงกัน เราก็จะต้องเน้นด้วยว่าการแสดงของเราจะไม่ไปไม่ประยุกต์จนทำลายรูปแบบวัฒนธรรมเก่าๆ เราเอาวัฒนธรรมของเราเป็นจุดขายคนที่จ้างก็ต้องเข้าใจตรงนี้ มันก็จะเป็นการสืบสานการอนุรักษ์วัฒนธรรมตามแนวความคิดของเราด้วย

ภาพที่ 22 หมอลำบ้านปลาข้าว
ที่มา: กลุ่มโฮมสเตย์บ้านปลาข้าว

การดำเนินงานของกลุ่มโฮมสเตย์ได้รับความสำเร็จและเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางทั่วประเทศจนได้รับการสนับสนุนต่างๆตามมา เช่น ปี 2547 ได้รับการอบรมสมาชิกรับเป็นเจ้าของบ้านที่ดี จากสำนักงานพัฒนาการท่องเที่ยว ปี 2548 ได้รับงบประมาณ 150,000 บาท จากคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น มาจัดโครงการอบรมเทคนิคการซ่อมบูรณะอาคาร รุ่นที่ 5 ให้แก่พี่น้องในชุมชนสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม จัดซื้อวัสดุอุปกรณ์ให้ซ่อมบ้านโบราณ ใช้เป็นบ้านพักโฮมสเตย์ และจัดเป็นพิพิธภัณฑ์นิทรรศการวัตถุโบราณไว้ในบ้านนั้นด้วย จำนวน 8 หลัง พร้อมทั้งพัฒนาฝีมืองานหัตถกรรมชาวบ้าน ให้ได้มาตรฐาน และจัดทำแผ่นพับ ประชาสัมพันธ์ประวัติหมู่บ้านและแหล่งท่องเที่ยว ทำแผนที่ท่องเที่ยวในชุมชน ทำป้ายบอกทางไปสถานที่ต่าง ๆ ได้รับความร่วมมือจากชุมชนด้วยดีตลอดมา ปี 2549 ได้รับงบประมาณสนับสนุน จากคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น มาจัดโครงการอบรมเทคนิคการซ่อมบูรณะอาคาร รุ่นที่ 6 จำนวน 150,000 บาท เพื่อซ่อมบำรุงวิหารช่างญวน และ ได้รับงบประมาณจาก สำนักงานจังหวัดอำนาจเจริญ จำนวน 200,000 บาท เพื่อจัดซื้อ วัสดุ อุปกรณ์ ในการผลิตสินค้าจำหน่าย ปี 2549 ชุมชนได้รับรางวัลชนะเลิศ หมู่บ้านวัฒนธรรมส่งเสริมเศรษฐกิจ

พอเพียง ของจังหวัดอำนาจเจริญ และได้รับคัดเลือกเป็นหมู่บ้านโอท็อป อันดับที่ 1 ของจังหวัดอำนาจเจริญ

นอกจากนี้การดำเนินงานของกลุ่มโฮมสเตย์ทำให้ชุมชนได้รับความสนใจจากสื่อมวลชน ไปถ่ายทำรายการถ่ายทอดทางทีวี หนังสือพิมพ์ วารสาร หลายครั้ง เช่น รายการรักบ้านเกิด รายการรอบภูมิภาค รายการอยู่อย่างอีสาน รายการเกม 1000 หน้า ออกรายการวิทยุ กทม. รายการร่วมด้วยช่วยกัน ลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ไทยรัฐ เดลินิวส์ วารสาร NATIONAL GEOGRAPHIC ฉบับ มิ.ย.50 นอกจากนี้ยังได้รับเกียรติจากสำนักงานการท่องเที่ยว นำหมอลำน้อยไปร่วมแสดงในงานเทศกาลท่องเที่ยวไทย ปี 50 ที่ เมืองทองธานี จ.นนทบุรี ได้รับความสนใจอย่างยิ่ง

...ตอนแรกที่มีปัญหาใครก็คิดว่าล้ม แต่เราก็ผลักดันมาเรื่อยๆพอสำเร็จก็มีปากต่อปากออกไป มีรายการโทรทัศน์ อย่างสัญญาณมหาชน หม่อมสลาตี มีหลายรายการมา วิทยุชุมชนก็มี ออกอินเตอร์เน็ตก็มี แล้วก็มีออกรายการร่ำถวายพระพรไปด้วย ส่วนใหญ่รายการที่มาก็ให้เงินสนับสนุน ชื่อของกลับไปด้วย..ส่วนใหญ่เขาสนใจในเรื่องหมอลำ โดยเฉพาะหมอลำน้อยได้เราได้ฝึกหัดขึ้น... (เหรียญชัย โพธิ์รินทร์, 2553: สัมภาษณ์)

3. กลุ่มแจกันไม้ไผ่และดอกไม้ประดิษฐ์

ภายหลังจากที่การดำเนินงานของกลุ่มโฮมสเตย์ประสบความสำเร็จและได้รับความสนใจอย่างกว้างขวาง ทำให้มีนักท่องเที่ยวเข้ามาในชุมชนเป็นจำนวนมาก ทั้งมาในลักษณะของการศึกษาดูงาน การมาศึกษาชุมชน และการท่องเที่ยวเพื่อชมวิถีชีวิตของคนในชุมชน นอกจากนี้ยังมีการนำเสนอเรื่องราวของกลุ่มโฮมสเตย์และชุมชนบ้านปลาข้าวออกไปมากมายจนทำให้ชุมชนบ้านปลาข้าวเป็นที่รู้จักกันทั่วประเทศ อาจารย์เหรียญชัย โพธิ์รินทร์ ประธานกลุ่มโฮมสเตย์ ได้เกิดแนวคิดในการหาสิ่งที่จะนำมาสร้างเป็นของฝากให้แก่นักท่องเที่ยว โดยมองว่าน่าจะเป็นโอกาสที่ดีของคนในชุมชนในการที่จะสร้างรายได้เสริมให้แก่คนในชุมชน และเป็นการสร้างองค์ความรู้ใหม่ให้เกิดขึ้นแก่ชุมชนด้วย

แจกันไม้ไผ่ ดอกไม้ประดิษฐ์นี้มาทีหลัง คือมันเริ่มจากที่เราทำโฮมสเตย์นี้ละ พอเริ่มมีคนรู้จักก็มีคนมาเยอะพอเริ่มมากขึ้นเยอะเราก็ไม่มีของฝาก ก็มียู่อแต่ก็เป็นพวกผ้า หมอน ผ้า

ไหมผ้าฝ้ายที่คนในชุมชนเรามีอยู่แต่แรก แต่ผมอยากให้มันมีอะไรที่แตกต่างเพิ่มขึ้น เลยไปหาว่าจะมีอะไรที่ชาวบ้านเราพอจะทำได้และน่าสนใจ ก็หาหลายอย่าง ตอนแรกก็เป็น เม็ดมะค่า เป็นสร้อย เป็นเครื่องประดับ ก็ได้ขายอยู่แต่ราคามันถูก และทำยากไม่คุ้มค่า ก็เลยเลิก แล้วเลยไปเจอพ่อค้าที่เค้าขายพวกเจกันไม้ไผ่เลยลองติดต่อประสานไป ว่าบ้านเรามีทรัพยากร แล้วให้เขามาแนะนำสอนให้ คือตอนแรกงานไม้ไผ่เราจะเป็นงานสานพวก ตะกร้า ก่องข้าว สุ่ม อะไรพวกนี้แต่มันก็มีเยอะที่อื่นก็ทำได้ และมันยังไม่ได้มีลักษณะ พิเศษมาก ก็เลยสนใจมาทำเจกันไม้ไผ่นี่ละ เขาก็มาสอนให้ ตอนแรกๆก็ยังใช้ไม้ไม่ค่อยได้ แต่บ้านเราก็มีคนมีฝีมือเลยมีการปรับ เห็นว่าแบบนี้ไม่สวยทำแบบนี้สวยกว่าก็ปรับเปลี่ยนกันไป พัฒนาลายเป็นของตัวเอง ก็ได้ออกมาสวยอย่างเดี๋ยวนี จากรูปแบบที่ไม่ผ่าก็ผ่าเป็นแบบนี้ ชาวบ้านก็ช่วยเสนอแนะก็ออกมาเป็นรูปแบบอย่างนี้ ต่อมาก็มีเป็นกลุ่มดอกไม้ไปประดิษฐ์ ทั้งกลุ่มเจกัน แล้วก็ดอกไม้ไม้ไผ่ที่เป็นส่วนย่อยของกลุ่มโฮมสเตย์คือเราอยากให้โฮมสเตย์เป็นแบบครบวงจร คือ มีที่พัก มีพาเที่ยว มีของฝากให้ ก็เลยเกิดเป็นกลุ่มดอกไม้กับเจกันมาอีก แล้วก็หักรายได้ 2 เปอร์เซ็นต์เข้ากลุ่มโฮมสเตย์ นอกจากเอาไปขายให้นักท่องเที่ยวที่มาพักโฮมสเตย์เป็นของฝากแล้ว ก็มีการทำขายส่งด้วย อย่างปีที่แล้วขายได้สองล้านกว่าบาท บางปีก็ล้านกว่า ออเดอร์มาจากทางกรุงเทพ บางทีก็อื่นก็มี คือผ่านพ่อค้าที่มาสอนเรานี้ละ (เหรียญชัย โพธารินทร์, 2553: สัมภาษณ์)

ภาพที่ 23 การทำเจกันไม้ไผ่

ภาพที่ 24 แจกันไม้ไผ่และดอกไม้ประดิษฐ์

4. กลุ่มกองทุนต่างๆ

กลุ่มกองทุนต่างๆ ที่มีในชุมชนบ้านปลาข้าว ได้แก่ กองทุนหมู่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กลุ่มกองทุนสัจจะสวัสดิการ กองทุนแก้ปัญหาความยากจน กลุ่มฌาปนกิจศพ สงเคราะห์ ซึ่งกลุ่มต่างๆ เหล่านี้เป็นลักษณะกลุ่มกองทุนเพื่อช่วยเหลือคนในชุมชนในด้านเงินทุนซึ่ง กองทุนหมู่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กลุ่มกองทุนสัจจะสวัสดิการ กองทุนแก้ปัญหาความยากจน จะมีวัตถุประสงค์ ลักษณะการบริหารงานจะคล้ายคลึงกันคือส่งเสริมให้คนในชุมชนเห็นประโยชน์ในเรื่องการออม และเป็นกองทุนหมุนเวียนให้คนในชุมชน สำหรับกลุ่มฌาปนกิจ สงเคราะห์นั้นจะเป็นการเก็บเงินจากสมาชิกกลุ่มเพื่อช่วยเหลือค่าทำศพในกรณีสมาชิกของกลุ่ม มีการเสียชีวิต การที่มีกลุ่มกองทุนต่างๆ ขึ้นในชุมชน ทำให้คนในชุมชนมีทางเลือกและแหล่งเงินทุนหมุนเวียนเพิ่มขึ้น คนในชุมชนบ้านปลาข้าวให้ความสนใจในการเป็นสมาชิกของกลุ่มต่างๆ เหล่านี้เป็นจำนวนมาก เนื่องจากเห็นประโยชน์ที่เกิดขึ้นจริงจากการเป็นสมาชิกของกลุ่ม และการที่กลุ่มมีการบริหารจัดการที่โปร่งใสตรวจสอบได้ มีคณะกรรมการบริหารจัดการที่ได้รับการยอมรับจากคนในชุมชน กลุ่มกองทุนต่างๆ เหล่านี้ถือเป็นเครื่องมือที่ช่วยให้คนในชุมชนได้พึ่งพาอาศัยและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ในขณะที่เดียวกันก็ส่งเสริมให้คนในชุมชนรู้จักการออม ให้เพิ่มความสามารถในการพึ่งพาตนเองของคนในชุมชนได้

5. หมอดินอาสา

หมอดินอาสา คือ เกษตรกรที่เป็นตัวแทนของกรมพัฒนาที่ดิน ในพื้นที่ ซึ่งได้จัดตั้งเป็นเครือข่ายปฏิบัติงานในระดับหมู่บ้าน ตำบล และอำเภอ เรียกว่า หมอดินอาสาประจำหมู่บ้าน หมอดินอาสาประจำตำบล หมอดินอาสาประจำอำเภอ และหมอดินอาสาประจำจังหวัดอาสาเข้ามาช่วยกรมพัฒนาที่ดิน ในการดูแลรักษาทรัพยากรของท้องถิ่น โดยปฏิบัติงานด้านการพัฒนาที่ดิน และเผยแพร่ความรู้ด้านการพัฒนาที่ดินในชุมชนเคียงคู่ไปกับการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ของกรมพัฒนาที่ดิน ซึ่งชุมชนบ้านปลาข้าวเองบทบาทของหมอดินอาสาประจำหมู่บ้านในการเผยแพร่ความรู้ด้านการพัฒนาที่ดิน คือ เป็นผู้ทำการเกษตรถูกต้องตามหลักวิชาการพัฒนาที่ดิน เป็นตัวอย่างให้กับเกษตรกรข้างเคียง และสามารถให้คำแนะนำ เผยแพร่ความรู้ด้านการพัฒนาที่ดิน ให้แก่เพื่อนบ้านในหมู่บ้าน เป็นผู้ช่วยหรือผู้นำในการจัดตั้งกลุ่มเกษตรกรใช้สารอินทรีย์ทดแทนสารเคมีทางการเกษตร เป็นอาสาสมัครเกษตรกรที่จะคอยช่วยเหลือเมื่อกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ มีภารกิจหรือโครงการเร่งด่วนที่ต้องดำเนินการในพื้นที่ ดังที่ จรัสศรี บ่อแก้ว (2553: สัมภาษณ์) ได้ให้สัมภาษณ์ว่า

หมอดินเป็นเครือข่ายที่มีอยู่ทุกหมู่บ้านเลย มันเป็นของกรมพัฒนาที่ดิน คือทางกรมพัฒนาที่ดินมีโครงการที่ต้องการให้ชาวบ้านลดการใช้สารเคมี ความเข้าใจว่าตอนนี้ดินในประเทศไทยเป็นดินป่วย ก็เลยตั้งโครงการนี้ขึ้นมา ตั้งให้มีหมอรักยาดิน เพื่อให้ชาวบ้านลดสารเคมีที่เข้าไปเป็นได้ 2 ปีแล้ว ที่เข้าไปเป็นเพราะว่าใจของตัวเองก็คิดไปในทางเดียวกันกับที่โครงการเข้ามา ก็เลยนำเสนอตัวเอง บังเอิญว่าหมอดินคนเก่าอายุมากแล้วก็เลยเกษียณตัวเอง พี่เลยเข้าไปรับงานกับแก คือเราเข้าไปประชุมไปอะไรกับแกบ่อย แกก็เห็นว่าเราสนใจเลยให้รับแทน การทำงานก็ไปประชุม ทางกรมพัฒนาที่ดินเขาก็จะเป็นคนแนะนำเป็นคนบอกว่าให้ทำอะไรบ้าง อย่างสอนให้เอา สาร พด. 1 มาทำปุ๋ยหมัก พด.2 เอามาหมักพืชหมักสัตว์เป็นปุ๋ยน้ำ พด. ก็คือ EM แบบแห้งซื้อพด. มันย่อมาจากพัฒนาที่ดิน เขาจดทะเบียนเป็นสารที่กรมพัฒนาที่ดินทำขึ้น อันนี้จะทำจากรากแผลก คือกรมพัฒนาที่ดินเขาส่งเสริมให้ปลูกแผลกตามในหลวง แล้วเขาก็เอาแผลกมาสกัดเป็น พด.

บทบาทของหมอดินอาสาประจำหมู่บ้านในการเผยแพร่ความรู้ด้านการพัฒนาที่ดิน คือ เป็นผู้ทำการเกษตรถูกต้องตามหลักวิชาการพัฒนาที่ดิน เป็นตัวอย่างให้กับเกษตรกรข้างเคียง และสามารถให้คำแนะนำ เผยแพร่ความรู้ด้านการพัฒนาที่ดิน ให้แก่เพื่อนบ้านในหมู่บ้าน

เป็นผู้ช่วยหรือผู้นำในการจัดตั้งกลุ่มเกษตรกรใช้สารอินทรีย์ทดแทนสารเคมีทางการเกษตร เป็นอาสาสมัครเกษตรกรที่จะคอยช่วยเหลือเมื่อกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ มีภารกิจหรือโครงการเร่งด่วนที่ต้องดำเนินการในพื้นที่ ซึ่งจรัสศรี บ่อแก้ว(2553: สัมภาษณ์) ได้ให้สัมภาษณ์เพิ่มเติมเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

หน้าที่ของหมอดินก็จะมีการเก็บตัวอย่างของดินไปที่กรมพัฒนาที่ดิน แล้วนำพวงสาร พด.เนี่ย แหละเข้ามาให้ชาวบ้านได้ใช้แล้วก็แนะนำวิธีใช้ พาทำ แล้วก็เวลาที่เรามาบรรมมาเขาก็จะมีการพูดเรื่องเกษตรอินทรีย์เราก็ไปรับมาถ่ายทอดต่อให้คนในหมู่บ้านเราได้รู้ด้วย ทำให้เห็นจริงๆด้วย คือเวลาเรามาชักนำชาวบ้านเราก็ใช้วิธีโน้มน้าวทีละหน่อยทำให้เห็นจริง ถ้าเขาไม่เชื่อก็จะบอกว่าลองทำดูก่อนถ้าไม่เชื่อก็ลองทำดูน้อยๆก่อนก็ได้แล้วดูว่าผลเป็นยังไง ถ้าดีค่อยทำเยอะ พอดีเราก็ถ้าเขาเห็นว่ามันดีแล้วอยากให้เราช่วยอะไรก็ให้บอกได้เลย ไม่มีค่าตอบแทนนะ ทำด้วยใจ ใครอยากตรวจสอบคุณภาพดินก็เก็บตัวอย่างดินมาส่ง

7. กลุ่มพัฒนาและอนุรักษ์ป่าโคกบ้ำใหญ่

กลุ่มพัฒนาและอนุรักษ์ป่าโคกบ้ำใหญ่เป็นกลุ่มที่มีแนวคิดในการพัฒนาและอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนโดยอาศัยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ซึ่งมีอาจารย์อุทัย บางเหลือเป็นประธานกลุ่ม โดยอาจารย์อุทัย บางเหลือ(2553: สัมภาษณ์) ได้เล่าเกี่ยวกับกลุ่มไว้ดังนี้

ผมเป็นคนริเริ่มจัดตั้งกลุ่มขึ้นมา โดยมีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นคนออกคำสั่งให้ในปี 2545 เริ่มต้นเป็น โครงการพัฒนาและอนุรักษ์ป่าโคกบ้ำใหญ่ เป็นโครงการสร้างจิตสำนึก โดยได้รับงบประมาณจากกระทรวงวิทยาศาสตร์ในช่วงแรก ตอนแรกจัดตั้งเป็นโครงการลักษณะผู้นำอาสาพัฒนาป่าโคกบ้ำใหญ่ คือ..ผมออกหนังสือจากที่ทางจังหวัดส่งมาขอความร่วมมือจากอบต. ให้ช่วยหาผู้นำชุมชนหมู่บ้านละห้าคนสิบสองหมู่บ้าน มาประชุมที่โรงเรียนปลาข้าววิทย์อนุสรณ์ ได้รับงบประมาณมา 4 หมื่นบาท หลังจากนั้นก็ยังไม่ได้ดำเนินการอะไรต่อ เป็นระยะห่างกันมา ประมาณปี 2549 ได้รับรางวัลเยาวชนดีเด่นแห่งชาติด้านการอนุรักษ์โคกบ้ำใหญ่ พอปี 50 ก็ได้เริ่มโครงการพัฒนาโคกบ้ำใหญ่ระยะที่ 1 คือมีกิจกรรมปลูกจิตสำนึกให้ชุมชน โดยจัดแข่งขันเรียงความให้นักเรียนโรงเรียนปลาข้าววิทย์อนุสรณ์ ในหัวข้อ โคกบ้ำใหญ่การอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านปลาข้าว พอปี 2551 ก็เริ่ม

โครงการพัฒนาอนุรักษ์โคกป่าใหญ่ระยะที่ 2 พ.ศ. 2552 ก็มีโครงการวิจัยได้รับทุนสนับสนุนจาก สกว. แนวคิดที่ก่อตั้งกลุ่มขึ้น คือปัญหาตอนแรกที่เกิดอยากตั้งกลุ่มนี้ขึ้น ก็คือมันมีการบุกรุกป่าที่น่าจะเกิดจากการขยายพื้นที่ทางการเกษตรเนี่ยแหละมันเข้าไปรุกล้ำเขตป่า แล้วอีกอย่างหนึ่งคือต้นไม้พืชพรรณบางอย่างมันหายไป อีกส่วนหนึ่งก็คือเด็กในการเรียนการสอนที่ผมสอนอยู่ไม่ค่อยรู้จักต้นไม้ธรรมชาติ คือรู้จักแต่แอปเปิล องุ่นพวกนี้ แต่ผลไม้ป่าของบ้านเราไม่รู้จัก สาเหตุที่ไม่รู้จักก็เป็นเพราะว่าพ่อแม่ไม่ได้พาลูกหลานเดินไปไร่ไปนาเข้าป่าเข้าดงเหมือนอดีต สมัยก่อนเนี่ยผู้ปกครองจะใช้เด็กนะ ใช้ให้เอาวัวไปผูกที่นา ใช้ให้ไปเฝ้านู่นเฝ้านี่อย่างนี้ เด็กก็ได้เดินไปทุ่งนาผ่านป่าดงก็ได้เรียนรู้ไปเองโดยธรรมชาติ แต่สมัยนี้เด็กไม่แล้ว คือแนวคิดตรงนี้จะผมเลยได้เขียนโครงการผู้นำอาสาอนุรักษ์ป่าโคกป่าใหญ่ เป้าหมายของกลุ่มนี้ก็คือการอนุรักษ์ป่าตรงไว้ แล้วก็อยากให้ เป็นแหล่งเรียนรู้พาเด็กเยาวชนในเขตตำบลบ้านปลาค้าวได้เข้าไปเรียนรู้

อาจารย์อุทัยเพิ่มเติม ในส่วนของการระดมสมาชิกว่า

คนกลุ่มแรกที่เข้ามาคือผู้นำ 12 หมู่บ้าน เมาอบรมก่อน อบรมสามวัน จากนั้นก็พาไปเดินป่า คือการอบรมเนี่ยอบรมเป็นแนวทางให้เขาไปสร้างเครือข่ายเป็นตัวแทนเป็นแกนนำในสิบสองหมู่บ้านนี้แหละในเรื่องอนุรักษ์ แต่ว่าตอนแรกเรื่องจิตสำนึกก็ยังมัน้อยอยู่ หลังจากนั้นมาจิตสำนึกที่เกิดขึ้นจริงจังจะเหลืออยู่ประมาณ 10 คนที่เข้าร่วมกลุ่มเที่ยวหากันวางแผนด้วยกันไปมา จากนั้นก็มีการขยายเข้าไปในหลักสูตรเข้าไปในโรงเรียนมัธยมที่ผมสอนอยู่ แต่โรงเรียนเล็ก(โรงเรียนปลาค้าว)ก็จะมารับเชิญมาบ้างเวลาผมมีกิจกรรม ในส่วนที่ผมสอนก็ทำตามกรอบหลักสูตรด้วย ให้เด็กได้เรียนรู้พันธุ์พืช

ในระยะต่อมากลุ่มพัฒนาและอนุรักษ์ป่าโคกป่าใหญ่ได้สร้างกิจกรรมต่างๆ เข้ามาหนุนเสริมการดำเนินงานของกลุ่ม รวมทั้งเกิดการสร้างเครือข่ายความร่วมมือขึ้นในชุมชน ซึ่งอาจารย์อุทัย ได้กล่าวเพิ่มเติมไว้ว่า

กิจกรรมที่เป็นหลักๆก็คือกลุ่มเศรษฐกิจพอเพียง กลุ่มวิสาหกิจชุมชน คือแยกออกจากกลุ่ม แต่เป็นเครือข่ายเดียวกันกับกลุ่มอนุรักษ์โคกป่าใหญ่ ตอนนี้เรามีหนุนเสริมเรื่องวิสาหกิจชุมชน หมอดิน ปราชญ์เกษตรของแผ่นดินก็อยู่ในเครือข่าย แล้วก็ร่วมกับพระครูวัดศรีโพธิ์ชัยในการทำกิจกรรมด้านอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น ด้านศาสนาด้วย เรื่องการประกวด

หมู่บ้าน ที่ทางจังหวัดมอบมา เราก็หนุนเสริมข้อมูล ก็มีการประสานกันนั้น ชุมชน แล้วก็วัดด้วย ก็ประกาศให้หมู่บ้านเป็นหมู่บ้านสวย หลังบ้านสวน ทางผู้นำก็จะประกาศให้ชาวบ้านขอความร่วมมือให้ชาวบ้านดูแลภูมิทัศน์ชุมชน ส่วนทางกลุ่มก็สนับสนุนด้านเอกสาร จุดมุ่งหมายของผมนี่ก็คืออยากทำเป็นฐานเรียนรู้ ...ฐานเรียนรู้ที่นั่นนะก็จะมีวิทยากรมีอะไรเข้าไปตรงนั้น แล้วก็มีเรือนเพาะชำสำหรับปลูกเสริม เพราะว่าตอนนี้ศักยภาพของผมน่าจะพอทำได้เพราะมีหน่วยงานอื่นมาสนับสนุน มี สสส. แล้วผู้ว่าก็เรียกเข้าไปเขียนแผนพัฒนาจังหวัด 10 ปี ผมงก็บรรจุแผนพวกนี้เข้าไปด้วย ซึ่งตอนนี้ผู้ว่าเซนต์สัญญาแล้ว นายก อบจ.ก็เซตเห็นบอกว่าช่วงปีใหม่ไทยจะแถลงแล้วเรียก อบต.ไปรับงานรับนโยบายมาปฏิบัติ โครงการนี้เรียกว่าโครงการอำนาจเจริญน่าอยู่ก็จะมีเรื่องเกี่ยวกับโคกบ้ำใหญ่บรรจุอยู่ด้วย การเริ่มต้นชักนำให้คนในชุมชนมาเข้าร่วมกลุ่มคือการนำชาวบ้านมาอบรม เรียนรู้ร่วมกัน เพื่อปลูกจิตสำนึกของคนในชุมชนให้ตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน

ภายหลังแนวทางในการพัฒนาของกลุ่มได้ส่วนทางกับแนวทางการพัฒนาขององค์การบริหารส่วนตำบลทำให้เกิดมีปัญหาความขัดแย้งกันขึ้น โดยอาจารย์อุทัยได้เล่าถึงความขัดแย้งดังกล่าวว่า

ผมจัดทำโครงการวิจัยเรื่องการใช้ประโยชน์และอนุรักษ์ป่าชุมชนโคกบ้ำใหญ่เพื่อหารูปแบบการแก้ปัญหาป่าโคกบ้ำใหญ่อย่างยั่งยืน ตำบลปลาข้าว อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญเริ่มโครงการเมื่อ 1 ก.ย.2552 งานนี้มีความขัดแย้งกับผู้นำท้องถิ่น เนื่องจากอาจจะไม่เข้าใจเกี่ยวกับบทบาทนักวิจัย ผมมองในเรื่องการอนุรักษ์แต่ว่าผู้นำท้องถิ่นมองว่าแนวทางของนักอนุรักษ์ท้องถิ่นเป็นการขัดขวางการพัฒนา การขัดขวางความเจริญของชุมชน ผู้นำคือจะมองการพัฒนาในเรื่องวัตถุ การถางป่าสร้างถนนนี้ มันก็เลยมีความขัดแย้งกันทางความคิดอยู่ อบต.ได้เข้าไปขุดบ่อในเขตโคกบ้ำใหญ่ คือมีโครงการทำประปาผิวดินเกิดการถางป่าประมาณ 30 ไร่ แต่ผมมองว่ามันผิดหลักการทำประปาเพราะมันไม่มีน้ำมาจับพออร์ท ผมเลยแก้ปัญหาโดยการพานักข่าวเข้ามาพาสื่อเข้าด้วยก็พอจะหยุดได้ คือมีเครือข่ายทางแม่ทัพภาคที่สองส่งลงมาทางผู้ว่าโครงการก็เลยมีการระงับไว้อยู่ผมเลยดึงเครือข่ายเข้ามาร่วมซึ่งเครือข่ายของผมนี้อยู่หลายระดับตั้งแต่ในระดับชุมชน ระดับจังหวัด จนถึงระดับประเทศ จนถึงระดับนานาชาติ ระดับนานาชาติก็คือองค์การยูเนสโคครับ ทูตไบเออร์ แล้วก็แนวร่วมกลุ่มลุ่มแม่น้ำ ทางกลุ่มเราจะใช้เรื่องการวิจัยนี้ละเข้ามาเป็นตัว

สนับสนุนข้อมูลของเรา เองงานวิจัยเป็นตัวนำ เราก็เอาตัวชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วม คือชาวบ้านเป็นคนทำวิจัยเองเพื่อให้ชาวบ้านได้เรียนรู้ไปพร้อมๆกันก็จะเป็นการสร้างสำนึกให้ชาวบ้านด้วย

อย่างไรก็ตามแม้ว่าจะมีความขัดแย้งทางแนวคิดแต่ความขัดแย้งดังกล่าวก็ไม่ได้ก่อให้เกิดความแตกแยกในชุมชน เนื่องจากชุมชนยังคงลักษณะของความเป็นเครือญาติ และในการต่อสู้กันของทั้งสองฝ่ายก็ถือเป็นต่อสู้ในเชิงหลักการความรู้ ข้อมูลที่ตนเองมีอยู่ ซึ่งสิ่งที่ตามมาคือ การให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน และการถ่วงดุลอำนาจภายในชุมชนด้วย

ความขัดแย้งนี้เป็นอยู่ในระดับบุคคลมากกว่าคือไม่ได้ขัดแย้งกับองค์กร อย่างกับ อบต. จริงๆก็ยังมีกรพึ่งพากันอยู่อย่างวันนี้ อบต. ก็เชิญกลุ่มอนุรักษ์ไปฟังที่ อบต. เพราะว่าชาวบ้านไปร้องเรียนว่าที่หลวงทับที่ชาวบ้าน ทาง อบต.ก็เลขาขอความร่วมมือกับทางกลุ่มอนุรักษ์ให้ช่วยไปชี้แจง ไปตอบคำถามให้ เอาข้อมูลไปยืนยันกับชาวบ้านว่าชาวบ้านเป็นคนบุกรุกที่หลวง วันนี้มีการจัดเวทีที่ อบต. เรื่องที่หลวง ผมมองว่ามันเป็นการถ่วงดุลอำนาจกันด้วย(อุทัย บางเหลื่อ, 2553: สัมภาษณ์)

บ้านเราจะไม่ขัดแย้งกันรุนแรงนะเพราะว่ามันมีความเป็นพี่เป็นน้องกันอยู่เลยคนบ้านปลา ค้าวเนี่ยไม่ค่อยมีคนจากที่อื่นมาอยู่ ส่วนใหญ่เป็นคนท้องถิ่น เวลาขัดแย้งกันไม่แตกหักกัน คือเราขัดแย้งในเรื่องความคิดก็เอาข้อมูลมาสู้กันไป แต่ปกติบ้านเราไม่ค่อยมีเรื่องขัดแย้งรุนแรงกัน มีเรื่องที่เราขุดบ่อเนี่ยแหละที่ได้มีการเชิญสื่ออะไรมาช่วย แต่วันนี้มีเปิดเวทีเราก็มีโอกาสไปชี้แจงข้อมูลอะไรด้วยมันน่าจะเป็นประโยชน์ชาวบ้านน่าจะเข้าใจมากขึ้น"(สมศิริ โพธารินทร์, 2553: สัมภาษณ์)

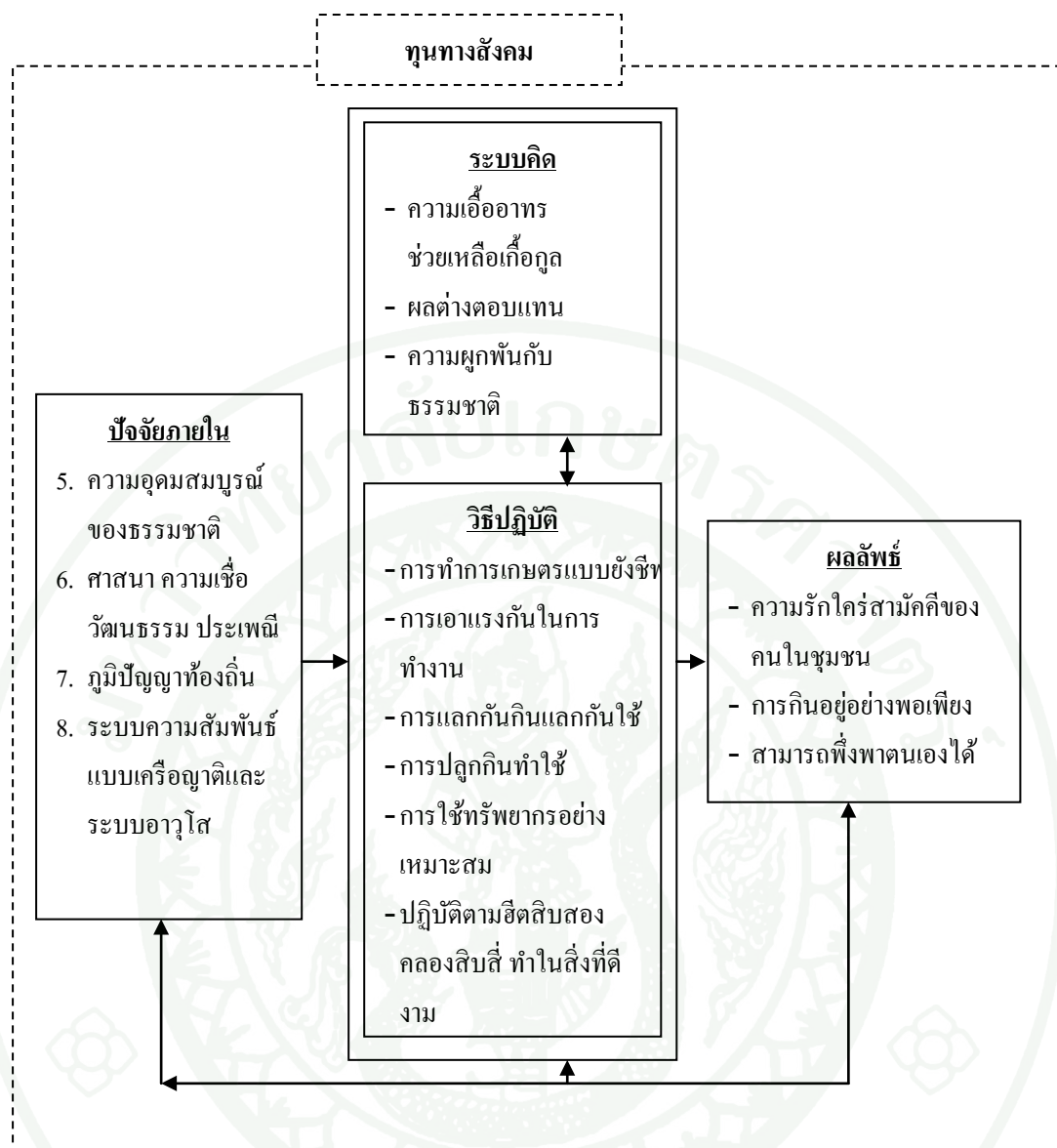
ส่วนที่ 3 ทูตทางสังคมในชุมชนบ้านปลาข้าว

จากผลการศึกษาพัฒนาการของชุมชนบ้านปลาข้าวสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะทูตทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชน ซึ่งเมื่อพิจารณาทูตทางสังคมในมิติกระบวนการ พบว่าชุมชนบ้านปลาข้าวในแต่ละช่วงพัฒนาการมีการเปลี่ยนแปลงของกระบวนการทูตทางสังคมที่แตกต่างกันไป แต่อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวยังคงเป็นไปตามฐานทางด้านปัจจัยภายในชุมชน และปัจจัยจากสถานะแวดล้อมภายนอก ซึ่งส่งผลต่อการเกิดระบบคิดและการปฏิบัติของคนในชุมชนในทุกด้าน

โดยพัฒนาการของชุมชนบ้านปลาข้าวสามารถสะท้อนให้เห็นกระบวนการทุนทางสังคมในแต่ละช่วงพัฒนาการได้ดังนี้

ช่วงก่อรูปชุมชน (ก่อนปี 2504)

ในช่วงการก่อรูปชุมชนนั้นปัจจัยองค์ประกอบที่เป็นทุนทางสังคมของชุมชนบ้านปลาข้าวก็คือในส่วนของปัจจัยภายในชุมชนอันได้แก่ ความสมบูรณ์ทางธรรมชาติของชุมชน ศาสนา ความเชื่อ ประเพณีวัฒนธรรมที่ยึดถือปฏิบัติร่วมกัน มีภูมิปัญญาท้องถิ่น ระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติและระบบอาวุโสภายในชุมชน สิ่งเหล่านี้ล้วนส่งผลต่อระบบคิดในเรื่องของการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การแบ่งปันความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ผลต่างตอบแทนกัน ความผูกพันรักใคร่สามัคคีกัน ความผูกพันกับธรรมชาติการพึ่งตนเอง นอกจากนี้ในส่วนของศาสนา ความเชื่อ และเพณีวัฒนธรรมก่อให้เกิดสำนึกในเรื่องบาปบุญ การทำความดีงาม ซึ่งระบบคิดเหล่านั้นได้ส่งผลให้คนในชุมชนมีการปฏิบัติในเรื่องของการเอาแรงกันในการทำงานทำกิจกรรมต่างๆ การแลกกันกินแลกกันใช้ การปลูกกินทำใช้ ชาวบ้านให้ความร่วมมือในการทำกิจกรรมต่างๆของชุมชน มีความเคร่งครัดในการทำความดียึดหลักศีลธรรม ปฏิบัติตามฮีตสิบสองครองสิบสี่ สิ่งต่างๆเหล่านั้นส่งผลให้คนในชุมชนสามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขโดยไม่ต้องพึ่งพาปัจจัยภายนอก มีการกินอยู่อย่างพอเพียง และสามารถพึ่งพาตนเองได้

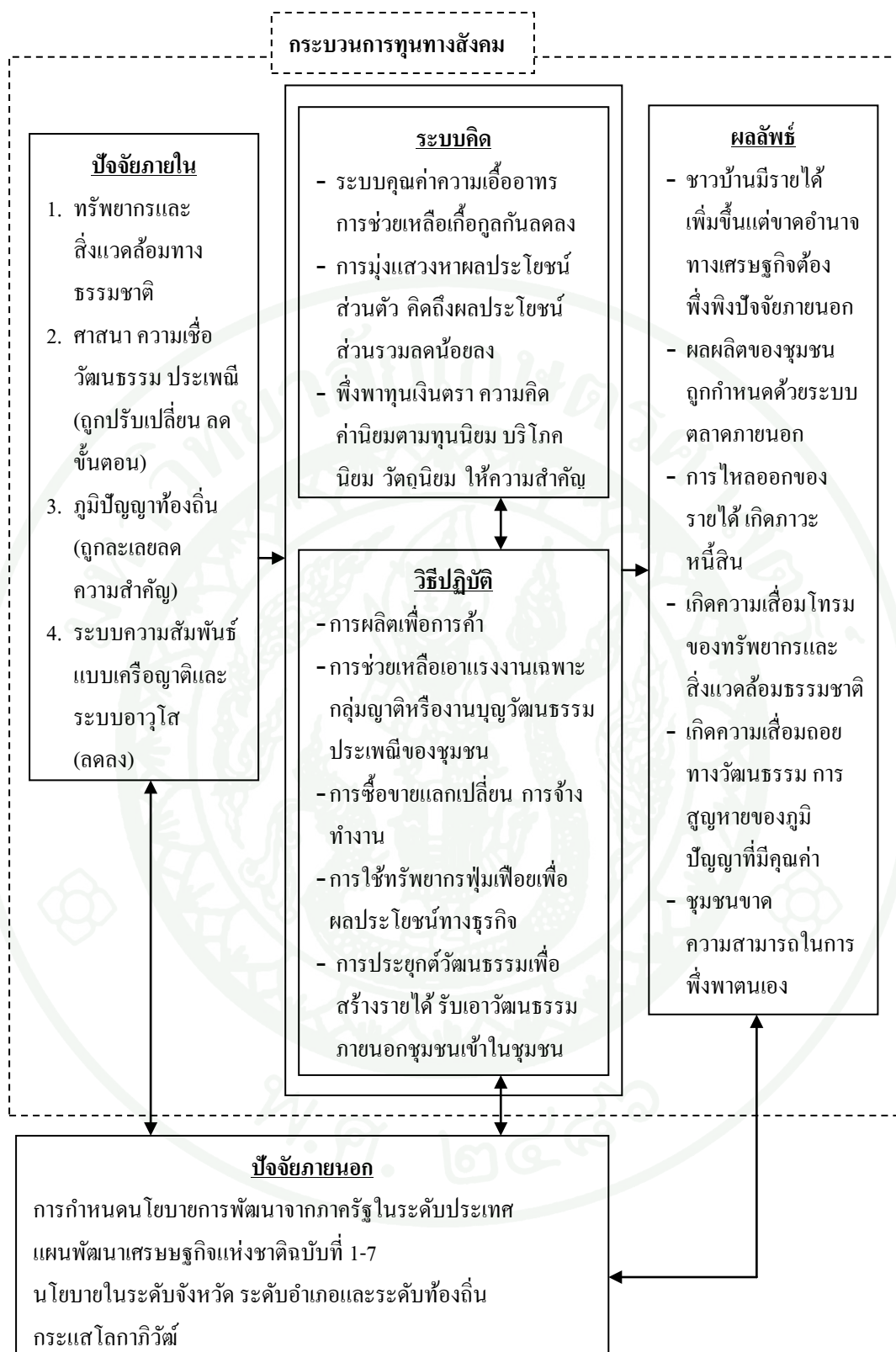

ภาพที่ 25 กระบวนการทุนทางสังคมยุคการก่อรูปชุมชน(ก่อนปี พ.ศ.2504)

ช่วงการเปลี่ยนแปลงชุมชน(ปี พ.ศ. 2504 – 2539)

กระบวนการทุนทางสังคมของชุมชนในช่วงนี้เป็นช่วงที่เริ่มมีปัจจัยสภาวะแวดล้อมจากภายนอกเข้ามาในกระตบชุมชน นั่นก็คือ การบริหารจัดการจากภาครัฐในระดับประเทศโดยการกำหนดนโยบายต่างๆผ่านแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ทำให้มีการนำโครงการในการพัฒนาต่างๆเข้ามาสู่ชุมชน และเกิดการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมอันเกิดจากกระแสโลกาภิวัตน์ ปัจจัยต่างๆเหล่านั้นได้ส่งผลกระทบต่อลักษณะองค์ประกอบภายในชุมชน ทำให้ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและความสัมพันธ์ทาง

ครอบครัว การปรับเปลี่ยนระบบความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณีของชุมชน ภูมิปัญญาบางอย่างสูญหายไปหรือถูกละเลยและลดความสำคัญลง มีการนำองค์ความรู้ใหม่ๆของชุมชน เกิดความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีต่างๆ ในขณะเดียวกันก็เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ความเจริญทางด้านวัตถุ ระบบสาธารณูปโภคการคมนาคมขนส่งทำได้เข้ามาเปลี่ยนระบบคิดของคนในชุมชนไปสู่ระบบทุนนิยม ค่านิยมในการบริโภคที่มุ่งแสวงหาความสะดวกสบาย เกิดเป็นค่านิยมแบบบริโภคนิยมและวัตถุนิยม แนวคิดในการช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนในชุมชนถูกเปลี่ยนแปลงไป ทำให้ลักษณะการปฏิบัติของคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไปด้วย โดยระบบการช่วยเหลือเกื้อกูลในลักษณะการเอาแรงถูกทดแทนด้วยระบบการจ้างงาน การแลกกันกันแลกกันใช้ปลูกกินทำให้เปลี่ยนเป็นการซื้อขายแลกเปลี่ยนกัน การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจ มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างฟุ่มเฟือยเพื่อผลประโยชน์ทางธุรกิจก่อให้เกิดปัญหาการรุกรานทำลายทรัพยากรธรรมชาติโดยขาดการยั้งคิดทำให้เกิดความเสื่อมโทรมทางธรรมชาติขึ้น นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงแนวคิดดังกล่าวยังส่งผลให้เกิดการปรับเปลี่ยนกรรมวิธีการผลิต มีการนำเทคโนโลยีใหม่ๆเข้ามาใช้ในชุมชนมากขึ้น และยังส่งผลทำให้ความเจริญที่เข้ามาทำให้คนในชุมชนมีการแสวงหาสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆเข้ามาในชุมชนมากขึ้น ทำให้วิถีชีวิตและระบบเศรษฐกิจของชุมชนต้องผูกติดกับปัจจัยภายนอกชุมชน และระบบทุน ส่งผลให้ความสามารถในการพึ่งพาตนเองของคนในชุมชนลดลงด้วย

ภาพที่ 26 กระบวนการทุนทางสังคมยุคเปลี่ยนแปลงชุมชน (ปี พ.ศ. 2504 – 2539)

ช่วงการเรียนรู้ปรับตัวของชุมชนจากวิกฤติเศรษฐกิจและระบบทุนนิยม(ปี 2540-ปัจจุบัน)

ภายหลังการพัฒนาประเทศตามแนวทางของรัฐที่ผ่านมาทำให้คนในชุมชนมีวิถีชีวิตยึดติดกับระบบทุนและปัจจัยภายนอก องค์ประกอบภายในชุมชนที่เป็นทุนทางสังคมลดน้อยลงและถูกละเลยไป เมื่อเกิดภาวะวิกฤติเศรษฐกิจในประเทศขึ้นจึงส่งผลกระทบต่อชุมชนด้วยเช่นกัน ซึ่งหากพิจารณากระบวนการทุนทางสังคมในช่วงนี้จะพบว่าปัจจัยสถานะแวดล้อมจากภายนอกที่ได้เข้ามากระทบชุมชนบ้านปลาแก้วก็คือ วิกฤติเศรษฐกิจ นอกจากนี้ยังมีเรื่องของสื่อจากภายนอก นโยบายการพัฒนาจากภาครัฐในทุกระดับ และเครือข่ายจากภายนอกชุมชนด้วย สำหรับองค์ประกอบภายในชุมชนที่มีความเป็นทุนทางสังคมในยุคนี้ก็คือ ผู้นำชุมชนต่างๆทั้งผู้นำที่เป็นทางการและผู้นำทางความคิดจิตวิญญาณ สมาชิกภายในชุมชน องค์การสถาบันต่างๆในชุมชน อาทิ กลุ่ม/เครือข่ายในระดับชุมชน สถาบันหลักของชุมชน ได้แก่ ครอบครัว ศาสนา การศึกษา ภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรมประเพณีความเชื่อของชุมชน และระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติและระบบอาวุโส และทรัพยากรทางสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติของชุมชน ซึ่งองค์ประกอบดังกล่าวได้ส่งผลให้เกิดแนวคิดในเรื่องความเชื่อมั่นศรัทธาในตัวผู้นำ จิตสำนึกที่มีต่อสาธารณะ อาทิ ความเสียสละต่อชุมชน การตระหนักในการแก้ปัญหาต่อชุมชน การมีส่วนร่วม รวมถึงสำนึกของความเป็นชุมชน แนวคิดในการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน แนวคิดในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งจากแนวคิดและองค์ประกอบดังกล่าวได้ส่งผลต่อการปฏิบัติของคนในชุมชนที่ การระดมปัญญาการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมของคนในชุมชน มีการนำองค์ความรู้ใหม่ๆเข้ามาในชุมชนและปรับใช้อย่างเหมาะสม เกิดการพัฒนาศักยภาพผู้นำต่างๆ การสร้างเครือข่ายความร่วมมือด้านต่างๆทั้งภายในชุมชนและเครือข่ายภายนอกชุมชน รวมถึงทำให้คนในชุมชนเกิดความร่วมมือร่วมใจในการกิจกรรมชุมชน และการบริหารจัดการทรัพยากรในชุมชนร่วมกัน มีการพัฒนา/อนุรักษ์ สืบสานทรัพยากร ด้านสังคมวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ชุมชนมีอำนาจในการกำหนดต่อรองทางการตลาด มีการสร้างงานสร้างรายได้ให้แก่คนในชุมชน ชุมชนมีความสามารถในการพึ่งพาตนเองมากขึ้น

ภาพที่ 27 กระบวนการทุนทางสังคมยุคการเรียนรู้ปรับตัวของชุมชนจากวิฤตเศรษฐกิจและระบบทุนนิยม (ปี พ.ศ. 2540 – ปัจจุบัน)

จากพัฒนาการและกระบวนการทุนทางสังคมข้างต้นหากพิจารณาตัวชี้วัดความเป็นทุนทางสังคม พบว่าชุมชนบ้านปลาคว่ำมีตัวชี้วัดที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นทุนทางสังคมในมิติต่างๆ ดังนี้

1. มิติด้านความไว้วางใจและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เนื่องจากความไว้วางใจซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของทุนทางสังคมที่จะนำไปสู่ความสัมพันธ์และความร่วมมือกันในระดับอื่นๆต่อไป ในส่วนของชุมชนบ้านปลาคว่ำนั้นปัจจัยที่เอื้อให้เกิดความไว้วางใจและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันก็คือ ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่มีความเป็นเครือญาติกัน ทำให้มีความผูกพันรักใคร่กันเป็นอย่างดีก่อให้เกิดเป็นความไว้วางใจต่อกันซึ่งเอื้อประโยชน์ให้คนในชุมชนเกิดความร่วมมือร่วมใจกัน สามัคคีกันภายในชุมชน ในส่วนของความไว้วางใจที่มีต่อตัวผู้นำชุมชนปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านไว้วางใจในตัวผู้นำก็คือการปฏิบัติและทุ่มเทในการทำงานเพื่อชุมชนรวมทั้งความเสียสละที่มีต่อชุมชน ซึ่งผู้นำในชุมชนบ้านปลาคว่ำส่วนใหญ่ เช่น กำนันบุญแขวง เอกศรี พระครูโพธิชัย สาระวิมล ผู้ใหญ่บ้านประเสริฐ ทองปรี้อ หรือผู้นำกลุ่ม อาทิ อาจารย์เหริญชัย โพธิ์ธารินทร์ อาจารย์อุทัย บางเหลือ เมื่อเห็นความตั้งใจจริงและผลการทำงานของผู้นำในชุมชนที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน มีการประชุมชี้แจงการดำเนินงานและให้ชาวบ้านได้มีส่วนร่วมรับรู้ในความเป็นไปของสภาพปัญหา และสิ่งใหม่ๆที่เข้ามาในชุมชน ทำให้คนในชุมชนเกิดความศรัทธาและความไว้วางใจเชื่อมั่นในการทำงานของผู้นำส่งผลให้การทำงานต่างๆได้รับความร่วมมือร่วมใจกันเป็นอย่างดี

2. มิติด้านกิจกรรมร่วมและความร่วมมือในระบบสังคมประชาธิปไตยกิจกรรมร่วมในชุมชนหรือระหว่างประชาชนจะเกิดขึ้นไม่ได้หากไม่มีทุนทางสังคมปรากฏอยู่ในชุมชนนั้นๆการวัดทุนทางสังคมจึงเป็นเครื่องชี้ให้เห็นถึงสภาพแวดล้อมของสังคมการเมืองในสังคมนั้นๆเช่น การลงแขกเกี่ยวข้าวเป็นตัวอย่างของกิจกรรมร่วมหรือความร่วมมือสำหรับชุมชนบ้านปลาคว่ำนั้นมีสิ่งที่บ่งชี้ให้เห็นถึงความร่วมมือร่วมใจของคนในชุมชนมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยในอดีตนั้นก็มิลักษณะของการช่วยเหลือเอื้อแรงกันในการทำงานต่างๆ เช่น การเกี่ยวข้าว ดำนา สร้างบ้าน หรือแม้กระทั่งในการจัดงานบุญงานประเพณีต่างๆของชุมชน ส่วนในปัจจุบันแม้รูปแบบการเอื้อแรงช่วยเหลือกันในการทำงานจะลดน้อยลงเหลือเฉพาะในกลุ่มญาติสนิท แต่ในงานที่เป็นของส่วนรวมหรืองานศิลปงานบุญประเพณีต่างๆยังได้รับการร่วมมือร่วมใจจากคนในชุมชนเป็นอย่างดี เช่น ในกรณีของงานบุญบั้งไฟที่เป็นบุญประเพณีใหญ่ของชุมชนบ้านปลาคว่ำชาวบ้านจะมีการร่วมมือกันจัดงานอย่างเต็มกำลัง มีการประดิษฐ์อุปกรณ์ต่างๆหรือข้าวของเครื่องใช้ที่ต้องใช้มาสมทบช่วยกันโดยไม่ต้องซื้อหา หรือในกรณีของการจัดงานบวช ชาวบ้านก็จะไปร่วมทำบุญที่วัด นำหมอน สิ่งของ

เครื่องใช้ต่างๆ ไปสมทบในกองทุน โดยไม่ต้องส่งบัตรเชิญแค่บอกกล่าวกันหรือใครรู้ข่าวก็มาช่วยกัน อย่างหนาแน่น คนที่มีความสามารถในการร้องหมอลำก็มาร้องลำในงานให้ฟรี โดยไม่ต้องเสียเงิน ชาวบ้านที่ทำอาหารได้ก็ไปช่วยทำอาหารโดยไม่มีการจ้าง ปัจจัยที่ส่งเสริมให้เกิดความร่วมมือร่วมใจของคนในชุมชนนั้นมีอยู่หลายอย่าง อาทิระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่มีพื้นฐานของความเป็นญาติพี่น้อง มีการเคารพและให้เกียรติผู้หลักผู้ใหญ่ ผู้ที่มีสถานภาพทางสังคมสูงกว่า ปัจจัยที่เกิดจากความไว้วางใจ ลักษณะนิสัยของความเอื้ออาทรการช่วยเหลือเกื้อกูลกันเป็นต้น

3. มิติด้านข่าวสารและการสื่อสาร การเข้าถึงข่าวสารและการสื่อสารเป็นเครื่องมือในการช่วยคนในชุมชนให้สามารถแก้ไขปัญหาของตนเองได้ ทั้งในด้านเศรษฐกิจและสังคม โดยใช้ข้อมูลข่าวสารช่วยในการตัดสินใจหรือการส่งเสียงในเรื่องต่างๆ ที่มีผลกระทบต่อตนเอง สำหรับเรื่องข่าวสารและการสื่อสารกันของคนในชุมชนบ้านปลาคว้านั้นสะท้อนให้เห็นในการจัดประชุมหมู่บ้านทุกหมู่บ้านทุกเดือน นอกจากนั้นหากมีข่าวสารอะไรใหม่ๆ เข้ามาผู้นำชุมชนก็จะมีการประกาศเสียงตามสายให้ชาวบ้านรับรู้ด้วยตลอด นอกจากนี้การที่ชุมชนบ้านปลาคว้านมีการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารต่างๆ มากขึ้นก็คือการได้ไปอบรมศึกษาจากที่ต่างๆ จากการเป็นสมาชิกกลุ่ม หรือเป็นตัวแทนของชุมชน รวมถึงมีหน่วยงานต่างๆ และนักท่องเที่ยวที่เข้ามาในชุมชนก็นำข้อมูลข่าวสารองค์ความรู้ต่างๆ เข้ามาในชุมชนด้วยเช่นกัน ซึ่งโอกาสเหล่านี้นี้ก็เกิดจากการที่คนในชุมชนมีการรวมกลุ่มกันในชุมชนทำให้มีโอกาสแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารซึ่งกันและกัน ในส่วนของการกระจายข้อมูลของชุมชนบ้านปลาคว้านให้ภายนอกชุมชนรับรู้ก็มีในส่วน of เว็บไซต์ของชุมชน และเว็บไซต์ของโฮมสเตย์ด้วย มีการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารเรื่องราวของชุมชนผ่านสื่อสารมวลชนแขนงต่างๆ ทั้ง หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ อินเทอร์เน็ต การออกไปจัดกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนด้วย

4. มิติด้านการรวมกลุ่มทางสังคมและการผนวกเข้าร่วม ชุมชนหรือสังคมประกอบขึ้นมาจากรูปแบบความสัมพันธ์ของคนที่มีลักษณะแตกต่างกัน และมักนำไปสู่ความขัดแย้งได้โดยง่าย การรวมกลุ่มทางสังคมอาจจะเกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นตลอดเวลา เช่น การพบปะผู้คนในที่สาธารณะการเข้าร่วมกิจกรรมกีฬา อย่างไรก็ตาม ความแตกต่างหรือการแบ่งแยกที่มีอยู่อาจทำให้เกิดความไม่ไว้วางใจฉะนั้น ทูตทางสังคมจึงมีส่วนในการก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ทางสังคมเพื่อลดความขัดแย้งจากความแตกต่างหรือการแบ่งแยก หรือสร้างวิธีการ/โครงสร้างที่จะเอื้ออำนวยให้มีการลดข้อขัดแย้งและความรุนแรงลงได้ ซึ่งการพบปะปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชนบ้านปลาคว้านนี้มีทั้งในส่วนของการพบปะสังสรรค์และทำกิจกรรมร่วมกันในการประชุมของหมู่บ้านของชุมชน การเป็นสมาชิกของกลุ่มกิจกรรมต่างๆ ร่วมกัน การทำบุญที่วัดทุกวันพระ การแข่งขันกีฬา

ของตำบล รวมทั้งการพบปะทำกิจกรรมร่วมกันผ่านงานประเพณีต่างๆ เช่น ประเพณีบุญบั้งไฟซึ่งเป็นบุญที่ยิ่งใหญ่และถือเป็นบุญประจำปีของหมู่บ้าน ในงานนี้จะทำให้ชาวบ้านได้พบกันตั้งแต่เริ่มการเตรียมงานช่วยกันจนถึงสิ้นสุดการจัดงาน บุญสงกรานต์ที่มีการจัดงานรดน้ำดำหัวผู้สูงอายุของชุมชน งานบุญออกพรรษา เป็นต้น ประเพณีเหล่านี้ยังถือเป็นโอกาสที่คนที่ออกไปอาศัยหรือทำงานอยู่ต่างถิ่นกลับมาเยี่ยมเยียนญาติพี่น้องในชุมชนด้วย ทำให้ชาวบ้านได้พูดคุยแลกเปลี่ยนเรื่องราวต่างๆซึ่งกันและกัน นอกจากนี้คนในชุมชนเองยังมีการพบปะกันเองในกลุ่มบ้านใกล้เคียงเมื่อมีเวลาว่าง สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งที่ทำให้ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนยังคงเหนียวแน่นมาโดยตลอด ซึ่งการที่ในชุมชนมีการรวมกลุ่มทางสังคม เป็นโอกาสที่ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร และการเรียนรู้ทำความเข้าใจซึ่งกันและกัน ซึ่งจะก่อให้เกิดความผูกพันรักใคร่กลมเกลียว ก่อให้เกิดความสามัคคีของคนในชุมชน ช่วยป้องกันและลดความขัดแย้งที่อาจเกิดจากความเข้าใจคลาดเคลื่อนในประเด็นต่างๆ ได้ ซึ่งเมื่อคนในชุมชนรักใคร่สามัคคีกันย่อมทำให้เกิดความร่วมมือกันในการทำกิจกรรมต่างๆ ด้วย รวมทั้งการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารซึ่งกันและกันก็จะทำให้คนในชุมชนได้พัฒนาความคิด เป็นโอกาสที่จะได้สืบทอดองค์ความรู้แนวคิดต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อตนเอง ต่อชุมชนส่งผลกระทบต่อกระบวนการพัฒนาชุมชนสืบไป

กล่าวโดยสรุป ทูทางสังคมในชุมชนบ้านปลาค้าว เป็นสิ่งที่ถูกหล่อหลอมสั่งสมขึ้นมาจนเกิดเป็นบรรทัดฐาน วัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น ฯลฯ ซึ่งถือได้ว่าเป็นทุนขั้นพื้นฐานของสังคม ที่ช่วยเชื่อมโยงให้เกิดการพัฒนาทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน ทูทางสังคมดังกล่าว สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในลักษณะของกระบวนการ อันได้แก่ ระบบคิด วิธีปฏิบัติ และส่วนที่เป็นปัจจัยแวดล้อม อันได้แก่ ปัจจัยภายนอกต่าง ๆ ที่เป็นทั้งรูปธรรมและนามธรรม อาจกล่าวได้ว่าทุนทางสังคมเป็นทรัพย์สินสาธารณะที่มีค่า ยิ่งคนในสังคมร่วมใช้ร่วมบริโภค มากขึ้นเท่าไรก็จะยิ่งก่อให้เกิดประโยชน์เพิ่มพูนมากขึ้นเท่านั้น ทั้งนี้การสร้างทุนทางสังคมต้องเริ่มต้นจากการมีปฏิสัมพันธ์กันเกื้อกูลกัน ไว้วางใจกัน บนหลักของศีลธรรมอันดีงามของคนตั้งแต่ระดับครอบครัว ไปถึงองค์กรขนาดใหญ่ ความสัมพันธ์ดังกล่าวจะก่อให้เกิดการรวมกลุ่มของชุมชน ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ตระหนักถึงการมีส่วนร่วมการจัดสรรและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่อย่างรู้คุณค่า อันนำไปสู่การเกิดผลลัพธ์ที่เป็นประโยชน์ต่อการแก้ปัญหาและสนองต่อความต้องการของชุมชนได้ ทำให้สังคมอยู่เย็นเป็นสุข สมานฉันท์ และยั่งยืน

ส่วนที่ 4 บทบาททุนทางสังคมในการพัฒนาชุมชนบ้านปลาข้าว

ในการอธิบายส่วนนี้ผู้วิจัยได้ให้ความสำคัญกับความหมายของการพัฒนาชุมชนในแง่ของการพัฒนาความคิด ความสามารถของประชาชนให้เกิดความเชื่อมั่น ช่วยเหลือตนเอง เพื่อนบ้าน และชุมชนโดยความร่วมมือของคนในชุมชนและองค์กรต่างๆทั้งภาครัฐและเอกชน เป็นการพัฒนาระบบฐานรากตั้งแต่หล่อหลอมจิตใจสมาชิกในชุมชน เพื่อรวมตัวกัน ช่วยเหลือกันและกันในด้านต่างๆ เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน ทั้งนี้เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตด้านต่างๆ เช่น เศรษฐกิจ การศึกษาเรียนรู้ การมีส่วนร่วม เป็นต้น ทำให้เกิดความรักสามัคคีและความร่วมมือกันในการของคนภายในชุมชนให้ดีขึ้น ในขณะเดียวกันยังครอบคลุมถึงการเรียนรู้และการชำระไว้ซึ่งทุนทางสังคม ที่ชุมชนมีมาแต่ดั้งเดิม คือ ภูมิปัญญา ระบบนิเวศ ความเชื่อ ค่านิยม วัฒนธรรมประเพณี ขนบธรรมเนียม ชาติพันธุ์ ศาสนา และภาษาอีกด้วย

หากพิจารณาลักษณะการพัฒนาชุมชนบ้านปลาข้าวตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันจะพบว่า ในระยะการก่อรูปชุมชนนั้นการขับเคลื่อนชุมชนจะอยู่ภายใต้ฐานทรัพยากรต่างๆภายในชุมชน การเปลี่ยนแปลงชุมชนในระยะนี้มีลักษณะแบบค่อยเป็นค่อยไป โดยองค์ประกอบภายในชุมชนในด้านต่างๆ เป็นปัจจัยที่เอื้อให้คนในชุมชนดำรงชีวิตอยู่แบบพอเพียงและสามารถพึ่งพาตัวเองได้ อาทิ ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติซึ่งทำให้ชาวบ้านสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการอุปโภค บริโภค ได้อย่างไม่ขาดแคลน ระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติทำให้คนในชุมชนมีความผูกพันรักใคร่กัน นำมาซึ่งการช่วยเหลือเกื้อกูลแบ่งปันกันในทุกเรื่อง และก่อให้เกิดความร่วมมือในการทำกิจกรรมต่างๆของชุมชนด้วย นอกจากนี้การมีความเชื่อ การยึดมั่นในความดีงาม หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่เป็นสิ่งที่คนในชุมชนยึดถือปฏิบัติร่วมกันยังถือเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดเป็นบรรทัดฐานต่างๆ ขึ้นในชุมชนเพื่อเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตัวของคนในชุมชนไปในทิศทางที่คนส่วนใหญ่ยอมรับ องค์ประกอบต่างๆภายในชุมชนยังก่อให้เกิดวัฒนธรรมที่ดีงามต่างๆขึ้นในชุมชน เช่น การช่วยเหลือเอื้อแรง การแลกกันกินแลกกันใช้ ซึ่งส่งเสริมให้คนในชุมชนมีความรักใคร่สามัคคีกันมากยิ่งขึ้น ถือเป็นการสร้างภูมิคุ้มกันทางสังคมให้แก่ชุมชน ลดความขัดแย้งต่างๆที่จะเกิดขึ้นในชุมชน และทำให้คนในชุมชนสามารถอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข อย่างไรก็ตามในระยะต่อมารัฐบาลได้สร้างกระบวนการพัฒนาชุมชนให้ตอบสนองต่อนโยบายในภาคเศรษฐกิจระดับประเทศโดยการเชื่อมโยงชุมชนเข้ากับกลไกของรัฐ มีการกำหนดแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติเป็นแนวทางหลักสำหรับการกำหนดทิศทางการพัฒนาประเทศให้เป็นไปในแนวทางเดียวกัน ส่งผลชุมชนได้รับเอาแนวคิดการพัฒนาจากภาครัฐเข้ามาใช้

ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงด้านวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนมากมาย การเปลี่ยนแปลงระบบคิด ค่านิยมต่างๆทำให้ไม่มีการนำทุนทางสังคมมาใช้ประโยชน์ ชุมชนต้องประสบกับปัญหาเนื่องจาก ได้รับผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงภายนอกชุมชน จนในภายหลังกุมชนเองได้มีการเรียนรู้และ ร่วมมือร่วมใจกันในการแก้ปัญหาของชุมชน มีการปรับตัวของชุมชนเพื่อให้สามารถดำรงอัตลักษณ์ ของชุมชนไว้ โดยมีปัจจัยต่างๆภายในชุมชน อาทิ สมาชิกในชุมชน ผู้นำชุมชน กลุ่มองค์กรสถาบัน ต่างๆ ความเชื่อศรัทธาวัฒนธรรมประเพณี ภูมิปัญญา รวมถึงทรัพยากรของชุมชนซึ่งถือเป็นทุนทาง สังคมที่เป็นพลังผลักดันให้เกิดกระบวนการในการแก้ปัญหา ของชุมชน จนนำไปสู่การพัฒนา ชุมชนในด้านต่างๆตามมา

จากภาพรวมการพัฒนาชุมชนที่ได้นำเสนอข้างต้นแสดงให้เห็นว่าภายในชุมชนมีลักษณะที่ บ่งชี้ได้ว่าชุมชนนั้นมีทุนทางสังคมอยู่ในชุมชนมาตั้งแต่อดีตและทุนทางสังคมในชุมชน อาทิ ระบบ ความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ระบบอาวุโส ภูมิปัญญาความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณีต่างๆ เป็นต้น ล้วนมีบทบาทในการดำเนินชีวิต ทำให้คนในชุมชนเกิดระบบการช่วยเหลือเกื้อกูล เกิดความร่วมมือ ร่วมใจกัน ซึ่งเอื้อประโยชน์ต่อการขับเคลื่อนในการแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชนในด้านต่างๆ ได้ ซึ่ง ลักษณะทุนทางสังคมในแต่ละช่วงพัฒนาการได้มีการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพสังคม ความเชื่อ และประสบการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป แต่อย่างไรก็ตามทุนทางสังคมของชุมชนบ้านปลาข้าวใน ปัจจุบันก็ยังอยู่บนฐานของระบบความเชื่อ ระบบเครือญาติ เพื่อนพ้องที่มีความเหนียวแน่นผูกพัน และพื้นฐานการดำรงชีวิตดั้งเดิมที่มีความเชื่อในเรื่องความสงบ เรียบง่าย ซึ่งทุนทางสังคมที่มี ลักษณะโดดเด่น และมีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนชุมชนให้เกิดการแก้ปัญหาและการพัฒนา ชุมชนในด้านต่างๆมี ดังนี้

1. ทรัพยากรบุคคล

- **ผู้นำชุมชน** ถือเป็นทรัพยากรบุคคลที่มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการขับเคลื่อนชุมชน ในการแก้ปัญหาและการพัฒนาต่างๆในชุมชน ในอดีตนั้นมีการเลือกผู้นำชุมชนเพื่อดูแลความ สงบเรียบร้อยของคนในชุมชน และช่วยจัดการปัญหาต่างๆของชุมชน ซึ่งการคัดเลือกผู้นำในอดีต จะมีความเกี่ยวข้องกับระบบอาวุโส และระบบเครือญาติ โดยส่วนใหญ่ผู้ที่ได้รับคัดเลือกจะเป็นผู้ อาวุโสที่ชาวบ้านยอมรับในความรู้ความสามารถ เป็นบุคคลที่ชาวบ้านให้ความเคารพไว้วางใจ และ ความไว้วางใจเหล่านั้นจะถูกสืบทอดผ่านสายสัมพันธ์ของการเป็นเครือญาติกัน ดังจะเห็นได้จากคำ บอกเล่าของคนในชุมชนว่า

แต่ก่อนก็มีเลือกเป็นผู้ใหญ่บ้านนี่ละ ยกมือเลือกกันเองเลย คือก็จะเสนอคนที่เป็นผู้หลัก
ผู้ใหญ่เป็นคนที่เราเห็นว่ามีความสามารถ เป็นที่นับหน้าถือตากันในหมู่บ้าน เห็นอยู่ว่าเป็น
คนดี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ช่วยเหลือการเอางานที่เด่นๆ สักสองสามคน ก็จะมีคนเสนอขึ้นมาใครมี
คนยกมือสนับสนุนเยอะกว่าก็ได้เป็นผู้ใหญ่บ้าน...แล้วตระกูลไหนที่ได้รับคัดเลือกมาแต่
แรกส่วนใหญ่คนก็จะไว้ใจในตระกูลนั้นต่อกันมาด้วย (ทวิรัตน์ มีทองแสน, 2553:
สัมภาษณ์)

จากการที่ผู้นำชุมชนเป็นคนที่ชาวบ้านคัดเลือกมาจากรฐานของความไว้วางใจ ความรู้
ความสามารถที่มีอยู่ รวมถึงส่วนใหญ่เป็นผู้อาวุโสที่คนในชุมชนส่วนใหญ่ให้การยอมรับ แม้ว่า
สภาพสังคมจะเปลี่ยนไปจากการพัฒนาชาวบ้านในชุมชนบ้านปลาตัวยังคงยึดหลักในการคัดเลือก
ผู้นำชุมชนดังเช่นในอดีต ดังนั้นตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันผู้นำชุมชนจึงเป็นบุคคลที่สามารถประสาน
คนในชุมชนให้มีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆของคนในชุมชน รวมทั้งการจัดการปัญหาความขัดแย้ง
ต่างๆที่เกิดขึ้นในชุมชนได้ด้วย ทำให้เกิดความสงบสุขในชุมชน เกิดความสามัคคีร่วมมือร่วมใจใน
การทำกิจกรรมต่างๆของชุมชนสืบมา

ถ้ามีงานมีการอะไรผู้ใหญ่บ้านก็จะส่งสัญญาณคนให้ชาวบ้านไปประชุม ไปรวมกัน แบ่ง
งานแบ่งการกันไป.....คนก็ให้ความร่วมมือดี คืออย่างผู้ใหญ่บ้านก็เหมือนเป็นผู้หลักผู้ใหญ่
ที่ต้องเคารพ เพราะต้องมาเสียดุลดูแลปกครองหมู่บ้าน แต่ก่อนผู้ใหญ่บ้านอะไรเนี่ยไม่ได้
มีเงินเดือนอะไรนะ ต้องทำด้วยใจด้วย...คนเลยเชื่อฟัง เวลามีปัญหาอะไรก็ไปหา อย่างเวลา
คนมีเรื่องทะเลาะเบาะแว้งอะไรเนี่ย ก็ไปที่ผู้ใหญ่บ้านให้ช่วยพูดคุยกุว่าความให้ หรือบางทีก็
ให้ผู้เฒ่าผู้แก่ที่คนยอมรับนั้นละมาพูดคุยไกล่เกลี่ยให้ (สุปัญญา มณฑิณ, 2553:
สัมภาษณ์)

อนึ่ง การเปลี่ยนแปลงสภาพทางสังคมอันเนื่องมาจากการพัฒนาการที่รัฐบาลได้เข้ามา
ผูกชุมชนเข้าไว้กับการพัฒนาประเทศจึงได้มีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างในการบริหารจัดการชุมชน
โดยภาครัฐขึ้น ซึ่งผลพวงที่ตามมาคือเกิดการแบ่งระดับการปกครองชุมชนและกำหนดบทบาท
หน้าที่ของผู้นำในระดับต่างๆในลักษณะที่เป็นทางการคือ มีผู้ใหญ่บ้าน กำนัน องค์การบริหารส่วน
ตำบล ซึ่งบุคคลเหล่านี้ถือเป็นตัวแทนจากภาครัฐในการถ่ายทอดนโยบายและการบริหารจัดการ
ชุมชน ดังนั้นตั้งแต่มีการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกิดขึ้นจนถึงปัจจุบัน บทบาทของผู้นำในชุมชนจึง
เป็นเสมือนเครื่องมือจากภาครัฐที่เข้ามาจัดการชุมชน

หน้าที่หลักๆของพ่อก็จะทำงานร่วมกันกับ อบต. แล้วก็อำเภอจังหวัดนั้นละ ไปประชุม รับโครงการ เขียนโครงการต่างๆขึ้นมาทำนองนี้แล้วก็มาประสานกับชาวบ้านกับชุมชน จัดประชุมหมู่บ้านเข้าร่วมงานต่างๆในบ้าน งานที่ชาวบ้านจัดขึ้นพวกนี้ละ แล้วก็มีส่วนที่เข้าไปเป็นกรรมการกลุ่ม ก็จะไปเข้าร่วมประชุม เวลามีปัญหาที่ช่วยกันคิดช่วยกันแก้ (บุญ แวง เอกศรี, 2553: สัมภาษณ์)

นอกจากนี้ความเปลี่ยนแปลงต่างๆที่เกิดในชุมชนทำให้คนในชุมชนได้เรียนรู้ปรับตัวเพื่อให้เท่าทันกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจึงเป็นปัจจัยผลักดันให้เกิดผู้นำในรูปแบบที่หลากหลายขึ้นในชุมชน อาทิผู้นำทางความคิดจิตวิญญาณ เช่น พระสงฆ์ ปราชญ์ชุมชน เป็นต้น ผู้นำกลุ่มกิจกรรมต่างๆ ซึ่งได้จัดตั้งกลุ่มต่างๆขึ้นในชุมชนซึ่งกลุ่มต่างๆที่เกิดขึ้นได้ก่อประโยชน์ให้แก่ชุมชนในด้านต่างๆที่แตกต่างกันไป เช่น กลุ่มอนุรักษ์โคกป่าใหญ่ที่เอื้อประโยชน์ในการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในชุมชน กลุ่มโฮมสเตย์ กลุ่มดอกไม้ประดิษฐ์ ซึ่งเป็นกลุ่มที่ก่อให้เกิดการสร้างงาน งานอาชีพทำให้คนในชุมชนมีรายได้เสริม กลุ่มกองทุนหมุนเวียนต่างๆ ซึ่งส่งเสริมให้คนในชุมชนตระหนักเรื่องการออม เกิดเป็นเครือข่ายช่วยเหลือกันในด้านเงินทุนภายในชุมชน เป็นต้น

จากลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าผู้นำในชุมชนบ้านปลาข้าวตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันส่วนใหญ่เป็นบุคคลที่มีความรู้ ความสามารถ มีความเสียสละ เป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน ทำให้คนในชุมชนส่วนใหญ่เกิดความไว้วางใจ และให้ความร่วมมือร่วมใจในการทำกิจกรรมต่างๆของชุมชนถือเป็นทุนทางสังคมอย่างหนึ่งของชุมชน ซึ่งเมื่อพิจารณาบทบาทของผู้นำในการพัฒนาชุมชนอาจกล่าวได้ว่า ทุนทางสังคมมีบทบาทในการขับเคลื่อนให้เกิดการพัฒนาและแก้ไขปัญหาของชุมชน โดยมีความสำคัญในการเป็นแกนกลางที่ช่วยประสานความร่วมมือของคนในชุมชนในด้านต่างๆ ทำให้คนในชุมชนมีโอกาสแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เป็นผู้นำพาองค์ความรู้ใหม่ๆเข้ามาในชุมชนเพื่อประโยชน์ของคนในชุมชน รวมทั้งชักนำให้เกิดเครือข่ายความร่วมมือของคนในชุมชนในด้านต่างๆตามมาด้วย ซึ่งสิ่งเหล่านี้นับว่าเป็นสิ่งที่ช่วยในการขับเคลื่อนชุมชนจนนำไปสู่การแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชนต่อไป

- **สมาชิกชุมชน** จากการศึกษาพบว่าในชุมชนบ้านปลาข้าวปัจเจกบุคคลของชุมชนมีความสำคัญอย่างยิ่งในการขับเคลื่อนชุมชนตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน โดยในอดีตนั้นคนในชุมชนได้เรียนรู้ในการดำรงชีวิตด้วยทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนจนก่อให้เกิดภูมิปัญญาในด้านต่างๆขึ้น เช่น

การจักสาน การทอผ้า การแตกกลอนลำ เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้ได้ส่งผลให้คนในชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้โดยไม่ต้องอาศัยปัจจัยภายนอก จนกระทั่งในช่วงที่มีการพัฒนาจากภาครัฐเข้ามาในชุมชนทำให้ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างต่างๆ เกิดการแทรกแซงของระบบทุนนิยมเข้ามาในชุมชน คนในชุมชนก็มีการเรียนรู้ที่จะปรับตัว เกิดการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ในการดำเนินชีวิตในแต่ละช่วง การแก้ปัญหาที่เกิดจากผลกระทบต่างๆ ที่เข้ามา รวมถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชน เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดรูปธรรมของการร่วมมือร่วมใจกันในการแก้ไขปัญหาของชุมชน ความเข้มแข็งทางด้านจิตใจของสมาชิกในชุมชนและความพร้อมในการปรับตัวอยู่เสมอรวมถึงการที่คนในชุมชนมีความสามารถที่หลากหลายเช่น มีปราชญ์ชุมชนในแขนงต่างๆ ความสามารถด้านวิชาการความรู้ต่างๆ ความสามารถในด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น ความสามารถด้านศิลปวัฒนธรรมต่างๆ เป็นต้น นอกจากนี้สมาชิกในชุมชนจำนวนมากยังมีลักษณะของการใฝ่รู้จึงได้แสวงหาองค์ความรู้ใหม่ๆ เข้ามาในชุมชนอยู่เสมอ เช่น ความรู้เรื่องการผลิตแกลんไม้ไผ่ ความรู้เรื่องการปลูกเห็ด ความรู้ในการทำเกษตรทฤษฎีใหม่ ฯลฯ และมีการถ่ายทอดองค์ความรู้ต่างๆ ให้คนในชุมชนได้ปฏิบัติด้วย ซึ่งการที่คนในชุมชนมีลักษณะและความสามารถหลากหลายดังกล่าวจึงสามารถดึงเอาความสามารถเหล่านั้นมาใช้ประโยชน์ในกระบวนการแก้ปัญหา การพัฒนาชุมชนได้

2. กลุ่ม/เครือข่ายภายในชุมชน

ทุนทางสังคมมักจะขึ้นอยู่กับการรวมกลุ่มของคนในสังคม เนื่องจากการรวมกลุ่มจะช่วยให้เกิดการแบ่งปันข้อมูล ซึ่งทำให้มีการลดพฤติกรรมฉวยโอกาสและเสริมสร้างกิจกรรมร่วมกัน สร้างเครือข่ายความร่วมมือ นำมาซึ่งการช่วยเหลือสนับสนุนด้านต่างๆ ทั้งจากภายในและภายนอกชุมชน ซึ่งเมื่อพิจารณาถึงความเป็นทุนทางสังคมของชุมชนบ้านปลาข้าวในมิติของการรวมกลุ่มจะพบว่าชุมชนบ้านปลาข้าวเป็นชุมชนที่มีการรวมกลุ่มทางชุมชนที่หลากหลาย ทั้งกลุ่มอาชีพวิสาหกิจชุมชน กลุ่มวัฒนธรรม กลุ่มกองทุนต่างๆ ซึ่งล้วนมีบทบาทสร้างประโยชน์ให้แก่ชุมชนและคนในชุมชนที่แตกต่างกันไปในแต่ละด้าน ดังนี้

- กลุ่มกองทุนต่างๆ ที่มีในชุมชนบ้านปลาข้าว ได้แก่ กองทุนหมู่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กลุ่มกองทุนสัจจะสวัสดิการ กองทุนแก้ปัญหาความยากจน กลุ่มฌาปนกิจศพ สงเคราะห์ ซึ่งกลุ่มต่างๆ เหล่านี้เป็นลักษณะกลุ่มกองทุนเพื่อช่วยเหลือคนในชุมชนในด้านเงินทุนซึ่งกองทุนหมู่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กลุ่มกองทุนสัจจะสวัสดิการ กองทุนแก้ปัญหาความยากจน จะมีวัตถุประสงค์ ลักษณะการบริหารงานจะคล้ายคลึงกันคือส่งเสริมให้คนในชุมชนเห็น

ประโยชน์ในเรื่องการออม และเป็นกองทุนหมุนเวียนให้คนในชุมชน สำหรับกลุ่มฌาปกิจสงเคราะห์นั้นจะเป็นการเก็บเงินจากสมาชิกกลุ่มเพื่อช่วยเหลือค่าทำศพในกรณีสมาชิกของกลุ่มมีการเสียชีวิต การที่มีกลุ่มกองทุนต่างๆขึ้นในชุมชน ทำให้คนในชุมชนมีทางเลือกและแหล่งเงินทุนหมุนเวียนเพิ่มขึ้น คนในชุมชนบ้านปลาข้าวให้ความสนใจในการเป็นสมาชิกของกลุ่มต่างๆ เหล่านั้นเป็นจำนวนมาก เนื่องจากเห็นประโยชน์ที่เกิดขึ้นจริงจากการเป็นสมาชิกของกลุ่ม และการที่กลุ่มมีการบริหารจัดการที่โปร่งใสตรวจสอบได้ มีคณะกรรมการบริหารที่ได้รับการยอมรับจากคนในชุมชน กลุ่มกองทุนต่างๆเหล่านี้ถือเป็นเครื่องมือที่ช่วยให้คนในชุมชนได้พึ่งพาอาศัยและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ในขณะเดียวกันก็ส่งเสริมให้คนในชุมชนรู้จักการออม ให้เพิ่มความสามารถในการพึ่งพาตนเองของคนในชุมชน

- กลุ่มส่งเสริมอาชีพ วัฒนธรรมท้องถิ่น และวิสาหกิจชุมชน ได้แก่ กลุ่มแจกัน ไม้ไผ่ กลุ่มดอกไม้ประดิษฐ์ กลุ่มทอผ้า กลุ่มโฮมสเตย์ กลุ่มคณะกลองยาวบ้านปลาข้าว กลุ่มเหล่านี้เป็นกลุ่มที่สนับสนุนให้เกิดการสร้างงานสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชน ควบคู่กับการอนุรักษ์และสืบสานศิลปวัฒนธรรมของถิ่นด้วย การรวมกลุ่มดังกล่าวยังนำมาซึ่งสร้างเครือข่ายความร่วมมือด้านต่างๆ ของคนในชุมชน สร้างความตระหนักให้คนในชุมชนได้นำทรัพยากรในชุมชนมาใช้ประโยชน์อย่างสร้างสรรค์ โดยคำนึงถึงรากเหง้าของความเป็นชุมชนดั้งเดิม ทำให้ชุมชนเกิดความมั่นคงทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมตามมา

- กลุ่มที่ช่วยการดูแลด้านต่างๆของชุมชน ได้แก่ กลุ่มพลังมวลชนด้านยาเสพติด ซึ่งเป็นกลุ่มที่จัดตั้งขึ้นเพื่อให้คนในชุมชนได้ร่วมกันเฝ้าระวังปัญหาเสพติดกลุ่มพัฒนาและอนุรักษ์ป่าโคกป่าใหญ่ เป็นกลุ่มที่มีการดำเนินงานเพื่อพัฒนาและอนุรักษ์ทรัพยากรทางธรรมชาติของชุมชน และกลุ่ม อสม. ซึ่งเป็นกลุ่มที่ดำเนินงานในเรื่องสุขภาพของคนในชุมชน การจัดตั้งกลุ่มเหล่านี้ก่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน และความร่วมมือร่วมใจในการจัดการปัญหาต่างๆของชุมชนร่วมกัน นำมาซึ่งความสงบสุขของชุมชน

กล่าวโดยสรุปการรวมกลุ่มของคนในชุมชนบ้านปลาข้าวก่อให้เกิดการประสานการทำงานร่วมกันในลักษณะของเครือข่ายต่างๆภายในชุมชน ทั้งในระดับกลุ่ม ระดับชุมชน นอกจากนี้ยังเกิดการสร้างเครือข่ายจากภายนอกชุมชนด้วย ซึ่งการก่อเกิดของกลุ่มและเครือข่ายภายในชุมชนก่อให้เกิดความร่วมมือของคนในชุมชนในด้านต่างๆผ่านกระบวนการและกิจกรรมของกลุ่ม รวมถึงทำให้มีหน่วยงานและองค์กรต่างๆเข้ามาสนับสนุนด้านต่างๆให้แก่ชุมชน อาทิ การสนับสนุนด้าน

ความรู้ ด้านเงินทุน ด้านข่าวสารการประชาสัมพันธ์ต่างๆ สร้างผลประโยชน์แก่ชุมชนทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และทรัพยากรสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติภายในชุมชน เกิดอาชีพใหม่ขึ้นในชุมชนทำให้คนในชุมชนมีรายได้เสริม สร้างอำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจ คนในชุมชนตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรต่างๆภายในชุมชน ทั้งทรัพยากรทางธรรมชาติ ภูมิปัญญา วัฒนธรรมต่างๆ ทำให้มีการนำมาใช้ประโยชน์อย่างสร้างสรรค์ มีการบริหารจัดการทรัพยากรในชุมชนร่วมกัน คนในชุมชนมีโอกาสแลกเปลี่ยนข้อมูล ข่าวสาร ความรู้ต่างๆผ่านกิจกรรมของกลุ่มก่อให้เกิดความร่วมมือร่วมใจ ความไว้วางใจในการทำงานร่วมกัน เสริมสร้างความรักความสามัคคีของคนในชุมชน นำมาซึ่งการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขของคนในชุมชนตามมา

3. องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

เป็นสิ่งที่ชุมชนได้สะสมผ่านการเรียนรู้ประสบการณ์ต่างๆ ซึ่งได้สั่งสมทำความเข้าใจ การลองผิดลองถูก การวิเคราะห์ สังเคราะห์ กลั่นกรองจนกลายเป็นองค์ความรู้ที่สำคัญของชุมชน ซึ่งชุมชนบ้านปลาข้าวมีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการจักสาน การประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้ครัวเรือน ความรู้เรื่องสมุนไพรและการรักษาโรคโดยวิธีชาวบ้าน ความรู้เรื่องศิลปวัฒนธรรมการแสดงดนตรีท้องถิ่นไม่ว่าจะเป็นกลองยาว พิณ แคน หมอลำ ซึ่งได้กลายมาเป็นเสน่ห์และเอกลักษณ์ของชุมชนมาจนถึงปัจจุบัน แม้ว่าในบางช่วงพัฒนาการของชุมชนที่การพัฒนาจากภาครัฐตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติที่นำซึ่งการเปลี่ยนแปลงระบบคิด การปฏิบัติต่างๆของคนจนเกิดผลกระทบและความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และทรัพยากรในชุมชนจนทำให้องค์ความรู้และภูมิปัญญาบางอย่างจะถูกละเลยและลดความสำคัญลงบ้าง แต่องค์ความรู้และภูมิปัญญาเหล่านั้นก็ยังไม่ได้สูญหายไปจากชุมชนโดยสิ้นเชิง

เมื่อพิจารณาการพัฒนาชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันจะพบว่าองค์ความรู้ ภูมิปัญญาต่างๆของชุมชน เป็นสิ่งที่เอื้อประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชนเรื่อยมา โดยในระยะก่อรูปชุมชนนั้นพบว่าชุมชนบ้านปลาข้าวมีภูมิปัญญาที่หลากหลายและมีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชนในทุกด้าน ดังจะเห็นได้จากการที่คนในชุมชนได้นำองค์ความรู้ภูมิปัญญาเหล่านั้นมาใช้ประโยชน์ในการอุปโภค บริโภค อาชีพ การทอผ้าไว้ใช้เอง การประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆมาใช้ในครัวเรือนและใช้เป็นเครื่องมือทำมาหากิน เช่น การจักสานข้อง สุ่ม ตะกร้า การนำกะลามายใช้เป็นภาชนะใส่อาหาร ทำเป็นช้อน กระบวยตักน้ำ นำยางไม้มาทำเป็นเชือกไฟ เป็นต้น สำหรับการดูแลสุขภาพของคนในชุมชนก็มีนำภูมิปัญญาที่คนในชุมชนได้เรียนรู้ในการนำทรัพยากรที่มีอยู่ใน

ชุมชนมาใช้ให้เกิดประโยชน์ เช่น การอยู่ไฟ การใช้ยาสมุนไพรในการรักษาอาการเจ็บป่วย เป็นต้น นอกจากนี้ในเรื่องของการแต่งกลอนลำ การร้องหมอลำ การนำดนตรีอย่างพิณ แคนเข้าไปผสมผสานให้มีความน่าสนใจได้กลายเป็นสิ่งที่สร้างความบันเทิงให้แก่คนในชุมชน ขณะเดียวกันก็สร้างโอกาสให้คนในชุมชนได้พบปะสังสรรค์ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันถือเป็นการเสริมสร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้นในชุมชน และการที่ได้มีการนำเอาคติ คำสอนต่างๆ สอดแทรกเข้าไปผ่านกลอนลำก็เป็นเครื่องมือที่ช่วยสั่งสอนเตือนใจคนในชุมชนในการใช้ชีวิตด้านต่างๆ สอนให้รู้จักการทำความดี มีแนวทางในการปฏิบัติตนไปในแนวทางที่สังคมยอมรับ จากข้อมูลดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าองค์ความรู้ภูมิปัญญาต่างๆ เหล่านั้นเอื้อประโยชน์ในวิถีชีวิตของคนในชุมชนอย่างสูง และมีบทบาทสำคัญในการสร้างภูมิคุ้มกันทางสังคมให้เกิดขึ้นในชุมชน มีการนำทรัพยากรมาใช้เหมาะสมและสอดคล้องกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ เกิดระบบการดูแลสุขภาพโดยคนในชุมชนเอง ช่วยให้คนในชุมชนสามารถพึ่งพาตนเอง สร้างบรรทัดฐานทางสังคม ทำให้คนในชุมชนสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข สามารถพึ่งพาตนเองได้ นำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน

อนึ่ง เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นมีบทบาทในการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนในช่วงการก่อรูปชุมชนเป็นอย่างมาก อย่างไรก็ตามเมื่อมีการพัฒนาจากภาครัฐเข้ามาในชุมชน ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางด้านกายภาพของชุมชน และระบบคิด การปฏิบัติของคนในชุมชน โดยเกิดความเจริญทางด้านวัตถุ มีการครอบงำจากระบบทุนนิยม การเปลี่ยนแปลงค่านิยมในการบริโภคไปสู่การมุ่งแสวงหาความสะดวกสบาย สิ่งต่างๆ เหล่านี้ได้ทำให้คนในชุมชนละเลยภูมิปัญญาดั้งเดิมของท้องถิ่นไป เช่น เรื่องการรักษาด้วยสมุนไพร การประดิษฐ์เครื่องมือมือใช้ในครัวเรือน แต่อย่างไรก็ตามคนในชุมชนก็มิได้ละทิ้งภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชนไปโดยสิ้นเชิง หากแต่มีการประยุกต์ภูมิปัญญาบางอย่างเพื่อสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจให้แก่คนในชุมชน เช่น ธุรกิจหมอลำ ซึ่งสร้างรายได้ในคนในชุมชนจำนวนมาก การจักสานเพื่อค้าขาย การแปรรูปผลิตภัณฑ์ต่างๆ เพื่อผลประโยชน์ทางธุรกิจ การทอผ้าเพื่อการค้า หรือการนำความรู้ที่มีอยู่เช่นงานไม้ งานประดิษฐ์ต่างๆ มาสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ ในลักษณะการค้าขาย หรือการรับจ้าง เป็นต้น ซึ่งจากปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าในระยะการเปลี่ยนแปลงชุมชนนั้นภูมิปัญญาท้องถิ่นมีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนทางเศรษฐกิจเป็นหลัก ทำให้เกิดการสร้างงานสร้างรายได้ให้แก่คนในชุมชน แต่การให้คุณค่าภูมิปัญญาท้องถิ่นในแง่ของการสืบทอดวัฒนธรรมที่ดีงาม การสร้างบรรทัดฐานทางสังคมได้ถูกกลดทอนความสำคัญลงไป

อย่างไรก็ตามในระยะเวลาต่อมาคนในชุมชนเริ่มตระหนักได้ว่าการพัฒนาเศรษฐกิจและการพึ่งพาทุนเป็นหลักนั้นไม่ใช่แนวทางที่สร้างความสุขอย่างยั่งยืนให้แก่คนในชุมชนได้ เนื่องจากได้ประสบปัญหาจากการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาประยุกต์โดยปราศจากการคำนึงถึงรากเหง้า ความดีงามของภูมิปัญญาเหล่านั้น โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อใช้ประโยชน์ในทางธุรกิจเพียงอย่างเดียว จนทำให้เกิดการทำลายคุณค่าความดีงามของภูมิปัญญาแบบดั้งเดิมลงไป การที่คนในชุมชนบางส่วนเริ่มตระหนักถึงปัญหาต่างๆที่เกิดจากระบบทุนนิยม และมองเห็นว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น และฐานทรัพยากรทางด้านวัฒนธรรม วิถีชีวิตดั้งเดิมน่าจะเป็นปัจจัยที่เอื้อประโยชน์ต่อชุมชนอย่างแท้จริง ดังนั้นจึงมีการคนเริ่มกลับมาให้ความสนใจหรือฟื้นฟูภูมิปัญญาที่มีอยู่ขึ้นมาอีกครั้ง เช่น หมอลำกลอน การรำกลองยาว การใช้สมุนไพรในการรักษาโรค เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการเรียนรู้สิ่งใหม่ๆเข้ามาในชุมชนด้วย เช่น ความรู้ดนตรีสมัยใหม่ เรื่องการประดิษฐ์แจกันไม้ไผ่ ดอกไม้ประดิษฐ์ ความรู้เรื่องหมอดิน การทำปุ๋ยชีวภาพ การปลูกพืชผสมผสานตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง เป็นต้น เกิดการประสานระหว่างองค์ความรู้เก่าและความรู้ใหม่เข้าด้วยกัน โดยการผสมผสานจะเป็นไปบนฐานทรัพยากรดั้งเดิมของชุมชนและให้ความสำคัญกับการคงไว้ซึ่งอัตลักษณ์ดั้งเดิมของชุมชนด้วย ทั้งนี้การดำเนินการดังกล่าวนี้ปรากฏในลักษณะของการรวมกลุ่มต่างๆ ซึ่งเกิดจากการผลักดันและการขับเคลื่อนของผู้นำต่างๆ

4. ความเชื่อ/ วัฒนธรรม ประเพณี

ชุมชนบ้านปลาข้าวเป็นชุมชนที่ได้รับการสั่งสมแนวคิดคติความเชื่อต่าง ๆ มาตั้งแต่อดีต คนในชุมชนมีความเคร่งครัดในรูปแบบของประเพณี พิธีกรรม เชื่อถือในในเรื่องไสยศาสตร์ ผีสงฆ์เทวดา เชื่อในสิ่งที่มองไม่เห็นและมีฤทธิ์อำนาจที่จะบันดาลร้าย-ความเชื่อและการจัดพิธีกรรม ประเพณีต่างๆของชุมชนถูกยึดโยงเข้ากับวิถีการผลิต และการดำรงชีวิตของคนในชุมชนมาโดยตลอด ซึ่งความเชื่อ พิธีกรรมต่างๆ รวมทั้งประเพณีต่างๆของชุมชนเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดบรรทัดฐานทางสังคม ก่อให้เกิดเป็นแบบแผนและแนวทางในการปฏิบัติตนของคนในชุมชนให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน เช่น ความเชื่อผีปอบ การปฏิบัติตามฮีตสิบสอง ในขณะเดียวกันการจัดพิธีกรรมและประเพณีต่างๆขึ้นในชุมชน ยังเปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้พบปะแลกเปลี่ยนและมีกิจกรรมที่ทำร่วมกัน ดังนั้นความเชื่อ พิธีกรรมและประเพณีต่างๆที่มีในชุมชนจึงเป็นปัจจัยที่ทำให้คนในชุมชนสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข และเสริมสร้างความรักใคร่สามัคคีและความผูกพันของคนในชุมชนให้เหนียวแน่น นำมาซึ่งวัฒนธรรมที่งดงามต่างๆของคนในชุมชนตามมาหลายอย่าง เช่น วัฒนธรรมการช่วยเหลือเอื้อเฟื้อกัน การเอื้อเฟื้อแบ่งปันกันในเรื่องต่างๆ เป็นต้น

5. ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน

ชุมชนบ้านปลาค้าวเป็นชุมชนที่มีฐานความสัมพันธ์ที่ถูกยึดโยงไว้ด้วยระบบเครือญาติอย่างเหนียวแน่น คนในชุมชนส่วนใหญ่มีความเกี่ยวข้องเป็นเครือญาติกัน ดังนั้นระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวจึงก่อให้เกิดความผูกพันรักใคร่สามัคคีกันของคนในชุมชน ทำให้เกิดความร่วมมือของคนในชุมชนในระดับสูง

โอ๊ย...คนบ้านปลาค้าวนี้ะสามัคคีกันดีทุกอย่างละ อย่างบ้านไหนมีงานที่บ้าน จะงานบวชงานแต่ง ทุกงานถ้ารู้จักไปช่วยกัน ช่วยแรง ช่วยเงิน ใครช่วยทำอะไรได้ก็ทำ หรือถ้าเป็นงานส่วนรวม งานสีล งานบุญของหมู่บ้านคนก็ไปช่วยกันทั้งหมู่บ้านเลย คนมันมีแต่ญาติศรีพี่น้องกันทั้งนั้น คนบ้านเดียวกันมีอะไรก็ช่วยกัน(คำ มูทาพร, 2553: สัมภาษณ์)

อนึ่ง การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมที่เกิดจากการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย อาจมีส่วนเข้ามากระทบต่อระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนบ้านปลาค้าวทำให้มีการปรับเปลี่ยนระบบความช่วยเหลือความเกื้อกูลเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพทางสังคม อย่างไรก็ตามระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติก็ยังคงมีอยู่ในชุมชนไม่ได้สูญหายไปโดยสิ้นเชิง แม้ว่าคนในชุมชนจะไม่ได้มีวัฒนธรรมการแลกกันกินแลกกันใช้ดังเช่นในอดีต แต่ก็ยังมีการแบ่งปันและช่วยเหลือเกื้อกูลกันในหมู่ของเครือญาติ หรือในเรื่องของการช่วยเหลือเอาแรงกันที่อาจจะไม่ได้ปรากฏอยู่ในทุกกิจกรรมในการดำเนินชีวิต แต่ก็ยังปรากฏให้เห็นในลักษณะของการช่วยเหลือกันในงานบุญ งานประเพณีต่างๆ โดยไม่ได้จำกัดเฉพาะในหมู่เครือญาติเท่านั้น เช่น งานบวช งานแต่งงาน หรืองานบุญของชุมชน เป็นต้น ดังนั้นระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนถือเป็นปัจจัยหนึ่งที่เกิดความร่วมมือร่วมใจกันในการทำงานและประกอบกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน เป็นปัจจัยที่ยึดโยงคนในชุมชนได้ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และมีความรักใคร่สามัคคีต่อกันมาโดยตลอด ช่วยให้เกิดปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชน และเอื้อประโยชน์ในด้านการเมือง การปกครอง การบริหารจัดการชุมชนด้วย

ที่บ้านเราจะไม่ขัดแย้งกันรุนแรงนะเพราะว่ามันมีความเป็นพี่เป็นน้องกันอยู่เลยคนบ้านปลาค้าวเนี่ยไม่ค่อยมีคนจากที่อื่นมาอยู่ ส่วนใหญ่เป็นคนท้องถิ่น เวลาขัดแย้งกันไม่แตกหักกัน คือเราขัดแย้งในเรื่องความคิดก็เอาข้อมูลมาสู้กันไป แต่ปกติบ้านเราไม่ค่อยมีเรื่องขัดแย้งรุนแรงกัน มีเรื่องทีชุลบ่อเนี่ยแหละที่ได้มีการเชิญสื่ออะไรมาช่วย แต่วันนี้ไม่มีเปิดเวที

เราก็มีโอกาสไปชี้แจงข้อมูลอะไรด้วยมันน่าจะเป็นประโยชน์ชาวบ้านน่าจะเข้าใจมากขึ้น
(สมศิริ โพธารินทร์, 2553: สัมภาษณ์)

ตอนเลือกตั้งมันก็มีการแข่งขันกันอยู่ แต่ที่บ้านปลาค้าวมันไม่รุนแรงนะคือเราก็แข่งกัน
แบบยุติธรรม ไม่มีการใส่ร้ายป้ายสีอะไรกัน หาเสียงกันเป็นปกติมันละ พอสุดท้ายฝ่ายไหน
ได้เป็นก็มีการมาช่วยเหลือกันเหมือนเดิม ไม่มีแบ่งพวกแบ่งพ้อง ไม่มีหอรอกที่แบบว่าพอฝั่ง
ฉันไม่ได้รับเลือกตั้งก็ไม่ร่วมมืออะไร คือทุกคนก็ยอมรับในผลที่ออกมาแล้วก็มาช่วยกัน
ทำงาน ช่วยกันพัฒนาหมู่บ้านของตัวเองเหมือนเดิม ที่มันเป็นอย่างนี้ก็เพราะว่าคนบ้านเรา
มันก็เป็นญาติๆกันทั้งนั้น มันก็ยังคงคิดถึงความเป็นคนบ้านเดียวกันอยู่ มีกันอยู่แค่นี้ ยังไงก็
ต้องเจอหน้า ยังต้องพึ่งพากันอยู่เรื่อยๆนั้นละ(สุวรรณ อินหงา, 2553: สัมภาษณ์)

นอกจากนี้ระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติยังก่อให้เกิดระบบความสัมพันธ์แบบ
“ระบบอาวุโส” ขึ้นในชุมชนด้วย ซึ่งระบบอาวุโส เป็นปัจจัยที่ช่วยกำหนดสถานะภาพทางสังคม
กำหนดหน้าที่ของคนในชุมชนด้วย การปลูกฝังให้ลูกหลานเคารพดูแลผู้สูงอายุยังคงได้รับการ
ถ่ายทอดมาจนถึงปัจจุบัน แม้ว่าในปัจจุบันลักษณะโครงสร้างครอบครัวของคนในชุมชนจะมี
ลักษณะการเป็นครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น แต่ก็ไม่ได้ส่งผลกระทบต่อระบบความสัมพันธ์ของคนใน
ชุมชนเท่าไรนัก เนื่องจากลักษณะดั้งเดิมของชุมชนแห่งนี้จะให้ความเคารพกับผู้อาวุโสมาอย่าง
เนิ่นนาน ดังนั้นการสั่งสอนให้ผู้น้อยเคารพเชื่อฟังผู้ใหญ่จึงยังเป็นปัจจัยที่คนในชุมชนให้
ความสำคัญดั้งเดิม

อาจกล่าวได้ว่า บทบาทของทุนทางสังคมในด้านระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติและ
ระบบอาวุโสคือเป็นสิ่งที่ยึดโยงคนในชุมชนไว้ด้วยกัน ก่อให้เกิดความรักความสามัคคีของคนใน
ชุมชน ในนำไปสู่ความร่วมมือร่วมใจในการทำกิจกรรมของชุมชน การจัดการปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้น
ในชุมชนในทุกด้าน นอกจากนี้ยังเป็นตัวกำหนดแนวทางในการปฏิบัติต่อกัน กำหนดรูปแบบ
ความสัมพันธ์ต่างๆของคนในชุมชน นำมาซึ่งการสร้างบรรทัดฐานต่างๆให้เกิดขึ้นในชุมชน ซึ่ง
ส่งผลให้ชุมชนเกิดความสงบ มีการช่วยเหลือเกื้อกูล เกิดความร่วมมือร่วมใจในการทำกิจกรรมต่าง
ของชุมชน

ซึ่งหากนำมาวิเคราะห์ทุนทางสังคมในภาพรวมพบว่าทุนทางสังคมมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาชุมชนบ้านปลาข้าวในด้านสังคมวัฒนธรรม ด้านเศรษฐกิจ และด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติของชุมชน ดังนี้

บทบาทการพัฒนาด้านสังคมและวัฒนธรรม

1. ทุนทางสังคมทำให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชนจนสามารถแก้ไขปัญหาและปรับตัวอย่างเท่าทันการเปลี่ยนแปลง นอกจากนี้ยังสร้างความมั่นคงชุมชน บนพื้นฐานทรัพยากรที่มีอยู่ โดยคนในชุมชนบ้านปลาข้าวมีความสัมพันธ์บนพื้นฐานของความเป็นเครือญาติอย่างเหนียวแน่น และมีการให้ความสำคัญกับระบบอาวุโสด้วยสิ่งดังกล่าวเป็นสิ่งที่โยงโยให้คนในชุมชนผูกพันรักใคร่สามัคคี มีสำนึกของความเป็นชุมชนร่วมกันซึ่งจะก่อให้เกิดระบบการเกื้อกูลกัน เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน เช่น การเรียนรู้ร่วมกันผ่านการรวมกลุ่มทางสังคมหรือกลุ่มกิจกรรมต่างๆของชุมชน ทำให้ป้องกันและลดความขัดแย้งที่อาจมีขึ้นในชุมชน ก่อให้เกิดความร่วมมือในการทำกิจกรรมต่าง ๆ เช่น เมื่อมีงานในลักษณะที่เป็นงานประเพณีงานสีลงานบุญต่างต่างๆ อย่างกรณงานบวช งานแต่งงาน งานศพ งานขึ้นบ้านใหม่รวมทั้งงานที่เป็นงานของส่วนรวมของชุมชนชาวบ้านก็จะมีการช่วยเหลือและให้ความร่วมมือกันอย่างพร้อมเพรียงโดยไม่ต้องมีการจ้างวาน เป็นต้น นอกจากนี้การมีศาสนา ความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณีต่างๆที่คนในชุมชนยึดถือปฏิบัติร่วมกัน เช่น การนับถือผีปู่ตา ยังช่วยช่วยบ่มเพาะจิตสำนึกที่ดี มีศีลธรรม สร้างสังคมน่าอยู่ สร้างกฎเกณฑ์บรรทัดฐาน และค่านิยมที่ดีงาม ทำให้คนในชุมชนสามารถอยู่ร่วมกันอย่างสงบร่มเย็น การที่อีกทั้งมีการใช้ชีวิตอย่างพอเพียง มีการแก้ไขปัญหาทางสังคมด้วยพลังชุมชน มีการสร้างผู้นำที่มีจริยธรรม เพื่อสร้างสังคมที่มีคุณธรรมให้เกิดขึ้นในชุมชน

2. ทุนทางสังคมมีบทบาททำให้กาย จิตใจ อารมณ์ คนครอบครัว ชุมชน และสังคม ได้มีการพัฒนาอย่างเป็นองค์รวม มีการสังสมภูมิปัญญาของท้องถิ่นก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ให้คนในชุมชนสามารถคิด วิเคราะห์แก้ไขและพึ่งตนเองได้ อีกทั้งสามารถดำเนินการจัดสรรทรัพยากรของชุมชนร่วมกัน เพื่อนำทรัพยากรมาใช้ได้อย่างเหมาะสมและเกิดประโยชน์สูงสุด โดยลดความเห็นแก่ตัว ยึดผลประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง นำพาสังคมไปสู่คุณภาพชีวิตที่ดี และสามารถหลุดพ้นจากวงจรความยากจน บนพื้นฐานความพอเพียง ทำให้วิถีชีวิตของคนในชุมชนลดการพึ่งพาระบบทุนและปัจจัยนอกชุมชนลง เกิดเป็นสังคมที่มีความสุขสงบ ร่มเย็น

3. การดำรงอัตลักษณ์ของท้องถิ่น จากการศึกษาพัฒนาการชุมชนบ้านปลาข้าวสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ทรัพยากรด้านต่างๆของชุมชน ซึ่งผลจากการศึกษาพบว่าชุมชนบ้านปลาข้าวมีต้นทุนทางด้านศิลปะและวัฒนธรรมภูมิปัญญาที่มีเอกลักษณ์และคุณค่าหลากหลาย อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงแนวทางการพัฒนาภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ทำให้เกิดการทำลายรากเหง้าทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนเป็นอย่างมาก แต่การที่ชุมชนชนมืองค์ประกอบภายในชุมชนที่ถือเป็นทุนที่มีอยู่ในชุมชนที่หลากหลาย อาทิ ระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ความผูกพันกับศาสนาคำเชื่อที่มีอยู่ในชุมชนมาเป็นระยะเวลายาวนาน การมีวัฒนธรรมประเพณีต่างๆที่คนในชุมชนได้ยึดถือปฏิบัติร่วมกันมา เป็นต้น ฐานทรัพยากรด้านต่างๆเป็นสิ่งที่เชื่อมประสานและเกาะเกี่ยวให้คนในชุมชนมีความรักใคร่สามัคคีและมีสำนึกของความเป็นชุมชนร่วมกัน ดังนั้นเมื่อชุมชนได้เกิดปัญหาขึ้นจึงทำให้คนในชุมชนมีความร่วมมือร่วมใจกันในการแก้ปัญหาต่างๆ ได้ ดังจะเห็นได้จากการที่ชุมชนได้มีการรวมกลุ่มต่างๆขึ้นในชุมชนโดยมีผู้นำชุมชนเป็นแกนนำในการขับเคลื่อนนั้นได้ทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนในการจัดการเรื่องต่างๆ มีการพัฒนาองค์ความรู้ต่างในชุมชน ในขณะเดียวกันก็ได้ตระหนักถึงฐานทางด้านภูมิปัญญา ความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณีของคนในชุมชนด้วย การที่ชุมชนมีการรวมกลุ่มขึ้นมาทำให้มีการรื้อฟื้นภูมิปัญญา วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อต่างๆที่ถูกกลบเกลื่อนไปขึ้น เช่น การตั้งกลุ่มกลองยาว การฝึกฝนหมอลำน้อย เป็นต้น ทำให้สิ่งต่างๆเหล่านั้นไม่สูญหายไปจากชุมชน นอกจากนี้ยังเกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างกลุ่มทำให้คนในชุมชนเกิดความสามัคคีรักใคร่กัน นอกจากนั้นการสืบสานประเพณีต่างๆของชุมชนยังช่วยให้คนในชุมชนได้หวนกลับตระหนักถึงความสำคัญของวิถีชีวิตดั้งเดิมได้ ถึงแม้ว่าอาจจะไม่สามารถรื้อฟื้นให้กลับไปเป็นแบบอดีตได้ทั้งหมด แต่ทุนทางสังคมมีบทบาทในการช่วยให้คนในชุมชนได้ตระหนักถึงความสำคัญของภูมิปัญญาวัฒนธรรม ประเพณี เก่าๆและมีการนำมาปรับใช้ให้สอดคล้องกับสภาพปัจจุบัน ซึ่งเป็นสิ่งที่จะช่วยดำรงอัตลักษณ์ความเป็นชุมชนต่อไปในอนาคต

บทบาทในการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ

การพัฒนาเศรษฐกิจเป็นกระบวนการทำให้เกิดการพัฒนาที่ก่อให้เกิดรายได้ รวมทั้งสร้างมาตรฐานความเป็นอยู่ของประชาชนให้สูงขึ้น ตลอดจนทำให้การกระจายรายได้เป็นไปอย่างเท่าเทียมกัน โดยอยู่บนพื้นฐานของการมีส่วนร่วมภาคประชาชน ประเทศไทยได้มีการสะสมทุนทางสังคมที่ดีงาม อาทิ สังคมมีศีลธรรม มีความพอเพียงในการดำรงชีวิต อันทำให้เกิดการพัฒนาเศรษฐกิจ และทำให้ประเทศไทยพัฒนาเศรษฐกิจอย่างยั่งยืนได้ ทั้งนี้บทบาทของทุนทางสังคม

สามารถผลักดันให้การพัฒนาทางเศรษฐกิจบรรลุเป้าหมาย 3 ประการ ได้แก่ สร้างความเจริญทางเศรษฐกิจ รักษาความมีเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ สร้างความเสมอภาคทางเศรษฐกิจ(ศิริวรรณ มนอัคระพดุง, ม.ป.ป.)ในชุมชนบ้านปลาข้าวได้มีการรวมกลุ่มต่างๆทั้งในลักษณะของกลุ่มอาชีพ กลุ่มวิสาหกิจชุมชน กลุ่มกองทุนต่างๆของชุมชนซึ่งเอื้อประโยชน์ในการสร้างรายได้ให้แก่ชุมชนเพิ่มเติม ทั้งเป็นกองทุนหมุนเวียนให้แก่คนในชุมชนด้วย ซึ่งถือเห็นการส่งเสริมให้คนในชุมชนพึ่งพาตนเอง รวมทั้งสร้างความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ มีตลาดรองรับผลิตภัณฑ์ และมีอำนาจในการต่อรองทางการตลาดที่เพิ่มขึ้นอันเนื่องจากการรวมกลุ่มของชาวบ้าน นอกจากนี้การนำความรู้ในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง การผลิตปุ๋ยชีวภาพ การรวมกลุ่มทางการเกษตรก็เป็นการเพิ่มความรู้ในการประกอบอาชีพของคนในชุมชน เป็นการรวมกลุ่มเพื่อสร้างประโยชน์ต่อการผลิตทางด้านเกษตรกรรมซึ่งเป็นอาชีพหลักของชุมชนทำให้สมาชิกสามารถลดต้นทุนการผลิต และเพิ่มรายได้จากการผลิตให้สูงขึ้น

ทุนทางสังคมในชุมชนบ้านปลาข้าวได้มีบทบาทในการขับเคลื่อนทางเศรษฐกิจอย่างมาก เนื่องจากทุนทางสังคมได้มีองค์ประกอบหลักคือ ทรัพยากรบุคคลที่มีความรู้ความสามารถ มีจริยธรรม มีความไว้วางใจ และเกื้อกูลกัน อันเป็นลักษณะเด่นของชุมชน ซึ่งสนับสนุนให้เกิดความไว้วางใจเชื่อใจกัน อีกทั้งบทบาททุนทางสังคมเป็นฐานการพัฒนาให้นโยบายของรัฐบาลสัมฤทธิ์ผล เช่น นโยบายการส่งเสริมวิสาหกิจให้สามารถเสริมสร้างศักยภาพในการใช้ฐานทรัพยากรในชุมชนเพื่อแข่งขันกับตลาด ซึ่งทางชุมชนบ้านปลาข้าวได้มีกลุ่มในลักษณะวิสาหกิจชุมชน และการส่งเสริมอาชีพหลายกลุ่ม เช่น กลุ่มดอกไม้ประดิษฐ์ กลุ่มแจกันไม้ไผ่ กลุ่มวิสาหกิจชุมชนการเกษตรอินทรีย์เพื่อเพิ่มคุณภาพชีวิต กลุ่มโฮมสเตย์บ้านปลาข้าว เป็นต้น ซึ่งกลุ่มต่างๆเหล่านั้นได้สร้างผลประโยชน์ให้แก่ชุมชนทั้งในแง่ของการสร้างรายได้และความมั่นคงต่อชุมชน เสริมสร้างระบบคิดแก้ไขปัญหา สร้างนวัตกรรมใหม่ด้วยภูมิปัญญา องค์ความรู้ของเครือข่ายซึ่งทำให้ธุรกิจเข้มแข็ง นอกจากนี้ยังมีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้เพื่อผลประโยชน์อย่างเหมาะสม เช่น การแสดงหมอลำ การแสดงกลองยาว การแปรรูปผลิตภัณฑ์จากผ้าไหม ไม้แกะสลัก เป็นต้น ซึ่งการกระตือรือร้นนอกจากเป็นการสร้างรายได้เสริมให้แก่คนในชุมชนแล้ว ยังถือเป็นการอนุรักษ์สืบสานวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นให้คงอยู่ต่อไปด้วย ซึ่งถือเห็นการส่งเสริมให้คนในชุมชนพึ่งพาตนเอง รวมทั้งสร้างความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ มีตลาดรองรับผลิตภัณฑ์ และมีอำนาจในการต่อรองทางการตลาดที่เพิ่มขึ้น นอกจากนี้ยังก่อให้เกิดการนำความรู้ใหม่ๆเข้ามาในชุมชนและประยุกต์ใช้อย่างเหมาะสม อาทิ ในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง การผลิตปุ๋ยชีวภาพ การรวมกลุ่มทางการเกษตร เป็นต้น ซึ่งเป็นการเพิ่มความรู้ในการประกอบอาชีพของคนในชุมชน ทำให้เพิ่มคุณภาพการ

ผลิตและเพิ่มทางเลือกในการประกอบอาชีพให้คนในชุมชนด้วยให้เกิดความเป็นปึกแผ่นของเศรษฐกิจฐานรากและพัฒนาขีดความสามารถในการแข่งขันโดยอาศัยความร่วมมือร่วมใจร่วมกันภายใต้การพัฒนาองค์ความรู้และเทคโนโลยีที่เหมาะสม อันเป็นการช่วยสร้างคุณภาพชีวิตการทำงาน สร้างสังคมดี มีความสุขให้เกิดขึ้นในชุมชน

บทบาทในการพัฒนาด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ

ทุนทางสังคมในชุมชนบ้านปลาข้าว อาทิ การมีผู้นำชุมชนและสมาชิกในชุมชนที่มีความรู้ความสามารถ มีความสำคัญในการเชื่อมประสานความสัมพันธ์ของคนในชุมชนให้มีความผูกพันรักใคร่ ไว้วางใจและเอื้ออาทรต่อกัน ส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ในด้านต่างๆ ให้เกิดขึ้นในชุมชน ก่อให้เกิดการพัฒนาแบบเป็นองค์รวม ก่อให้เกิดการสร้างและสะสมองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น มีระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ มนุษย์มีค่านิยม วัฒนธรรม เรียนรู้ในการดำรงอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างสมดุล อีกทั้งมีศาสนาวัฒนธรรมประเพณีที่ดีงาม เป็นส่วนยกระดับความเป็นมนุษย์ให้สูงขึ้น ทั้งจิตวิญญาณและร่างกาย สร้างบรรทัดฐานให้เกิดขึ้นในชุมชน ทำให้ เคารพและเห็นคุณค่าในธรรมชาติ นำไปสู่การปกป้อง อนุรักษ์ รักษาทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม เพื่อผลประโยชน์ของชุมชน การจัดสรรทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในชุมชนมาใช้อย่างรู้คุณค่า ตั้งอยู่บนหลักการผสมผสานการอนุรักษ์และแก้ไขปัญหา ไม่ใช่ทรัพยากรเพียงเพื่อเป็นฐานการผลิตทางเศรษฐกิจและหาผลประโยชน์สูงสุดแต่จะต้องแสวงหาจุดร่วมทางการพัฒนาอย่างสมดุลเหมาะสมตามหลักการพัฒนายั่งยืน

ทั้งนี้การนำทุนทางสังคมในชุมชนบ้านปลาข้าวมาประยุกต์เพื่อให้เกิดการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้น ชุมชนบ้านปลาข้าวมีการเชื่อมโยงทุนทางสังคมกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม โดยมีการรวมกลุ่มเพื่อทำกิจกรรมเกี่ยวกับการพัฒนาและอนุรักษ์ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมในชุมชน เช่น กลุ่มพัฒนาและอนุรักษ์ป่าโคกบ้ำใหญ่ที่มีแนวคิดในการพัฒนาและอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนโดยอาศัยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน และมีการจัดกิจกรรมที่หลากหลาย เช่น กิจกรรมกรรมการปลูกป่า มีกิจกรรมปลูกจิตสำนึกให้ชุมชน โครงการผู้นำอาสาอนุรักษ์ป่าโคกบ้ำใหญ่ โดยจัดแข่งขันเรียงความเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านปลาข้าว เป็นต้น กลุ่มหมอดินอาสา กลุ่มเกษตรอินทรีย์เพื่อเพิ่มคุณภาพชีวิตซึ่งส่งเสริมให้คนในชุมชนใช้สารอินทรีย์ทดแทนสารเคมีทางการเกษตร และเผยแพร่ความรู้ด้านการพัฒนาที่ดินให้แก่คนในชุมชน เป็นต้น นอกจากนี้การรวมกลุ่มในชุมชนยังเป็นศูนย์กลางและสร้างเครือข่ายในการเรียนรู้

ในเกิดขึ้นในชุมชนด้วย เช่น การจัดตั้งศูนย์ส่งเสริมการเรียนรู้ด้านเศรษฐกิจพอเพียง มีการนำองค์ความรู้ใหม่ๆเข้ามาในชุมชน เช่น การทำปุ๋ยหมักชีวภาพมาใช้แทนปุ๋ยเคมี เป็นต้น รวมทั้งมีการนำทุนทางวัฒนธรรม ซึ่งได้แก่ ภูมิปัญญา วัฒนธรรมท้องถิ่น และพิธีกรรมทางศาสนามากำหนดเป็นกิจกรรมเพื่อพัฒนาสิ่งแวดล้อม เช่น การบวชป่าซึ่งจัดทำขึ้นในป่าชุมชนโคกบ้ำใหญ่ทำให้คนในชุมชนได้ตระหนักในสำคัญของปลุกจิตสำนึกสาธารณะ ให้คนได้ตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและความหลากหลายของชนิดพันธุ์ในระบบนิเวศ อีกทั้งได้เรียนรู้การใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับธรรมชาติโดยการพึ่งพาอาศัยกัน อาจกล่าวได้ว่า บทบาทของทุนทางสังคมที่มีต่อการพัฒนาด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของชุมชนก็คือ ก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการพัฒนาและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน รวมถึงทำให้มีการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน เกิดการสร้างกิจกรรมที่ปลุกจิตสำนึกให้คนในชุมชนได้ตระหนักถึงผลกระทบและปัญหาอันเกิดจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างฟุ่มเฟือย ทำให้คนในชุมชนใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในท้องถิ่นอย่างสร้างสรรค์

กล่าวโดยสรุป พัฒนาการชุมชนบ้านปลาค้าวนั้นได้สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อมโยงของทุนต่างๆของชุมชน ของเมื่อพิจารณาองค์ประกอบต่างๆของชุมชนทั้งในส่วนที่เป็นปัจจัยองค์ประกอบภายในชุมชน และปัจจัยสถานะแวดล้อมจากภายนอกที่เข้ามากระทบในชุมชนจะเห็นได้ว่าชุมชนในแต่ละช่วงพัฒนาการจะมีการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบต่างๆทั้งภายในและภายนอกต่างกันไป ทั้งด้านวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ลักษณะทางเศรษฐกิจ รวมทั้งทรัพยากรทางธรรมชาติซึ่งส่งผลกระทบต่อระบบคิดและการปฏิบัติของคนในชุมชนที่แตกต่างกันไปในแต่ละช่วงพัฒนาการ การเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมดั้งเดิมเข้าสู่การเป็นสังคมแบบใหม่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนทำให้ต้องพึ่งพิงปัจจัยภายนอกมากยิ่งขึ้น ทำให้ทุนเดิมที่มีอยู่มีการปรับเปลี่ยนไป บางส่วนล่มสลายไป อย่างไรก็ตามบนพื้นฐานของระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนในทุกช่วงพัฒนาการยังคงลักษณะความเป็นเครือญาติ การมีประสบการณ์ที่ต้องพึ่งพาอาศัยกัน ความเอื้อเพื่อแบ่งปันกัน เอื้ออาทรซึ่งกันและกัน การมีทรัพยากรบุคคลที่มีความรู้ความสามารถ มีความเสียสละสละ การมีความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณีที่ยึดถือปฏิบัติร่วมกันมาอย่างยาวนาน และมีภูมิปัญญาต่างๆที่ยังปรากฏให้เห็นในทุกช่วงพัฒนาการ ซึ่งสิ่งต่างๆเหล่านี้ถือเป็นทุนทางสังคมของชุมชนบ้านปลาค้าว ทำให้มีการพลิกฟื้น และนำประสบการณ์ต่างๆมาประยุกต์ใช้ทุนเดิม และสร้างทุนใหม่ๆ เป็นพลังในการขับเคลื่อนชุมชนทำให้ชุมชนสามารถปรับตัว มีการแก้ปัญหาของชุมชน เกิดการพัฒนาชุมชนทั้งในด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจและด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติของชุมชน นำไปสู่การดำรงของชุมชนอย่างยั่งยืน

จากการนำเสนอข้างต้นสะท้อนให้เห็นถึงบทบาททางสังคมในแต่ละมิติที่มีความสัมพันธ์กับการพัฒนาชุมชนบ้านปลาข้าว ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าองค์ประกอบภายในชุมชน ทั้งในด้านทรัพยากรบุคคล โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเอื้ออาทร ความไว้วางใจซึ่งกันและกัน การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน อันเกิดจากการสั่งสมมาจากอดีต การต่อยอด รวมถึงสิ่งที่เกิดขึ้นใหม่ถือเป็นทุนทางสังคมที่ชุมชนมีอยู่มีบทบาทสำคัญ ในการขับเคลื่อนให้เกิดการแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชน คือ

1. เป็นแกนกลางในการประสานความสัมพันธ์ของคนในชุมชนทำให้มีแรงเกาะเกี่ยวภายในชุมชนเหนียวแน่น สร้างความรักความสามัคคีให้เกิดขึ้น ก่อให้เกิดระบบการเกื้อกูลกันพึ่งพาอาศัยกัน หรือการต่างตอบแทน ทำให้คนในชุมชนอาศัยอยู่ร่วมกันอย่างสงบสันติ
2. ทุนทางสังคมถือเป็นสิ่งที่สนับสนุนให้เกิดการสร้างการมีส่วนร่วมให้เกิดขึ้นในชุมชนในการดำเนินกิจกรรมต่างๆของชุมชน เกิดการบริหารจัดการชุมชนร่วมกัน ซึ่งทำให้ชุมชนแข็งแกร่งและมีพลังในการขับเคลื่อนให้เกิดการแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชนให้ดียิ่งขึ้น
3. ก่อให้เกิดการรวมกลุ่มและสร้างเครือข่าย เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันระหว่างภายในชุมชนด้วยกัน รวมถึงการประสานความร่วมมือและช่วยเหลือจากภายนอกชุมชน ทำให้สามารถเพิ่มศักยภาพในการดำเนินกิจกรรมต่างๆของชุมชนให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น
4. ส่งเสริมให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชน ผ่านการดำเนินกิจกรรมต่างๆของชุมชน การดำเนินการของกลุ่มต่างๆ และการสร้างเครือข่ายจากภายในและภายนอกชุมชน ซึ่งก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์องค์ความรู้ต่างๆของคนในชุมชน รวมถึงการพัฒนาต่อยอดองค์ความรู้ ภูมิปัญญาดั้งเดิมมาประยุกต์ใช้ มีการนำองค์ความรู้นวัตกรรมใหม่จากภายนอกมาปรับใช้ให้เหมาะสมกับสภาพของชุมชน
5. สร้างสำนึกของความเป็นชุมชนร่วมกัน ทำให้คนในชุมชนเห็นคุณค่าและหวงแหนในทรัพยากรในท้องถิ่น นำมาซึ่งการอนุรักษ์ ทรัพยากร วัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น และมีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างสร้างสรรค์

6. ทนทางสังคมในชุมชนมีบทบาททำให้เกิดการพัฒนาอย่างเป็นองค์รวม ทำให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชนจนสามารถแก้ไขปัญหาและปรับตัวอย่างเท่าทันการเปลี่ยนแปลง สร้างความมั่นคงชุมชน บนพื้นฐานทรัพยากรที่มีอยู่

ข้อวิจารณ์

การศึกษาเรื่องบทบาททุนทางสังคมในการพัฒนาชุมชนบ้านปลาคว่ำ ตำบลปลาคว่ำ อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ ผลจากการศึกษาที่กล่าวมาข้างต้นได้ปรากฏข้อมูลที่เป็นประเด็นสำคัญที่ควรนำมาวิจารณ์ คือ

1. ลักษณะการพัฒนาชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งพบว่าชุมชนบ้านปลาคว่ำในระยะแรก เป็นช่วงก่อรูปชุมชนคนในชุมชนมีความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย เป็นสังคมเกษตรกรรมเพื่อยังชีพ ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติมีความอุดมสมบูรณ์ การดำรงชีวิตแบบพึ่งพิงธรรมชาติ โดยใช้ทรัพยากร ธรรมชาติที่มีอยู่ในการดำรงชีพ สังคมภายในหมู่บ้านมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เกื้อกูลซึ่งกันและกัน ด้านการผลิตนั้นเป็นการผลิตเพื่อยังชีพ การซื้อขายไม่ค่อยมีบทบาทมากนัก ส่วนใหญ่จะใช้วิธีการแลกเปลี่ยน การสืบทอดทางขนบธรรมเนียมประเพณีก็มีการปฏิบัติกันมาอย่างต่อเนื่อง ลักษณะชุมชนในระยะนี้ถือเป็นสังคมประเพณี ซึ่งหากพิจารณาลักษณะพัฒนาตามแนวคิดของทฤษฎีภาวะทันสมัย ซึ่งมีเป้าหมายของการพัฒนา คือ การสร้างความเจริญทางเศรษฐกิจโดยใช้ยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมเป็นหลัก และใช้รายได้ประชาชาติ เป็นดัชนีชี้วัดที่สำคัญของการพัฒนา อาจถือได้ว่าชุมชนในระยะนี้ยังไม่มีการพัฒนา แต่อย่างไรก็ตามหากพิจารณาลักษณะการขับเคลื่อนของชุมชนในมิติทางวัฒนธรรมและวิถีการพึ่งตนเองของคนในชุมชนจะพบว่าชุมชนมีลักษณะที่บ่งชี้ถึงการพัฒนาที่มีอยู่ในชุมชนมาโดยตลอดโดยสะท้อนจากการเรียนรู้และปรับตัวในการใช้ทรัพยากรของชุมชนอย่างสร้างสรรค์ในการดำรงชีวิต มีการจัดการปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนโดยอาศัยกระบวนการบริหารและการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเอง คนในชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจคือสามารถทำมาหากินและเลี้ยงชีพได้ รวมทั้งมีการสร้างบรรทัดฐานเพื่อกำหนดแนวทางในการดำเนินชีวิตร่วมกันของคนในชุมชนได้อย่างสงบสุข ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการพึ่งตนเองได้ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรทางธรรมชาติ และพึ่งตนเองได้ทางจิตใจโดยไม่ต้องพึ่งพาความช่วยเหลือจากภาครัฐและปัจจัยภายนอกชุมชนสามารถดำรงอยู่อย่างอิสระ สอดคล้องกับแนวคิดของสัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2543: 69 -72) ซึ่งมองว่าการพึ่งตนเองเป็นความสามารถในการดำรงตนอยู่ได้อย่างอิสระมั่นคงสมบูรณ์ การพึ่งตนเอง

ได้ มีได้ทั้งระดับปัจเจกชน และระดับชุมชน และสอดคล้องกับแนวคิดของพัฒนา สุจำนงค์ (2524: 21-22) กล่าวถึงการพัฒนาแบบพึ่งตนเองหรือที่เรียกว่า “การช่วยเหลือตนเอง” ว่าวิธีการช่วยเหลือคนนั้น วิธีการที่ดีที่สุด คือ การช่วยให้ประชาชนมีขีดความสามารถที่จะช่วยตนเองต่อไปได้ โดยไม่ต้องคอยพึ่งพาให้คนอื่นมาช่วยเหลืออยู่ตลอดไป ช่วงที่ 2 เป็นช่วงการเปลี่ยนแปลงชุมชน โดยมีจุดเปลี่ยนที่สำคัญคือการเข้ามาบริหารจัดการชุมชนจากภาครัฐผ่านแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 รัฐบาลมีการขยายพัฒนาชุมชนโดยการนำโครงการต่างๆ เข้ามาในชุมชนก่อให้เกิดความเจริญด้านวัตถุ การพัฒนาชุมชนในระยะนี้เป็นไปตามแนวทางการพัฒนาจากภาครัฐและกระแสจากภายนอกชุมชนที่เข้ามากระทบโดยมุ่งเน้นด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญ อาจถือได้ว่าทำให้เกิดการครอบงำจากระบบทุนนิยม คนในชีวิตเปลี่ยนแบบแผนการผลิตเป็นการผลิตเพื่อการค้า เงินเป็นปัจจัยหลักในการดำเนินชีวิต การพึ่งพาตนเองของคนในชุมชนลดน้อยลง คนเปลี่ยนแปลงค่านิยมในการบริโภคโดยมุ่งเน้นความสะดวกสบาย ความร่ำรวยและการมีหน้ามีตาทางสังคม ทำให้เกิดปัญหาต่างๆ ตามมาทั้งปัญหาหนี้สิน ความยากจน ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อย่างไรก็ตามในระยะต่อมาชุมชนมีการปรับตัวหลังจากได้รับผลกระทบจากปัญหาต่างๆ ที่เป็นผลพวงจากการพัฒนาและการครอบงำของระบบทุนนิยม จนในระยะที่ 3 เป็นช่วงการเรียนรู้และปรับตัวของคนในชุมชน โดยชุมชนได้ตระหนักว่าการพัฒนาด้านเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียวไม่สามารถนำพาชุมชนให้ดำรงอยู่อย่างยั่งยืนได้ ทำให้ชุมชนได้รื้อฟื้นฐานทรัพยากรทางสังคม วัฒนธรรม ลักษณะความสัมพันธ์ที่มีอยู่ในชุมชนมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต และการแก้ปัญหาของตนเองและชุมชน ทำให้เกิดความร่วมมือร่วมใจและการเรียนรู้ร่วมกันในการบริหารจัดการชุมชนและการแก้ปัญหาของชุมชน สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะของชุมชนบ้านปลาแก้วที่มีฐานทางด้านทรัพยากรต่างๆ ของชุมชน อาทิ ระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศาสนา ความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณีต่างๆ ที่มีมาตั้งแต่อดีตเป็นสิ่งที่เกาะเกี่ยวชุมชนไม่ให้ถูกทำลายจากระบบทุนนิยม และกระแสการเปลี่ยนแปลงต่างๆ จากภายนอกชุมชน รวมทั้งเป็นปัจจัยที่ทำให้ชุมชนสามารถรื้อฟื้นนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ การจัดการปัญหาต่างๆ ของชุมชนด้วย ซึ่งช่วยให้ชุมชนสามารถปรับตัวจากกระแสความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2537) ได้ชี้ให้เห็นว่า แนวทางการพัฒนาแบบทุนนิยมได้ทำลายชุมชนในประเทศแถบละตินอเมริกาเป็นจำนวนมาก แต่ชุมชนไทยกลับดำรงอยู่ได้โดยไม่แตกสลายสาเหตุประการหนึ่งที่เป็นเช่นนี้ก็เนื่องมาจากชุมชนไทยมีแรงเกาะเกี่ยวภายในชุมชนเหนียวแน่น ภายในชุมชนมีความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ มีการช่วยเหลือกันในระดับหมู่บ้านที่ชัดเจนในกิจกรรมการผลิตนอกจากนี้ยังมีการช่วยเหลือและพึ่งพากันในด้านสังคม เช่น การแต่งงาน งานศพ และการทำบุญตามประเพณีต่างๆ รวมทั้งการมีวัฒนธรรมและความเชื่อร่วมกัน ซึ่งการ

ร่วมมือและพึ่งพาซึ่งกันและกันในด้านเหล่านี้จะเป็นสิ่งที่ประสานความสัมพันธ์ของชาวบ้านให้เหนียวแน่น และส่งผลให้ชุมชนมีแรงเกาะเกี่ยวกันสูง โดยการพัฒนาชุมชนบ้านปลาข้าวได้มีการรวมกลุ่มต่างๆ ซึ่งสร้างผลประโยชน์ให้แก่ชุมชน ทั้งทางด้าน เศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมของชุมชน เช่น มีการรื้อฟื้นวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น มีการนำแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง เกษตรผสมผสานเข้ามาใช้ในชุมชน มีการสร้างเครือข่ายความร่วมมือจากทั้งภายในและภายนอกชุมชน นอกจากนี้การจัดตั้งกลุ่มอาชีพ กลุ่มวิสาหกิจชุมชน เช่น กลุ่ม โฮมสเตย์ กลุ่มดอกไม้ประดิษฐ์ กลุ่มแจกันไม้ไผ่ เป็นต้น ยังเป็นการสร้างอาชีพเสริม ทำให้คนในชุมชนมีรายได้เพิ่มขึ้นส่งเสริมให้เกิดความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจชุมชนทำให้คนในชุมชนพึ่งตนเองได้ โดยการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่ ประกอบกับการนำองค์ความรู้ใหม่มาปรับใช้ในชุมชนอย่างเหมาะสม สอดคล้องกับยุทธศาสตร์การพัฒนาชุมชนของรังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ (2538) ที่เน้นการพึ่งตนเอง การเปลี่ยนแปลงแผนการผลิต จากการผลิตเชิงพาณิชย์ มาเป็นการผลิตเพื่อยังชีพ การพัฒนาบนพื้นฐานของวัฒนธรรมของวัฒนธรรมชุมชนและการให้ความสำคัญแก่ภูมิปัญญาชาวบ้าน และสอดคล้องกับแนวคิดของจัตติพิทย นาถสุภา (2537) ได้มีกระบวนการพัฒนา คือ 1) การพัฒนาจะต้องดำเนินการเป็นกลุ่ม 2) การสร้างจิตสำนึกช่วยเหลือซึ่งกันและกัน 3) การต่อยอดจิตสำนึกที่สร้างขึ้นมาให้ดำรงอยู่และขยายออกไปทั่วทั้งหมู่บ้าน 4) การรวมตัวในรูปสหพันธ์ หรือในลักษณะเครือข่าย เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันระหว่างหมู่บ้าน และเป็นการเพิ่มศักยภาพในการดำเนินงานของแต่ละองค์กรให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น 5) การประสานวัฒนธรรม และ 6) การสร้างความสัมพันธ์ที่เหมาะสมระหว่างชุมชนกับสิ่งแวดล้อม โดยชุมชนอาศัยวัฒนธรรมและภูมิปัญญาดั้งเดิมในการอนุรักษ์และอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะทำให้ชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีอย่างต่อเนื่อง

2. จากพัฒนาการชุมชนสามารถนำมาสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะทุนทางสังคมของชุมชนบ้านปลาข้าวในแต่ละช่วงพัฒนาการ โดยเมื่อพิจารณาในมิติของกระบวนการทุนทางสังคมตามแนวคิดของวราวุฒิ โรมรัตน์พันธุ์ (2548ก) พบว่าปัจจัยภายในชุมชน ปัจจัยภายนอกชุมชนถือเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ก่อให้เกิดทุนทางสังคม โดยปัจจัยดังกล่าวจะส่งผลต่อระบบคิด การปฏิบัติ และผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน ซึ่งปัจจัยภายในชุมชนบ้านปลาข้าวที่มีความสำคัญ ได้แก่ ผู้นำชุมชน องค์กร/สถาบันในชุมชน กลุ่ม/เครือข่าย ความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ระบบความสัมพันธ์ในชุมชน ทรัพยากรทางธรรมชาติ ซึ่งอยู่บนพื้นฐานของ รวมทั้งในเรื่องการช่วยเหลือเกื้อกูล ความเอื้ออาทร ความไว้วางใจ รักใคร่สามัคคี ซึ่งถือเป็นทุนทางสังคมที่ก่อให้เกิดความร่วมมือร่วมใจของคนในชุมชน ในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน เกิดการช่วยเหลือกันในด้านต่างๆ จนเป็นปัจจัยในการขับเคลื่อนให้เกิดการแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับผล

การศึกษาของณัฐกานต์ จิตรวัฒนา (2546) ที่พบว่า สภาพแวดล้อมทั้งในเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อกระบวนการทุนทางสังคม อันได้แก่ ระบบคิด วิธีปฏิบัติ และผลลัพธ์ รวมทั้งผลกระทบที่มีต่อคนในชุมชน ซึ่งปัจจัยที่มีส่วนช่วยเกื้อหนุนให้กระบวนการทุนทางสังคมขับเคลื่อนไปได้นั้นมาจากปัจจัยทางด้านผู้นำ หรือทุนมนุษย์ ทุนทางทรัพยากรสิ่งแวดล้อม ความเป็นเครือญาติ ความเชื่อ ค่านิยมในเรื่องเดียวกัน ความเอื้ออาทรต่อกัน การช่วยเหลือกัน ความไว้วางใจกัน และกระบวนการเรียนรู้ระหว่างกัน ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีส่วนช่วยลดต้นทุนในการดำเนินกิจกรรมอีกด้วย

การศึกษายังบ่งชี้ลักษณะทุนทางสังคมในชุมชนบ้านปลาข้าว โดยพบว่าทุนทางสังคมในชุมชนบ้านปลาข้าวมีทั้งลักษณะที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมโดยถูกหล่อหลอมสั่งสมขึ้นมาภายใต้องค์ประกอบภายในชุมชน ได้แก่ ทรัพยากรบุคคล องค์การ/สถาบันในชุมชน กลุ่ม/เครือข่าย ความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ระบบความสัมพันธ์ในชุมชน ทรัพยากรทางธรรมชาติ ซึ่งถือได้ว่าเป็นทุนขั้นพื้นฐานของชุมชน ที่ช่วยเชื่อมโยงให้เกิดการพัฒนาทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของอนเนก นาเคบุตร (2545) ได้สรุปไว้ว่าทุนทางสังคมมี 5 รูปแบบ ได้แก่ 1) ทุนในรูปแบบของจิตวิญญาณ ระบบคุณค่า สำนึก ท้องถิ่น ความภาคภูมิใจที่มีต่อถิ่นฐานบ้านเกิด 2) ทุนทางภูมิปัญญา 3) ทรัพยากรมนุษย์/ทรัพยากรบุคคล 4) ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ 5) ทุนในรูปแบบของการจัดการกองทุนสาธารณะของชุมชนที่เรียกว่า Social Fund

นอกจากนี้ยังพบว่าสภาพแวดล้อมทั้งภายในและภายนอกชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อกระบวนการทุนทางสังคมทั้งในส่วน of ระบบคิด วิธีปฏิบัติ และผลลัพธ์ รวมทั้งผลกระทบที่มีต่อคนในชุมชน ซึ่งในช่วงการก่อรูปชุมชนนั้นปัจจัยองค์ประกอบที่เป็นทุนทางสังคมของชุมชนบ้านปลาข้าวก็คือปัจจัยภายในชุมชนอันได้แก่ ความสมบูรณ์ทางธรรมชาติของชุมชน ศาสนา ความเชื่อ ประเพณีวัฒนธรรมที่ยึดถือปฏิบัติร่วมกัน มีภูมิปัญญาท้องถิ่น ระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติและระบบอาวุโสภายในชุมชน ซึ่งส่งผลต่อระบบคิดในเรื่องของการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การแบ่งปันความเอื้อเพื่อเผื่อแผ่ ทำให้คนในชุมชนมีการปฏิบัติในเรื่องของการเอาแรงกันในการทำงานทำกิจกรรมต่างๆ การแลกเปลี่ยนแลกเปลี่ยนใช้ การปลูกกินทำใช้ ชาวบ้านให้ความร่วมมือในการทำกิจกรรมต่างๆของชุมชน มีความเคร่งครัดในการทำมาความดีในหลักศีลธรรม ปฏิบัติตามฮีตสิบสองคองสิบสี่ ส่งผลให้คนในชุมชนสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้โดยไม่ต้องพึ่งพาปัจจัยภายนอก มีการกินอยู่อย่างพอเพียง และสามารถพึ่งพาตนเอง จากลักษณะดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าในยุคนี้ทุนทางสังคมในชุมชนบ้านปลาข้าวมีความชัดเจนและถูกนำมาใช้ในการดำเนินชีวิตโดยตลอด ในช่วง

เปลี่ยนแปลงชุมชนกระบวนการทุนทางสังคมของชุมชนในช่วงนี้เป็นช่วงที่เริ่มมีปัจจัยสภาวะแวดล้อมจากภายนอกเข้ามาในกระทบชุมชนได้แก่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ กระแสโลกาภิวัตน์ซึ่งส่งผลกระทบต่อกระบวนการทุนทางสังคมในชุมชน องค์ประกอบของทุนทางสังคมหลายอย่างถูกละเลยหรือประยุคต์จนกลายเป็นการทำลายฐานรากของสิ่งเก่า ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและความสัมพันธ์ทางครอบครัว การปรับเปลี่ยนระบบความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณีของชุมชน ภูมิปัญญาบางอย่างถูกละเลยและลดความสำคัญลง มีการนำองค์ความรู้ใหม่ๆ ของชุมชน เกิดความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีต่างๆ ในขณะเดียวกันก็เกิดความเสื่อมถอยด้านสังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ การครอบงำของระบบทุนนิยม ทำให้แนวคิดในการช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนในชุมชนถูกเปลี่ยนแปลงไป ชุมชนเปลี่ยนแปลงเข้าสู่วิถีตามระบบทุนนิยม ส่งผลให้ความสามารถในการพึ่งพาตนเองของคนในชุมชนลดลงด้วย อย่างไรก็ตามในภายหลังกชุมชนได้รับผลกระทบจากปัญหาที่เกิดขึ้นทำให้เกิดการเรียนรู้และปรับตัวในการแก้ปัญหาต่างๆ ร่วมกัน ทั้งนี้การที่ชุมชนมีฐานทางทรัพยากรภายในชุมชน ที่เป็นองค์ประกอบสำคัญในกระบวนการทุนทางสังคม อาทิ ผู้นำชุมชน สมาชิกภายในชุมชน องค์การสถาบันต่างๆ ในชุมชน กลุ่ม/เครือข่าย ภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อของชุมชน และระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติและระบบอาวุโส และทรัพยากรทางสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติของชุมชน ซึ่งเอื้อประโยชน์ต่อการขับเคลื่อนการพัฒนาและแก้ไขปัญหาชุมชน ทำให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น จากลักษณะดังกล่าว บ่งชี้ให้เห็นว่าทุนทางสังคมมีอยู่ในชุมชนบ้านปลาแก้วมาเป็นระยะเวลานาน ซึ่งการสะสมทุนทางสังคมในชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป สอดคล้องกับผลการศึกษาของสุชาติ วิลาพันธ์ (2549) ที่พบว่ากระบวนการทุนทางสังคมที่เกิดขึ้น จะเปลี่ยนตามสภาพความเป็นอยู่ในแต่ละช่วงพัฒนาการ กระบวนการทุนทางสังคมเกิดขึ้นจากธรรมชาติการเรียนรู้ในการปรับตัว ระบบความคิด และความสัมพันธ์ของคนในชุมชน จิตสำนึกกรณียที่อยู่ออาศัย ภาวะความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ทำให้มีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม และความสัมพันธ์ของคนในแต่ละช่วงเวลา เพื่อให้ชุมชนดำรงอยู่มาได้จนถึงปัจจุบันตั้งแต่เริ่มตั้งชุมชน ชุมชนเกิดมาอยู่เพราะทุนทางสังคมที่มีอยู่เดิมมีความชัดเจน แต่ในช่วงที่ชุมชนได้รับผลกระทบจากกระแสนิยม บทบาทของทุนทางสังคมลดน้อยลง แต่ทุนทางสังคมไม่ได้หายไปจากชุมชนเสียทีเดียว หากแต่ไม่ได้นำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ปัจจุบันเป็นช่วงที่คนในชุมชนพยายามรื้อฟื้นและสร้างทุนทางสังคมให้เกิดขึ้นอีกครั้งในชุมชน

อาจกล่าวได้ว่าทุนทางสังคมเป็นสิ่งที่ทุกคนในสังคมร่วมใช้ ร่วมบริโภค มากขึ้นเท่าไรก็จะยิ่งก่อให้เกิดประโยชน์เพิ่มพูนมากขึ้นเท่านั้น ทั้งนี้การสร้างทุนทางสังคมต้องเริ่มต้นจากการมีปฏิสัมพันธ์กันเกื้อกูลกัน ไว้วางใจกัน บนหลักของศีลธรรมอันดีงามของคนตั้งแต่ระดับครอบครัว ไปถึงองค์กรขนาดใหญ่ ความสัมพันธ์ดังกล่าวจะก่อให้เกิดการรวมกลุ่มของชุมชน ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ตระหนักถึงการมีส่วนร่วมการจัดสรรและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่อย่างรู้คุณค่า อันนำไปสู่การเกิดผลลัพธ์ที่เป็นประโยชน์ต่อการแก้ปัญหาและสนองต่อความต้องการของชุมชนได้ ทำให้สังคมอยู่เย็นเป็นสุข สมานฉันท์และยั่งยืน

3. บทบาททุนทางสังคมในการพัฒนาชุมชน ในส่วนนี้พบว่าทุนทางสังคมที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาชุมชน ได้แก่ ทุนทางสังคมในรูปแบบของทรัพยากร(สมาชิกในชุมชนและผู้นำชุมชน) ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ซึ่งปัจจัยต่างๆ เหล่านี้อยู่บนพื้นฐานของความเอื้ออาทร ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีบทบาทในแกนกลางในการประสานความร่วมมือต่างๆในชุมชน ก่อให้เกิดความร่วมมือร่วมใจในการทำกิจกรรมต่างๆของชุมชน ความรักใคร่สามัคคีของคนในชุมชน สร้างบรรทัดฐานในการปฏิบัติตนของคนในชุมชน การสร้างกลุ่มเครือข่ายความร่วมมือต่างๆขึ้นในชุมชนชนที่ก่อให้เกิดเรียนรู้ร่วมกัน เพิ่มศักยภาพในการทำงานต่างๆ ซึ่งสร้างประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติแก่ชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ Putnam (1993 อ้างใน วรวิทย์ โรมรัตน์พันธ์2548) กล่าวถึงประโยชน์ของทุนทางสังคมว่า มีอยู่หลายประการ อาทิทำให้เพิ่มศักยภาพในการทำงาน ทำให้เกิดจริตประเพณีที่เกี่ยวกับการพึ่งพาอาศัยกัน หรือการต่างตอบแทนซึ่งทำให้องค์กรชุมชนแข็งแรงและมีพลังมากขึ้น เกิดความไว้วางใจระหว่างกันของคนในเครือข่าย ทำให้การติดต่อและระบบข้อมูลข่าวสารมีความสะดวกรวดเร็ว มีการนำความสำเร็จร่วมกันในอดีต มาใช้ให้เป็นประโยชน์เพื่อสร้างความร่วมมือในอนาคต รวมทั้งสอดคล้องกับผลการศึกษาของอำภา จันทราภาส (2543) เรื่องทุนทางสังคมที่ส่งผลความเข้มแข็งของชุมชน ซึ่งได้ชี้ว่า ทุนทางวัฒนธรรมชุมชน ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ ทุนบุคคล ทุนองค์กร ทุนเครือข่ายและเครือข่ายในชุมชนเหล่านี้เป็นทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนและส่งผลให้เกิดความเข้มแข็ง โดยผู้ศึกษายังได้ชี้ให้เห็นปัจจัยที่สนับสนุนเหล่านั้นด้วยว่า เกิดจากปัจจัยภายในชุมชน คือ ความสัมพันธ์กันที่มีมานาน และการเป็นเครือญาติ และปัจจัยภายนอก คือ การเป็นเครือข่ายหรือกลุ่ม สหกรณ์ต่างๆ ที่ช่วยเหลือจากบุคคลภายนอกจึงทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ที่จะปรับตัวและต่อรองกับภายนอกได้

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง “บทบาทของทุนทางสังคมต่อการพัฒนาชุมชนชนบท ศึกษากรณีชุมชนบ้านปลาค้าว ตำบลปลาค้าว อำเภอเมืองจังหวัดอำนาจเจริญ การศึกษารั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการทุนทางสังคม และศึกษาบทบาทของทุนทางสังคมที่มีต่อการพัฒนาชุมชนบ้านปลาค้าวของชุมชนบ้านปลาค้าว ตำบลปลาค้าว อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ เป็นการศึกษาในรูปแบบของการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เนื่องจากเป็นการศึกษาถึงวิถีชีวิต ระบบคุณค่า และพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชน ตลอดจนระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ซึ่งต้องอาศัยการอธิบายความจากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในชุมชนเชื่อมโยงกับบริบทต่างๆ เพื่อนำไปสู่การตอบโจทย์วิจัยตามวัตถุประสงค์ที่ได้กำหนดไว้ ซึ่งสามารถสรุปผลการศึกษาได้ ดังนี้

สรุปผลการวิจัย

1. ข้อมูลพื้นฐานและพัฒนาการของชุมชน

ชุมชนบ้านปลาค้าวเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของอำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ ห่างจากจังหวัดอำนาจเจริญ ประมาณ 20 กิโลเมตร สภาพทั่วไปของชุมชนบ้านปลาค้าวส่วนใหญ่เป็นที่นา ลักษณะดินเป็นดินร่วนปนทรายขาดความอุดมสมบูรณ์ ไม่มีแร่ธาตุ ขาดแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรตลอดจนระบบชลประทาน ทำให้การประกอบอาชีพด้านการเกษตรเป็นไปในวงจำกัด ปัจจุบันชุมชนบ้านปลาค้าวแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 4 หมู่ ได้แก่ หมู่ 1 หมู่ 2 หมู่ 3 และ หมู่ 10 โดยอยู่ภายใต้การปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบลปลาค้าว อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ มีประชากรอาศัยอยู่ 435 ครัวเรือน จำนวนประชากรทั้งหมด 1,934 คน แบ่งเป็นเพศชาย จำนวน 955 คน เพศหญิงจำนวน 979

พิจารณาลักษณะการพัฒนาชุมชนบ้านปลาค้าวพบว่า ในระยะการก่อรูปชุมชน(ก่อนปี พ.ศ. 2504) การขับเคลื่อนชุมชนในระยะนี้จะมีลักษณะแบบค่อยเป็นค่อยไป โดยองค์ประกอบภายในชุมชนในด้านต่างๆ เป็นปัจจัยที่เอื้อให้คนในชุมชนดำรงชีวิตอยู่แบบพอเพียงและสามารถพึ่งพา

ตัวเองได้ อาทิ ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติซึ่งทำให้ชาวบ้านสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการอุปโภค บริโภค ได้อย่างไม่ขาดแคลน ระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ทำให้คนในชุมชนมีความผูกพันรักใคร่กัน นำมาซึ่งการช่วยเหลือเกื้อกูลแบ่งปันกันในทุกเรื่อง และก่อให้เกิดความร่วมมือในการทำกิจกรรมต่างๆของชุมชนด้วย นอกจากนี้การมีความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น ผีปู่ตา การยึดมั่นในความดีงาม หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนายังเป็นสิ่งทีก่อให้เกิดเป็นบรรทัดฐานต่างๆ ขึ้นในชุมชนเพื่อเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตัวของคนในชุมชนไปในทิศทางที่คนส่วนใหญ่ยอมรับ องค์ประกอบต่างๆภายในชุมชนยังก่อให้เกิดวัฒนธรรมที่ดีงามต่างๆขึ้นในชุมชน อาทิ การช่วยเหลือเอื้อเฟื้อกันในด้านต่างๆ เช่น การสร้างบ้านเรือน การทำนา งานบวช งานแต่งงาน เป็นต้น การแลกกันกินแลกกันใช้ เช่น บ้านที่มีข้าวแต่ไม่มีเกลือก็เอาข้าวไปแลกเกลือกับบ้านหลังอื่นได้ เป็นต้น ซึ่งลักษณะดังกล่าวส่งเสริมให้คนในชุมชนมีความรักใคร่สามัคคีกันมากยิ่งขึ้น ถือเป็นการสร้างภูมิคุ้มกันทางสังคมให้แก่ชุมชน ลดความขัดแย้งต่างๆที่จะเกิดขึ้นในชุมชน และทำให้คนในชุมชนสามารถอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข

ในระยะต่อมาเป็นยุคเปลี่ยนแปลงชุมชน (ปี พ.ศ. 2504- 2539)รัฐบาลได้ใช้แนวทางการพัฒนากระแสหลักเข้ามาใช้ในการพัฒนาประเทศ ทำให้ระบบเศรษฐกิจไทยถูกเชื่อมโยงกับความเคลื่อนไหวและการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจของโลกมาโดยตลอด ซึ่งส่งผลให้เกิดความเจริญทางด้านอุตสาหกรรม ระบบสาธารณูปโภค เทคโนโลยีต่างๆเข้ามาในชุมชน การเปลี่ยนแปลงสภาพทางสังคมและเศรษฐกิจนำมาซึ่งการครอบงำของระบบทุนนิยม คนในชุมชนเริ่มให้ความสำคัญกับเงินตราและมูลค่าของสิ่งต่างๆ มากขึ้น ทำให้ความสามารถในการพึ่งพาตนเองของคนในชุมชนมีน้อยลง การดำเนินชีวิตเริ่มผูกติดกับกระแสและปัจจัยภายนอกชุมชนมากขึ้น ดังนั้นชุมชนจึงหลีกเลี่ยงไม่พ้นที่จะได้รับผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงและปัญหาที่เกิดจากภายนอกชุมชน ดังนี้

1) คนในชุมชนเปลี่ยนวิถีการผลิตจากการผลิตเพื่อการยังชีพไปเป็นการผลิตเพื่อการค้าเกิด การพึ่งพาระบบตลาด ทำให้ภูมิปัญญา วัฒนธรรม วิถีการผลิตแบบเก่าถูกละเลยและบางอย่างสูญหายไปเช่น การปรับเปลี่ยนพันธุ์ข้าวทำให้พันธุ์ข้าวพื้นบ้านสูญหายไป การใช้เครื่องทุ่นแรง อาทิ รถไถนาแทนการใช้ควาย ใช้เครื่องสีข้าวแทนการใช้ครกกระเดื่องตำข้าว การจ้างแรงงานคนแทนการเอาแรงเกี่ยวข้าวด้วยกัน เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการประยุกต์วัฒนธรรมประเพณีของชุมชนเพื่อผลประโยชน์ทางการค้า เช่น การตั้งคณะหมอลำหมู่ หมอลำซิ่ง การปรับปรุงรูปแบบของหมอลำที่มากเกินไปทำให้หมอลำกลายเป็นการแสดงในลักษณะยั่วยุมากขึ้น เกิดความเสื่อมถอยทางวัฒนธรรม ทำลายฐานรากและความสวยงามทางศิลปวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน

2) ปัญหาความยากจนและภาวะการเป็นหนี้สินของคนในชุมชนเกิดความล้มเหลวของระบบเศรษฐกิจชุมชน การที่คนในชุมชนมีความสามารถในการพึ่งพาตนเองลดน้อยลง การยึดติดในระบบทุน ทำให้เงินเข้ามาเป็นปัจจัยหลักในการดำเนินชีวิต และเกิดค่านิยมในการบริโภคที่ฟุ้งเฟ้อ ยึดติดกับความสะดวกสบาย เกิดระบบเงินกู้ยืม ทำให้ชาวบ้านเกิดภาวะหนี้สิน มีปัญหาความยากจนตามมา

3) ผลกระทบอันเกิดจากการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมจากภายนอกชุมชน นำมาซึ่งปัญหาเรื่องอบายมุขและสิ่งเสพติด ปัญหาทะเลาะวิวาท เกิดพฤติกรรมเลียนแบบจากสื่อต่าง ๆ

4) ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชน เนื่องจากการขยายระบบโครงสร้างสาธารณูปโภคต่างๆ รวมถึงการนำทรัพยากรมาใช้ในการค้า ทำให้มีการใช้อย่างฟุ่มเฟือยไม่คำนึงถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม และการมีค่านิยมการบริโภคที่มุ่งเน้นความสะดวก การใช้ถุงพลาสติก เกิดการทิ้งขยะมูลฝอยขึ้นในชุมชนเพิ่มขึ้น

ปัญหาเหล่านี้ได้ค่อยๆ แฝงตัวเข้ามาในชีวิตของคนในชุมชนทีละน้อยจนเกิดเป็นความเคยชิน ไม่ได้มองว่าเป็นปัญหา จนกระทั่งในช่วงที่ 3 ยุคการเรียนรู้ปรับตัวของชุมชน (ปี พ.ศ. 2540-ปัจจุบัน) โดยจากการที่ประเทศไทยเกิดวิกฤติเศรษฐกิจ (ปี 2540) ซึ่งเป็นยุคข้าวยากหมากแพง ทำให้ต้นทุนในการผลิตและค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวันของคนในชุมชนสูงขึ้นทำให้รายได้ที่หามาได้ไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่าย ความเดือดร้อนจากความฟุ้งเฟ้อและการพึ่งพาเงินเป็นหลักทำให้คนในชุมชนเริ่มตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้น ส่งผลให้คนในชุมชนได้มีการเรียนรู้ปรับตัว และหาทางในการแก้ปัญหาของชุมชน โดยมีปัจจัยต่างๆ ภายในชุมชน อาทิ สมาชิกในชุมชน ผู้นำชุมชน องค์กรสถาบันต่างๆ ความเชื่อ ศิลปวัฒนธรรมประเพณี ภูมิปัญญา รวมถึงทรัพยากรของชุมชนซึ่งถือผลักดันให้เกิดกระบวนการในการแก้ปัญหา ของชุมชน จนนำไปสู่การพัฒนาชุมชนในด้านต่างๆ ตามมา ดังนี้

1) การแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชนยึดหลักความร่วมมือของทั้งสามสถาบันหลัก ได้แก่ บ้าน วัด ชุมชน เพื่อเป็นแกนกลางที่ก่อให้เกิดความร่วมมือร่วมใจกันในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน

2) มีการน้อมนำเอาแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาปรับใช้ในชุมชน โดยบุคคลที่ถือเป็นแกนนำและมีบทบาทหลักในการขับเคลื่อนใน

เรื่องนี้ในชุมชน คือ นางจรัสศรี บ่อแก้ว นายโถม มฤกษ์ และนายประเสริฐ ปรีทอง โดยนำแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในชีวิตประจำวันและการทำการเกษตร เช่น มีการแบ่งพื้นที่ในการทำเกษตรแบบผสมผสาน และผลิตปุ๋ยชีวภาพทำเอง เป็นต้น การกระทำความดีทำให้สามารถลดต้นทุนในการผลิตและการบริโภคได้ เนื่องจากไม่ต้องซื้อปุ๋ยและสารเคมีมาใช้ในการผลิต สามารถนำผลผลิตจากสวน เช่น พืช ผัก ผลไม้ ต่างๆ มาบริโภคในครัวเรือน และนำไปขายได้ ซึ่งแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจของชุมชนได้ถูกถ่ายทอดลงในชุมชนผ่านกิจกรรมกลุ่มต่างๆ โดยมีการผลักดันและสนับสนุนจากชุมชน โดยบุคคลต้นแบบดังกล่าว นอกจากนี้การประสานเครือข่ายในกลุ่มอื่นๆ เช่น กลุ่มพัฒนาและอนุรักษ์โคกบ้ำใหญ่ กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กลุ่มหมอดินอาสา เป็นต้น ทำให้คนในชุมชนหันมาสนใจในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงมากขึ้น

3) เกิดการรวมกลุ่มและสร้างเครือข่ายในชุมชน ทั้งกลุ่มอาชีพวิสาหกิจชุมชน กลุ่มวัฒนธรรม กลุ่มกองทุนต่างๆ เพื่อสร้างความร่วมมือในการทำกิจกรรมต่างๆของชุมชน โดยกลุ่มที่มีความสำคัญต่อการขับเคลื่อนชุมชนเป็นอย่างมาก เช่น กลุ่มโฮมสเตย์บ้านปลาข้าว กลุ่มพัฒนาและอนุรักษ์ป่าโคกบ้ำใหญ่ กลุ่มอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นคณะกลองยาวบ้านปลาข้าว เป็นต้น กระบวนการทุนทางสังคม

2. ทุนทางสังคมในชุมชนบ้านปลาข้าว

จากการศึกษาพบว่าองค์ประกอบของกระบวนการทุนทางสังคมในชุมชนมีความเปลี่ยนแปลงไปตามพัฒนาการของชุมชน โดยในช่วงการก่อรูปชุมชนนั้นปัจจัยองค์ประกอบที่เป็นทุนทางสังคมของชุมชนบ้านปลาข้าวก็คือปัจจัยภายในชุมชนอันได้แก่ ความสมบูรณทางธรรมชาติของชุมชน ศาสนา ความเชื่อ ประเพณีวัฒนธรรมที่ยึดถือปฏิบัติร่วมกัน มีภูมิปัญญาท้องถิ่น ระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติและระบบอาวุโสภายในชุมชน ซึ่งส่งผลต่อระบบคิดในเรื่องของการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การแบ่งปันความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ทำให้คนในชุมชนมีการปฏิบัติในเรื่องของการเอื้อเฟื้อกันในการทำงานทำกิจกรรมต่างๆ การแลกเปลี่ยนกันแลกกันใช้ การปลูกกินทำใช้ ชาวบ้านให้ความร่วมมือในการทำกิจกรรมต่างๆของชุมชน มีความเคร่งครัดในการทำมาค้าขายในหลักศีลธรรม ปฏิบัติตามฮีตสิบสองคองสิบสี่ สิ่งต่างๆเหล่านั้นส่งผลให้คนในชุมชนสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้โดยไม่ต้องพึ่งพาปัจจัยภายนอก มีการกินอยู่อย่างพอเพียง และสามารถพึ่งพาตนเอง

ในช่วงเปลี่ยนแปลงชุมชนกระบวนการทุนทางสังคมของชุมชนในช่วงนี้เป็นช่วงที่เริ่มมีปัจจัยสถานะแวดล้อมจากภายนอกเข้ามาในกระทบชุมชน ได้แก่ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ กระแสโลกาภิวัตน์ซึ่งส่งผลกระทบต่อลักษณะองค์ประกอบภายในชุมชน ทำให้ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและความสัมพันธ์ทางครอบครัว การปรับเปลี่ยนระบบความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณีของชุมชน ภูมิปัญญาบางอย่างสูญหายไปหรือถูกละเลยและลดความสำคัญลง มีการนำองค์ความรู้ใหม่ๆ ของชุมชน เกิดความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีต่างๆ ในขณะเดียวกันก็เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ความเจริญทางด้านวัตถุ ระบบสาธารณูปโภคการคมนาคมขนส่งทำได้เข้ามาเปลี่ยนระบบคิดของคนในชุมชนไปสู่ระบบทุนนิยม ค่านิยมในการบริโภคที่มุ่งแสวงหาความสะดวกสบาย เกิดเป็นค่านิยมแบบบริโภคนิยมและวัตถุนิยม แนวคิดในการช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนในชุมชนถูกเปลี่ยนแปลงไป ชุมชนเปลี่ยนแปลงเข้าสู่วิถีตามระบบทุนนิยมเกิดระบบตลาดการซื้อขายแลกเปลี่ยน มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างฟุ่มเฟือยเพื่อผลประโยชน์ทางธุรกิจก่อให้เกิดปัญหาการรุกรานทำลายทรัพยากรธรรมชาติโดยขาดการยั้งคิดทำให้เกิดความเสื่อมโทรมทางธรรมชาติขึ้น นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงแนวคิดดังกล่าวยังส่งผลให้เกิดการปรับเปลี่ยนกรรมวิธีการผลิต มีการนำเทคโนโลยีใหม่ๆ เข้ามาใช้ในชุมชนมากขึ้น และยังส่งผลทำให้ความเจริญที่เข้ามาทำให้คนในชุมชนมีการแสวงหาสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ เข้ามามากขึ้น ทำให้วิถีชีวิตและระบบเศรษฐกิจของชุมชนต้องผูกติดกับปัจจัยภายนอกชุมชน และระบบทุน ส่งผลให้ความสามารถในการพึ่งพาตนเองของคนในชุมชนลดลงด้วย

ส่วนกระบวนการทุนทางสังคมช่วงสุดท้ายพบว่าปัจจัยสถานะแวดล้อมจากภายนอกที่ได้เข้ามากระทบชุมชนบ้านปลาแก้วก็คือ วิกฤติเศรษฐกิจ นอกจากนี้ยังมีเรื่องของสื่อจากภายนอก นโยบายการพัฒนาจากภาครัฐในทุกระดับ และเครือข่ายจากภายนอกชุมชนด้วย สำหรับองค์ประกอบภายในชุมชนที่มีความเป็นทุนทางสังคมในยุคนี้ก็คือ ผู้นำชุมชนต่างๆ ทั้งผู้นำที่เป็นทางการและผู้นำทางความคิดจิตวิญญาณ สมาชิกภายในชุมชน องค์กรสถาบันต่างๆ ในชุมชน อาทิ กลุ่ม/เครือข่ายในระดับชุมชน สถาบันหลักของชุมชน ได้แก่ ครอบครัว ศาสนา การศึกษา ภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อของชุมชน และระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติและระบบอาวุโส และทรัพยากรทางสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติของชุมชน ส่งผลให้เกิดแนวคิดในเรื่องความเชื่อมั่นศรัทธาในตัวผู้นำ จิตสำนึกที่มีต่อสาธารณะ อาทิ ความเสียสละต่อชุมชน การตระหนักในการแก้ปัญหาต่อชุมชน การมีส่วนร่วม รวมถึงสำนึกของความเป็นชุมชน แนวคิดในการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน แนวคิดในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งจากแนวคิดและองค์ประกอบดังกล่าวได้

ส่งผลต่อการปฏิบัติของคนในชุมชนที่ การระดมปัญญาการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมของคนในชุมชน มีการนำองค์ความรู้ใหม่ๆเข้ามาในชุมชนและปรับใช้อย่างเหมาะสม เกิดการพัฒนาศักยภาพผู้นำต่างๆ การสร้างเครือข่ายความร่วมมือด้านต่างๆทั้งภายในชุมชนและเครือข่ายภายนอกชุมชน รวมถึงทำให้คนในชุมชนเกิดความร่วมมือร่วมใจในการกิจกรรมชุมชนและการบริหารจัดการทรัพยากรในชุมชนร่วมกัน มีการพัฒนา/อนุรักษ์ สืบสานทรัพยากร ด้านสังคมวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ชุมชนมีอำนาจในการกำหนดต่อรองทางการตลาด มีการสร้างงานสร้างรายได้ให้แก่คนในชุมชน ชุมชนมีความสามารถในการพึ่งพาตนเองมากขึ้น

จากภาพรวมพัฒนาการชุมชนบ้านปลาข้าวดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าภายในชุมชนมีลักษณะที่บ่งชี้ได้ว่าชุมชนมีทุนทางสังคมอยู่ในชุมชนมาตั้งแต่อดีตและล้วนมีบทบาทในการดำเนินชีวิต ทำให้คนในชุมชนเกิดระบบการช่วยเหลือเกื้อกูล เกิดความร่วมมือร่วมใจกัน ซึ่งเอื้อประโยชน์ต่อการขับเคลื่อนในการแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชนในด้านต่างๆ ได้ ซึ่งลักษณะทุนทางสังคมในแต่ละช่วงพัฒนาการได้มีการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพสังคม ความเชื่อ และประสบการณ์ ที่เปลี่ยนแปลงไป แต่ก็ยังคงอยู่บนฐานของระบบความสัมพันธ์ ความเชื่อ ระบบคิดในเรื่องการช่วยเหลือเกื้อกูล การรักความสงบ โดยทุนทางสังคมที่มีลักษณะโดดเด่น และมีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนชุมชนให้เกิดการแก้ปัญหาและการพัฒนาชุมชนในด้านต่างๆมี ดังนี้

1) ทรัพยากรมนุษย์

- ผู้นำชุมชนถือเป็นทรัพยากรบุคคลที่มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการขับเคลื่อนชุมชนในการแก้ปัญหาและการพัฒนาในด้านต่างๆในชุมชน ชุมชนบ้านปลาข้าวเป็นชุมชนที่มีผู้นำที่หลากหลายทั้งในส่วนของผู้ที่เป็นทางการ และผู้นำทางความคิดและจิตวิญญาณ บุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนชุมชน ได้แก่ กำนันบุญแวง เอกศซึ่งเป็นคนที่มีความเสียสละ มีน้ำใจ ทำงานอย่างซื่อสัตย์สุจริตส่งผลให้คนในชุมชนให้การยอมรับเคารพและให้ความร่วมมือในการทำงานของชุมชนอย่างดี นายประเสริฐ ปรีทอง ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๑๐ บ้านปลาข้าว มีบทบาทสำคัญต่อชุมชนทั้งในเรื่องของการบริหารจัดการชุมชนตามบทบาทหน้าที่ของผู้ใหญ่บ้าน การมีส่วนร่วมกับชุมชน และการผลักดันเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงขึ้นในชุมชนจนทำให้หมู่บ้านปลาข้าวกลายเป็นหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียง ต้นแบบแห่งความสำเร็จนอกจากนี้ยังมีผู้นำด้านอื่นๆ ได้แก่ พระครูโพธิชัย สาระวิมลก็เป็นบุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการเผยแพร่และขับเคลื่อนกิจกรรมทางศาสนา อนุรักษ์สืบสานวัฒนธรรม

และภูมิปัญญาท้องถิ่นเช่น ในกรณีก่อตั้งคณะกลองยาวชุมชนบ้านปลาข้าว การปลูกฝังและการผลักดันในการปรับปรุงโบราณวัตถุ เป็นต้น ผู้นำในกลุ่มกิจกรรม กลุ่มอาชีพ อาทิ อาจารย์เหรียญชัย โพธิ์รินทร์ ที่ก่อตั้งกลุ่มโฮมสเตย์ในหมู่ 10 เพื่อสืบสานวัฒนธรรมและสร้างรายได้ อาจารย์อุทัย บางเหลื่อ ซึ่งผลักดันเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมทางชุมชนในระดับตำบล เป็นต้น อาจกล่าวได้ว่าบทบาทของผู้นำในการพัฒนาชุมชนบ้านปลาข้าวก็คือ มีบทบาทในการเป็นแกนกลางที่ช่วยประสานความร่วมมือของคนในชุมชนในด้านต่างๆ เช่น การจัดงานประเพณีของชุมชน การกิจกรรมพัฒนาชุมชน เป็นต้น เป็นผู้นำพาองค์ความรู้ใหม่ๆ เข้ามาในชุมชน เช่น การนำแนวคิดด้านเศรษฐกิจพอเพียง การนำเพื่อประโยชน์ของคนในชุมชน การนำความรู้เรื่องแจกันไม้ไผ่ การส่งเสริมด้านการอนุรักษ์ป่าชุมชน เป็นต้น รวมทั้งชักนำให้เกิดเครือข่ายความร่วมมือของคนในชุมชนในด้านต่างๆ ตามมาด้วย ซึ่งสิ่งเหล่านั้นถือเป็นสิ่งที่จะช่วยในการขับเคลื่อนชุมชนจนนำไปสู่การแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชนต่อไป

- **สมาชิกชุมชน** จากการศึกษาพบว่าปัจจัยบุคคลในชุมชนบ้านปลาข้าวมีความสำคัญอย่างยิ่งในการขับเคลื่อนชุมชน โดยคนในชุมชนได้เรียนรู้ในการดำรงชีวิตด้วยทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนมาเป็นระยะเวลานานจนก่อให้เกิดภูมิปัญญาในด้านต่างๆ ขึ้น เช่น การจักสาน การทอผ้า การแต่งกลอนลำ เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้ได้ส่งผลให้คนในชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้โดยไม่ต้องอาศัยปัจจัยภายนอก รวมทั้งเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดรูปธรรมของการร่วมมือร่วมใจกันในการแก้ไขปัญหาของชุมชน เช่น การรวมกลุ่มต่างๆ การนำความรู้เศรษฐกิจพอเพียงมาปรับใช้ เป็นต้น ความเข้มแข็งทางด้านจิตใจของสมาชิกในชุมชนและความพร้อมในการปรับตัวอยู่เสมอ นอกจากนี้สมาชิกในชุมชนจำนวนมากยังมีลักษณะของการใฝ่รู้จึงได้แสวงหาองค์ความรู้ใหม่ๆ เข้ามาในชุมชนอยู่เสมอ เช่น ความรู้เรื่องการผลิตแจกันไม้ไผ่ ความรู้เรื่องการปลูกเห็ด ความรู้ในการทำเกษตรทฤษฎีใหม่ ฯลฯ ซึ่งการที่คนในชุมชนมีลักษณะและความสามารถหลากหลายดังกล่าวจึงเป็นปัจจัยที่สร้างประโยชน์ในกระบวนการแก้ปัญหาระดับการพัฒนาชุมชนได้

2) กลุ่ม/เครือข่ายภายในชุมชน ชุมชนบ้านปลาข้าวเป็นชุมชนที่มีการรวมกลุ่มทางชุมชนที่หลากหลาย ทั้งกลุ่มอาชีพวิสาหกิจชุมชน กลุ่มวัฒนธรรม กลุ่มกองทุนต่างๆ ซึ่งล้วนมีบทบาทสร้างประโยชน์ให้แก่ชุมชนและคนในชุมชนที่แตกต่างกันไปในแต่ละด้าน ดังนี้

- กลุ่มกองทุนต่างๆ ที่มีในชุมชนบ้านปลาข้าว ได้แก่ กองทุนหมู่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กลุ่มกองทุนสัจจะสวัสดิการ กองทุนแก้ปัญหาค่าความยากจน กลุ่มฌาปนกิจศพสงเคราะห์ การที่มีกลุ่มกองทุนต่างๆ ขึ้นในชุมชน ทำให้คนในชุมชนมีทางเลือกและแหล่งเงินทุนหมุนเวียนเพิ่มขึ้น เป็น

เครื่องมือที่ช่วยให้คนในชุมชนได้พึ่งพาอาศัยและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ในขณะเดียวกันก็ส่งเสริมให้คนในชุมชนรู้จักการออม เพิ่มความสามารถในการพึ่งพาตนเองของคนในชุมชน

- กลุ่มส่งเสริมอาชีพ วัฒนธรรมท้องถิ่น และวิสาหกิจชุมชน ได้แก่ กลุ่มแจกันไม้ไผ่ กลุ่มดอกไม้ประดิษฐ์ กลุ่มทอผ้า กลุ่มโฮมสเตย์ กลุ่มคณะกลองยาวบ้านปลาข้าว กลุ่มเหล่านี้เป็นกลุ่มที่สนับสนุนให้เกิดการสร้างงานสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชน ควบคู่กับการอนุรักษ์และสืบสานศิลปวัฒนธรรมของถิ่น

- กลุ่มที่ช่วยการดูแลด้านต่างๆของชุมชน ได้แก่ กลุ่มพลังมวลชนด้านยาเสพติด ซึ่งเป็นกลุ่มที่จัดตั้งขึ้นเพื่อให้คนในชุมชนได้ร่วมกันเฝ้าระวังปัญหาเสพติดกลุ่มพัฒนาและอนุรักษ์ป่าโคกบาใหญ่ เป็นกลุ่มที่มีการดำเนินงานเพื่อพัฒนาและอนุรักษ์ทรัพยากรทางธรรมชาติของชุมชน และกลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน ซึ่งเป็นกลุ่มที่ดำเนินงานในเรื่องสุขภาพของคนในชุมชน

การรวมกลุ่มของคนในชุมชนบ้านปลาข้าวก่อให้เกิดการประสานการทำงานร่วมกันในลักษณะของเครือข่ายต่างๆภายในชุมชน ทั้งในระดับกลุ่ม ระดับชุมชนนอกจากนี้ยังเกิดการสร้างเครือข่ายความร่วมมือจากภายนอกชุมชนด้วย ซึ่งทำให้เกิดความร่วมมือของคนในชุมชนในด้านต่างๆผ่านกระบวนการและกิจกรรมของกลุ่ม เช่น การสืบสานวัฒนธรรมหมอลำและกลองยาว สร้างหมอลำน้อย การทำพิธีบวงสรวง การร่วมกันปลูกป่า เป็นต้น รวมถึงทำให้มีหน่วยงานองค์กรต่างๆทั้งภาครัฐและเอกชนเข้ามาสนับสนุนด้านต่างๆให้แก่ชุมชนทั้งด้านความรู้ ด้านเงินทุน ด้านข่าวสารการประชาสัมพันธ์ต่างๆ อาทิ มหาวิทยาลัยขอนแก่น สำนักงานพัฒนาการท่องเที่ยว สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส) เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการเผยแพร่เรื่องราวของชุมชนบ้านปลาข้าวผ่านสื่อต่างๆ เช่น รายการรักบ้านเกิด รายการอยู่อย่างอีสาน ออกรายการวิทยุ กทม. ลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ไทยรัฐ เดลินิวส์วารสาร NATIONAL GEOGRAPHIC ฯลฯ สร้างผลประโยชน์แก่ชุมชนทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และทรัพยากรสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติภายในชุมชน อาชีพใหม่ขึ้นในชุมชนทำให้คนในชุมชนมีรายได้เสริม เช่น การทำแจกันไม้ไผ่ ดอกไม้ประดิษฐ์ สร้างอำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจ คนในชุมชนตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรต่างๆภายในชุมชน ทั้งทรัพยากรทางธรรมชาติ ภูมิปัญญา วัฒนธรรมต่างๆ ทำให้มีการนำมาใช้ประโยชน์อย่างสร้างสรรค์ มีการบริหารจัดการทรัพยากรในชุมชนร่วมกัน คนในชุมชนมีโอกาสแลกเปลี่ยนข้อมูล ข่าวสาร ความรู้ต่างๆผ่านกิจกรรมของกลุ่ม ก่อให้เกิดความร่วมมือร่วมใจ ความไว้วางใจในการทำงานร่วมกัน เสริมสร้างความรักความสามัคคีของคนในชุมชน

3) องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นชุมชนบ้านปลาค้าวมีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการจักสาน การประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้ครัวเรือน ความรู้เรื่องสมุนไพรและการรักษาโรคโดยวิธีชาวบ้าน ความรู้เรื่องศิลปวัฒนธรรมการแสดงดนตรีท้องถิ่นไม่ว่าจะเป็นกลองยาว พิณ แคน หมอลำ ซึ่งได้กลายมาเป็นเสน่ห์และเอกลักษณ์ของชุมชนมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเมื่อพิจารณาการพัฒนาชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันจะพบว่าองค์ความรู้ ภูมิปัญญาต่างๆของชุมชน เป็นสิ่งที่เอื้อประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชนเรื่อยมา และมีบทบาทสำคัญในการสร้างภูมิคุ้มกันทางสังคมให้เกิดขึ้นในชุมชน มีการนำทรัพยากรมาใช้อย่างเหมาะสมและสอดคล้องกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ เกิดการดูแลสุขภาพโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเช่น การใช้สมุนไพร การนวดแบบโบราณ เป็นต้น

4) ความเชื่อ/ วัฒนธรรม ประเพณีชุมชนบ้านปลาค้าวเป็นชุมชนที่ได้รับการสั่งสมแนวความคิด ความเชื่อต่างมาตั้งแต่อดีต คนในชุมชนมีความเคร่งครัดในรูปแบบของประเพณี พิธีกรรม เชื่อถือในในเรื่องไสยศาสตร์ ผีสาวเทวดาเชื่อในสิ่งที่มองไม่เห็นและมีฤทธิ์อำนาจที่จะบันดาลร้าย-ความเชื่อและการจัดพิธีกรรม ประเพณีต่างๆของชุมชนถูกยึดโยงเข้ากับวิถีการผลิต และการดำรงชีวิตของคนในชุมชนมาโดยตลอด เช่น ความเชื่อเรื่องผีปอบ การจัดประเพณีบุญบั้งไฟ การจัดบายศรีสู่ขวัญในโอกาสต่างๆ เป็นต้น ซึ่งความเชื่อ พิธีกรรมต่างๆ รวมทั้งประเพณีต่างๆของชุมชนเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดบรรทัดฐานทางสังคม ก่อให้เกิดเป็นแบบแผนและแนวทางในการปฏิบัติตนของคนในชุมชนให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน ในขณะที่เดียวกันการจัดพิธีกรรมและประเพณีต่างๆขึ้นในชุมชน ยังเปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้พบปะแลกเปลี่ยนและมีกิจกรรมที่ทำร่วมกัน ดังนั้นความเชื่อ พิธีกรรมและประเพณีต่างๆที่มีในชุมชนจึงเป็นปัจจัยที่ทำให้คนในชุมชนสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข และเสริมสร้างความรักใคร่สามัคคีและความผูกพันของคนในชุมชนให้เหนียวแน่น นำมาซึ่งวัฒนธรรมที่ดีงามต่างๆของคนในชุมชนตามมาหลายอย่าง เช่น วัฒนธรรมการช่วยเหลือเอื้อเฟื้อกัน การเอื้อเฟื้อแบ่งปันกันในเรื่องต่างๆ เป็นต้น

5) ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนชุมชนบ้านปลาค้าวเป็นชุมชนที่มีฐานความสัมพันธ์ที่ถูกยึดโยงไว้ด้วยระบบเครือญาติอย่างเหนียวแน่น คนในชุมชนส่วนใหญ่มีความเกี่ยวข้องเป็นเครือญาติกัน ดังนั้นระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวจึงก่อให้เกิดความผูกพันรักใคร่สามัคคีกันของคนในชุมชน ทำให้เกิดความร่วมมือของคนในชุมชนในระดับสูง อาจกล่าวได้ว่า บทบาทของทุนทางสังคมในมิติของระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติและระบบอาวุโสคือสิ่งที่ยึดโยงคนในชุมชนไว้ด้วยกัน ก่อให้เกิดความรักความสามัคคีของคนในชุมชน ในนำไปสู่ความร่วมมือร่วมใจในการทำกิจกรรมของชุมชน การจัดการปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นในชุมชนในทุกด้านนอกจากนี้ยังเป็นตัวกำหนดแนวทางในการ

ปฏิบัติต่อกัน กำหนดความสัมพันธ์ต่างๆของคนในชุมชน นำมาซึ่งการสร้างบรรทัดฐานต่างๆให้เกิดขึ้นในชุมชน ซึ่งส่งผลให้ชุมชนเกิดความสงบ มีการช่วยเหลือเกื้อกูล เกิดความร่วมมือร่วมใจในการทำกิจกรรมต่างของชุมชน

บทบาททุนทางสังคมที่มีต่อการพัฒนาชุมชน

บทบาททุนทางสังคมในการพัฒนาชุมชนบ้านปลาค้าวพบว่าทุนทางสังคมที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาชุมชน ได้แก่ ทุนทางสังคมในรูปแบบของทุนบุคคล ซึ่งประกอบด้วยสมาชิกในชุมชนและผู้นำชุมชน ทุนทางภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ซึ่งปัจจัยต่างๆเหล่านั้นอยู่บนพื้นฐานของความเอื้ออาทร ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีบทบาทในแกนกลางในการประสานความร่วมมือต่างๆในชุมชน ก่อให้เกิดความร่วมมือร่วมใจในการทำกิจกรรมต่างๆของชุมชน ความรักใคร่สามัคคีของคนในชุม สร้างบรรทัดฐานในการปฏิบัติตนของคนในชุมชน การสร้างกลุ่มเครือข่ายความร่วมมือต่างๆขึ้นในชุมชนชนที่ก่อให้เกิดเรียนรู้ร่วมกัน เพิ่มศักยภาพในการทำงานต่างๆ โดยเมื่อพิจารณาในภาพรวมพบว่าทุนทางสังคมส่งผลต่อการพัฒนาด้านสังคมและวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติของชุมชน ดังนี้

1. การพัฒนาด้านสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน

ทุนทางสังคมจึงมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาชุมชนบ้านปลาค้าว ส่งเสริมและพัฒนา ระบบภูมิคุ้มกันทางสังคม เป็นการทำให้ความเข้มแข็งของชุมชนจนสามารถแก้ไขปัญหาและปรับตัวอย่างเท่าทันการเปลี่ยนแปลง นอกจากนี้ยังสร้างความมั่นคงชุมชน บนพื้นฐานทรัพยากรที่มีอยู่ ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน เกิดความร่วมมือในการทำกิจกรรมต่างๆของชุมชน มีการสร้างผู้นำที่มีจริยธรรม เพื่อสร้างสังคมที่มีคุณธรรม ให้เกิดขึ้นเพื่อเป็นการรองรับการพัฒนาทางเศรษฐกิจ และการเมือง สร้างสุขภาวะที่ดี มีการส่งเสริมภูมิปัญญาของท้องถิ่น ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ให้คนในชุมชนสามารถคิด วิเคราะห์แก้ไขและพึ่งตนเองได้ อีกทั้งสามารถดำเนินการจัดสรรทรัพยากรของชุมชนร่วมกัน เพื่อนำทรัพยากรมาใช้อย่างเหมาะสมและเกิดประโยชน์สูงสุด โดยลดความเห็นแก่ตัว ยึดผลประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง นำพาสังคมไปสู่คุณภาพชีวิตที่ดี และสามารถหลุดพ้นจากวงจรความยากจน บนพื้นฐานความพอเพียงในวิถีชีวิตไทย ที่มีความสุขสงบ ร่มเย็นและช่วยการดำรงอัตลักษณ์ของท้องถิ่นได้อย่างยั่งยืน

2. การพัฒนาด้านเศรษฐกิจชุมชน

ชุมชนบ้านปลาข้าวได้มีการรวมกลุ่มต่างๆทั้งในลักษณะของกลุ่มอาชีพ กลุ่มวิสาหกิจชุมชน กลุ่มกองทุนต่างๆของชุมชนซึ่งเอื้อประโยชน์ในการสร้างรายได้ให้แก่ชุมชนเพิ่มเติม ทั้งเป็นกองทุนหมุนเวียนให้แก่คนในชุมชนด้วย ซึ่งถือเห็นการส่งเสริมให้คนในชุมชนพึ่งพาตนเอง รวมทั้งสร้างความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ มีตลาดรองรับผลิตภัณฑ์ และมีอำนาจในการต่อรองทางการตลาดที่เพิ่มขึ้นอันเนื่องจากการรวมกลุ่มของชาวบ้าน นอกจากนี้การนำความรู้ในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง การผลิตปุ๋ยชีวภาพ การรวมกลุ่มทางการเกษตรก็เป็นการเพิ่มความรู้ในการประกอบอาชีพของคนในชุมชน เป็นการรวมกลุ่มเพื่อสร้างประโยชน์ต่อการผลิตทางด้านเกษตรกรรมซึ่งเป็นอาชีพหลักของชุมชนทำให้สมาชิกสามารถลดต้นทุนการผลิต และเพิ่มรายได้จากการผลิตให้สูงขึ้น

ทุนทางสังคมในชุมชนบ้านปลาข้าวได้มีบทบาทในการขับเคลื่อนทางเศรษฐกิจอย่างมาก สร้างผลประโยชน์ให้แก่ชุมชนทั้งในแง่ของการสร้างรายได้และความมั่นคงต่อชุมชนจากการที่คนในชุมชนมีความสามารถภูมิปัญญาต่างๆที่มีอยู่ในชุมชนโดยทุนทางสังคมจะช่วยให้เครือข่ายองค์กรธุรกิจ คิดแก้ไขปัญหา สร้างนวัตกรรมใหม่ด้วยภูมิความรู้ของเครือข่ายซึ่งทำให้ธุรกิจเข้มแข็ง

3. การพัฒนาด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ

ชุมชนบ้านปลาข้าวมีองค์ประกอบภายในชุมชนที่บทบาทของทุนทางสังคมที่มีต่อการพัฒนาด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของชุมชนก็คือ การรวมกลุ่มเพื่อพัฒนาและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน เช่นกลุ่มพัฒนาและอนุรักษ์โคกป่าใหญ่ กลุ่มเยาวชนใส่ใจสิ่งแวดล้อม กลุ่มหมอดิน เป็นต้น ซึ่งการรวมกลุ่มดังกล่าวทำให้ชุมชนได้ตระหนักถึงผลกระทบและปัญหาอันเกิดจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างฟุ่มเฟือยมากขึ้น คนในชุมชนจึงเริ่มหันมาให้ความสำคัญกับการใช้ทรัพยากรทางธรรมชาติอย่างเหมาะสมมากขึ้น นอกจากนี้ได้มีการเชื่อมโยงทุนทางสังคมกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ด้วยการนำทุนทางวัฒนธรรม ซึ่งได้แก่ ภูมิปัญญา วัฒนธรรมท้องถิ่น และพิธีกรรมทางศาสนามากำหนดเป็นกิจกรรมเพื่อพัฒนาสิ่งแวดล้อม เช่น การบวชป่าซึ่งจัดทำขึ้นในป่าชุมชนโคกป่าใหญ่ ผลปรากฏว่าทำให้คนในชุมชนได้ตระหนักใน ความสำคัญของปลูกจิตสำนึกสาธารณะ ให้คนได้ตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายของชนิดพันธุ์ในระบบนิเวศ อีกทั้งได้เรียนรู้การใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับธรรมชาติโดยการพึ่งพาอาศัยกัน

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะจากผลการวิจัย

ทุนทางสังคมคือความสัมพันธ์อันดีที่แสดงออกเป็นรูปธรรมในจารีต ประเพณี วิถีชุมชน กฎระเบียบต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น สังคม และสืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน เกิดจากภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่อยากให้ลูกหลานอยู่ด้วยกันด้วยความสัมพันธ์อันดี ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เป็นพื้นฐานสำคัญเพื่อการอยู่แบบพอเพียง เกิดการพึ่งพาอาศัยกันและกัน เอื้ออาทรต่อกัน ไม่เอาเปรียบกัน การศึกษากระบวนการทุนทางสังคมทำให้เข้าใจถึงระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่เกิดจากองค์ประกอบทั้งภายในและภายนอกชุมชน และรูปธรรมการนำทุนทางสังคมมาใช้ในการพัฒนาจากผลการศึกษาผู้วิจัยได้มีข้อเสนอแนะเพื่อการนำทุนทางสังคมมาช่วยเสริมสร้างกระบวนการพัฒนาชุมชน ดังนี้

1. ร่วมกันสร้างสรรค์ ค่านิยมร่วมของชุมชน เพื่อให้สมาชิกในชุมชนถือปฏิบัติก่อให้เกิดเป็นบรรทัดฐานในการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข รวมทั้งสร้างสำนึกให้คนในชุมชนตระหนักถึงรากเหง้าที่แท้จริงของตนเอง ผ่านกิจกรรมต่างๆ การจัดงานส่งเสริมวัฒนธรรม ประเพณีต่างๆ ของชุมชน เพื่อให้คนในชุมชนเกิดความผูกพันกับชุมชนและเป็นพลังสำคัญในการพัฒนาหมู่บ้านต่อไป
2. ในการพัฒนาชุมชนให้ยั่งยืนนั้น ผู้นำชุมชนเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญมากในการขับเคลื่อนและบริหารจัดการชุมชน ดังนั้น ควรมีการสร้างทีมผู้นำในชุมชนให้มีความหลากหลาย สร้างผู้นำรุ่นใหม่ให้เกิดขึ้นในชุมชนเพื่อทดแทนผู้นำรุ่นเก่าและให้สามารถทำงานทดแทนกันได้ เพื่อให้เกิดความต่อเนื่องในการขับเคลื่อนการพัฒนาและการบริหารจัดการชุมชน และในการคัดเลือกผู้นำควรกำหนดคุณสมบัติในเรื่องความเสียสละ และมีความรู้ความสามารถในการบริหารจัดการ เป็นบุคคลที่คนในชุมชนไว้วางใจให้เกิดความร่วมมือในการทำกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน
3. กระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชน ถือเป็นจุดเริ่มต้นในการรื้อฟื้นทุนทางสังคมเข้ามาใช้ประโยชน์ในชุมชน ทำให้คนในชุมชนสามารถปรับตัว เนื่องจากดังนั้นควรมีการจัดกิจกรรมชุมชนที่ทำให้สมาชิกในชุมชนได้ร่วมในกระบวนการคิดทบทวน ระบุปัญหา และหาหนทางแก้ปัญหาาร่วมกัน

4. ชุมชนควรส่งเสริมและสนับสนุนการรวมกลุ่มสร้างเครือข่ายเพื่อให้สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดสรรในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืนทั้งปลูกจิตสำนึกของคนในชุมชนให้หวงแหนและเห็นคุณค่าทรัพยากรท้องถิ่น

5. การส่งเสริมให้ชุมชน องค์กรชุมชนในพื้นที่ที่มีส่วนร่วมในการระดมความคิด การเสนอปัญหา ร่วมกันวิเคราะห์สาเหตุ และจัดการปัญหาของชุมชนร่วมกัน

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. เนื่องจากการศึกษาประเด็นเรื่องการพัฒนาชุมชนเป็นประเด็นที่ค่อนข้างกว้างทำให้มีความยากในการเก็บประเด็นข้อมูลให้ครบถ้วน และการวิเคราะห์ข้อมูลในครอบคลุมทุกประเด็น ดังนั้นควรมีการศึกษาเจาะลึกบทบาทของทุนทางสังคมในประเด็นย่อยๆ ไม่ว่าจะเป็นบทบาททุนทางสังคมที่มีต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน ทุนทางสังคมที่มีต่อการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรมชุมชน และประเด็นบทบาททุนทางสังคมที่มีต่อการบริหารจัดการชุมชนทั้งนี้วิเคราะห์ให้เห็นรูปธรรมของการนำทุนทางสังคมมาใช้ในการพัฒนาแต่ละด้านได้ลึกซึ้งมากขึ้น

2. การศึกษาเป็นวิจัยในครั้งต่อไป ควรนำการใช้การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อให้ชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาชุมชนร่วมกัน โดยเฉพาะการหาโจทย์วิจัยร่วมกันเพื่อนำไปสู่การพัฒนาองค์ความรู้ในเชิงกว้าง และเชิงลึกตามความต้องการของชุมชน

3. จากการศึกษาพบว่าชุมชนบ้านปลาข้าวป้างวิจัยในด้านผู้นำมีบทบาทสำคัญอย่างมากในการขับเคลื่อนชุมชน ดังนั้นจึงเป็นที่น่าสนใจที่จะศึกษาในประเด็นบทบาทการบริหารจัดการชุมชนของผู้นำชุมชนในชุมชนบ้านปลาข้าวป้างซึ่งจะสะท้อนให้เห็นถึงภาวะผู้นำ และลักษณะของผู้นำที่ก่อประโยชน์ให้แก่ชุมชน เพื่อเป็นช่วยส่งเสริมในการสร้างผู้นำใหม่เพื่อพัฒนาชุมชนต่อไป

4. ควรมีการศึกษาในประเด็นเครือข่ายทางสังคมในชุมชนบ้านปลาข้าวป้างที่ช่วยส่งเสริมการพัฒนาชุมชน การวิเคราะห์เครือข่ายที่มีในชุมชนเพื่อเห็นความสัมพันธ์หรือความเชื่อมโยงต่างๆของผู้กระทำทางสังคมทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นบุคคล กลุ่ม หรือองค์กร ศึกษากระบวนการที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและระหว่างกลุ่ม เน้นถึงกระบวนการปรับตัวและความสามารถในการปรับตัวของคนในชุมชนที่นำไปสู่การพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน

เอกสารและสิ่งอ้างอิง

กนกรัตน์ กิตติวิวัฒน์. 2543. การจัดการทุนทางสังคมในชุมชนเมือง: ศึกษากรณีเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์บางซื่อพัฒนา. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขารัฐศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

กนกวรรณ จินานุวัฒนา. 2546. กระบวนการทุนทางสังคมในการดำเนินงานธุรกิจชุมชน: ศึกษาเฉพาะกรณี กลุ่มแม่บ้าน เกษตรกรชาวสวนคลองกระเจง ตำบลคลองกระเจง อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดสุโขทัย. วิทยานิพนธ์พาณิชยศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพาณิชยศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. 2548. ทุนทางสังคม ฉบับประชาชน. พิมพ์ครั้งที่ 1, กรุงเทพมหานคร: บริษัท 21 เซ็นจูรีจำกัด.

ไกรวุฒิ วัฒนสิน. 2549. ทุนทางสังคมกับการป้องกันอาชญากรรม. วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาการบริหารสังคม, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. 2550. แผนที่จังหวัดอำนาจเจริญ(Online).
<http://forums.panteethai.com/a/index.php?topic=1284.0>, 14 มีนาคม 2553.

คำ มุทาพร. 2553. สัมภาษณ์, 25 มีนาคม 2553.

จรัสศรี บ่อแก้ว. 2553. สัมภาษณ์, 17 มีนาคม 2553.

จรรยา มณีสาข. 2553. สัมภาษณ์, 20 มีนาคม 2553.

จอย(นามสมมติ). 2553. สัมภาษณ์, 2 เมษายน 2553.

จุติเทพ ยาสุมทร. 2531. ทุนทางสังคมในชุมชนชนบทภาคเหนือ. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการศึกษานอกระบบ, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2535. **สังคมและวัฒนธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2537. **รายงานการวิจัยเรื่องวัฒนธรรมกับศักยภาพชุมชน**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิ
หมู่บ้านสถาบันพัฒนาชนบท.

เจลิยว ฤกษ์จุฬิมล. 2542. “การเปลี่ยนแปลงทางสังคม”. **มนุษย์กับสังคม**. โครงการบูรณาการ
หมวดศึกษาทั่วไป: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

เจลิยว บุรีภักดี และคณะ. 2545ก. **ชุดวิชาการวิจัยชุมชน**. กรุงเทพมหานคร: เอส.อาร์.พรีนติ้ง แมส
โปรดักส์.

_____. 2545ข. **ชุดวิชาการวิจัยชุมชน**. กรุงเทพมหานคร: เอส.อาร์.พรีนติ้ง แมสโปรดักส์. อ้าง
ถึง Olsen, Marvin E. 1978. **The Process of Social Organization : Power in Social
System**. New York: Ritzer George.

ณัฐกานต์ จิตรวัฒนา. 2546. **พัฒนาการลงทุนทางสังคมของกลุ่มทอผ้าย้อมสีธรรมชาติ บ้านโป่งคำ
ตำบลคู่งษ์ อำเภอลำดวน จังหวัดน่าน**. วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหา
บัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาชุมชน, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ดำรง อินบุตร. 2553. **สัมภาษณ์**, 5 เมษายน 2553.

ณัฐพงศ์ จิตรนิรัตน์. 2544. **ชุมชนศึกษา: การศึกษาชุมชนในยุคหลังสมัยใหม่**. สงขลา: โครงการ
ผลิตเอกสารและตำรา มหาวิทยาลัยทักษิณ.

ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ. 2542. **ธุรกิจชุมชน: เส้นทางที่เป็นไปได้**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงาน
กองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ถาวร คำพิระ. 2547. การเปลี่ยนแปลงและกระบวนการปรับตัวทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา, สถาบันราชภัฏเลย.

ทวีรัตน์ มีทองแสน. 2553. สัมภาษณ์, 22 มีนาคม 2553.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2541. วัฒนธรรมความจน. กรุงเทพมหานคร: แพรว.

นิรนาม. 2541. ประชาสังคม-ทุนทางสังคม (Online). <http://www.thaitopic.net/data/views.php?recordID=25>, 15 ก.ค. 2551.

บรรเลง ทองแล. 2553. สัมภาษณ์, 1 พฤษภาคม 2553.

บัวนวม สายเหลา. 2553. สัมภาษณ์, 27 กุมภาพันธ์ 2553.

บัวบาน พร้อมสุข. 2553. สัมภาษณ์, 19 เมษายน 2553.

บัวศรี ต้นเกตุ. 2553. สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2553.

บุญ อินหงษา. 2553. สัมภาษณ์, 9 เมษายน 2553.

บุญมา พงษ์โหมด. 2525. เอกสารประกอบการสอนวิชา การพัฒนาชุมชน. ฉะเชิงเทรา: วิทยาลัยครู ฉะเชิงเทรา. (อัดสำเนา).

บุญยฤทธิ์ แฉงรักษา. 2544. ทุนของชุมชนในการพัฒนาประชาคมตำบลห้วยถนน อำเภอพนัส นิคมจังหวัดชลบุรี. ปัญหาพิเศษรัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารทั่วไป, มหาวิทยาลัยบูรพา.

บุญแวง เอกศรี. 2553. สัมภาษณ์, 20 เมษายน 2553.

- เบญจา ยอดดำเนิน- แอ๊ดติก และ กาญจนา ตั้งชลทิพย์. 2552. การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ: การจัดการข้อมูล การตีความ และการหาความหมาย. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากร และสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ใบ สีสุวรรณ. 2553. สัมภาษณ์, 29 มีนาคม 2553.
- ประพาส ทองเพ็ญ. 2553. สัมภาษณ์, 24 เมษายน 2553.
- ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ. 2543. กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ประเวศ วะสี. 2533. การสร้างสรรค์ภูมิปัญญาไทยเพื่อการพัฒนาในภูมิปัญญาชาวบ้าน. เอกสาร การสัมมนาทางวิชาการ เนื่องในงานมหกรรมวัฒนธรรมพื้นบ้านไทย 33 ณ จังหวัด นครราชสีมา. กรุงเทพฯ ๑: สำนักคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- ประเสริฐ ปรีธทอง. 2553. สัมภาษณ์, 26 กุมภาพันธ์ 2553.
- ประเวศ วะสี. 2541. ยุทธศาสตร์ชาติเพื่อความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ สังคม และศีลธรรม. กรุงเทพมหานคร: หมอชาวบ้าน.
- _____. 2542. เศรษฐกิจชุมชนทางเลือกเพื่อทางรอดสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร: บริษัท อัมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง.
- ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ. 2547. วาทกรรมทุนทางสังคม: กระบวนการสร้างแนวคิดและปฏิบัติการใน บริบทการพัฒนาของไทย (พ.ศ. 2540 - 2546). วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์. 2521. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

พระครูโพธิชัย สาระวิมล. 2553. สัมภาษณ์, 25 เมษายน 2553.

พัฒน์ สุจ้านงค์. 2524. การพัฒนาชนบทแบบผสมผสานสำหรับประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช.

พระมหารัตนพล ก้านเพชร (รัตนพล). 2547. บทบาทพระสงฆ์ต่อการสร้างชุมชนเข้มแข็ง: ศึกษาเฉพาะกรณีพระสงฆ์กลุ่มสหธรรมเพื่อการพัฒนาในจังหวัดสุรินทร์. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยศึกษา, มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี.

พิศมัย รัตนโรจน์สกุล. 2545. ทนชุมชน: เจาะใจในการดำรงอยู่ของชุมชนในระบบทุนนิยม. วิทยานิพนธ์การศึกษาดุษฎีบัณฑิตสาขาพัฒนศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม. 2542. ชุมชนเข้มแข็ง ทนทางสังคมของไทย. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนเพื่อสังคมและธนาคารออมสิน.

มवल บุญหาญ. 2553. สัมภาษณ์, 31 มีนาคม 2553.

ยุกติ มุกดาวิจิตร. 2538. การก่อตัวของกระแสวัฒนธรรมชุมชนในสังคมไทย พ.ศ.2520-2537. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ระวี ไสมรักษ์. 2553. สัมภาษณ์, 27 มีนาคม 2553.

รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. 2538. สังคมเศรษฐกิจไทยในทศวรรษ 2550: ยุทธศาสตร์การพัฒนาในกระแสโลกาภิวัตน์. กรุงเทพฯ: คบไฟ.

ลี โพธารินทร์. 2553. สัมภาษณ์, 30 เมษายน 2553.

เลิศ มูลจินดา. 2553. สัมภาษณ์, 31 มีนาคม 2553.

วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์ และคณะ. 2546. การศึกษาทุนทางสังคมในฐานะปัจจัยการผลิตของเศรษฐกิจชุมชน. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์. 2548ก. **ทุนทางสังคม**. กรุงเทพมหานคร: โครงการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.).

วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์. 2548ข. **ทุนทางสังคม**. กรุงเทพมหานคร: โครงการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข(สรส.). อ้างถึง Coleman, J. 1988. "Social Capital in the creation of Human Capital." **American Journal of Sociology**: 95-120.

_____. 2548ค. **ทุนทางสังคม**. กรุงเทพมหานคร: โครงการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.). อ้างถึง Bain, K. and Hicks, N. 1998. **Build Social Capital and Reaching out to Excluded Groups: The Challenge of Partnership**. Paper Presented at CELAM Meeting on The Struggle Against Poverty Towards The Turn of The Millennium. Washington DC.

_____. 2548ง. **ทุนทางสังคม**. กรุงเทพมหานคร: โครงการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข(สรส.). อ้างถึง Putnam, R. Bowling Alone. 2000. **The Collapse and Revival of American Community**. Newyork, Simon Schuster.

_____. 2548จ. **ทุนทางสังคม**. กรุงเทพมหานคร: โครงการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข(สรส.). อ้างถึง Putnam, R. 1993. "Social Capital and Public Life". **American Peocpect** 13: 35-42.

วิรัช คลายนาทร. 2530. **สังคมวิทยา**. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช.

วิทยากร เชียงกุล. 2527. **การพัฒนาเศรษฐกิจสังคมไทย : บทวิเคราะห์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ฉบับแรก.

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ. ม.ป.ป. **ความหมายของการพัฒนา คำที่มีความหมาย โกลเคียง และแนวคิดพื้นฐานของการพัฒนา**(Online). <http://www.wiruch.com/articles%20for%20article/article%20meaning%20and%20basic%20concept%20of%20dev.pdf>, 5 กุมภาพันธ์ 2554.

ศูนย์สารสนเทศเพื่อการพัฒนาชุมชน. 2552. ประวัติความเป็นมาของบ้านปลาข้าว (Online).

<http://plarkaww.moobanthai.com/about-us/>, 14 มิถุนา 2552.

สนิท สมัครการ. 2542. การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาการของสังคม.

พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

สมร มุทาพร. 2553. สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2553.

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. 2536. สังคมไทยแนวทางวิจัยและพัฒนา. กรุงเทพฯ. แพร่พิทยา.

สมศิริ โพธารินทร์. 2553. สัมภาษณ์, 6 มีนาคม 2553.

สังวาล บุญเคส้า. 2553. สัมภาษณ์, 4 มีนาคม 2553.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. 2526. การพัฒนาชุมชน. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. 2543. ทฤษฎีและกลยุทธ์การพัฒนาสังคม. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สาย แสนสุข. 2553. สัมภาษณ์, 5 เมษายน 2553.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2551ก. แผนพัฒนาเศรษฐกิจ

และสังคมแห่งชาติ (Online). <http://www.nesdb.go.th/Default.aspx?tabid=62>, 20 ก.ค. 2551.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2551ข. เอกสารประกอบการ

สัมมนาระดมความคิดเห็นระดับภาคเรื่อง แนวคิดและยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศใน
ระยะแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10.

สำนักมาตรฐานการศึกษา สำนักงานสภาสถาบันราชภัฏ กระทรวงศึกษาธิการ. 2545. ชุดวิชาการ

จัดการธุรกิจชุมชน. กรุงเทพฯ: ศรีสยามพรี้นท์แอนด์แพคเกจ.

สินัด ตีรวรรณไชย. 2549. **ทุนทางสังคม: ความหมายและความสำคัญ**(Online).

<http://www.prachatai.com/journal/2005/01/2262>, 21 ก.ค.2551.

สุจิตตรา โพธารินทร์ . 2553. **สัมภาษณ์**, 9 มีนาคม 2553.

สุชาดา วิลานันท์. 2549. **กระบวนการทุนทางสังคมในโครงการหมู่บ้านน่าอยู่ กรณีศึกษาบ้านเกาะกลาง ตำบลบางนมโค อำเภอสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา**. วิทยานิพนธ์พัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต สาขาพัฒนาชุมชน, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สุปัญญา มณเฑียร. 2553. **สัมภาษณ์**, 24 มีนาคม 2553.

สุภางค์ จันทวานิช. 2540. **การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ**. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุริชัย หวันแก้ว. 2540. **สังคมและวัฒนธรรม**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุวรรณ อินหงา. 2553. **สัมภาษณ์**, 8 มีนาคม 2553.

เสรี พงศ์พิศ. 2536. **ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิปัญญาและมูลนิธิหมู่บ้าน.

_____. 2551. **ทุนทางสังคม (อีก)** (Online). [http://www.phongphit.com/index.php?](http://www.phongphit.com/index.php?option=com_content&task=view&id=176&Itemid=62)

[option=com_content&task=view&id=176&Itemid=62](http://www.phongphit.com/index.php?option=com_content&task=view&id=176&Itemid=62), 20 ก.ค. 2551.

เสลา อินบุตร. 2553. **สัมภาษณ์**, 2 มีนาคม 2553.

ไส ลาภสาร. 2553. **สัมภาษณ์**, 3 มีนาคม 2553.

หนูน โพธารินทร์. 2553. **สัมภาษณ์**, 27 เมษายน 2553.

หนูกรณ์ โทบุคดี. 2553. สัมภาษณ์, 7 เมษายน 2553.

หนูจร สีทาวัน. 2553. สัมภาษณ์, 10 เมษายน 2553.

เหรียญชัย โพธารินทร์. 2553. สัมภาษณ์, 22 เมษายน 2553.

เหลา บุญเคลา. 2553. สัมภาษณ์, 28 มีนาคม 2553.

อนุชาติ พวงสำลี และ อรทัย อาจอ่ำ. 2541. การพัฒนาเครื่องวัดคุณภาพชีวิตและสังคมไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

อนุก นาเคบุตร. 2545. ทูทางสังคมและประชาสังคมในเมืองไทย. กรุงเทพมหานคร: บริษัท 21 เซ็นจูรี.

อมร รักษาสัตย์ และ ชัดติยา กรรณสูต. 2515. ทฤษฎีและแนวความคิดในการพัฒนาประเทศ. กรุงเทพมหานคร : ชุมชนสหกรณ์การขายและการซื้อแห่งประเทศไทย.

อมรา พงศาพิชญ์. 2543. “ทุนทางสังคมในภาวะวิกฤตเศรษฐกิจในสังคมไทย”. วารสารวิจัยสังคม: 23.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. 2536. ศักยภาพชุมชน และการพัฒนา: กรอบความคิด และแนวทางการวิจัยด้านการพัฒนาสังคม. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

_____. 2544. วิธีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน: พลวัตและศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

อำภา จันทราภาศ. 2543. ทุนทางสังคมที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการสอนสังคมศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อุทัย บางเหลือ. 2553. สัมภาษณ์, 25 มีนาคม 2553.

Ankie M.M.Hoogvelt. 1977. **The Sociology of Developing Societies**. London: The Macmillan Press.

Alejandro Portes. 1998. **Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology**(Online). <http://www.soc.washington.edu/users/matsueda/Portes.pdf>.
September 14, 2009.

Bourdieu, Pierre. 1993. **The Forms of Capital in Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education** (Online). www.vietstudies.org/Bourdieu_capital.htm, August 14, 2009.

Charles P. Kindleberger. 1965. **Economic development**. New York : McGraw-Hill.

John D. and Catherine T. MacArthur. 2000. **Social Capital** (Online). <http://www.macses.ucsf.edu/Research/Social%20Environment/notebook/stress%20survey.htm>, August 14, 2009.

Nan Lin. 2001. **Social Capital: A Theory of Social Structure and Action**. Cambridge: Cambridge UP.

Putnam, R. 1993. "The Prosperous Community-Social Capital and Public Life". **American Prospect** 12: 35-42.

World Bank. 1999. **Social Capital, Household Welfare and Poverty in Indonesia** (Online). http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=569207, August 14, 2009.

World Bank. 2004. **Measuring Social Capital: An Integrated Questionnaire** (Online). <http://www.google.com/books?hl=th&lr=&id=-xeaH2Qgn7kC&oi=fnd&pg=PA1&dq=Measuring+Social+Capital:+An+Integrated+Questionnaire&ots=z2oHNJGWrr&sig=jsBBXmSItrDHJ8HqxiVE98aha4#v=onepage&q=&f=false>, August 14, 2009

ภาคผนวก ก
แนวคำถามผู้นำชุมชนบ้านปลาค้าว
เรื่อง บทบาททุนทางสังคมต่อการพัฒนาชุมชนบ้านปลาค้าว

แนวคำถามผู้นำชุมชนบ้านปลาค้าว

เรื่อง บทบาททางสังคมต่อการพัฒนาชุมชนบ้านปลาค้าว

ส่วนที่ 1 แนวคำถามเกี่ยวกับข้อมูลส่วนตัวของผู้ให้สัมภาษณ์

- ชื่อ นามสกุล ที่อยู่ อายุ ระดับการศึกษา จำนวนสมาชิกในครอบครัว ระดับการศึกษาของคนในครอบครัว สถานภาพทางสังคม
- ภูมิลำเนา เป็นคนในพื้นที่หรือย้ายมา ย้ายมาจากไหน เมื่อไหร่ ทำไมย้ายเข้ามา
- การประกอบอาชีพตั้งแต่แรกเริ่มจนถึงปัจจุบัน มีการเปลี่ยนแปลงหรือไม่ ทำไม
- จำนวนถือครองที่ดินกี่ไร่ ไร่ประโยชน์อะไรบ้าง
- อาชีพหลักคืออะไร รายได้ประมาณเท่าไร

ส่วนที่ 2 แนวคำถามเกี่ยวกับข้อมูลพื้นฐานและการพัฒนาการของชุมชน

- พัฒนาการของชุมชน (ยุคเริ่มต้น/ยุคเปลี่ยนแปลง/ยุคปัจจุบัน)

○ ยุคเริ่มต้น

- ประวัติการก่อตั้งหมู่บ้านก่อตั้งได้อย่างไร เริ่มปีไหน ใครเป็นคนเข้ามา กลุ่มแรก แยกตัวจากที่ไหนหรือตั้งขึ้นใหม่ทำไมเรียกว่าบ้านปลาค้าว ใครเป็นผู้นำและมีบทบาทสำคัญในการก่อตั้งชุมชน และการบริหารชุมชนในยุคแรก
- ชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นเชื้อสายอะไร อพยพมาจากไหน
- ตระกูลเก่าแก่ของชุมชนมีหรือไม่ ตระกูลไหนบ้าง
- ในอดีตในชุมชนเป็นอย่างไร การประกอบอาชีพ ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ความเชื่อค่านิยมมีอะไรบ้าง ลักษณะสังคมเศรษฐกิจเป็นอย่างไร ลักษณะชุมชน สภาพแวดล้อมทางกายภาพเป็นอย่างไร ลักษณะทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างไร การคมนาคมติดต่อกับภายนอกชุมชนอย่างไร มีประชากรแรกเริ่มเท่าไร

○ ยุคเปลี่ยนแปลง

- จุดเปลี่ยนของชุมชนเกิดขึ้นเมื่อไหร่ มีเหตุการณ์สำคัญหรืออะไรที่เข้ามากระทบทำให้มีการเปลี่ยนแปลงเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงแล้วเกิดผลกระทบอะไรขึ้นในชุมชน(สภาพเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและทรัพยากรทาง

ธรรมชาติเปลี่ยนหรือไม่อย่างไร มีอะไรที่เข้ามาใหม่ อะไรที่สูญหายไป)
ชุมชนมีการจัดการและปรับตัวอย่างไร ใครเป็นผู้นำในการจัดการ
แก้ปัญหาหานั้น)

- ภายหลังการเปลี่ยนแปลงเกิดอะไรขึ้นในชุมชน

O ยุคปัจจุบัน (แตกต่างจากอดีตหรือไม่อย่างไร)

- ลักษณะทางกายภาพปัจจุบันเป็นอย่างไร
 - ที่ตั้ง อาณาเขต การคมนาคม (พื้นที่เท่าไร อาณาเขตติดกับพื้นที่ไหน เส้นทางคมนาคมเป็นอย่างไร สภาพภูมิอากาศ)
 - ลักษณะการตั้งบ้านเรือนเป็นอย่างไร
- ลักษณะประชากร(จำนวนเท่าไร เชื้อสายอะไร ส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านดั้งเดิม หรือย้ายมาจากที่อื่น)
- ระบบสาธารณูปโภค
- การประกอบอาชีพ(มีการประกอบอาชีพอะไรบ้าง อะไรเป็นอาชีพหลัก อาชีพเสริม)
- การนับถือศาสนา
- เขตการปกครอง แบ่งเป็นกี่หมู่
- ผู้นำชุมชนมีใครบ้าง(ทั้งทางการและไม่เป็นทางการ)
- ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเป็นอย่างไร
- วัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น
- ขนบธรรมเนียมประเพณี
- ความเชื่อค่านิยม
- องค์กรสถาบันที่มีอยู่ในชุมชน
 - กลุ่มกิจกรรม/กลุ่มอาชีพ
 - สถาบันการศึกษา
 - สถาบันทางศาสนา
 - หน่วยงานราชการหรือเอกชนอื่นๆที่ตั้งอยู่ในพื้นที่

ส่วนที่ 3 แนวคำถามเกี่ยวกับระบบคิดและการปฏิบัติของคนในชุมชน

- ความสัมพันธ์ในครอบครัวเป็นอย่างไร มีการดูแลช่วยเหลือกันและกันอย่างไร

- ความสัมพันธ์กับคนในชุมชนเป็นอย่างไร
- คิดว่าระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน การช่วยเหลือเกื้อกูลของคนในชุมชนในปัจจุบันเป็นอย่างไร เหมือนหรือแตกต่างจากอดีตอย่างไรบ้าง และส่งผลในการพัฒนาหรือการทำกิจกรรมของคนอย่างไร
- ปัจจุบันชุมชนมีการจัดการหรือจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมวัฒนธรรม ประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างไรบ้าง คิดว่าการดำเนินการดังกล่าวเกิดผลดีหรือผลเสียต่อชุมชนอย่างไร
- ตนเองและครอบครัวมีส่วนร่วมหรือการสนับสนุนในการทำกิจกรรมต่างๆของชุมชนมากน้อยเพียงใด อย่างไรบ้าง
- การสนับสนุนการเรียนรู้และการศึกษาของบุตร มีความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องการศึกษาอย่างไร คิดเห็นยังงัยกับสถาบันการศึกษา ครูอาจารย์ในชุมชน
- ความคิดเห็นและความยึดมั่นต่อสถาบันทางศาสนา การปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนาในปัจจุบันเป็นอย่างไร คิดว่าคนในชุมชนให้ความสำคัญและความร่วมมือในการทำกิจกรรมทางศาสนาเป็นอย่างไร แตกต่างจากอดีตหรือไม่ อย่างไร คิดว่าเพราะเหตุใด
- ท่านเปิดโอกาสให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมและตรวจสอบการบริหารจัดการชุมชนมากน้อยเพียงใด
- ความร่วมมือของคนในชุมชนในการทำกิจกรรมสาธารณะของชุมชนมากน้อยเพียงใด
- คนในชุมชนมีความขัดแย้งกันหรือไม่อย่างไร
- ชุมชนมีการจัดอบรม หรือมีกิจกรรมที่ส่งเสริมความรู้ ส่งเสริมการประกอบอาชีพ ภูมิปัญญาของคนในชุมชนหรือไม่ อย่างไร ท่านเคยเข้าร่วมหรือไม่เพราะอะไร
- ในการบริหารงานของท่าน มีการติดต่อประสานงานหรือให้ความร่วมมือร่วมมือกับผู้นำอื่นๆชุมชนอื่นหรือหน่วยงานอื่นๆทั้งภายในและภายนอกชุมชนหรือไม่ อย่างไร

ส่วนที่ 3 แนวคำถามเกี่ยวกับบทบาททางสังคมต่อการพัฒนาชุมชน

- ท่านคิดว่าปัจจัยใดบ้างที่ช่วยส่งเสริม หรือสนับสนุนการพัฒนาชุมชนของท่านอย่างไร
 - ภูมิปัญญา ความเชื่อ ค่านิยม
 - ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน การช่วยเหลือซึ่งกันและกันของคนในชุมชน
 - กิจกรรมและความร่วมมือของคนในชุมชน
 - กลุ่ม/สถาบัน/องค์กร/เครือข่ายในชุมชน
 - กลุ่มอาชีพ/กลุ่มกิจกรรม

- วัด
- สถาบันการศึกษา
- เครือข่าย

O ผู้นำ อำนาจหน้าที่ การบริหารงาน

- ท่านคิดว่าปัจจัยใดที่เป็นปัญหาหรือเป็นอุปสรรคในการพัฒนาชุมชนในปัจจุบัน
อย่างไร
- ต้องการให้ชุมชนเป็นไปในทิศทางใด และคิดว่าควรจะได้รับความร่วมมือจากใคร
หรือหน่วยงานใดบ้าง

ภาคผนวก ข

แนวคำถามสัมภาษณ์ผู้นำกลุ่มกิจกรรม/องค์กรในชุมชนบ้านปลาข้าว
เรื่อง บทบาททุนทางสังคมต่อการพัฒนาชุมชนบ้านปลาข้าว

แนวคำถามสัมภาษณ์ผู้นำกลุ่มกิจกรรม/องค์กรในชุมชนบ้านปลาข้าว
เรื่อง บทบาททุนทางสังคมต่อการพัฒนาชุมชนบ้านปลาข้าว

ส่วนที่ 1 แนวคำถามเกี่ยวกับข้อมูลส่วนตัวของผู้ให้สัมภาษณ์

- ชื่อ นามสกุล
- ภูมิลำเนา เป็นคนในพื้นที่หรือย้ายมา
- สถานภาพทางสังคม
- อาชีพ

ส่วนที่ 2 แนวคำถามเกี่ยวกับกลุ่มกิจกรรม

- การก่อตั้งกลุ่มเมื่อไหร่ ใครเป็นผู้ริเริ่ม
- แนวคิดในการตั้งกลุ่ม
- กระบวนการในการตั้งกลุ่ม
- เป้าหมายในการก่อตั้งกลุ่ม
- โครงสร้างการบริหาร จำนวนสมาชิกแรกเริ่ม จนถึงปัจจุบัน
- เงื่อนไขในการเข้ามาเป็นสมาชิก
- ลักษณะการบริหาร การดำเนินงาน กฎกติกา
- การร่วมมือทำกิจกรรมของสมาชิกในกลุ่มเป็นอย่างไร ให้ความร่วมมือหรือไม่ มากน้อยเพียงใด
- ท่านเปิดโอกาสให้สมาชิกในกลุ่มแสดงความคิดเห็น หรือตัดสินใจในการบริหารจัดการแก้ปัญหาของกลุ่มหรือไม่ โดยวิธีใด
- ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มกับชุมชน กลุ่มให้อะไรแก่ชุมชนบ้าง หรือสนับสนุนส่งเสริมการทำกิจกรรมต่างๆของชุมชนอย่างไร และชุมชนมีส่วนช่วยสนับสนุนส่งเสริมกิจกรรม การทำงานของกลุ่มอย่างไร
- ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มกับกลุ่มอื่นภายในชุมชน มีการร่วมมือกับกลุ่มอื่นหรือไม่ อย่างไรบ้าง
- กลุ่มของท่านมีการประสานงานหรือได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานใดบ้างทั้งภายในและภายนอกชุมชน
- ปัญหาอุปสรรคในการดำเนินงานของกลุ่มมีอะไรบ้าง จัดการได้หรือไม่ อย่างไร
- แนวทางในการดำเนินงานของกลุ่มต่อไปเป็นอย่างไร คิดว่ามีสิ่งใดที่ต้องการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงและต้องการให้ใครหรือหน่วยงานใดมาสนับสนุน

ส่วนที่ 3 แนวคำถามเกี่ยวกับบทบาททางสังคมต่อการพัฒนาชุมชน

- ท่านคิดว่าปัจจัยใดบ้างที่ช่วยส่งเสริม หรือสนับสนุนการพัฒนาชุมชนบ้านปลาข้าว
อย่างไร
 - ☐ ภูมิปัญญา ความเชื่อ ค่านิยม
 - ☐ ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน การช่วยเหลือซึ่งกันและกันของคนในชุมชน
 - ☐ กิจกรรมและความร่วมมือของคนในชุมชน
 - ☐ กลุ่ม/สถาบัน/องค์กร/เครือข่ายในชุมชน
 - กลุ่มอาชีพ/กลุ่มกิจกรรม
 - วัด
 - สถานการศึกษา
 - เครือข่าย
 - ☐ ผู้นำ อำนาจหน้าที่ การบริหารงาน
- ท่านคิดว่าปัจจัยใดที่เป็นปัญหาหรือเป็นอุปสรรคในการพัฒนาชุมชนในปัจจุบัน
อย่างไร
- ต้องการให้ชุมชนบ้านปลาข้าวเป็นไปในทิศทางใด และคิดว่าควรจะได้รับ
ความร่วมมือจากใคร หรือหน่วยงานใดบ้าง

ภาคผนวก ค

แนวคำถามผู้อาวุโสและชาวบ้านชุมชนบ้านปลาข้าว
เรื่อง บทบาททุนทางสังคมต่อการพัฒนาชุมชนบ้านปลาข้าว

แนวคำถามผู้อาวุโสและชาวบ้านชุมชนบ้านปลาข้าว
เรื่อง บทบาททุนทางสังคมต่อการพัฒนาชุมชนบ้านปลาข้าว

ส่วนที่ 1 แนวคำถามเกี่ยวกับข้อมูลส่วนตัวของผู้ให้สัมภาษณ์

- ชื่อ นามสกุล ที่อยู่ อายุ ระดับการศึกษา จำนวนสมาชิกในครอบครัว ระดับการศึกษาของคนในครอบครัว สถานภาพทางสังคม
- ภูมิสำเนา เป็นคนในพื้นที่หรือย้ายมา ย้ายมาจากไหน เมื่อไหร่ ทำไมย้ายเข้ามา
- การประกอบอาชีพตั้งแต่แรกเริ่มจนถึงปัจจุบัน มีการเปลี่ยนแปลงหรือไม่ ทำไม
- จำนวนถือครองที่ดินกี่ไร่ ไร่ประโยชน์อะไรบ้าง
- อาชีพหลักคืออะไร รายได้ประมาณเท่าไร

ส่วนที่ 2 แนวคำถามเกี่ยวกับข้อมูลพื้นฐานและการพัฒนาของชุมชน

- พัฒนาการของชุมชน (ยุคเริ่มต้น/ยุคเปลี่ยนแปลง/ยุคปัจจุบัน)

○ ยุคเริ่มต้น

- ประวัติการก่อตั้งหมู่บ้านก่อตั้งได้อย่างไร เริ่มปีไหน ใครเป็นคนเข้ามา กลุ่มแรก แยกตัวจากที่ไหนหรือตั้งขึ้นใหม่ทำไมเรียกว่าบ้านปลาข้าว ใครเป็นผู้นำและมีบทบาทสำคัญในการก่อตั้งชุมชน และการบริหารชุมชนในยุคแรก
- ชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นเชื้อสายอะไร อพยพมาจากไหน
- ตระกูลเก่าแก่ของชุมชนมีหรือไม่ ตระกูลไหนบ้าง
- ในอดีตในชุมชนเป็นอย่างไร การประกอบอาชีพ ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ความเชื่อค่านิยมมีอะไรบ้าง ลักษณะสังคมเศรษฐกิจเป็นอย่างไร ลักษณะชุมชน สภาพแวดล้อมทางกายภาพเป็นอย่างไร ลักษณะทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างไร การคมนาคมติดต่อกับภายนอกชุมชนอย่างไร มีประชากรแรกเริ่มเท่าไร

○ ยุคเปลี่ยนแปลง

- จุดเปลี่ยนของชุมชนเกิดขึ้นเมื่อไหร่ มีเหตุการณ์สำคัญหรืออะไรที่เข้ามากระทบทำให้มีการเปลี่ยนแปลงเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงแล้วเกิดผลกระทบอะไรขึ้นในชุมชน(สภาพเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและทรัพยากรทาง

ธรรมชาติเปลี่ยนหรือไม่อย่างไร มีอะไรที่เข้ามาใหม่ อะไรที่สูญหายไป)
ชุมชนมีการจัดการและปรับตัวอย่างไร ใครเป็นผู้นำในการจัดการ
แก้ปัญหาหานั้น)

- ภายหลังการเปลี่ยนแปลงเกิดอะไรขึ้นในชุมชน

O ยุคปัจจุบัน (แตกต่างจากอดีตหรือไม่อย่างไร)

- ลักษณะทางกายภาพปัจจุบันเป็นอย่างไร
 - ที่ตั้ง อาณาเขต การคมนาคม (พื้นที่เท่าไร อาณาเขตติดกับพื้นที่ไหน เส้นทางคมนาคมเป็นอย่างไร สภาพภูมิอากาศ)
 - ลักษณะการตั้งบ้านเรือนเป็นอย่างไร
- ลักษณะประชากร(จำนวนเท่าไร เชื้อสายอะไร ส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านดั้งเดิม หรือย้ายมาจากที่อื่น)
- ระบบสาธารณูปโภค
- การประกอบอาชีพ(มีการประกอบอาชีพอะไรบ้าง อะไรเป็นอาชีพหลัก อาชีพเสริม)
- การนับถือศาสนา
- เขตการปกครอง แบ่งเป็นกี่หมู่
- ผู้นำชุมชนมีใครบ้าง(ทั้งทางการและไม่เป็นทางการ)
- ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเป็นอย่างไร
- วัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น
- ขนบธรรมเนียมประเพณี
- ความเชื่อค่านิยม
- องค์การสถาบันที่มีอยู่ในชุมชน
 - กลุ่มกิจกรรม/กลุ่มอาชีพ
 - สถาบันการศึกษา
 - สถาบันทางศาสนา
 - หน่วยงานราชการหรือเอกชนอื่นๆที่ตั้งอยู่ในพื้นที่

ส่วนที่ 3 แนวคำถามเกี่ยวกับระบบคิดและการปฏิบัติของคนในชุมชน

- ความสัมพันธ์ในครอบครัวเป็นอย่างไร มีการดูแลช่วยเหลือกันและกันอย่างไร

- ความสัมพันธ์กับคนในชุมชนเป็นอย่างไร
- คิดว่าระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน การช่วยเหลือเกื้อกูลของคนในชุมชนในปัจจุบันเป็นอย่างไร เหมือนหรือแตกต่างจากอดีตอย่างไรบ้าง และส่งผลในการพัฒนาหรือการทำกิจกรรมของคนอย่างไร
- เป็นสมาชิกของกลุ่มอะไรบ้าง ทำไมจึงเข้าร่วม
- ปัจจุบันชุมชนมีการจัดการหรือจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมวัฒนธรรม ประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างไรบ้าง คิดว่าการดำเนินการดังกล่าวเกิดผลดีหรือผลเสียต่อชุมชนอย่างไร
- ตนเองและครอบครัวมีส่วนร่วมหรือการสนับสนุนในการทำกิจกรรมต่างๆของชุมชนมากน้อยเพียงใด อย่างไรบ้าง
- การสนับสนุนการเรียนรู้และการศึกษาของบุตร มีความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องการศึกษาอย่างไร คิดเห็นยังงัยกับสถาบันการศึกษา ครูอาจารย์ในชุมชน
- ความคิดเห็นและความยึดมั่นต่อสถาบันทางศาสนา การปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนาในปัจจุบันเป็นอย่างไร คิดว่าคนในชุมชนให้ความสำคัญและความร่วมมือในการทำกิจกรรมทางศาสนาเป็นอย่างไร แตกต่างจากอดีตหรือไม่ อย่างไร คิดว่าเพราะเหตุใด
- ความคิดเห็นต่อการบริหารงานของผู้นำชุมชนในปัจจุบัน ใครเป็นผู้นำที่มีบทบาทและมีความสำคัญต่อชุมชนมากที่สุด เพราะอะไร ลักษณะนิสัย บุคลิก ความน่าเชื่อถือเป็นอย่างไร
- ผู้นำเปิดโอกาสให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมและตรวจสอบการบริหารจัดการชุมชนมากน้อยเพียงใด
- ความร่วมมือของคนในชุมชนในการทำกิจกรรมสาธารณะของชุมชนมากน้อยเพียงใด
- คนในชุมชนมีความขัดแย้งกันหรือไม่อย่างไร มีการจัดการอย่างไรบ้าง
- ชุมชนมีการจัดอบรม หรือมีกิจกรรมที่ส่งเสริมความรู้ ส่งเสริมการประกอบอาชีพ ภูมิปัญญาของคนในชุมชนหรือไม่ อย่างไร ท่านเคยเข้าร่วมหรือไม่เพราะอะไร
- ชุมชนมีการติดต่อหรือร่วมมือในด้านต่างๆกับชุมชนอื่นหรือหน่วยงานอื่นๆนอกชุมชนหรือไม่ อย่างไร
- การแข่งขันด้านการเมืองของคนในชุมชนเป็นอย่างไร การมีส่วนร่วมในการเลือกตั้งผู้นำในชุมชน ผู้นำกิจกรรมต่างๆ เป็นอย่างไร พิจารณาจากคุณสมบัติใด

ส่วนที่ 3 แนวคำถามเกี่ยวกับบทบาททุนทางสังคมต่อการพัฒนาชุมชน

- ท่านคิดว่าปัจจัยใดบ้างที่ช่วยส่งเสริม หรือสนับสนุนการพัฒนาชุมชนของท่าน
อย่างไร
 - ภูมิปัญญา ความเชื่อ ค่านิยม
 - ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน การช่วยเหลือซึ่งกันและกันของคนในชุมชน
 - กิจกรรมและความร่วมมือของคนในชุมชน
 - กลุ่ม/สถาบัน/องค์กร/เครือข่ายในชุมชน
 - กลุ่มอาชีพ/กลุ่มกิจกรรม
 - วัด
 - สถาบันการศึกษา
 - เครือข่าย
 - ผู้นำ อำนาจหน้าที่ การบริหารงาน
- ท่านคิดว่าปัจจัยใดที่เป็นปัญหาหรือเป็นอุปสรรคในการพัฒนาชุมชนในปัจจุบัน
อย่างไร
- ต้องการให้ผู้นำ หรือให้ชุมชนเป็นไปในทิศทางใด และควรจะได้รับความร่วมมือจาก
ใคร หรือหน่วยงานใดบ้าง

ภาคผนวก ง

แนวคำถามสัมภาษณ์ครู/ตัวแทนหน่วยงานในชุมชนบ้านปลาข้าว
เรื่อง บทบาททุนทางสังคมต่อการพัฒนาชุมชนบ้านปลาข้าว

แนวคำถามสัมภาษณ์ครู/ตัวแทนหน่วยงานในชุมชนบ้านปลาข้าว
เรื่อง บทบาททุนทางสังคมต่อการพัฒนาชุมชนบ้านปลาข้าว

ส่วนที่ 2 แนวคำถามเกี่ยวกับหน่วยงาน/กลุ่ม

- การก่อตั้งกลุ่มเมื่อไหร่ ใครเป็นผู้ริเริ่ม
- ปรัชญา แนวคิดของหน่วยงาน/สถาบัน
- โครงสร้างการบริหาร ผู้นำ จำนวนสมาชิกแรกเริ่ม จนถึงปัจจุบัน
- การร่วมมือทำกิจกรรมของหน่วยงาน/สถาบันเป็นอย่างไร ให้ความร่วมมือหรือไม่ มากน้อยเพียงใด
- สมาชิกในหน่วยงานแสดงความคิดเห็น หรือตัดสินใจในการบริหารจัดการแก้ปัญหาของหน่วยงานหรือไม่ โดยวิธีใด
- ความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยงานของท่านกับชุมชน หน่วยงานของท่านทำอะไรแก่ชุมชนบ้าง หรือสนับสนุนส่งเสริมการทำกิจกรรมต่างๆของชุมชนอย่างไร และชุมชนมีส่วนช่วยสนับสนุนส่งเสริมกิจกรรม การทำงานของหน่วยงานอย่างไร
- ความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยงานของท่านกับกลุ่มกิจกรรม กลุ่มอาชีพภายในชุมชน มี การร่วมมือกับกลุ่มอื่นหรือไม่ อย่างไรบ้าง
- หน่วยงานของท่านมีการประสานงานหรือได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานใดบ้างทั้งภายในและภายนอกชุมชน
- ปัญหาอุปสรรคในการดำเนินงานมีอะไรบ้าง จัดการได้หรือไม่ อย่างไร

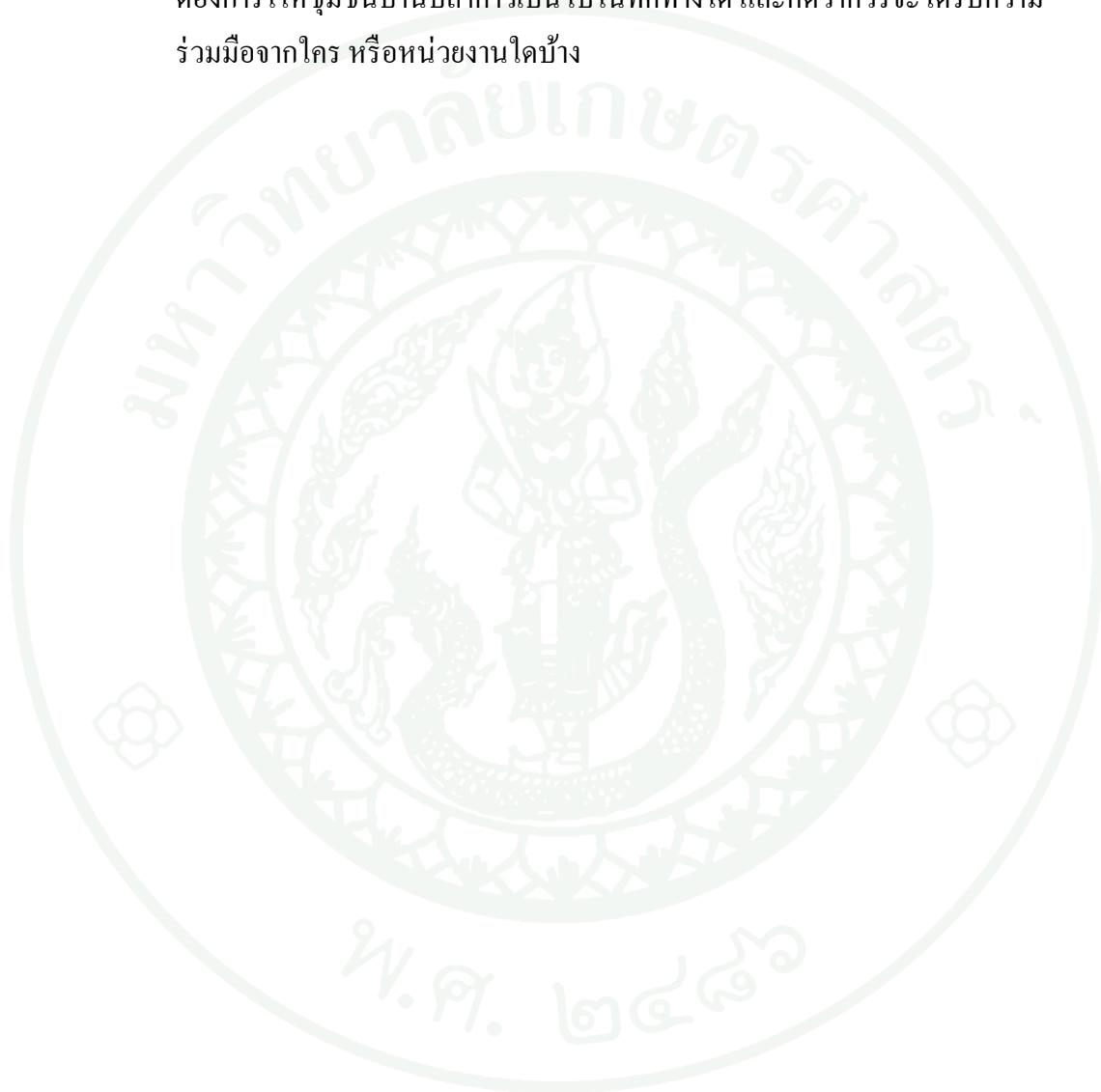
ส่วนที่ 3 แนวคำถามเกี่ยวกับบทบาททุนทางสังคมต่อการพัฒนาชุมชน

- ท่านคิดว่าปัจจัยใดบ้างที่ช่วยส่งเสริม หรือสนับสนุนการพัฒนาชุมชนบ้านปลาข้าวอย่างไร
 - ภูมิปัญญา ความเชื่อ ค่านิยม
 - ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน การช่วยเหลือซึ่งกันและกันของคนในชุมชน
 - กิจกรรมและความร่วมมือของคนในชุมชน
 - กลุ่ม/สถาบัน/องค์กร/เครือข่ายในชุมชน
 - กลุ่มอาชีพ/กลุ่มกิจกรรม
 - วัด
 - สถาบันการศึกษา

■ เครือข่าย

O ผู้นำ อำนจหน้าที่ การบริหารงาน

- ท่านคิดว่าปัจจัยใดที่เป็นปัญหาหรือเป็นอุปสรรคในการพัฒนาชุมชนในปัจจุบัน
อย่างไร
- ต้องการให้ชุมชนบ้านปลาค้าวเป็นไปในทิศทางใด และคิดว่าควรจะได้รับ
ความร่วมมือจากใคร หรือหน่วยงานใดบ้าง

ภาคผนวก จ

แนวคำถามสัมภาษณ์นายกองค์การบริหารส่วนบ้านปลาค้าว
เรื่อง บทบาททุนทางสังคมต่อการพัฒนาชุมชนบ้านปลาค้าว

แนวคำถามสัมภาษณ์นายกองค์การบริหารส่วนบ้านปลาข้าว
เรื่อง บทบาททุนทางสังคมต่อการพัฒนาชุมชนบ้านปลาข้าว

ส่วนที่ 1 แนวคำถามเกี่ยวกับข้อมูลส่วนตัวของผู้ให้สัมภาษณ์

- ชื่อ นามสกุล
- ภูมิลำเนา เป็นคนในพื้นที่หรือย้ายมา
- ระยะเวลาในการดำรงตำแหน่ง

ส่วนที่ 2 แนวคำถามเกี่ยวกับระบบคิดและการปฏิบัติของคนในชุมชน

- ความสัมพันธ์ของท่านกับคนในชุมชนเป็นอย่างไร มีการเข้าร่วมทำกิจกรรมกับชุมชนบ้านปลาข้าวลักษณะใดบ้าง
- คิดว่าระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน การช่วยเหลือเกื้อกูลของคนในชุมชนในปัจจุบันเป็นอย่างไร เหมือนหรือแตกต่างจากอดีตอย่างไรบ้าง และส่งผลในการพัฒนาหรือการทำกิจกรรมของคนอย่างไร
- ปัจจุบันชุมชนมีการจัดการหรือจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมวัฒนธรรม ประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างไรบ้าง คิดว่าการดำเนินการดังกล่าวเกิดผลดีหรือผลเสียต่อชุมชนอย่างไร และหน่วยงานของท่านได้มีส่วนส่งเสริมและสนับสนุนการทำกิจกรรมเหล่านั้นอย่างไรบ้าง
- ท่านเปิดโอกาสให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมและตรวจสอบการบริหารจัดการชุมชนมากน้อยเพียงใด อย่างไร
- ความร่วมมือของคนในชุมชนในการทำกิจกรรมสาธารณะของชุมชนเป็นอย่างไร
- คนในชุมชนมีความขัดแย้งกันหรือไม่อย่างไร แ
- ชุมชนมีการจัดอบรม หรือมีกิจกรรมที่ส่งเสริมความรู้ ส่งเสริมการประกอบอาชีพ ภูมิปัญญาของคนในชุมชนหรือไม่ อย่างไร หน่วยงานของท่านให้การสนับสนุนในด้านใดบ้าง
- ในการบริหารงานของท่าน มีการติดต่อประสานงานหรือให้ความร่วมมือร่วมมือกับผู้นำอื่นๆชุมชนอื่นหรือหน่วยงานอื่นๆทั้งภายในและภายนอกชุมชนหรือไม่ อย่างไร

ส่วนที่ 3 แนวคำถามเกี่ยวกับบทบาททุนทางสังคมต่อการพัฒนาชุมชน

- ท่านคิดว่าปัจจัยใดบ้างที่ช่วยส่งเสริม หรือสนับสนุนการพัฒนาชุมชนบ้านปลาข้าวอย่างไร

- ภูมิปัญญา ความเชื่อ ค่านิยม
- ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน การช่วยเหลือซึ่งกันและกันของคนในชุมชน
- กิจกรรมและความร่วมมือของคนในชุมชน
- กลุ่ม/สถาบัน/องค์กร/เครือข่ายในชุมชน
 - กลุ่มอาชีพ/กลุ่มกิจกรรม
 - วัด
 - สถาบันการศึกษา
 - เครือข่าย
- ผู้นำ อำนาจหน้าที่ การบริหารงาน
 - ท่านคิดว่าปัจจัยใดที่เป็นปัญหาหรือเป็นอุปสรรคในการพัฒนาชุมชนในปัจจุบันอย่างไร
 - ต้องการให้ชุมชนบ้านปลาข้าวเป็นไปในทิศทางใด และคิดว่าควรจะได้รับความร่วมมือจากใคร หรือหน่วยงานใดบ้าง

ประวัติการศึกษาและการทำงาน

ชื่อ - นามสกุล	นางสาว ณัฐชา ผิวเงิน
วัน เดือน ปี ที่เกิด	วันที่ 21 เดือนมิถุนายน 2524
สถานที่เกิด	จังหวัดยโสธร
ประวัติการศึกษา	จบปริญญาตรี คณะศึกษาศาสตร์ สาขาการมัธยมศึกษา(วิชาเอกคณิตศาสตร์- ชีววิทยา) จากมหาวิทยาลัยขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น
ทุนการศึกษาที่ได้รับ	ได้รับทุนวิจัยระดับบัณฑิตศึกษาเพื่อการตีพิมพ์ ในวารสารวิชาการ ปีงบประมาณ 2552 จาก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์